

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Regio — Madách — Kalligram

HRONOLÓGIA

REGIO KÖNYVEK 8.

Megjelent a Párbeszéd Alapítvány és a
Csehszlovákiai Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával.

Fábry Zoltán

Üresjárat
1945–1948

Napló
a jogfosztottság éveiből

Regio — Madách — Kalligram
Budapest — Pozsony, 1991

Közreadja Repiszky Tamás

Válogatta, a szöveget gondozta,
valamint az utószót és a függeléket írta
Lanstyák István és Repiszky Tamás

A jegyzeteket készítette
Lanstyák István, Repiszky Tamás és Tóth László

A bevezető tanulmányt és a névmagyarázásokat írta,
a kötetet szerkesztette Tóth László

Leltári szám: 20 66

Helyszám: 57 586

„VISSZATARTOTT LÉLEGZETTEL...”

A „hallgatás” éve és a naplóíró Fábry Zoltán

„Az ember belédöbben a felismerésbe, hogy ott tartok, ahol 1939-ben kezdtem: gondolataimat el kell rejtteni, írásaim halálos ítéletet jelenthetik. És még valamit: ha megúsztam a hitleri terrorizmust, a szlávba belepusztulhatok.”

Fábry Zoltán naplóbejegyzése 1947 decemberében

I

Egy remek kisesszével kezdtem a mai napot. Az Élet és Irodalom legújabb számának címdoldalán Dušan Kovačević szerb drámaíró szegyenkezik benne Szerbiának a jelenlegi jugoszláv polgárháborúban vállalt szerepe miatt. Gondolatmenetének lényege, hogy a kommunisták 1945-ben, mindjárt a németek visszavonulása után *betörték* — ő írja ezt így — Belgrádba, s „megszállással szabadították fel”.

Azaz a háború vége náluk — miként a többi (később) szovjet övezetbe került közép-(kelet)-európai országban sem — nem a megszállás megszűntét, nem a felszabadulást jelentette, hanem csak hatalomváltást. Rögtönzésének végéről ide kívánczodik egy rész: „Amikor majd elmennek azok, akik most uralkodnak, vissza kell majd térnünk 1945-ig. Újból ki kell nyilvánítanunk felszabadulásunkat, s mindent újra kell kezdenünk, mert (...) ama balszerencsés 1945-ik esztendőben nem volt felszabadulás, csupán a megszálló-hatalom váltása esett meg.” Nos, régióink — az egykori szovjet impérium — *Dél-szláviánál* szerencsésebb országai, úgy tűnik, többnyire túl vannak a második világháború után negyvenvalahány éves késéssel rájuk köszöntő felszabadulásukon, s immár mindegyik — igaz, ki-ki a maga módján — sietve igyekszik vissza, persze a szó képletes, illetve egy bizonyos értelemben, 1945-höz, hogy mindent újra kezdjenek, amit a *létezett szocializmus* zsákutcája után a boldoguláshoz újra kell kezdeniük.

Ebben a nagy visszatérésben szerencsére mindkét hazám, Csehszlovákia és Magyarország is egymással versengve halad az élen. Ezt az 1945-höz való visszatérést nem kerülheti el a csehszlovákiai magyarság sem. Tehát az a néptöredék, nemzeti kisebbség, melynek a háború vége további borzalmak kezdetét jelentette: a csehszlovák vezetés, s ezen belül a szlovák kormány — Peéry Rezső szavaival — „a szlovákiai magyarok teljes beolvasztását és kitelepítését” tartva „történelmi feladatának”, egy kisebbfajta genocídiummal fölerő üldöztetések és megrázkódtatások lehető legváltozatosabb és legleleményesebb formáit zúdította rá. Szalatnai Rezső egy befejezetlenül (és kéziratban) maradt, nemrég előkerült memoranduma — jóllehet, lévén hogy 1946 elején íródott, nem adhatja teljes lajstromát ezeknek — igen szemléletesen sorolja föl a legsúlyosabb következményekkel járó magyarellenos intézkedéseket: „Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől (sic!), házaiktól, sokakat lakásától is; köztisztviselőinek nincs fizetése, nyugdíjasainak nincs nyugdíja, hatósági védelemben senki, aki magyar nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján minden magyar elvesztette állampolgárságát: minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban és fizetés nélkül, nincs egyetlen magyar iskola, még elemi fokon sem, nem működik egyetlen magyar közművelődési vagy társadalmi egyesület, magyar főiskolai hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára, még sportolniok sem szabad a magyaroknak; nincs magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv, magyarul megnyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűnek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket; sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására s ezzel anyagi és erkölcsi tönkretételére; a magyar vendéglősöktől, kereskedőktől, iparosoktól minden kártérítés nélkül egymás után elvették boltjaikat és üzemeiket, még a legapróbb műhelyt is; a magyar földbirtokosok és nagyiparosok vagyonára az állam tette rá a kezét, az utcán magyarul megszólalni tilalmas és kockázatos dolog, a magyar szabad és védtelen prédája mindenfajta feljelentésnek, az összeírt és csendőri felügyelet alatt tartott magyarság az országos és helyi vonatkozású tiltó rendeletek útvesztőjében elvesztette immár lelki biztonságát is.” S nézetem szerint itt éppen az utóbbin, a „lelki biztonság” elvesztésén mint a történetek legjóvátehetetlenebb kihatásán van a hangsúly, amit később még csak fokozott az, hogy az üldöztetések, kitelepítések következtében a csehszlovákiai magyarság elvesztette majdnem egész középosztályát és értelmiségét is. A „képtelen magyarüldözés” évei — ez megint Szalatnai Rezső kifejezése — máig lezáratlanok, máig feloldatla-

nok: a csehszlovákiai magyar lét számos ma is meglévő, kínzó nyavalyájának, gondjának-bajának gyökerei ezekbe az esztendőkre nyúlnak vissza. E tekintetben a csehszlovákiai magyarság szellemi életét, művelődését terhelő súlyos traumák a legszámottevőbbek közé tartoznak, melyek az én- és öntudati, önazonosságtudati zavarok, értékorientációs torzulások, továbbá a tisztánlátást nehezítő babonák, távlatokat elfedő prekonceptiók egész sorát vonták maguk után. Sok a fehér folt, a becserkészetlen/feltérképezetlen terület is: amerre néz a szem, mindenütt feltáratlan/elfelejtett/elhallgatott értékek, jelenségek, kezdeményezések garmadára esik pillantása. Illetve, mindez úgy is igaz, miként a fiatal, s máris igencsak felfigyeltető dolgozatokat publikáló, pályáját most kezdő irodalomtudós, Csanda Gábor írja: „Úgy tűnik, szaporodnak a feltáratlan területek, pedig csak a múlt kísért: irodalmunk tudatosan nem vállalt régiói üzennek, ki tudja, hányadszor.” Vissza kell hát térni 1945-ig ezen a területen is; szerencsére ez a visszatérés, úgy tűnik, el is kezdődött már. Hiszen lényegében ennek a visszatérésnek jele a csehszlovákiai magyar irodalom mostanában egyre erőteljesebb formában tapasztalható belső átrendeződése — még ha ez az első pillantásra paradoxonnak is látszik —, s annak számít a Fábry Zoltánról éppen mostanában indult vita is.

Folyik a vita, illetve vita kezdődött tehát Fábry Zoltánról. Az eszmecsere (remélhetőleg) még csak az elején tart, de már régóta lehetett sejteni/tudni, hogy csak idő kérdése, mikor robban ki. Miként az az elodázható, ámbár elkerülhetetlen dolgokkal lenni szokott. A vita kimenetele nem lehet kétséges — a tét: újra kell-e értékelni, s ha igen, milyen mértékben, Fábry Zoltán életművét, s annak szerepét a csehszlovákiai magyar irodalomban? —: az újragondolás már csak a bevezetőben említett *nagy visszatérés* szükségessége okán is, elkerülhetetlennek látszik, még ha a vitában fölmerülhető érvek és ellenérvek valamennyi árnyalatára vonatkozóan egyelőre nehéz is lenne jóslásokba bocsátkozni. Tehát legalább a kérdés első felére mindenképpen igenlő válasz várható: az elmúlt évtizedek totalitárius hatalmi politikája — mely fölött „a győzelmes sztálini terrorizmus” (Peéry Rezső kifejezése) szelleme lebegett — a maga szükségleteihez igazított mindent: így a történet- és irodalomtörténet-írást is, aminek érdekében feneketlen mélységű süllyesztők ajtáját nyitotta meg, vízzel összetapasztott porból emelt új csúcsokat, vízzel összetapasztott porból faragott új bálványokat, de ha e végletek emlegetésétől el is tekintünk, mindenképpen érvényes marad, hogy *arányokat torzított el*. Az 1945-höz való visszatérés egyik legfontosabb értelmét a *valóságos arányokhoz* való visszatérésben kell(ene) keresni. S bár Fábry (igazából) soha

nem tartozott az 1945–48 utáni politikai hatalom (új) bálványai közé, az ő megítélése sem mentes a torzulásoktól: a „műemlékké stilizált Fábry” — írta le róla 1967 táján Kiss Ferenc. Turczel Lajosnak, aki egy torzulásoktól mentes Fábry-kép kialakításában már mintegy negyedszázada — tehát még az író életében hozzálátott — munkálkodik és kezdeményező szerepet tölt be, teljes mértékben igaza van akkor, amikor azt írja, hogy „Fábry átfogó újraértékelésére feltétlenül szükség van, mert az 1948 és 1989 közötti időben róla született irodalom — élén a két problematikus monográfiával (Kovács Győző: *Fábry Zoltán*, Bp. 1971; Fónod Zoltán: *Megmozdult világban*, Bratislava 1987) — a totalitárius irodalompolitika követelményeihez való aktív vagy kényszerű igazodás miatt hamis képet nyújt”. Miként feltétlenül szükség van a csehszlovákiai magyar irodalomról ezen időszakban kialakított kép immár ideológiai korlátoktól mentes, átfogó újragondolására és kiteljesítésére is.

A kettő különben is elválaszthatatlan egymástól. Fábry Zoltán az elmúlt évtizedekben — különösen a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, illetve a nyolcvanas évek első felében jelentkező fiatal(abb) nemzedékek színre lépéséig — olyannyira központi alakja, példa- és mértékadó alkotója volt a csehszlovákiai magyar literatúrának, hogy a kettő, tehát Fábry, illetve a csehszlovákiai magyar irodalom — bármelyikének átértékelésére tett kísérlet a másik újraértékelését is óhatatlanul maga után vonja. A csehszlovákiai magyar irodalomban máig uralkodó értékszemponatok és értékrend felülvizsgálata ugyanis részben egyet jelent Fábry Zoltán írói-kritikusi-közírói tevékenységének, eszmevilágának, gondolati és esztétikai érvényrendszerének (ha egyáltalán lehet vele kapcsolatban ez utóbbiról beszélni), illetve a csehszlovákiai magyar irodalom alakításában/fejlődésében betöltött szerepének felülbírálatával is. Ugyanekkor életművének — netán akár annak egyes elemeinek — (új)bóli mérlegre tétele hasonlóképpen e nemzeti kisebbségi literatúra értékvizonyainak, értékelési szempontjainak az átrendez(őd)ését, módosulását eredményezheti.

Jó példa erre a csehszlovákiai magyar irodalom Fábrytól származó, s hosszú ideig támadhatatlan evidenciaként kezelt korszakolásának módosítására tett, Koncsol László nevéhez fűződő igyekezet valamikor a hetvenes évek közepe táján. Ennek lényege, hogy míg abban Fábry egy 1918-tól 1938-ig, továbbá 1938-tól 1948-ig tartó, valamint egy 1948-cal, az Új Szónak a csehszlovákiai magyarság jogaiba való visszahelyezését is jelképező megjelenésével induló szakaszt különböztetett meg, addig Koncsol a második korszak kezdetét, teljesen érthető módon, a tényleges történelmi sorsfordulótól, a máso-

dik világháború befejezésétől, tehát 1945-től javasolja számítani. Hogy Fábry gondolkodásában az önálló (fasiszta) Szlovák Köztársaság „összezsugorodott” szlovákiai magyar irodalmának évei egybekapcsolódnak a második világháborút követő *jogfosztott* évekkel, annak — elsősorban lélektani — magyarázata írónk mindkét időszakban való hallgatásra-kényszerítettségében kereshető: a második világháború alatt baloldalisága és antifasiszta, antimilitarista meggyőződése, a jogfosztottság idején pedig magyarsága miatt nem publikálhatott Szlovákiában (lásd dolgozatom mottóját). Ezzel szemben Koncsol — s az ő nyomán Görömbei András, Fónod Zoltán stb. — 1945-től számítja a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom kezdeteit, belevonva annak tartományába az 1945—48 közötti „néma évek” „kéziratot irodalmát” is, mondván: „a némaságban mégis született néhány irodalmi szöveg, képesen szólva kinyílt néhány virág, s mint minden virágfajta, ugyanúgy ezek a szövegek is elválaszthatatlanul jellemzőek az élesen behatárolható helyre, környezetre, talajminőségre és időpontra, ahol és amikor megszülettek.” Jeles esszéistánk Györfy Dezsőt, továbbá Szabó Béla, Rácz Olivér, Szabó Gyula, Gyurcsó István és Csontos Vilmos néhány versét, valamint Forbáth Imre csehül írt zenei kismonográfiáját (?) és filmforgatókönyvét hozta föl példának. S természetesen Fábry Zoltán általa „nemzetiségi apológiának” nevezett memorandumát, *A vádlott megszólalt*. Koncsol fölvetése azért is korszakos jelentőségű, mert annak a „hallgatás éve” irodalomtörténeti babonájának, preconcepciójának felszámolásához elvezető következetes végiggondolásával (is) lehetővé válik olyan alkotók és alkotások, olyan értékek és jelenségek bevonása (visszahonosítása) a csehszlovákiai magyar irodalomba, legalábbis ami annak kezdeti szakaszát illeti, melyek addig — és sajnos, jószerivel azóta is — kívül rekedtek rajta. Erről bővebben értekeztem már a korszak magánleveleiből, napló- és börtönnapló-irodalmából, alkalmi és népköltészetéből elsőként szemelgető, Molnár Imrével közösen összeállított antológiánk, az 1990-ben megjelent *Mint fészkeből kizavart madár...* utószavában. Ezért itt csupán annyit ismételnék meg, hogy — a legújabb kutatások eredményeit is figyelembe véve — e máig a „hallgatás éveinek”, irodalom-nélküli esztendőeknek hitt időszaknak igen gazdag irodalma van.

A sor elejére feltétlenül Szalatnai Rezső és Peéry Rezső neve kívánczik: ők ketten azok, akik és elsősorban — a hallgatásra kárhozott Fábry Zoltán perifériára-szorulása után — az átmenetet, a folyamatosságot, a folytonosságot képviselik a (cseh)szlovákiai magyar irodalom 1918—1938 közötti első és 1938—1945 közötti második, valamint a második és az 1945-tel kezdődő

harmadik korszaka között. De kettőjüknek a csehszlovákiai magyarságot ért „szégyen elhárításáért, az ütések tompításáért, a barbarizmus leleplezéséért” (Szalatnai Rezső fogalmazása) vállalt óriási köz- és jószolgálati feladataikkal párhuzamosan, elsősorban magyarországi lapokban megjelenő, rendkívül értékes publikációi mellett Koncsol László névsorát Sas Andor, Szenes Erzs, Darkó István, Forgách Géza, Keller Imre, Pozsonyi Anna, Kövesdi László, Hubik István, valamint az érsekújvári Szent György Kollégium fiataljainak és másoknak a nevével tovább bővíthetnénk. Vagyis: a második világháború végével a csehszlovákiai magyar irodalom — hogyan is történhetett volna másként? — egyértelműen a folyamatosság, a folytonosság jegyében és igényével lépett a társadalmi, politikai és szellemi cselekvés porondjára, s kétéhárom, három-négy esztendőre volt szükség ahhoz, hogy onnan le- és kiszoríttassék. Ami értelmezésemben annyit jelent, hogy a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom történetéhez a folytonosság megszakításának, illetve a légüres térbe taszításnak, semmibe vettetésnek a folyamata is beletartozik, e nemzeti kisebbségi literatúra történetének a történelemben, sőt a pusztá létezésen kívülre helyezése is része kell hogy legyen, miként a nem az eddigi koncepciókhoz és prekonceptiókhoz igazodó valóságban az is. Ha közelebbről szemügyre vesszük a csehszlovákiai magyarság „semmiféle formában sem igazolható és minden jog nélküli Kálváriája” — egy 1946 márciusában íródott memorandum szavai ezek — három-négy esztendejének történetét, azt látjuk — s most csak irodalmára, írásbeliségére összpontosítva figyelmünket —, hogy egy meglehetősen abszurd kép tárul elénk: egyéb legális (első nyilvánosságbeli — csehszlovákiai) lehetőségek híján az egyéni és közösségi önkifejezésnek olyan műfajai kerültek ez idő tájt *centrális* helyzetbe, s jelentettek a — Koncsol szavait kölcsönvéve — „szó igazi értelmében vett”, ám jogfosztott irodalom ellehetetlenülése után bizonyos kontinuitást, melyek normális esetben az irodalom, irodalmi kultúra *perifériáján* foglalnak helyet. Ilyen volt például Fábry Zoltán sokat és valahányszor, s valamennyi összefüggésben *jogosan* idézett, okkal s joggal elhíresült, Féja Géza által egyhelyütt „történelmi alapokmányoknak”, „egy nép fölajdulásának” nevezett memorandum, *A vádlott megszólal* is.

És itt szándékosan került a hangsúly az *i s*-re.

Mert — ideje már egyszer s mindenkorra tudomásul vennünk — *A vádlott megszólal* se nem a csehszlovákiai magyar irodalom *első* megnyilatkozása a második világháborút közvetlenül követő években, se nem az *egyetlen*, sőt nem is a legjelentősebb, mint ahogyan azt a meglehetősen amnéziás irodalmi és

olvasói emlékezésünk sugalmazza, legfőljebb, ez utóbbi minősítésnél maradvá: az egyik legjelentősebb. S mégcsak — egy további 1945-ös memorandum szavaival: — a „totális törvényen-kívülség” állapotába taszított csehszlovákiai magyarság botrányos helyzete miatti tiltakozásnak a leghatékonyabb megnyilvánulása is aligha lehetett — emlékezzünk csak: kéziratban, néhány példányban terjedt csupán —; igaz, művészi értékét (is) tekintetbe véve, kétségtelenül a legjelentősebbek egyike volt. A fentiek ellenére mégis mindmáig makacsul tartja magát *A vádlott megszólal* elsőségének legendája. Erre példa Fónod Zoltán válogatott tanulmányainak nemrég megjelent kötete (*Kötébláink*, 1990), melyben újraközi *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945 után — gyorsmérleg* című, 1981-ben keletkezett, ám 1989-ben(!) kiegészített „vázlatát”. (A műfaji meghatározás Fónod Zoltáné.) Ebben a dolgozatban olvasható a következő — tehát még két esztendeje, 1989-ben is változtatás nélkül vállalt — mondat: „Arra a kérdésre, hogy mi volt a felszabadulás után a csehszlovákiai magyar irodalom első alkotása, egyértelműen Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című írását kell említenünk.” Pedig Fónod az elsők között csatlakozott Koncsol László még 1976-os korszakolás-kiigazítási indítványához, így tudnia kellett, hogy a Koncsol által hivatkozott példák, művek egy része — Rácz Olivér néhány verse például — Fábry memorandumánál korábbi keletű. De ha nem is (sokkal) korábbi keletű *A vádlott megszólal*nál, jelenlegi ismereteink szerint is mindenképpen azzal párhuzamosan íródott Szalatnai Rezső nagyszabású tanulmánya (*A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között*) és Peéry Rezső pazar értékelő helyzetelemzése, a *Hét sovány esztendő gazdag termése (A szlovákiai magyarok második kisebbségi korszakának tanulmányai 1938—1945)* is. S bár igaz, hogy Szalatnai memorandumja — mert miért is ne nevezhetnének így — csupán 1990-ben került elő s látott napvilágot először, tehát arról Fónod értelemszerűen még gyorsmérlegének „kiegészítése” idején sem tudhatott, Peéry esetében azonban még a maga idejében, 1946 tavaszán megjelent írásról van szó, melyhez csupán a Posoniensis álnevet kellett volna Fónodnak feloldania.

II

Nem teljesen — s itt most hadd mondjam így: — előzmény nélküli *A vádlott megszólal* magának Fábrynak az életművén belül sem. *Üresjárat* címmel ugyanis előkerült egy 1945 februárjában kezdett naplója, melynek meglétéről Fónod, mint Fábry Zoltán monográfusa furcsa módon még a pusztá tényrög-

zítés szintjén sem tudott. *A vádlott megszólall* Fábry 1946 áprilisának végén készült el; amikor néhány évvel ezelőtt Lengyel András közzétett egy Reininger Józsefnek címzett, 1946. március 7-én kelt Fábry-levelet (Tekintet, 1988. 4. sz.), az elejére írt *gondos* bevezetőben azt mint *A vádlott megszólal* „közvetlen előtörténetét s előképét” tüntette fel. Ma már tudjuk, hogy a memorandumnak (miként a Reininger és az abból az időből származó, másoknak írt leveleinek, így az Irodalmi Szemle legfrisebb, 1991. júliusi számában Csanda Gábor által teljes szövegével, az első közlésétől eltérően csonkítatlanul közreadott, Földes Sándornak szóló, 1946. február 9-i keltezésűnek is), az *Üresjáratban* találhatjuk meg a „közvetlen előtörténetét s előképét”, mi több, esetenként első fogalmazványát is. Így például a Reiningernek írt levél főbb gondolatai megtalálhatók a naplóban, melyből az is kiderül, hogy amiről Görömbei András úgy ír, hogy „bár *A vádlott megszólal* nem jelenhetett meg, Fábry, ahol csak tehette, közzétette annak legfőbb mondandóit”, s erre az *Antisemitizmust* hozza fel példának, nem más, mint a naplójához való szüntelen visszaszanyúlás. Az *Üresjárat* ugyanis nemcsak visszaulásokot tartalmaz Fábry korábbi műveire — így a *Fegyver s vitéz ellen-re*, a *Korparancsra*, vagy az 1938–41-ben keletkezett írásait tartalmazó *Palackpostára* —, hanem abban *A vádlott megszólal*én kívül későbbi műveinek — *A gondolat igazának*, az *Antisemitizmusnak*, a *Hazánk: Európának*, sőt az *Európa elrablásának* is az alap-gondolatait, közvetlen előzményét, előképét is megtalálhatjuk. Az *Üresjárat* tehát, melyről Turczel Lajos okkal s joggal ír úgy, mint „egy iszonyú megcsalatottságnak és kiábrándultságnak megrendítő bizonyítékáról”, úgy tűnik, magán a Fábry-életműn belül betöltött szerepénél fogva is mindenképpen páratlan jelentőségű dokumentumnak tűnik. (Hogy maga Fábry milyen fontosnak tartotta — életművén belül — ezt a naplót, arról egy, Szalatnai Rezsőnek írt, 1948. március 17-i keltezésű leveléből alkothatunk képet: „...a 45 után írt feljegyzéseimet, naplósoraimat akarnám legépelni és új palackpostaként elhelyezni, hogy ez és ennyi megmaradjon. A stószí »remeteség« kell, hogy végre értelmet kapjon és nem akarom, hogy maguk a feljegyzések (...) elvesszenek, elkallódjanak visszahozhatatlanul.”) De a napló előkerülése több más szempontból is az utóbbi évek — s nemcsak csehszlovákiai magyar, hanem összmagyar viszonylatban is — egyik legfontosabb irodalomtörténeti eseményének számít. Annál is inkább, mivel szűkebben vett irodalomtörténeti vonatkozásain túl társadalom-, politika-, nemzetiség- és művelődéstörténeti, továbbá szociológiai, valamint közösség- és alkotáslélektani összetevői sem lebecsülendők. Az alábbiakban pontokba szedve, legalább nagyvonalakban

megpróbálom elmondani, miért is látszik a napló a Fábry-életmű vizsgálata szempontjából ezentúl már kikerülhetetlennek. *Először:* közvetlen támpontokat ad annak vizsgálatához, hogy a „stószí remete” miként élte meg a népét sújtó „katasztrófát”, s „a győzelmes sztálini terrorizmus tökéletes inkvizíciós gépezetének” beindulását — mindkét elnevezés Peéryé —, hogyan hatottak rá azoknak a napoknak, heteknek, hónapoknak, éveknek a tragikus eseményei, s hogyan befolyásolták magatartását, eszmei-világnézeti fejlődését. *Másodszor:* a napló újabb szempontokat ad *A vádlott megszólal* további értelmezéseihez, sokfelől össze- és sokfelé szétfutó szálainak felgombolyításához. *Harmadszor:* az *Üresjárat* lehetőséget ad az egy-egy történelmi/társadalmi katalizma, megrendítő élménysor hatására az emberből feltörő gondolatok, érzelmek, emóciók eredeti, valamint a megformálás utáni alakjának az összehasonlítására. *Negyedszer:* míg *A vádlott megszólal* csupán 1946 áprilisáig-májusáig ad képet Fábry megrendüléséről, rajzolja meg gondolkodásának ívét, addig a napló időben tovább „írja” mindezt, s gyakorlatilag lehetővé teszi, hogy teljes egészében föltáruljon előttünk e tragikus esztendő Fábryjának (arc)képe. *Ötödször:* az *Üresjárat* segítségével Fábry gondolkodásának, világtérképének, eszmerendszerének olyan rétegei is föltáruznak — részint első ízben — előttünk, melyek eddig láthatatlanok, vagy részben, netán erősen másult formában voltak láthatóak számunkra. Így ezentúl a Fábry-életmű egyik-másik hangsúlyos fogalmának, gondolatának, erkölcsi sarkpontjának — például *antifaszizmus*-értelmezésének vagy híres *non possumus*-ának — a részleges, netán éppen teljes újragondolására is lehetőségünk nyílik. Ily módon a napló a Fábry újraértelmezése körüli mostani vitához is megkerülhetetlen szempontokat kínál, fontos adalékokat szolgáltat. *Hatodszor:* az *Üresjárat* Fábry ötvenes-hatvanas évekbeli magatartásának, személyiségének néhány (újabb) ellentmondására, magyarázatra, értelmezésre szoruló lélektani rejtélyére is rávilágíthat. Fölvetheti például a kérdést, hogy az *Üresjárat* lenyűgöző történelmi tiszánlátása, mindenfajta totalitárius hatalmi törekvés, így a szovjet típusú kommunizmus teljes elutasítása miért s miként szelídül meg 1948 után, s ad teret egy, a hatalommal és annak ideológiájával a maga kompromisszumait is megkötő Fábrynak.

A sor természetesen folytatható lenne még.

S most valamit az *Üresjárat* és *A vádlott megszólal* egymáshoz való viszonyáról: a memorandum olyan értelemben része, kicsúcsosodása a naplónak, ahogy a látható csúcs része a főleg a tengerszint alatt terjeszkedő jéghegység. Figyelmeztet, lenyűgöz, szemet kápráztat, de a láthatatlan, nála jóval nagyobb

kiterjedésű részekkel képezhet csak egészet. De mondhatnánk másképp is. Például így: az *Üresjáróban* tulajdonképpen két *A vádlott megszólalt* olvasható. S nemcsak azért, mert ez utóbbi időbeli része csupán az előbbinek. Az *Üresjáróban*, úgymond, *tartalmilag* is találhatunk egy új *A vádlott megszólalt*. Amíg ugyanis a napló 1946 május 1-ig írt oldalai túlnyomórészt egy „egzisztenciális válságba lökött” nemzeti kisebbség — a korszak páratlanul gazdag, mindmáig csak kis töredékében ismert memorandum-irodalmának egyik darabja használja ezt a minősítést — érdekében mondott, *A vádlott megszólalt*ban kicsúcsosodott *védőbeszéd*ként olvashatók, addig az 1946. május 1-e utáni lapok már egyre inkább egy minden mást háttérbe szorító *vádbeszéd*nek számítanak a szovjet típusú kommunizmus (és terjeszkedése) ellen. A szellem embere figyelmeztet itt: vigyázat, mert a hitleri fasizmus helyébe lépve egy új hatalmi totalitarizmus készülődik s tör egyre nyomasztóbb súllyal uralomra Európában. Az autonóm személyiség mond intő szavakat itt: vigyázat, mert az embert-lelket-szellemet uniformizálni, nivellálni kívánó sztálini imperializmus önazonosság(tudat)ukban fenyegeti Európában az embereket, népeket. Egyik, 1945 októberében datálódott feljegyzésének ide vágó vonatkozása is van: „A nálunk járt oroszok a legjobban azon csodálkoztak, ha egy szobában *egyedül* lakott egy ember. Az »egy embernek egy szoba« nem más, mint a külön élet, a magánélet lehetősége és kísértő veszélye. Az önmagunkra eszmélés egy mechanizált kollektívumban: lázító jelentőségű, amit meg kell akadályozni.”

Megismételve tehát: így a két, nagyjából egyforma terjedelmű részre osztható Fábry-napló lapjait körülbelül 1947 közepéig többé-kevésbé a (cseh)szlovákiai magyarság tragédiája, helyzete, sorsa miatti aggodás, a szlovák fasizmus továbbélésének boncolgatása tölti meg, 1947 közepétől már egyre nagyobb teret kap benne az orosz imperializmus terjeszkedésének, az orosz kommunizmus „nyílt és leplezetlen fasizálódásának”, „brutális imperialista vonalvezetésének” a bírálata, elítélése. Fábry félelmetes történelmi tisztánlátással, kegyetlenül józan logikával veti papírra ezekben a hetekben-hónapokban: „Egy olyan impérium beszél a nemzetek szuverenitásának veszélyeztetéséről, mely ezt a függőséget legsajátosabb rohamcsapataival, egyenesen tőle függő függvényeivel, a kommunista pártokkal valósfítja e »szabad« országokban »demokráciává«.” Az egykori kommunista, a haláláig baloldali gondolkodású és érzelmű Fábry végletes kiábrándultsággal ír naplójában másutt is „ideológiai gleichschaltolásról” — „...a keleti szomszédság legnagyobb veszedelem: a KP révén bekövetkezhető ideológiai gleichschaltolás” —, arról, hogy „míg Hitlernek még országokat kellett megszállnia, hogy gleichschal-

tolva legyenek: ma ugyanezt megteheti a forradalmi élcsapat”, meg hogy „az idegen érdek mint országveszedelem újra aktuális”. Úgy látja, s amint a történelem igazolta, jól látta, hogy — igazodva nemegyszer sajátosságos, egyénített fogalomhasználatához — emberi jog helyett az államjog, erkölcsi demokrácia helyett a hatalmi demokrácia, morálszocializmus helyett a hatalmi szocializmus ideje jött el; diktatúra-demokráciát, terrordemokráciát, dogmadiktatúrát, kommunizmust mint másik végeletet, ázsiai kommunizmust, népi imperializmust, nagyszláv imperializmust, proletár nacionalizmust, pánszláv mohamedanizmust emleget; a „mai kommunizmus morális, kulturális, emberi elégtelenségéről”, „az épp most fellépő osztályhatalom zsarnokságba süllyedéséről” beszél. Körülötte minden arról győzi meg őt, hogy a fasizmus tovább él, s egymás nyomába tolulva sorjáznak naplójában a keserű kifakadások a szláv fasizmusról, Sztálin kényszeredett antifasizmusáról, a „fasizmus fertőzte kommunizmusról” (mely Fábrynál egyenlő a „tisztá mohamedanizmus-sal”), az orosz kommunizmus „nyílt és leplezetlen fasizálódásáról”, egy „új fasizmus eljöveteléről”, a kommunizmusról mint „álcázott fasizmusról”, Hitler síron túli, ördögi győzelméről. „Semmi közösséget ezzel a világgal!” — határozza el csalódottan, ám csalódottságában is öntudatosan, passzív rezisztenciát hirdet, erkölcsi demokráciáért kiált, az „erkölcs kontrollszerepét” hangoztatja. Ebből a szempontból értekezik az írástudók különösen nagyszerepéről és felelősségéről; az „író vagy — bíró vagy”, illetve az „ellenség vagy — író vagy” eltökéltségével jelöli ki az író helyét korának „erkölcsi nihilizmusában”: „Az író akkor válik cáfolhatatlanná, ha azt a napi pártpolitika nem bírja el. A többlet megfekszi a percemberkéek gyomrát...” S másutt, a konkluzió: „Ma az író: Európa.” Ezért nyugtalanítja, hogy „a magyar irodalomba betört a kelet”, ezért mond lesújtó kritikát a „zsdanovi vonalról”, ezért mártja vitriolba a tollát, amikor a kommunista kultúrpolitika egzisztencializmus-ellenességének okairól ír. De az önmagát komolyan vevő ember „befelé”, azaz önmagára „utaltságának” tételét, az ember önmagához való hűségének kategorikus imperatívuszát is azért fogalmazza meg, s ezért teszi önmaga s az írástudók számára kötelezővé a lélek és szellem „belső és kritikai szabadságának”, szuverenitásának elvét: „Az intellektuelli mai hivatása megőrizni minden ellen — ami parancsszagú, ami kötelességprimérségű, tehát külsőleges — a lélek és szellem belső és kritikai szabadságát. Nem beolvadni, nem felolvadni a parancsban, de azt a bizonyos rezerváltságot tartalékolni, ami ha elvész, elvesz minden.” Nagy segítségére van/lehet mindebben az embernek a „keresztény értékek” tisztelete és elfogadása, a keresztény humanizmus esz-

méinek, a krisztusi etikának a felvállalása, ezért lehet példaadó Jézus mint „a szeretet bölcse”, mint „belső töretlen egység”, s így juthat el naplója utolsó oldalán — 1948 februárjában! — Fábry az „isteni, keresztény totalitás” elfogadásáig: „Miért nagyok Ady istenes versei? Egyetlen totalitásnak van értelme: a kereszténységnek, mert ez befogja az eget és a földet egyformán, és a kezdőpont és a végpont egy: Isten. Befogja az egész embert testi térben és lelki, szellemi dimenzióban és időben. Épp ezért mindenütt jelenvaló, és ezért totális. És még valami: nem kirekesztő totalitás — tehát hatalom, de befogadó — tehát szeretet, mely lényegében és lényegéből ad, és nem vesz.”

Az *Üresjárat*, mint az már az eddigiekből is kiderülhetett, nem esemény-napló, nem Fábry napjainak folyását, nem (elsősorban) a külvilág történéseit rögzíti, azok csak mintegy a háttérben húzódnak meg, a benne leírtakat indukálják csupán. A napló szerepe a magányos Fábry számára a beszélgetőtárséra hasonlító: megoszthatja, „megvitathatja” vele a gondolatait, érzelmeit. Fábry immár hetedik-nyolcadik- kilencedik éve nem publikál(hat) — megint csak lásd a mottót! —: „noteszei” a naponkénti munka rendszerességét, folyamatosságát, tehát az életet jelenti számára. Míg az *Üresjárat* háterrében a (kül)világ drámai eseményei zajlanak, addig a napló oldalain a mindezekkel szemben tehetetlen ember drámája bontakozik ki. A napló oldalain egy szabad szárnyalásra született lélek, egy megalkuvás nélküli magatartás, egy, a történésekkel megbékülni, azokat magyarázni nem tudó intellektus tárulkozik ki előttünk, miközben lapról lapra egy árnyalatokban gazdag fejlődésrajz, egy konok következetességgel épít(get)ett, véresen 20. századi morálfilozófia bontakozik ki. Erről az jut eszembe, hogy tulajdonképpen igazuk van azoknak, akik a Fábry körül folyó mostani vitában (is) megkérdőjelezik (majd) a stósz-i literátor író-, kritikus-, esztéta-, sőt még publicista- voltát is. Tulajdonképpen igazuk van, hiszen Fábry valójában sem ez, sem az, sem amaz, és még sok minden más sem. Ellenben: mindez együttvéve. Fábry, s ezt naplója különös élességgel mutatja: elsősorban moralista, a szó jó értelmében; olyan erkölcsbölcseledő, akinek minden mozdulata, műfaja, sőt még a tévedései és bizonyos értelemben a kompromisszumai is egy aprólékosan végiggondolt, éles kontúrokkal körvonalazható morálfilozófia felé mutatnak.

Fábry erkölcsbölcseletének egyik legfontosabb pillére — az *Üresjárat* tanúsága szerint — a mindenre kiterjedő erőszakellenesség. Ez a természetéből, lényéből fakadó elemi erőszakellenesség vezette a naplójában végül a kommunista párttól, az „orosz kommunizmustól” való elforduláshoz is: míg az *Üresjárat* első lapjain arról még mint muszáj-szövetségesről, vele kapcsol-

latban pedig muzáj-becsületről ír, az utolsó oldalakon lényegében már a teljes szakításig jut el. Érvrendszerében a kettő — a német fasizmus és a sztálini kommunizmus — együtt jelenik meg: egyszerre beszél a német és az orosz Európa-elleneségről, a német fasizmust és az orosz kommunizmust egyszerre említi mint Európa-ellenes erőket: „Ahogy Hitler Európája gyilkosa volt Európának, úgy Sztálin új Európája csak likvidálását jelentheti minden európai, tehát nyugati értéknek.” A keleti kommunizmus és a nyugati demokráciák szembenállását végzetesnek ítéli meg, már csak azért is, mert nemzete — a magyarság — jövőjét egyedül a nyugat-európai demokráciák oldalán látja biztosítottnak. Szerinte ugyanis „a magyarság keleti származék nyugati orientációval”, ám „a mai helyzet Kelethez akarja rögzíteni”. Ez utóbbi azonban — tudatosítja Fábry 1947 szeptemberében — csak az értelmiség erős, „primér kultúrtudatának” — ti. hogy „Magyarország csak mint a Nyugat szerves része élhet és szülehet kultúrát” — felszámolásával, következésképpen ennek az értelmiségnek a „szétzüllesztésével” érhető csak el. Ebben kereshető Fábry szerint „a szovjet történelem bűne” is, nevezetesen, hogy megásta a magyar demokrácia sírját. A történelem viharaiiban, a hatalmi érdekszférák összecsapásának középpontjában „az ember mint mindenkor vesztés” jelenik meg előtte; a második világháború „első számú áldozataként” a békelehetőséget siratja: Közép-(Kelet-)Európát új „felvonulási területnek”, új „hadszíntér-Európának” titulálja; a (cseh)szlovákiai magyarság pedig számára nem más, mint a cseh és szlovák sovinizmusnak, valamint ezeknek az új, idegen, militáns érdekeknek a közös áldozata. Meggyőzően mutatja be, hogy a kitelepítések „ördögi orosz terve” mögött is egy (nagy)hatalom politikai sakkhúzásai rejlenek: „A német kitelepítés orosz támogatással — érthető: Oroszország így akarja ČSR halálos ellenségévé tenni Németországot, hogy Csehszlovákia kénytelen legyen orosz hátvédelmi politikát folytatni. És nem utolsó sorban ezért támogatja Oroszország a magyar kitelepítésben is Csehszlovákiát: minden oldalról körülvéteti ellenségekkel. Az ellenségeskedést ez a kitelepítés krónikussá fokozza, hogy így egyetlen részként, egyetlen támaszként az orosz hátvéd maradhasson. Ördögi terv, mely nem sikerülhetett volna, ha a csehek és szlovákok nem veszítik el józanságukat. De a pillanatnyi előnyök oly csábítók voltak (majdnem négymillió ember vagyona), hogy esett minden skrupulus, és ez és ennyi maradt mint e g y e t l e n politikai aktivitás.” Kíméletlen szavakkal ítéli el a szlovák sovinizmust, s hatalmas apparátussal bizonyítja, hogy ami Szlovákiában folyik, ami a magyarokkal történik — „a szlováknak a magyar a zsidaja” —, az tulajdonképpen a szlovák fasizmus továbbélésének

tudható be. Bizonyára lesznek, akik úgy vélekednek, hogy érzelmi túlfűtöttsége bár indokolható, a szlovákság megítélésekor túlzásokra ragadtatta őt. Megítélésem szerint azonban szavainak igazságtartalmát ez esetben nem is annyira ténszerűségükben, mint inkább az indulatosságukban, érzelmi hőfokukban kell keresni. Hiszen Fábry naplóját nem más, mint éppen a megalázott, megcsalatott, sarokba szorított ember és szellem keserősége, dühe, heves indulatokba átcsapó, mély fájdalom teszi megismételhetetlenül hiteles dokumentummá. Makacs és sajátságosan értelmezett antifasizmusának pajzsa mögé húzódva ítélkezik: az ő gondolatrendszerében mindenfajta faji (nemzeti) vagy eszmei (hatalmi) kizárólagosság egyenlő a fasizmussal. (Amikor tehát az ötvenes-hatvanas években egyre monomániásabban emlegetett antifasizmust, s egyre nagyobb apparátust felhasználva írta meg a fasizmus genézisét és természetrajzát, akkor föltehetően — s ebben Tőzsér Árpádnak igaza van — „a fasizmusokra, a világebbertelenség összegére”, tehát a sztálinizmusra, a bolsevizmusra is gondolt.)

A (cseh)csehszlovákiai magyarság az *Üresjárat* napjaiban, heteiben, hónapjaiban „visszatartott lélegzettel” él, s azzal él Fábry is — naplóját is ugyanezzel a „visszatartott lélegzet” fratja: „Visszatartott lélegzettel élni: a szervezet nem bírhatja ki soká. Ki lesz a felelős az ezzel okozott pszichikai, fizikai és biológiai károsodásért?” — kérdezi 1945 októberében, s kérdése voltaképpen még ma sem veszített időszersőségéből. Már csak azért sem, mert igazából éppen ma, a történetek után negyvenöt évvel látszik csak, micsoda — azóta sem kihevert — károsodások érték 1945-49 között a csehszlovákiai magyarságot.

Őrszerepnek nevezte az *Üresjárat*-ban Fábry Zoltán a maga szerepét, őrhelynek magát: az őrhely megszólal — írta küldetéséről. Amihez mi most, negyvenhárom esztendővel naplójának utolsó feljegyzése után — csak azt tehetjük hozzá, hogy igen, az őrhely, a vádlott, *ugyanaz* az őrhely, *ugyanaz* a vádlott szól hozzánk, üzen nekünk az *Üresjárat*-tal. Ugyanaz az őrhely, jóllehet arcát — erről a mostani oldaláról — mintha nem ismernénk, esetleg nem eléggé ismernénk még. A hangja viszont ugyanaz: Fábry Zoltán változatlanul tisztán csengő, súlyos szavakkal üzen nekünk most, halála után több mint két évtizeddel is.

Budapest, 1991. szeptember 30.

TÓTH LÁSZLÓ

I. NOTESZ

Február

Háborút csak tömegekkel lehet csinálni, békét csak emberekkel. Íme, az egyén erkölcsi jogosultsága, kötelezettsége és — nélkülözhetetlensége. Tömegerkölcs nincs, az államerkölcs szentesített hatalmi erkölcstelenség. Az erkölcs forrása és eredménye bennem van: az erkölcs én vagyok. Háború és béke: a tömegdinamika és az egyéni embertartalom mai két ellentétes pólusa. Az erkölcs otthona: az egyén. Mindenütt máshol megcsal és megcsalattatik.

*

Címek a német komplexusra: *A német lélek és az európai szellem. A német csizma metafizikája.* Vagy: *A német barbarizmus metafizikája.* A német lényeg ez a két cím: *A német idealizmus barbár gyökerei.* Vagy: *A német barbarizmus ideális gyökerei.* Vagy a következő párellentét: *A német idealizmus barbár kiteljesedése.* És: *A német barbarizmus ideális totalitása.*

*

Bennem az ökonómia, az ökonómiai érzés, az ökonómiai szakismeret a legkisebb: tehát nem lehetek marxista?

*

A gondolat igaza az igazi európai lényeg, és ez végeredményben a pascali „végiggondolás”, a gyökérig gondolás, a pozitív meditáció. De az európai valóság a gondolat igazából a gondolat azon melegében való megvalósítását vitte keresztül. A rontó európai lényeg: a tettkétség, a mohó aktivizmus ezzel meghamisította a gondolat mélységi lehetőségét, és az aktivizmust a felületen megragadva, ezt mint végeredményt sajátította ki. Legjobb példa erre a XIX. század pozitívizmusa, mely a bölcsek követét vélte a maga privilégiumaként megtalálni, amikor tulajdonképpen holtbiztosan és pontosan csak részkérdéseket és analíziseket tudott megoldani. Vagy: az egész technikai korszak, mely a gondolat eredményét gépekbe transzponálta, hogy a végén egy iszonyú grimasszal állati valóságot okádjon ki: a motorizált háború mindennél kegyetlenebb barbarizmusát. Ez a mély értelme Ady sorainak: „Véres, szörnyű la-

kodalomba, / Részegen indult a Gondolat, / Az Ember büszke legénye, / Ki, íme, senki béna volt.” Minden, ami nem a gondolat igazára, tehát mélységére van bázírozva, irgalmatlanul, megállíthatatlanul tévútra kerül, tehát mindaz, ami magát kizárólagosnak, tekintetnélküliségnek állítja be: erőszakolt, mohó végeredménynek. Pedig a valóságban ez csak kisajátítás, önrészegedés, önmegelégedés. A végeredmény egyetlen gondolatsor zsarnoksága, mely ott kezdődik, ahol akarom, és ott és úgy hagyom abba, ahogy a körülmények meghatározzák.

Újra és újra egyre jobban tisztul a szellemember történelmi hivatása: a gondolat erkölcsi tudatából született kritikai korrektúra, végső fokon: a szellemember non possumusa.

A gondolat igazának megsejtése, megközelítése (hisz többről nem lehet szó) és az ehhez való hűség jelenti a szellemember etikumát: a humanizmust. Ez és ennyi a tudatos „ember az embertelenségben”.

*

„Ez az éjjel rendje” — Adynak ez a háborús meghatározása vigyorog felém: az ablakhoz támasztott létra, amin a fosztogató katonák nappal mászkálnak egymásután. Vagy: hajnalban a fehér havon a deportáltak feketén vonuló hosszú sora.

*

Csak akkor lehet valaki antifasiszta, ha azt fegyverrel a kézben gyakorolta. Micsoda bornírtság! Thomas Mann nem lehet antifasiszta, ha bürokratikus kérdőíveket kéne kitölteni. Pedig ma mindenki antifasiszta akarna lenni: ez a konjunktúra fedőneve. A fegyverprimérség, ez a lehetetlen kritériuma semmi megértést és megérzést nem mutat a fegyvertelen akció irányában. Mintha a fegyvertelen antifaszizmus nem lehetne élet, életforma. Az ember annyit ér, amennyit mint katonaanyag ér: Mussolininek ez a beállítása mintha érvényes lenne mindkét oldalra. (Természetesen: hisz ez a háború törvénye, és itt és így a háborús lényeg beszél.) A szellemember non possumusa a passzív ellenállás, a némaság tüntetése volt. A civil kurázsi egyszerre semmi sem lett, az ember az új antifasiszta értelmezésben csak fegyverrel a kezében jelenthet garanciát. Pedig a fegyver igaza nem a gondolat igaza.

*

A lényeg még mindig az antifasizmus. Itt tényleges egység alakulhatott volna ki. A különbségek feloldódtak a közös ellenséggel szemben és az ellenség neve barbarizmus volt. Ezzel szemben állt a kultúra erkölcstudata. De a különbségek idővel kiütköztek. Maga 1939. augusztus 23-a* már kiválás volt az egységből és egy lényeges különbségre mutatott. Az európai kultúremler szemében az antifasizmus mint a barbarizmus elleni harc jelentkezett, mint kultúrvédelem. Itt az antifasizmus egyenlő volt a veszélyeztetett kultúrtudattal. A SZU az antifasizmust mint a legveszélyesebb k ü l e l l e n s é g elleni védekezést értelmezte és élte meg. Tehát imperialista alapon, militáris síkon — országvédelmi szempontból. Csak így volt lehetséges és csak így vált szükségessé VIII. 23., mely az európai kultúrtudat erkölcsi síkján árulásként hatott, de mely stratégiai szempontból és izoláltan igazolható volt.

A jövő az átváltáson fordul meg. A fontos: a kultúra erkölcstudata (az igazi europeizmus) vissza tudja-e szuggerálni az orosz erőtudatot a közös frontra és egységbe, melynek lényege a humanizmus és mely egyetlen ellenséget ismer: a fegyver erkölcstudatát, a hatalom barbarizmusát, mindegy, hogy ez hol található.

*

A gondolat igaza, mely a meditációs mélységben van — a látszattal ellentétben — sohasem megállás és leülepedés, de kitartó fúrás, idegölő munka. (Ezért igaz Rodin szobra: *A gondolkodó*.) A gondolat igaza nem egyenlő a gondolat praktikumával. Itt lépten-nyomon kimutatható a türelmetlenség, a mohóság és így a felületesség. A türelmetlenség praktikummá váltja át a gondolat egy ponton megragadott igazát. Eredmény kell, bizonyíték: formula, képlet tárgyi valósága. A türelmetlenség az „adjál uram esőt, de mindjárt” praktikuma. Pedig a praktikum nem mindig egyenlő az erkölcsi cselekvéssel. A mohó türelmetlenség vagy kibírhatatlanság találmányokban, gépkultúrában és forradalmakban robban, próbál, kísérletezik: és így nem csoda, ha könny, szenvedés, vér jelzi útját, tekintetnélküliségének barbár kísérő voltát. De a mélységmeditációban még nincs eredmény: itt kétely, latolgatás, lelkiismeret és felelősség dolgozik egybe. A gondolat igaza: bilincs, mely köt, mert a gondolat igaza nem más, mint a gondolat erkölcstudata, tehát erkölcsi elkötelezettsége: felelősség.

*

A hitlerizmust annyian és annyféléképp definiálták, hogy program-lényege elsikkadt. Pedig az ott van magában a nevében: nemzetiszocializmus. És ez tényleg: nemzeti szocializmus, a szocializmus nemzeti formája, önző megoldása egy nép számára és használatára. A német nemzetiszocializmus a német militarizmus közösségi formája. Kaszárnyaszocializmus, mely azonban elérte a népi imperializmus fokát. Tömegei olyan igenlően és lelkesen cselekszenek, szenvednek és vállalják, még akkor is, amikor minden elveszni látszik. Az ember kísértésbe jön és előáll az elhamarkodott végítélettel: a német nép adekvát életformája a nemzetiszocializmus, a kaszárnya kollektivitás, a háborús lét kifejezés. A német: a hazafias szolgátság. Tegyük pontot? Még meg kell várnunk a reakció mikéntjét és a mai ellenhatást: a Thomas Mann-i szuggesztíó eredményét.

A nemzetiszocializmus a háború szocializmusa, a nemzeterősítés korszerű háborús aktivitása, mely természetesen elveszi és elharácsolja azt, amije nincs, de amire szüksége van, és mely erre a rablóhadjáratra a szocializmus legmagasabb formájával, a kollektívizmussal készülődik és így indul harcba.

A nemzetiszocializmus a Herrentum, a Herrenvolk szocializmusa. Más, mint a többi: csak önmagáért való, senki másért. Közös szolgátságba toborozza saját népét: a Herrenvolk illúziójával a Herrentum szolgálatára. Ezért Untermensch-tum szemében minden más nacionalizmus és szocializmus.

A nemzetiszocializmus összekapcsoló maltere: Mehrwille, a háború: ez teszi lehetővé a nacionalizmus maradék nélküli szociális formáját, hadikommunizmusát.

*

Idegen emberek vonulnak át a falun — kis gyerekszánkókkal. Sok kis szánkó. És nem gyerekek húzzák, de felnőttek. Ezen a télen a gyerekek nem ródliztak, mert a felnőttek jártak a ródlikkal faluzni. Élelmet cipelnek rajtuk. Van köztük egész kicsi szánkó. Még egy fél méter hosszú sincs.

*

Illavát és kórházat kivéve* sokáig voltam egyedül magammal: hat évig. És most? A börtön jobb volt.

*

A szláv szívadottság formája a vallásosság volt. És most légüres tér keletkezett, melyet isten helyett elfoglalt a technikai ember elsődlegessége, melynek ultima és prima ratiója a haditechnika, a háború. Háború, mely még soha és sehol sem hozott humanizmust.

*

Kizárólagosság egyenlő: kisajátítás.

*

Minden más közösségi erkölcs eltörpül a jézusi mellett, mely a legnehezebb, a legtökéletesebb, tehát a legegyszerűbb megoldás: „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.” Ez minden kollektívum alapvető és legmagasabb mértéke; amely kollektívum ezt nem akceptálja (mert nem akceptálhatja), az természetes ellensége lesz a jézusi morálnak.

A másik keresztény axióma: békesség a jóakarató embereknek. A hangsúly a jóakaraton van. Békéhez, tehát a legnehezebbhez, jóakarat kell, háborúhoz c s a k akarat. (Akaratosság, dac, azért is, felelőtlenység, akció mindenáron.)

A jóakarat: szeretet, türelem, másnak a megértése, jóakarása (valakinek, másnak is a javát akarom).

*

Központi, életdöntő élményem, centrális motorom: a háború. Munkám, aktivitásom, gondolkodásom, minden írásom ez ellen ágál és agitál: fegyver s vitéz ellen!* Ez az írói tevékenység majdnem százszázalékosan a hitlerizmus ellen irányult, és ez nem lehet véletlen, de korunk legcáfolhatatlanabb veszélyigazságának felismerése, mert a hitlerizmus a háború totalitása, kizárólagossága, bacilushordozója, továbbfertőzője.

Sose voltam kimondott marxista, tehát öntudatosan korlátolt kizárólagosság, tekintet nélküli egyoldalúság. Engem a kommunizmushoz az ember embertelensége vitt: a háború. Mindenütt: demokráciákban éppúgy, mint a szociáldemokráciában, katolicizmusban vagy nacionalizmusban ott volt a háború lehetősége, tűrése, statisztálása. Nekünk az antimilitarista radikalizmus tömeglehetősége kellett a „soha többé háború” megvalósítására. Ez hajtott a kommunizmushoz, antiimperializmushoz. Ebben és ezért lettem hűséges.

Minden más mellékes volt és túlesett pillanatnyi érdeklődési körömon, és itt, ebben a szituációban a fasizmus mint a háború reneszánsza, felfokozása, imperializmusából folyó antikommunista beállítottsága csak még jobban egy síkra hozta a kommunizmust az antifasizmussal. Antifasizmus lett a jelszó: feloldódott a kommunista egyoldalúság — és valljuk be: a vele szemben fennálló intellektuális aggályoskodás is — és lassan felszívódott a kommunista primérség az antifasizmus nagyobb egészébe. A hitlerizmussal, tehát egy letagadhatatlan rémvalósággal szemben minden összejött: háborúellenesség, szellemérték, kultúrtudat, szociális beállítottság.

Az antifasizmus így lett igazi elemem: intellektuális sík a háború ellen, és a hátam mögött a kommunizmus erőtudata, a tömegek antihitlerizmusa, fegyvertörő ereje. Mint a halnak a víz, úgy kellett nekem az antifasizmus valósága: a humanizmus valósága, aktivizmusa: megvalósításának jelentősége és muszája. És akkor jött München,* és egy év múlva jött VIII. 23. München csak botlás volt: a kapitalisták mást nem tehettek, az imperialisták mást nem tehettek; de VIII. 23. árulásszámba ment: szövetség, szemhunyas a háború megengedésére, megindítására, megvalósítására. Az antifasizmus halálos dőfést kapott, és én ezzel a dőfessel a szívemben tettem hitet magamnak és magamban az eredeti antifasizmus mellett. De ami szétzúzta, az meghalt bennem. Érthetetlen lett, rejtély, idegen, más, és néha úgy éreztem, hogy ellenség. Machiavellizmus tiszta tenyészetben, taktika, antihumánus. Szív, szimpátia, megértés elejtette. A vonal konok megszállottjai ezt nem látták, nem éreztették. Nekik természetes volt, ami nekem idegsokkot jelentett: valamit, amiből fel lehet ocsúdni, de amit feledni nem lehet és nem szabad. Hiába múlik el, hiába mulasztotta el 1941. június 21.,** Sztálingrád honvédő hősiessége, a félelem megmaradt, mert a hitel oda van, a szituáció újra ismétlődhet, és ahol az antifasizmus lényege — a humanizmus — egyszer csődöt mondhatott a legválságosabb, a legbarbárabb pillanatban, a háború előidézésében, ott minden megismétlődhet. Az orosz kommunizmus ma már csak muszájszövetséges. Szívemnek, értelmemnek csak muszájbecsületből van hozzá köze. Hidegen állunk egymás mellett, mint házastársak, kik egymást megcsalták, de erről nem beszélnek. Az egyik azért, mert nincsenek skrupulusai és nem lát a dologban bűnt, tehát szóra sem érdemesíti, a másik épp azért, mert az elsőnek szóra sem érdemes, de neki, a másiknak, ezzel elrontotta egész hitét és életét, és a szíve gyökeréig fáj ez a tragikussá kiteljesedett idegenség.

*

Thomas Mann utolsó beszédében, amit még meghallgattam (közben elvették a rádiókat) a hitlerizmusról mint „Machthalunke”-ről beszélt. A Machtnak tényleg ez az egyetlen logikus vonzata: Halunke.

Ha a jövőben ezt a szót hallom, hogy Machtmorál, a Machthalunke képét látom vigyorgni.

*

Mi az, ami a torkomon ül és állandóan fojtogat? Az ismeretlen helyzet, a kiszámíthatatlan, a bizonytalan.

*

Mozdulatlanság: lesz-e az én humanizmusomnak egyszer még helye, ideje és szava? (Figyeld meg a sorrendet.) Csak erről van szó. Ez minden félelem, szorongás alapja: a tény maga, hogy ez a kérdés, ez a hátha felvetődhet. Hogy a fasizmus által rám kényszerített hatéves állapot* más előjellel természetesen tovább folytatódhat és állandósulhat.

Az ember bénultan ül. Mozdulatlanul. Nem tud, nem mer és már szinte nem is akar megmozdulni és szólni. Megbabonázottan, megmérgezve, átokkal verve ülsz és nem tudod, hogy mi bajod. Mit és miért? Órák múlnak el így, napok sorakoznak egymás mellé: az ájultság napjai: a felszabadulás napjai. Ájultság: ez az igazi szó. Öntudatlanság, amikor azonban tudom, hogy nincs többé tudatom, akaratom, céloom. Stefan Zweig amerikai öngyilkosságán elcsodálkoztam: amikor kezdett a kocka megfordulni, amikor már remélhette, hogy bujdosása véget ér, ő akkor dobta el életét. Ma nem csodálkozom. Stefan Zweig megérezte, hogy ez a háború semmit rendbe nem hozhat, hogy csak ájultság, mozdulatlanság, összekuszáltság járhat nyomában — győzelem esetén is.

Elvégeztetett, de semmi sem tisztázódott. Itt nálunk még el sem végeztetett, de annyit tisztán látni: semmi sem fog tisztázódni.

*

A tömegerkölcs erkölcsi felmentvény és lehetőség kibúvóra a lényeges erkölcsi kritérium alól, mely volt és lesz egyéni felelősség. A kollektív erkölcs beteljesedés akar lenni, egy eszme harci végeredménye, kihatása, diktátum.

paragrafus, párttörvény: ez a harc lesz a végső, eudémonizmus. A kollektív erkölcs: kizárólagosság, kisajátítás, de aki mélyebbre lát, e mohóság aktivitásában, általánosításában felismeri a menekülést az egyéni megismerés, az egyéni lelkiismeret elől, mely nem más, mint a kanti „törvény bennem” és a tolsztoji istenfogalom. Ha azt mondjuk, a szellem: erkölcs, akkor ezzel azt mondjuk, a szellem: előkelő. Arisztokratikus, mint erkölcsi jog és kötelesség, mint a noblesse oblige, minden, ami tudat, az egyéni/tömegetudat: könnyítés, menekülés, mások részéről való felhasználás. Az egyéni tudat: felelősség. A szellem erkölcsé felelősségtudat. Nemcsak legsajátosabban egyéni, de történelmi felelősség is a szellem erkölcsi értékével szemben. Plátótól R. Rollandig. Összefoglalva: a szellemerkölcs előkelőség, mert felelősség. Felelős valamiért, előljáró valamiért.

A tudatos erkölccsel (a szellemivel) szembeállítható az öntudatlan, a naiv, az ösztönös erkölcs: a szív jósága, a jézusi lelkiszegények erkölcsi érintetlensége. Észfelelőség és szívjóság: ez a kettő sose lehet lényeges tartozéka a tömegerkölcsnek. Tömegerkölcs: *contradicto in adiecto*. A szellem erkölcsi arisztokratizmusa végeredményében az én teljesítményének eredménye: ezt a munkát mindenkinek magamagában és magamagának kell elvégezni. A kész eredmény lesz aztán közkinccs, a másoké, mely, ha mint erkölcsi tényező hat másokban, végeredményében tömegerkölcsöt befolyásolhat és változtathat egyéneket felelős gondolkodásra.

*

A fasizmus fogalmának legpontosabb megfogalmazása: faji imperializmus. Totális aktivitás a faji imperializmus megvalósítására.

*

Új cím: *A német fasizmus és szellemtörténeti háttere*. Alcímek: *Goethe népe* — *Hitler népe?*

*

A humanizmus elsősorban a szellem embersége; aki szellemet támad, emberséget támad, és megfordítva. Ezért van ma nagy bőjtje.

Jászi megállapítása — „Minden igaz erkölcsi rendszer egyenlő mértékkel mér” — ugyan mire alkalmazható ma? Semminek sincs erkölcsi hitele.

*

Kemény Gábor Prohászka-cikkében: „Az egyént már nem kötheti le a társadalmi rend, mert ura lett elhatározásának. A munkás önrendelkezésében és szabadságában az emberi e g y é n i s é g diadalrajutását látja.” Egy másik, Szabó Dezsőről szóló Kemény Gábor-mondat, mai helyzetünkre reflektoroz: „Csak egy faji jelző nélküli demokrácia oldhatja meg minden itt élő dolgozó embernek problémáját.” Ami ma itt nálunk dühöng, az épp a faji demokrácia, tehát egy nonszensz. A szlovákok Kolumbus tojásként kezelik a demokráciát. Előbb kikergetik, kilúgozzák belőle a „fasiszta” nemzetiségeket, és akkor magukra maradva már faji alapon jelenthetik az egyértelmű, vitathatatlan demokráciát. Ó, bűnben fogant kezdet, nem látod végedet?

*

Ignotus: „A sokat az ipari munkásságnak ... ma minden gazdasági kérdést m u n k á s k é r d é s s é transzponál.” Hogy fognak csalódni?

Március

Nemcsak bűnökért, de tévedésekért is fizetni kell: ez a törvény teljesül be most rajtam. És ezt szó nélkül elfogadni és tűrni: ez az frástudó mai magatartása. Vesztettem: fizetek. Pedig mondhatnám ezt is: győztem én is. De ez hazugság lenne, tolakodás és önvakítás. Tragikum nélküli kivédhetetlen fizetés ez. Itt gavallérnak lenni, elismerni és vállalni a tartozást: ezt a gesztust állni kell, csak így lehet teljes egy életmű minden erénye, túlzása, haszna, hatása — és tévedése.

*

Az antifasizmusban épp az volt a nagyszerű és történelmi „spontán és egyszerű”, hogy nem azt hangsúlyozta ki, ami elválaszt, de ami összeköt. Hogy lényegében azt hangsúlyozhatta ki, ami összeköt — a h u m a n i z m u s t —, és nem azt, ami elválaszt — a b a r b a r i z m u s t. Ha az antifasizmus erről az alternatíváról letér, önmagát, szerepét, hivatását ítélte halálra. A fasizmus azt hangsúlyozta ki, ami az önzés érdekében elválaszt (lényege a rasszizmus),

hogy így lehetetlenné tegye azt, ami összeköt: az erkölcsre kötelező emberiséget: az egymásnak felelősséggel tartozó egymásrautaltságot.

*

Hitler vesztett, és mégis győzött. Vesztett pángermanizmust, de legyőzött kommunizmust. Sztálin elvesztette a kommunizmus csatáját, de megtalálta a pánszlávizmust. Az egyik nacionalizmus veresége a másik győzelmét reflektorozza, tehát végeredményében a nacionalista imperializmus győzelmét oly korban, amikor mindenki a nacionalizmusok alkonyára fogadott. Logikusan az internacionalizmusnak megerősödve kellett volna kikerülni a nacionalizmus e totális háborújából. És hol van a nyoma? Az orosz imperializmus a maga képére formálta érdekzónáját nagy, szláv blokká, ami nem lehet európai, hisz emlékezzünk: Tolsztoj is ellene volt a nagyszláv álomnak. Ezzel szemben a nyugati demokráciák sem hozhatnak konform blokkot. Nyugat és kelet a háború végén ellenlábasok lettek. De kelet már zsákmányolt: a cseheket, a legnyugatibb szlávtságot, melynek csak európai tradíciói vannak, és csak kivétel Kramáf a voltak. * Csehszlovákia ma a keleti aktivizmus előretolt posztja. A szlovák sovinizmus lényegében büntetés helyett most üli ünnepét. Tökéletes helyzetváltozás. Antifaszizmus helyett barbarizmus, demokrácia helyén rasszizmus. A nacionalizmusok gyilkos háborúja után az internacionalizmus győzelme lett volna esedékes. Az erre legilletékesebb azonban épp ezt akadályozta meg, ezzel is bizonyítva, hogy soha sem lehetett szívügye, se célja, se eshetősége. A megakadályozott, az elvetélt internaconalizmus fattyú nacionalizmusoknak nyitott kaput: váratlan seregléseket.

*

Mi ingott meg bennünk? Miért nem lehetünk régi magunk továbbszajkózói? Gyávaság? Elfordulás? Menekülés? Nem mi változtunk, de megváltoztak azok az instanciák, eszmevalóságok, melyek döntő változtató voltában hittünk. Egyszerűbben: csődöt mondtak. A kommunizmus világformáló szerepét ilyennek képzelte? Az antifaszizmus nyomát hol találod? Hol működik az az erkölcsi erő, amit mi akkumuláltunk? Hol a mi humanizmusunk, hol az igazolásunk? Minden másképp lett és másért lett. Az éjjel rendje (lásd fentebb), a munkásosztály történeti hivatása etc. grimasszá vagy nem is tudom mivé torzult. Realitásukban, valóságukban illúziókra kellett döbbszennünk, a határkérdések döntő szerepére.

*

Szlovenszkon szocializálásnak kellett volna jönni, és lett belőle nacionalizálás. A magántulajdon oly értelmű nacionalizálása, amit így, ilyen mértékben csak a németek csináltak a zsidókkal. A tekintet nélküli nacionalizálás: fasizmus. Hitler győzelme kezd realizálódni és gyümölcsöt hozni ellenségei táborában is. (Ellenségei?)

*

Őrizkedj olyan országtól és közösségtől, ahol a hadsereg, a militarizmus formái népszerűek és átjárják a társadalom minden rétegét és megmozdulását. Eddig azt hittük, hogy e vonatkozásban csak Németországról beszélhetünk. Ma már máshol is a militarizmus primér voltáról beszélhetünk, és a különbségek természetesen elmosódnak.

*

Amit látok kicsiben és nagyban — a felszín nyüzsgés[é]t, az árulást, felkínálkozást, a tülekedést, a lopást és hazugságot; emberek mai nyilvános életét, aktivitását, kiélését — azon nem tudok felháborodni, mert ennyi a mai ember, mert csak ennyi, csak ez lehet a mai ember. Mást vártam? Talán. De az első másult percek megtanítottak, hogy nincs változás, hogy az évezredek útján megy minden tovább. Hagyjunk fel a reménnyel az emberrel kapcsolatban? Minden óra, minden történés, bizonytalanság és szorongás ezt súgja vagy ordítja. Szánalom él bennem, és nem felháborodás. Az ember nem jó, az ember nem rossz, az ember gyenge. Gyenge a nehézre, az erényre, és így könnyen kapható a bűnre. És erre nem gondolnak az intézményesítők. Senki, semmi sem erősíti az embert. Hatalomra kerül? A hatalom a rossz, minden az emberen múlik, ha hatalomra kerül. De mit veszíthet ez az ember a hatalom kísértéseivel szemben? Semmit. Nem vitt, nem kapott útravalóul semmit. Él tehát a hatalommal, a rosszal. A hatalom rontását — mely hatalommal szemben csak hatalmat tud mondani és hozni — ennyire közönségesen, ilyen meztelenül (ezen a hangsúly) még nem borzongtam, mint most, amikor egy javult vagy javítható emberiség jelenhetett volna még arkangyalként a színen. A rosszal terhelt, és az erkölcsi rosszból ki nem lúgozott ember mint bíró és intéző! A rossz diadala teljes!

*

A vonalhű kommunista entellektüel szellem és lélek nélkül, tehát értelmi és erkölcsi kontroll nélkül, pártkongresszusok határozatához szabta intellektusa irányát, és ezt szellemerkölcsi eredményként üdvözölte, pedig Marx kiindulópontja a szellem, a filozófia. Tehát ide kell visszatérnie.

*

Keresztelő János új kort bevezető szava, „Ändert euren Sinn”,* ma is érvényes. A jézusi forradalom nem dinamika, nem apokaliptikus falrafestés, de erkölcsi üzenet a legegyszerűbb és legmegnyerőbb formában. És ez a lényege. Ez a magatartás, mely nem láz, nem hisztéria, nem pátosz és demagógia, nem önteltség és nem parancs, de nyugodt gyermeki bizonyosság. A n y u g a l o m szuggesztiója. Nyugalom még a kereszten is. De épp ez a nyugalom gyógyított betegeket, szajhákat, lázat és hisztériát, vonzotta az egészséget (mely nyugalom), és dühítette a nyálfröcskölő írástudókat, bolhászó bóhereket és ingatag farizeusokat.

Jézus: a belső töretlen egység, az ezáltal nyert teljesség tudata. Jézus így a magától-értetődöttségnek legvilágítóbb alakja. És ezért isteni: valaki, amiben és akiben nem lehet és nem szabad kételkedni. Jézus a nyugalom szülte állandó szeretet. Jézus a szeretet nyugalma. Ha nevét hallom: csöndre neszelek.

*

Kunfi Zsigmond írta (*Husadik Század*, 1910.I.,227.): „Lekéselt országok fiai bizonyára érzik azt, miképpen fordulnak a haladásnak akár győzelmes, akár elbukott ütközetei ellenük.”

Kemény Gábor Szabó Dezsőről szólva (*Századunk*, 1930, 240): Sz. D. „végzetes tévedés, hogy zsidó, germán és szláv fajiságot állít szemben a megbántott magyar fajisággal. Nem gondolta el, hogy csak egy faji jelző nélküli demokrácia oldhatja meg minden itt élő dolgozó embernek problémáját is.”

Kapcsold ehhez az új csehszlovák demokrácia Kolumbusz tojását: a kassai programot, mely csak faji jelzővel és faji alapon, tehát fasiszta módra oldja meg problémáit. Ami a gyűlöletpszichózisban keletkezik, az nem érvényes, tehát nem lehet alkotás, tehát nem lehet alkotmány.

*

Maga Mussolini így határozta meg a fasizmus programját, mely szerinte nem más, mint „a hatalom megtartása”. Szálasí ugyanezt gyakorolta.

*

Amikor valahol a háború kitör, akkor az órát mindig vissza kell igazítani egy-kétezer évvel, mert csak így bírjuk megérteni, csak így bírjuk megcsinálni. Akit a háborús uszítás, a hurrá és az éljen-a-háború nem lök vissza automatikusan, észrevétlenül erre az időpontra: az elveszett ember, valaki, aki értelmetlenül bámulja a hihetetlen; szenved, lázad és bűnhődik. Ez az ember nem értheti és nem méltányolhatja így azt sem, ami közvetlen a háború után történik: fegyverszünet, béke. Nem értheti, mert ő 1945-ben van, és elfelejti, hogy az, ami most jön, még mindig háború, tehát 1945. Akik csinálják — politikusok, demagógok, katonák, polgárok, hadvezérek — még mindig 1945-öt írnak és ennek szellemében dolgoznak, ami annyit jelent, hogy kivédhetetlenül új háborút alapoznak.

A háború a káini ősfurma, ellene radikálisan csak az ábeli mentalitás kifejlesztésével lehet védekezni. A háború: öntörvény, [a] barbarizmus autonóm síkja, mely nem tűr semmi más törvényt és beleszólást. Aki elindítja: rabja lesz; aki az indító, a támadó ellen kényszerül: az társa lesz, a háború rabja. Partnerek közös lélekkel, közös törvénnyel, egyformák. Ezért a sokszor érthetetlen keveredés: a győző a legyőzött célját sokszorozva emelheti bünné: vae victis! Harc közben egymástól tanulnak, egymás módszereit veszik át, harc után aztán a győző ugyanazt valósítja, amiért a vesztes ellen háborúba indult. Ma mindenütt a hitlerizmus győzelmére döbbenünk a győztesek sorában.

A katonaruhába bújtatott ember: mindenképpen a háború rabszolgája vagy zsarnoka; ura és ugratója a háború. Valami, ami nem a lényege, nem mai lényege, szerepe és feladata: száz évet bukik vissza feltartóztathatatlanul és kiszolgáltatva. Itt nincs védekezés. Az embert betörik és az ember beletörik. Ezer évvel visszahullni — pillanat műve csupán, de egy évvel így előremenni csak ezer év kölöncével lehet.

A katona a racionalizált ősfurma: állat. Az ősfurma, melyhez mindenkori hozzácsapja a maga emberi vívmányait, melyek a háború törvénye alatt aztán animális primérségüket álarc nélkül vetíthetik. Az alap: a gyilkos. Ember, ki gyilkolni tud, kit gyilkolni hagynak, mert gyilkolni parancsolnak, ember, kit

felszabadítottak a századok morális nyűgeitől és gátlásai alól. Ősforma, mely maga körül leolvaszt mindent, ami nem a lényege, és mágnesként magához vonz mindent, ami az Ősformát korszerűsíti, sokszorozza, egyedülvalóvá és mai istenné: világháborúvá fokozza. Így lesz és lett a háború a legfőbb erkölcs, a tisztító vér- és acélfürdő, választóvíz, próbakő, próbatét, minden dolog atyja és az élet értelme. „XY hat den Heldentod g e f u n d e n”: * megtalálta, elérte élete célját, a beteljesülést.

*

A hitlerizmus alatt a magyar írók szinte demonstráló és ma dokumentálható europeizmusának nagy általánosságban egy hibája volt, hogy nem tudatosították a fasizmus ellen, hogy nem nevezték és nem nevezhetik nevén a gyereket.

Május

Berlin elestekor megszólaltak a harangok: a kapituláció elé harangoztak. És most erre döbbenek magamban: a német vereség, a kapituláció ténye nem fontos többé. Nem fontos többé, mert nem jelent, nem hoz változást. És ez a rettenetes. Epizód jellegű állomás csupán. Egy fejezet, mely után nem jöhet a várva várt folytatás, tehát fejezetek, melyek nem hoznak gyökeres változást, ellentétes értelmű átváltást. A kapituláció nem cezúra, és nem zárt le semmit. A háború ténye, félelme, lehetősége itt maradt; itt maradt az atmoszférája, a törvényei, az eszközei: ököl, önkény és hatalom. A szorongás, a félelem a bizonytalan holnap miatt még mindig fennáll. Mi mulasztja el? Miért nem érezhetem lehetőségét? Nem tényét, de *lehetőségét*! Hol, ki vált meg a háborútól, a hatalom parancstörvényeitől? Hol marad az örömujjongás, miért hamis a harangzúgás? Miért nem zúg belénk, miért nem emel, miért nem zuhint a hulláma? Miért kérdeztem az emberektől, mikor ezt a harangzúgást hallottam, kinek harangoznak, ki halt meg? Amikor felvilágosítanak a tévedésről, hogy győzelmi harangokról van szó, én, a fasizmus felszabadítottja, miért nem éreztem semmit? Miért nem mondhatnak nekem semmit ezek a harangok? És ha fegyverszünet lesz, és ha béke lesz, el tudod-e képzelni, hogy Párizs népe és a londoni utca megismételje az 1918-as emberek egymást-csókoló örömmámorát? Szürke, szürke, szürke minden szín, minden győzelmi zászló, és én süke-

ten, botfűlűen reagálok majd a béke győzelmi harangjaira, melyek pedig az emberiség eddigi legborzalmasabb öldöklésének, föld-, város- és országpusztításnak, az első totális háborúnak a végét akarják a fűlembe ordítani.

Miért a süketség, honnan e szürke hályog? Sehol egy hang, mely felrázna, sehol egy reménysugár, mely gémberegett eszméket melegíthetne. A harangzúgás nem oszlat el semmit, a szorongás megmarad, a félelem megmarad, a bizonytalanság érzete megmarad, a lidércnyomás megmarad, az éjszaka megmarad, az ember embertelensége megmarad.

Még nem változott semmi, és a német vereség mint döntő fordulat máris illúzióként hat. Már nem fontos többé. Az akadály eltűnt, de akadálytűntetés közben elmosódott az út, a k i ú t. Ingoványt sejtünk és lábunk a földbe gyökerezik: nem mer tovább indulni. Utat tévesztettünk, mert csak háborút láttunk és háborút tudtunk. Ehhez az egyhez pedig nagyszerűen értünk. Most nem ereszt rettenetes törvénye. Harangzúgás? Csak továbbmegyünk, tovább tolnak és tovább tolatunk. Nincs megállás, nincs kitérés. Megyünk előre, Ady parolája szerint: „Csalódni, csalatni

Előre!”

A szovjet kommunizmus: militáns megoldás! Militáns primérség: minden e cél szolgálatába állítva. A militarizmustól legtávolabbi szektor is mintha csak akkor lenne pozitívum, ha ezt szankcionálja. (Pl. írói kongresszusokon dübörögve megjelenő katonai küldöttség, mely szót kér, véleményt mond, tanácsol. És ezek kapják a legnagyobb tapsot! Lásd Klaus Mann idegenkedő beszámolóját a *Korunkban*: „Minden csak úgy érték, amennyiben a nagy Vörös Hadsereggel hozható összefüggésbe.”) Hogy mi e torz tükörben, a valóságban mit láttunk és tapasztaltunk az átvonulás pillanataiban, arról itt ne beszéljünk. (Minden ember annyit ér, amennyit mint katona ér — ez a Muszoliniáda itt tágabb értelmet kap: Recht ist, was der R. Armee müzt. *)

Az ember oly mértékben veszítette el erkölcsi súlypontját (és tájékozódási képességét), hogy csak hatalmi mankókkal lehet alátámasztani, hogy hinni, látni, nézni, szólni, akarni, tenni tudjon. Az eredmény ennek megfelelően: hatalmi erkölcstelenség, tehát emberkisebbedés. És ezzel meg is van a magyarázat.

*

Ezekben az időkben valahogy mindig Tucholsky érthetetlen öngyilkosságára kell gondolnom. Most visszalapoztam az akkori parentáló hangokra —

és igent bólintó döbbenetben meredtem egy tükörre, íme: „Emberi méltóságában életveszélyesen megsebesült... Belefulladt az undorba... Évek óta nem ír... Mit írnak még? Én elmondtam mindent. Mint minden pesszimista, valószínűleg azt gondolta, hogy a valóság meg fogja cáfolni. Amikor a valóság rettenetes vízióit igazolta, akkor kimerült és elgyengült. A halhatatlan szabadság hű fia volt. Amikor a szabadság veszélyben forgott, harcolt, amikor megalázták, elnémult... A próféta legsúlyosabb betegsége a némaság.” De ami ma van és velem van, az több és bénítóbb. Tucholsky az ellenség győzelménél merevedett némulássá (én is, de kényszerből, börtönre vagy hallgatásra ítéltetve), de ami ma engem visz az öngyilkosság határára, tehát a kétségbeesésbe, mely a csalódás és a csalatás eredménye, ez változatlanul azok részéről ér engem, akik a hitlerizmust megölték, hogy most ezzel a véres hatalmi mentalitással tovább táncoljanak, és kétségbeesjenek a változatlan helyzettel. Ki gondolta volna, hogy majd hét év némaság után, az antihitlerizmus örök győzelme után az legyen a helyzet, ahogy Bencek* írtam: életemet, munkámat a jövőben sehogysem tudom elképzelni. Nem borzasztó ez? Fantázia kell hozzá, hogy az ember — az antifasiszta — élete munkájának „békebeli” körvonalait talál-gassa. És az eredmény? Nem lát semmit, semmi lehetőséget, semmi életet, semmi munkát, mely nem a félelem nyomása alatt vergődik.

Tucholsky, te szerencsésebb voltál, téged az ellenfél gyilkolt meg, de mi gyilkol, mi veszti majd minket?!

*

Minden humanizmus elleni argumentumot kiscemmiz egy Adolf Hitler nevezetű ember *Mein Kampf* című könyvének következő mondata: „Humanismus ist eine Mischung von Feigheit und Dummheit.”** Ami Hitlernek gyávaság és butaság, az a mi szemünkben csak ezek ellenkezője lehet.

*

Hogy a fasiszmus és kommunizmus embertömege, emberanyaga mennyire egy, azt cáfolhatatlanul demonstrálta a stószai május 7-i győzelmi felvonulás. Az öntudat dübörgő álarcával ugyanazok énekelték „Wir fürchten Hackenkreutz, Faschismus nicht”,*** akik egy év előtt a Hitler-felvonulásokon a nagy Horst Wessel Lied rokonhangzású, de ellentétes előjelű sorait énekelték. Akkor a Deutsche Partei**** tagjai voltak (sőt e párt itteni megalapozói), tegnap pedig és ma a KP erősségei. És a marstaktus egyformán ütemezi

lényüket. És teszik ezt ma ugyanúgy, mint tegnap a legkisebb gátlás, ressentiment nélkül, a szégyenérzet, a felelősségtudat minden legkisebb rezdülése nélkül. Oly természetesnek veszik, hogy az már természetellenesen hat. Mi e rejtély magyarázata? Hogy itt nincs rejtély. Hogy itt ősi tenyészetben egyformán konzerválódhat a nyájember, amikor nem lényeges a nyáj hovátartozandósága és a pásztor vagy hajcsár neve. A legenda az előlegezett legenda: a proletariátus történelmi hivatása a fasizmussal és a fasizmusban kapta meg kegyelmeidőfését.

*

Nem tudok gyűlölni. Amit érzek, az itteni kicsinyességgel, e heccnacionalizmussal szemben, az szánalom. De ha az ember egy országalapításra, egy ország alapozására, erre a rosszabb, második felöntésre csak szánalommal tud reagálni, akkor ennek az országnak az erkölcsi sorsa megpecsételtetett. A *fasiszta* jelzőt olyan könnyen és bélyegzőn osztogató mai stószki kommunisták a „fasisztá”-t a burzsuj szinonímjaként használják, és elfelejtik, hogy a proletár is lehet — fasiszta. Sőt. Hogy például Stószon fasiszta, tehát hitlerista, nagyobb részében c s a k a proletariátus volt. Ők ezt kommunista magatartással gyakorolták, birtokon belül érezték magukat, otthonosan. Ma minden zavar nélkül ordítják: le a fasizmussal, le a fasisztákkal, de ezalatt nem Hitlerre és mozgalmára gondolnak, de a gyárosokra, a burzsoáziára, akik közül sokan gerincesen kitartottak antihitlerizmusukban, és akiket állandóan üldöztek, illaváztak. De szerintük az igazságnak csak akkor lenne elégtétele, ha ezeket hurcolták volna el a kassai sedriába, mert ők a fasiszták: burzsuj voltak miatt.

A stószki proletár otthonosan érezte magát a fasizmusban, pofozhatott magyarokat és „magyarónokat”,* perzekúciót gyakorolhatott, menetelhetett, énekelhetett, lövöldözhetett, agítálhatott, plakátokat ragaszthatott — többek között az antikomintern plakátját —, és mindezt a legcsekélyebb emóció és büntudat nélkül, ahogy most az ellenkező jelszavak ordítása sem borzolhatja fel egy pillanatra büntudatát. Ez az egyforma otthonosság, ez a büntudat- és lelkiismeretképtelenség vigasztalan távlatot vetít. Ez a rokonság egy, a humanizmuson, szocializmuson, kultúrán kívül közös alapra mutat: a tömegember barbarizmusára, a felajzott tömegindulatok egyforma törvényére, a tömegöntudat csődjére, a barbarizmus és a kispolgári vágyalom egyforma győzelmére.

Egy hirtelen jött gondolat: a proletariátus egy még kialakulatlan, egy még nem kész tényeket prezentáló társadalmi osztályt jelent, mely épp azért messianizmusos attitűdben tetszeleg önmagának ma is. A polgárság a kialakult rend, egy véghezvitt történelmi aktus öntudatából, ma már csak élőködik — de jogosabban, mint a proletariátus, mely messianizmusát máris annyira elaprózta és elvetélte, hogy már önmaga sem hihet benne. A polgár: kamatélvező; aki azonban a fasizmusban már a tőkét is elfogyasztotta: a proletár előleget élőködő, tehát nem hitelképes (lásd: proletariátus történeti hivatása címszó alatt). A proletár ott, ahol történelmet csinál, nagy tömegében kényszerrel és kényszerből csinálja (a történelmi hivatást nem diktatórikus permanenciában éli le az ember), viszont a polgár aránylagos nagyobb szabadságában szabadabb lélegzéssel próbálgatta.

A proletariátust mint fogalmat, mint erőt, történelmi tényezőt, mint „öntudatot” egy kívülről jött lökés indította útra. Egy sugallat, egy indítási parancs (Marx, Engels). A polgár a saját kulturális légkörében kieszt, kiagyalt, végiggondolt vagy végigkétkelkedett küldetési hit értelmi forradalma: adekvát erő, önerő.

Miért az ellenforradalomban ma otthonosabb mindkettő? Már a tőkét felémésztett küldetési likvidált* polgári mentalitás és az előleget elpazarló és hitelképtelenségét érző proletariátus közös célban, kispolgári mentalitásban találkoznak. A rossz lelkiismeret találkozik itt egy közös síkon, melynek neve fasizmus, mely sem nem polgári érték, sem nem proletár öntudat, de kispolgári parancs- és szolgálalküvető aktivizmus.

II. NOTESZ

Április — május

A víz: a halhatatlanság. Nincs eleje és nincs vége. Mindig más és mindig egyforma. Ha nézed: alfától omegáig húzza a szemed. Nem volt kezdete és nincs vége. A víz örök. Micsoda mérték! Ha kételyeid vannak, állj a víz partjára és hasonlíts! Hegyi patak vagy tenger — egyformán válaszol halhatatlan mértékkel.

*

Aki és ami ebből a háborúból békét tud csinálni, az megváltó, mert oly hihetetlen a béke realitása. Nincs ennek a háborúnak most, közvetlen a vége előtt semmi békecélja, semmi békelehetősége. A megbékélésnek és megbékülhetésnek semmi nyoma. Nincs semmi igazi közösség: a béke még frázis sem lehet. A „szövetségesek” mintha csak ki akarnák fújni a német háború fáradalmait, hogy fegyvereiket utána egymásra emeljék. Minden eshetőség bekövetkezhet. Bárki, akárki ellen újra nekilódulhat a háború. A háborút nem lehet lestoppolni: ez minden eluraló érzésünk és félelmünk. A háború még nem futotta ki magát. Ha béke is lesz, ez még mindig a háború folyamatossága. Erre a békére rá lehet majd fogni: „a béke a háború folytatása más eszközökkel.” A békének semmi körvonala nem alakult ki, hol a fantázia, mely felrajzolhatná? Blokkok alakulnak ki, melyeknek semmi közük a kiinduló ponthoz: az antifasizmushoz. Itt van pl. csak a csehszlovák új nemzeti állam, itt az egész szláv blokk. Ki gondolta még álmában is, hogy ezért volt minden? Tájainkon csak ezért és így tovább: Anglia, Amerika, Franciaország: csupa külön érdek, a szokvány menet: imperialista győzelmek és vereségek az egész vonalon. Ki meri itt a szájába venni a szót: haladás?!

Ha békére gondolok — tehát valami elképzelhetetlenre, valami lidércnyomásra —, akkor elmondhatom Heinével annak Németországra vonatkozó aggodalmait.

*

Nincs kiút! És itt jusson eszünkbe: a fasizmusnak egyetlen kiútja a háború volt és most nincs kiút a háborúból. Mit jelent ez? A háború rettenetes törvényét, amely csak önmagát ismételheti és tovább fertőzheti, ha nincs lényeges, belülről induló erkölcsi antitoxinja. Mára kitűnt, hogy mindkét fél részére csak ez a kiút, csak ez a zsákutca volt az egyedül járható út. Most nincs a háborúból lényeges, végleges, reményteljes kiút. Csak fegyverszünetről lehet szó, mert ma is még mindig az imperializmus síkján játszódik le minden akció. A békének, az igazi békének, a jóakarátú emberek békéjének nincs sehol se valósága.

Mi változik, ha a német fegyverek elhallgatnak? Nem érzem döntő korszakos jelentőségét többé a beteljesült vágyalomnak, Hitler legyőzetésének. Most utána valami egészen másnak kéne következni és ennek nem érzem jöttét, ha a győzelem harangjai szólnak majd. Hitler kezd elszürkülni,

tegnap lenni, apokaliptikus jellege kezd szétfoszlani, mert a győzők lassan szintén kezdenek hozzá hasonulni és szintén elszíntelenedni, jelentéktelelnedni. A háború győzelme teljes. Nivellált, fertőzve egyenlített, és a holtponton rettenetes fűgét és grimaszt vág a béke felé: a jóakarató emberek felé.

*

Ady: „s új világokra új kínokért leszek?”

*

Ha e világban nincs helyünk, ha kitessékeltek belőle, mint itt és most, azt kell csinálni, amit kisebbségi életünkben megszoktunk: magyarságunkat, emberségünket, világunkat magunkban kell felépíteni. Ha a világban nincs hely emberségnek (államban, társadalomban), akkor azt magunkban kell megerősítenünk, megtartanunk. Az erkölcsi törvény bennem, az erkölcsi rend bennem: érzed most az igazságát?!

Ha elvesztetted a világot (helyesebben: világodat, tehát azt, amit eddig biztos keretnek tudtál), építsd ki önmagadban tökéletesebben, hogy majdan védekezni és vádolni tudjál, ha számadásra kérnek. Ha elvesztetted világodat, találd azt meg önmagadban, találd meg önmagadat (hisz ez a cél: megtalálta önmagát, azaz magára talált). Légy hű önmagadhoz.

*

Háborút csak tömegekkel lehet csinálni. A tömegkor tehát háborúkor. Mi szüntetheti meg a háborút? Mi a mai fegyver s vitéz legbiztosabb ellenszere? Az individualizmus. A tömegek lázadása tehát részben nem más, mint a háború lázadása a békét kitevő, hozó és kiteljesítő felelős egyén ellen.

*

Új cím: *Az ember két világháború között*. Bevezető fejezet: *Az ember az első világháború előtt*. Epilógus: *Az ember a harmadik világháború előtt*.

*

Đuriš: „Ti kamerádok, a volt Agrár- és Néppárt becsületes szlovákjai,* testvéreink vagytok a közös harcban.” (*Pravda*, 17.4.1945.) Érted már most, miért kerültünk mi, tehát antifasiszták, a háborús bűnösök listájára?!

*

Nincs szabadság, ha az ember olyanok közt él, akik nem szabadok, nincs szabadság, ahol a szomszédban szolgák laknak — és íme, a szabadság és demokrácia a cégér, amikor kéjjel csinálnak hatalmi eszközökkel félelemben élő embereket. Szabadságról beszélnek, és a szomszéd népeket rabszolgaságba taszítják. Szabadságot mondanak, de azt csak önmagukra vonatkoztatják: vágyaik elérését, demagógiájuk féltelenségét. Kik? Természetesen a német hitlerizmus, mely német szabadság alatt a német uralmi igényt értette. De hol vannak a németek, és ki beszél róluk? A szlovákokról van szó, erről az újsütetű Herrenvolkról, mely a kommunizmus és demokrácia cégére alatt indulhat szabad portyázásokra szomszédaik udvarába. Szabadság, szabadság: ujjong a felszabadulás hangja, és én visszhangként a segítség szót hallok. (Vagy a számárságét.)

*

Nálam előbb volt a humanizmus, és csak azután, mint ennek vonzata, jött a kommunizmus. Most ez a viszonylat visszaütdött. A kapcsolatok meglazultak. Aki a humanizmus talaján áll, más perspektívából nézi és látja a kommunizmust. Vagy távoli ködösnek és elmosódottnak érzi a kontúrokat, vagy pedig mértéken felül, mint amikor két test összeütközik, és felnagyítva látom a másikat (a jéghegy összeütközése a hajóval: amikor hirtelen bukkan fel az összeütközéssel egy időben); felnagyítva látom veszedelmét vagy erényét.

*

Az ember nem élhet büntetlenül egymagában és önmagára utalva és folyton valami olyanra gondolva, amikor és amiben megrendült a hite (1939. VIII. 23.). Itt törvényszerűen kell, hogy beálljon az elhidegülés, amikor aztán a hirtelen viszontlátás vagy összekerülés csak zavart hozhat. Itt egy segítség lenne: ha az, ami hitet kisebbitett, jóvátevőn visszaadja kamatostul a beléje helyezett bizalmat, annyira és oly mértékben, hogy szégyelnem kell magam, mert ké-

telkedni tudtam. De ez a csoda, ez a megváltás, ez a görcsoldás, ez a sokk-mulasztás nem következhetett be. Marad hat év keserű íze a holnapra — útravalónak.

*

Egy elavult képzet — a magyar imperializmus — jogán akar itt és most hatalmi nemzetet teremteni a szlovák nacionalizmus, olyan helyen, ahol ez a magyar imperializmus generációs élményként először bennünk ébredt büntudattá, és abban a pillanatban, amikor az anyaországban a szlovákiai gyakorlatnál radikálisabban számolnak fel az avultsággal. Egy éppen idejét múlt vádképzet címén ítélkezik egy épp most keletkező imperiális valóság százszázalékos igazságtalansággal a magyarok fölött.

*

Mi húsz év alatt szinte betegesen felszisszentünk mindig, ha a magyarsággal kapcsolatban ezt a kompromittált, lejáratott szót hallottuk, hogy „nemzeti”. Annyira ellene voltunk beidegezve, hogy most felszisszenünk, ha ezt itt a csehekkel és szlovákokkal kapcsolatban halljuk. Ez az a kísértő csúszka, melyen olyan könnyen el lehet botolni.

*

Široký cikkeiben a proletárság kifejezés helyén mindenütt nép áll. Hitler is ezt mondta. Široký május elsején Csehszlovákiáról mint „nemzeti és szláv államról” beszélt.

Husák, *Národná obroda*, IV. 27. Valaki egy részt így fordít le nekem: „És minden lehető módon támogatták a fasiszta elemeket. Pozsonyban is találhatóak egyes ártatlanok, de a többségről el lehet mondani, hogy nemzeti ellenségünké vált és hogy úgy kell velük elbánni, mint a németekkel.” Miután ezt Pozsony felszabadításakor mondotta és mert főképp a pozsonyi németekről beszélt, feltehető, hogy a pozsonyi magyarságot értette. A pángermanizmusból pánszlávizmus lett. Az antifasizmus hihetetlenül leegyszerűsödött. A konstellációban a magyarok nem fontosak.

*

Nekünk a kommunizmus nem öncélt jelentett, de eszközt az emberi eszmény megvalósítására. Az európai haladó polgári szellem szegénységi bizonyítványa volt, hogy nekünk ezért az európai ideáért — a humanizmusért — ily messzire kellett kinyúlni. Hazánk: Európa — mondjuk ma kétszeres áhítattal, amikor a korszerűnek és forradalminak hitt eszköz nálunk ennyire Európa-ellenesen visszaütött. Hazánk: Európa, és mostani itteni valósága nem más, mint egyesek autarchiás játéka, egy Európa-idegen kolonizáció árnyékában. Most lettünk csak igazán hazátlanok.

*

Európa! A fasizmus ezt a hazát akarta tudatunkból kifüstolni, illetve meghamisítani („Új Európa”). Az antifasizmus kultúratudata erre reagál elsősorban, és ezért oly üres ma a lelkünk, amikor ennek az európai tudatnak nem tudunk keretet találni. A hatalom negligálja. Az európai tudat nem más, mint egy hazátlanság torokszorító ténye. Magatartásunk alapja itt még mindig a dacos nonkonformizmus, a non possumus. A megváltatlan ember az embertelenség új válfajainak permanenciáját szenvedti. A fasizmus helyén tehát új ellenség áll. De akkor automatikusan bekövetkezik a kultúrtudat reakciója: az antibarbarizmus.

*

Beneš kassai beszédéből (*Pravda*, IV. 4.): „Náš štát bude národným štátom len Čechov a Slovákov a nikoho iného!”* Ezt még én is megértem.**

*

Áll. Vár. A feleletet lesi. A visszhangot, a jóbarátot, az embert az embertelenségben. Süket csend felel. Nincs felváltás, nincs megváltás. Elhagyott poszton áll árván, egyedül.

Mosolyog...

*

Annyira ismerem a fasizmus jelenségeit, jellemzőit — hisz a vele való foglalkozás egy élet munkája —, hogy rokon jelenségeire azonosan és azonnal

reagálok és felszisszenek, ha akárhol az utamba botlik, mert azonnal ráismerem a törvényeire. És most bizony sokszor kapom magam rajta, hogy csodálkozó rezignációval lesújtva és megdöbbenve vagyok kénytelen rábólintani az itteni és mostani jelenségekre: ez fasizmus. A fasizmus győzelme ez a győzők lelki-ségében. A legyőzöttek hatalmi primérsége a győztesek cselekedeteiben! Holott a másultságot, a másságot, a döntő változást vártuk. Ha nem tudsz csatlakozni ehhez a betegségtüncethez mint konstruktív tényezőhöz, akkor — címet tévesztve — feléd fogják ordítani a vádat: fasiszta. Én, a fasiszta! Felém, aki a non possumus antifasisztája voltam, és akinek épp ezért a non possumust most is vállalni és alkalmazni kell, a más előjelű barbarizmusokkal szemben!

*

Örök értékek, abszolút erkölcs felé igazodunk, és pillanatra sem érzünk ürességet, absztrakciót e szavaknál, és hiába a gúny és a szájalom, mely ilyenkor felénk vág, mi tudjuk, hogy van különbség azok közt, akik az örök értékek frázisálarca mögé csak a maguk kisedet, percmemberes játékaikat tudták és akarták elbújtatni, és azok között, akik mértékként, megvesztegethetetlen irányvonalként és sokszor utolsó mentségként, menekülő felismerésben, de védve mondják és vállalják a változhatatlan erkölcsi értékek nehezítő mértékét. Van különbség! Mindig voltak farizeusok és mindig lesznek törvénybetöltők.

*

A szlovák lapok tenorja: „Mi Kassát elszlovákosítjuk: ennek a háborúnak ez az értelme. Ez a mi nemzeti felkelésünknek, a hegyekben való harcunknak és a Gestapo kínzókamráiban átélt szenvedéseinknek az eredménye.”

Süssük meg a nagy tűznél, vagy még jobban mondva a nagy tűz után a mi kis pecsenyénket: ez lenne a háború értelme? Ennyi az antifasizmus eredménye?

*

Micsoda értékjelző a magyar „különbség” szó! Ember, dolog, aki vagy ami különb, több, jobb. Ügyelni tehát e szó alkalmazásánál: *felfelé* igazodni. A német „Unterschied”: lefelé gravitál, süllyeszt, alacsonyít a különbségtevésben. Itt is egyetlenegy szóban kimutatható a német gög. Ő a mérték, a kiin-

dulás, önmagához alkalmaz mindent, és így vele kapcsolatban minden csak kisebbrangú lehet. A magyar a valóságból indul ki. Nála az alacsonyrendűségi tudat csak felfelé törhet. Széchenyi óta és Adyig a magyar épp kicsinysége tudatában akar különb lenni. A német felsőbbbsége tudatában határvonalat — Unterschiedet — húz önmaga és a többiek közé. (Az Unterschiedtől egyenes út vezet az Untermenschentumhoz.)

*

A szlováknak a magyar a zsidaja. Lényege: antihungarizmus. Lényege ugyanaz, mint az antiszemitizmus, mely a buták (és ravaszok, és farizeusok) szocializmusa. Az antiszemita és antihungarista nem ismeri az objektivitást, a saját büntudatát, a saját erkölcsi leltárát. Célpont kell, irány — mindegy, hogy hamis —, hogy felgyúlhasson, hogy valamire eszmélhessen, hogy ágálhasson, aktivizálódhasson. Ez a magatartás persze szegénységi bizonyítvány, a bizonytalan önbelső dokumentuma: alacsonyrendűségi tudat. A zsidótól elvenni a vagyont, a zsidót kiküszöbölni mint embert, és rögtön kéznél a paradicsom: ez, ennyi volt a náciizmus szocializmusa. Most a németekkel, tegnapi szövetségeseivel és ezekhez hozzácsapva a fasizmus bűnében teljesen ártatlan magyarokkal szemben alkalmazódik ugyanez a recept. A szlovák szocializmus csak harácsolással bizonyíthatja létét? Ahogy tegnap a zsidó volt és lesz mindig a bűnbak, úgy ma ennek helyét a szlovák szemében — mert kell valaki — a magyar foglalta el. Sovinizmusa, aktivitása egyetlen célt ismer: a magyarság kisemmizését. Mindegy, hogy túloldalon Magyarországon már megváltozott a kép. Hogy a régi szokványfrázisok már másult magyarságba ütköznek, ilyen bagatellel nem törődhet, mert ha ezt az egyetlen ellenséget elveszik, akkor mitévő legyen? Önmaga ürességére, szegénységére dőbben. Ha ebben a háborúban a magyar is szövetséges lett volna, még ez sem zavarná, de így, mert a nácik oldalán állt Horthy-Magyarország, minden jogalapja az eltulajdonításra meg van adva, és az egészből csak ez és semmi más nem érdekli. A maga kis pecsenyéjét „most vagy soha” kiáltással a mások tűzénél — mely az ő házába csak épp hogy belekapott —, süti meg.

*

Lendvai „harmadik Magyarországa”⁷⁸ egy örök betegségről tudósít: „A lélek el van szigetelve e korban, mégpedig nem a »visszanéző« lélek, de épp a

legmodernebb, az, amelyik itt akarja megvetni a lábát és itt akar alkotni, építeni, énekelni.”

Igen: épp felszabadult voltunk, aktivitásunk, ambíciónk torpant meg és reznált. Épp ki akartuk nyitni a szánkat „az igazi szóra”, melyet a „rém hizlalt”, amikor belénk rekedt máris a változatlan jelen rémvalósága. Kezünk már emberi munkára, testvérgesztusra akart lendülni, de e lendületet már indulása pillanatában le kellett fékezni: velünk szemben ellenség áll: sovinizmus, barbarizmus és gyűlölet. Lelkünk árván didereg: érezzük hiábavaló súlyát, létét. Igen, mi, a valaha legaktívabbak, ma mímózálélekkel tehetetlenkedünk! Meg vagyunk verve, lelkünk erkölcsudatával és szellemünk rangjával e mindennél nagyobb intranzigenciával. El vagyunk veszve, elárulva és megcsalva: fáj, ami van, fáj, ami jön. Messze látunk és sötétséget látunk. A hatalom mindent eluraló új változata nyűgözi az emberi létet. Változatlanul. — Elnémulunk, eltaposódunk, hiába élünk; és még j'accuse-re sincs terünk, helyünk és lehetőségünk. Élő halottak lettünk, kiket pukkadásig, meg nem szólalhatóságig hizlalt és hizlal a „rém”.

*

1938 vagy még inkább 1939 óta változatlanul a napló az egyetlen létformám, egyetlen szellemi létmegnyilatkozásom.

*

Valami kis különbség azonban mégis adódik a magyar és szlovák fasizmus összehasonlításából. Magyarországon csak a végén jöhetett Szálasi, amikor a németek már kétrendbeli lázadást voltak kénytelenek leverni. Ellenben Machia* első, első, első! akart lenni mindenben: lengyelek ellen, oroszok ellen, zsidók ellen, amit a németek aztán azzal jutalmaztak, hogy Szlovenszkrét mint az új európai rend mintaállamát propagálták.

*

A fasizmust az emberi elégtelenség hozta létre, az ellenerő tehát logikusan csak az emberségen alapulhat. De az antifasisztának mondott ellenerő, mely mint emberi elégtelenség manifesztálódik, a fasizmus leküzdésére, áthidalására már eleve képtelen, és csödre van ítélve. A fasizmus bírása és mulasztója csak a humánus embere lehet, nem a türelmetlenség és kizárólagosság új vál-

tozata. Így csak helycseréről lehet szó, és a megnyilatkozások tájainkon tényleg csak ennyit dokumentálnak: a német és magyar tulajdonjog helyébe a szlovák lép.

*

Vannak frázisok, pl. egy nép stb. hídszerepéről. A mi hídszerepünk oly komoly valóság volt, hogy most, amikor a szlovenszkoói magyar kisebbség híd többé nem lehet, érezzük funkcionális hiányát és azok bűnét, akik ezt megakadályozzák. A mi hídszerepünk: egy közép-európai magatartás példája és lehetősége volt és lehetett.

Mi egyrészt európai szint közvetítettünk a magyar nacionalista primérségbe, másrészt népi megértést és megismerést a különböző etnikumok között. Nekünk egyformán fájt minden magyar vagy cseh nemzetbűn és egyformán tudtunk örülni mindkettő európai jegyeinek. Mi voltunk a hídplatform, mely elvállal minden terhet úgy az egyik, mint a másik oldal felé. Velünk és rajtunk át könnyebb és szebb lett az út mindkét irányú közlekedés számára.

*

A rezignációnak, a kétségbeesésnek, a csalódásnak oly torokszorító nyomását érzem, hogy megfulladok, ha ki nem kiálthatom panaszomat, óvó intésemet, ha meg nem szólalhatok. Ha mindez bennem reked: szétvet!

És a világ kint győzelmet ünnepel.

*

A csehszlovák kormányprogramnak az a sarkalatos kijelentése, hogy mint minden baj okát egyszerűen megszünteti és kitelepíti a magyar és német kisebbséget, oly szűkkeblű és szűklátókörű ökörkövetkezetesség, melynek csak akkor lehetne értelme, ha a győztes hatalmak kijelentenék, hogy a németeket és magyarokat Európában megszüntetik, száműzik vagy kivégzik, ahogy Hitler csinálta a zsidókkal. Mert ez lehetetlen, illetve mert lehetősége következményeiben még nagyobb lehetetlenség lenne, lehetetlen és részmegoldás is. (És a szlovákok nem ugyanilyen értelemben és ugyanabbul szüntetendők meg? A német fasizmus kiszolgálásának elsőbbségi igényét ki tudná a szlovákoktól elvitatni?!)

*

Ami megmaradt, ami vigasztal, az a tücsökréteg elorozhatatlan ciripelése!

*

A lapokban a „proletár”-t helyettesítő „népi” — a marxizmus eklatáns cáfolata. Az osztályharc, tehát a proletár imperializmus helyét elfoglalta a népi imperializmus, ami a fasizmus egyik jogcíme volt. És ennek a népi imperializmusnak láttuk a háborúját és szenvedjük most a békéjét: a népi demokráciát, melynek itteni tünetei a fasizmus cáfolhatatlan ismertetőjegyeit hordozzák. Amit látunk, érzünk, az: uszítás, heccpropaganda, ellenséggyártás, sőt még antiszemizmus is. Tagadása és szétverése mindannak, ami összeköt és felgyúlt reflektározása minden felnagyított elválasztó lényegnek, mely ennek a háborúnak okozati tragikumává sűrűsödött a magyarok szenvedtetésére.

*

A magyar író *Kassai polgárok** címszóval adta meg a felfigyeltető kegyelemdőfést a német fasizmusnak.

Kassának nem magyar jellegét kell kierőszakolni. Košícénak nem szlovák kizárólagosságot kell példázni; ez így mindkettő hazugság és terror, melyet csak erőszak szentesíthet. A megoldás nagyon egyszerű: a fasizmustól megszabadult világban csak Kassa-Košice jelentheti a demokrácia és humanizmus diadalát. Aki ezt nem akarja vagy nem tudja megadni vagy meghozni, az kénytelen a hatalom fegyveréhez nyúlni, és így a lényegét, az igazságot meghamisítani.

A kassai példa mindennél fontosabb, mert a kassai magyarok likvidálása a jövő körvonalait mutatja.

Kassa első állomása, mondhatnók születési helye volt az új csehszlovák republikának.

*

A szlovákságot a vagyon hőfokára hevíteni: ezt és semmi mást nem jelent az egyoldalú, csak németek és magyarok ellen irányuló földreform és vagyonátírás. Általános szocializálás helyett nemzeti vagyonszerzés, az egyesek magántulajdonba való belekóstoltatása. Kispolgári vágyálmok szlovák realizálása: ez az, ami újat jelent.

*

Ne mondjátok, hogy a humanizmus vagy az Európa-tudat romanticizmusok. Épp a fasizmus borzalmas valósága cáfolt rá erre, és hozta létre a militáns humanizmust, az antifasizmust, mely csak nevében negatív előjeldű, de lényegében pozitív értéktényezők összetalálkozása volt. Öntudattá világosodott és kristályosodott szellemi elképzelés: a kultúrtudat realizmusa. Ezért merünk és tudunk beszélni európai mértékről és a humanista állásfoglalás elidegeníthetetlen szükségességéről, ma, a háború végén, mint ennek egyetlen értelméről, hisz ezzel a lázadással, ezzel a tudatosítással kezdődött a fasizmus elleni harc és csak ezt vitte töretlenül és egyértelműen végig. A háború likvidálásába, tehát az emberi méltóság uralomba helyezésére törvényszerűen csak ennek van joga és kötelessége. Csak ezzel a magatartással semmizhetjük ki a veszélyt, hogy a háború következményei, a háború gyümölcsei legyenek.

Mi ennek az antifasizmusnak a nevében szólunk, féltünk, óvunk és ítélünk, mert egyedül ez és csak ez a fasizmus ellenfele. Az itt létrejött koncentrációt — melyet a háború megtépzott és megtépezhatott — nem szabad többé feladni. Ez most már megbocsáthatatlan bűn lenne. Láttuk, hová vezetett München, és hová VIII. 23-a. A fasizmus ígérete, kísértő könnyedsége még tart, a hatalomvágy, a barbarizmus még csábít, lehetőségei a háború következtében megerősödtek: az antifasizmusra épp azért a tegnapi is nagyobb szükség van. Az antifasizmus szökevényeit, hűtlenjeit kell ellensúlyozni és veszélyre ébreszteni, és így visszatéríteni őket a végzetes útról, melyen csak a fasizmus sarkára léphetnek. Amikor ez a fasizmus a léptek zajára visszafordul: csodálkozva ismernek egymásra. De hol és hogyan mondhatod meg ezt nekik?!

*

A magam részéről egyszerűen képtelen vagyok megérteni a mai „antifasiszták” idült sovinizmusát.

*

A magyar „legény” szó: leg-én, az én felsőfoka, a magyar ember cáfolhatatlan individualizmusát bizonyítja. A szomorú, hogy ennek gyakorlati tere és értelme is inkább a „ki a legény a csárdában” kihívó, dacoló hetykélkedő magatartás.

*

Egyre gyakoribb tünet: kezedbe veszel egy könyvet, európai tudatodat, humanizmusodat akarod táplálni. És amikor egyre jobban igent bólogatsz neki és egyre lázasabban ceruzázod a sorokat és lapszéleket, egyszerre nem bírod tovább, félredobod és a levegőbe meredsz. Végtelen ürességet érzel, vagy inkább végtelen fáradtságot. Mintha megvesszőztek volna, és utána nem bírod tovább a semmit: a minden mindegyet hívod a hirtelen rádszakadt mozdulatlansággal. Sírni tudnál és elnémulsz. Nem megy tovább. Meghülyültél. Elfordulsz a könyvtől. Soha így nem láttad be a könyv hiábavalóságát a mában, mint ebben a percben. Ordító igazságként kapott feléd egy mondat, és te hamar becsapod a könyvet és tolod el magadtól, és mozdulatlanságba dermedsz. A kinyilatkoztatás csodáját érezted, de ugyanakkor beléd mart e szó-kinyilatkoztatás mai semmis volta, az ige hiábavalósága. Egy pillanatra az igazság ragyogott feléd, és nem érzel örömet, csak nyilalló fájdalmat: mit ér az igazság, mire megyek vele, mit kezdjek vele? Mint amikor egy hajótörött kincset talál a szigeten, mellyel ott és akkor nem tud mit kezdeni. Ha előző életében találja meg a kincset, talán megváltja vele a világot, legalábbis „ki hitte volna”, de most e kincs vigyorgó grimasz és alkalmatlanul, rosszkor jött kölönc, melyet még megőrizni sem érdemes, eltenni jobb napokra, hisz épp a jobb napok jöttének minden lehetősége vált illuzórikussá. Becsapod tehát a könyvet, ki-megy a szobából, különben megőrülsz e rosszkor, későn és hiába jött kinyilatkoztatás vakító fényétől, mely csak a vigasztalan sötétséget kormozza a hirtelen felvillanás után, még feketébbre.

Az igazság, a kinyilatkoztatás emberi csodájának, a vox humanának feleslegessége, hiábavalósága még soha úgy belém nem mart, mint ezekben a napokban, még soha ily feleslegesnek nem éreztem magam: ember voltomat, fró voltomat, mint most, amikor pedig mindennél nehezebb magyarnak lenni az úzott magyarságban és embernek megmaradni az embertelenségben. Olyan igazságokra döbbsz a tegnapi könyvekben, olyan tanúvallomásokra bukansz, olyan gondolatokra, melyeket le kell stoppolnod, ha nem akarod, hogy az örültek házába, börtönbe vagy fal elé kerülj. Állandóan, nap mint nap csak ily gondolatok köröznék benned; veszélyesek, elnémitandók, de téged mozdulatlanságba gyötrők. És hallgatsz és némulsz és nem érzed gyávaságodat, mert kiállásod, kinyilatkoztató igazságod nem kaphat keretet, légkört és visszhangot. Nincs, aki hallgassa, nincs, ami közvetítse, nincs, ami életbe vigye. Toltól, nyomdafestéktől, megszólalástól el vagy tiltva. És akkor döbbsz a

legborzasztóbbra: hisz máris börtönben vagy, nyelved, eltiltott és megtiltott magyarságod börtönében. Tehetetlenséged, fizikai megkötöttséged; mozdulatlanságod összeesik a feleslegességi érzet, az igazság hiábavalósági tudatának vigasztalanságával. Béklyóba vagy verve mindenképpen. És élni kell, és nézni kell, és mégsem halsz meg és nem vakulsz meg. Mozdulatlan vagy. Élő halott. Magyar. Ember.

*

Két ember, aki egymás nyelvét nem érti, önmaga őszátlanságát nevezi a másik arcába. Figyeld meg: két, egymás nyelvét nem értő ember, ha találkozik, egymásra nevet. Ennyi a mondanivalója. A legtöbb, amit nyelv alig tud jobban kifejezni, mert azt mondja e gyámoltalan mosoly: nem baj, mi emberek vagyunk, rokonok; milyen jó, hogy meg nem szólalhatunk, mert különben elromlik a játék. Két, egymást értő embert a nyelv egyformasága ököltre vihet. És ez a szomorú. Ma is. Hogy a nyelv nem a béke szava, hanem az egymást méregetés eszköze. Durva minden kifinomodottságában, akárcsak két paraszt találkozása: káromkodás. És nem ige. A két, egymás nyelvét nem ismerő ember tehetetlen, gyámoltalan, tapogatózása a néma mosolyban inkább számíthat igének, mert igéző próbálkozás: romlatlan mondanivaló.

*

A szlovákok mint nép, mint nemzet 90 százalékában álltak a németiség oldalára, önállóságukra oly büszke és oly jólétet teremtő államukkal. Tehát egy egész nemzet, egy faj, egy ország. És a felkelést, a partizánmozgalmat nem mint szlovák nacionalisták csinálták, de mint antifasiszták és kommunisták, sőt arányszámát tekintve a partizánok közt is több lehetett a magyar, mint a más nemzetiségű.

*

Itt és most a humanizmus nem frázis, mert emberekről van szó, meztelen egzisztenciákról, mint egy absztraktum (nép, nemzet) álarcában vesélyeztetnek. Itt a humanizmus a legéletosebb, legkézzelfoghatóbb e g y e t l e n segítség, egyetlen kiút, mely egyformán megmenti a szlovákokat az embertelenség gyakorlásától, és ugyanakkor egzisztenciákat menthet meg, emberek százazreit. Itt nem frázis és nem romantika az emberség, de tragikus hús-vér

valóság: lényegében egy b ű n t é n y megakadályozásának egyetlen fékje, mely életet ajándékozhat és egzisztenciákat menthet meg. Itt az embertelenség konokságát, vakságát, a dühödt sovinizmust egyedül a legtermészetesebb humanizmus hatálytalaníthatja: az embertől emberig terjedő szolidaritás és becsületesség.

*

A *Pravdának* az a vezércikke, mely megindokolja, miért került le a szlovák kommunista párt lapjának fejről a „Világ proletárai, egyesüljetek”, kiemeli, hogy ez azért történt, mert ezt a jeligét többé nem lehet vonatkoztatni a magyar és német kommunistákra. Ez az indoklás akarva-nem akarva a proletariátus történeti hivatásának, a proletár internacionalizmusnak csődjét húzza alá kommunista részről, mégha azt csak a németekre és magyarokra is vonatkoztatja. De ugyanakkor csődtömeget bizonyít a magukat így elkülönítő szlovák kommunisták felé. És ne feledjük soha, hogy pont Hitler volt az, aki a proletár jelszó ellen lázadt: az összekötőkapocs ellen, a munkástól munkáshoz, tehát az embertől emberhez vezető út lehetősége és veszélye ellen. De amikor ezt pont a szlovákok csinálják, akik Közép-Európában mégiscsak a legjobban igenelték Hitlert, és ezt éllel a magyar kommunisták ellen gyakorolják, akkor az ember nem talál szavakat.

Pedig talán ez a magyarázat: a szlovák szervilizmus egyszerűen átszap a másik végletbe, de a lényegét nem lehet meghamisítani, ha ugyanaz a szellem dolgozik. A szolgaszellem itt és most átszap tirannizmusba. A szlovák nép egyszerűen szabadság-képtelen. Amikor tehát azt hiszi és úgy látja, hogy „szabadsága” van, akkor ez elsősorban és legelső megnyilvánulásában a szabadságnak másoktól való elvonásában mutatkozik meg. A szabadság-képtelenség mint szabadság-fukarság, mint szabadság-önzés cáfolhatatlanul mutatja a szolgaszellem alacsonyrendűségét. Karl Kautsky: *Nationalität und Internationalität**, Stuttgart, 1908, 35: „So wichtig und notwendig die Autonomie der Nationen für die Aufgabe der Schriftlichen und mündlichen, der politischen und gewerkschaftlichen Propaganda ist, so gefährlich kann sie werden auf dem Gebiet der aktion.”**

Ehhez megjegyzi Th. Hatwig, *Soz.warte* 1933, 112.: „Wo sich imperialistische Tendenzen hinter nationalistischen verbergen, muss das Proletariat auf seiner Hut sein... Jedes Zugeständnis des Sozialismus an die Nationalfront

stärkt die fasistische Ideologie.”* Mintha tájainkon szlovák vonatkozásban elértünk volna ehhez a ponthoz.

*

Kurt Hiller a fasizmussal kapcsolatban materialisztikus rasszizmusról beszél, de az itteni mával kapcsolatban ugyanúgy és még nagyobb joggal rasszista materializmusról lehet beszélni.

*

Aki azt mondja, a humanizmus humbug, szentimentalizmus, gyengeség vagy időszerűtlenség, és hogy nincs semmi gyakorlati haszna vagy pozitív értelme, annak csak meg kell nézni, hogy mi van épp most, hogy milyen a világkép, ha a humanizmust kikapcsoljuk belőle. Most látni, hogy az erkölcsi tényezőnek milyen gyakorlati értelme, milyen fékező szerepe, milyen melengető hatása van, most, amikor látom, hogy milyen sivár, vigasztalan, útját tévesztett az, ami van, hogy milyen vad, milyen atavisztikus, milyen moderntelen, milyen időszerűtlen épp most. Ami van, az a valóságban semmit sem képes megoldani. Az egész világ egy csöpp emberség hozzáadásával azonnal megváltozna. A humanizmusnak tehát gyakorlati értelme van, szelektáló lehetősége, hitele, mint mérték és mint érték. És ezért hatása forradalmi lenne.

A humanizmus gyakorlati értelmét a fasizmus barbarizmusa tette nyilvánvalóvá. A tisztaság utáni vágy ma a tisztaság: az egyetlen gyógyszer. És ma a fasizmusnak materiális rasszizmusa vagy rasszista materializmusának kiteljesedése a népi demokrácia síkján szinte sikolyosan tépi fel a szánkat: utat tévesztettél, ember, nép, nemzet, közösség! A veszélybe rohanók megállításánál van-e praktikusabb és mentőbb gesztus? A fasizmus belepusztult antihumanizmusába, és most legyőzői és üldözői tovább rohannak az általa taposott úton. Oly igéző lenne ez a rasszista materializmus? Faj, nemzet, társadalom barbarizálása mint történelmi hivatás? Ami nálunk történik, az iskolapéldája annak, hogy mire megyünk humanizmus nélkül, általános érvényű erkölcsi gátlások nélkül, egyedül és csupán fanatizmussal és fanatizálással. Mi emelte Csehszlovákiát az utódállamok közül az első helyre, mi biztosította kulturális és erkölcsi rangját? Alapítójának lényege* a humanitás, mert csak ezzel a színezéssel, ezzel a mentalitáskolorittal lett európai fenomén a csehszlovák demokrácia. És ahol ez a színfolt fakult, elkopott, ott hullaszín ütközött ki. Ma az új állam fontos címkép nélkül manifesztálja magát, és nem veszi észre,

hogy enélkül nem tud érdemlegesen, emberi nemzethez méltón élni. Az életjel, az értékstigma hiányzik, materialista rasszizmus illet nem tűrhet meg homlokán. Zavaró lámpás ez, zavaró csillag: közösségbe vezet, embereket jelez. Ismertetőjele: a jóakarató emberek béke- és életkészsége.

Az új Csehszlovákia, különösen ennek Szlovenszko nevű része, demagógia tűzelte frontális támadás minden humanisztikus béke- és életlehetőség ellen. Tiszta barbarizmus: korszerű materialista rasszizmus. A fasizmus kórképe letörölhetetlenül árulkodik homlokán. „Humanismus ist eine Mischung von Feigheit und Dummheit.” Ez a mondat volt Hitler mottója. És ez a mondat most azt a homlokat ékesíti, mely büszkén hordta az emberség jelmondatát: „Jézus, nem Cézár!” De ezt egy Masaryk nevű ember mondotta, egy elfeledett, megtagadott, megcsúfolt halott. A jövőperspektíva — ez a százszázalékos mottócsere — ijesztő. Az érték, mérték vak elvetélése csak katasztrofális kihatású lehet. Hitler szelleme, Hitler fertőzése, a rasszista materializmus csak züllésbe, halálba taszíthat nemzeteket. Úgy látszik, ezt a nyilvánvaló igazságot épp a győztesek értik meg a legnehezebben. Ki hitte volna, hogy Hitler ennyire csábító példakép, hogy ennyire legyőzhetetlen?!

*

Ebben a háborúban a legjobban az otthon ténye, léte és fogalma pusztult el. Városbombázások, evakuálások, föld színével egyenlővé tett falvak mint büntetőexpedíciók eredménye, Lidice stb.

De ez a háború volt, melynek légköre és lényege a minél értelmetlenebb rombolás. Most azonban ugyanezt a fogalmat — az otthont — a béke rombolja. A kiutasítások apokaliptikus mérete és lehetősége a kiszámított és nem véletlen bestializmus minden ismervét magán viseli. A békében hideg aggyal kifundált egzisztenciális katasztrófák, a rendeletileg dokumentált barbarizmusok nyilvánvaló súlyosbító körülmények. A háború a maga tűz- és árvíz-szerű zúdulásában pusztít. A háború uszítás és spontán vadság mámoros tetteit mutatja. De a rendeletileg feldúlt otthonok, a kilakoltatások, az utcára dobások és a futó hontalanok olyan vádtömeget képviselnek, melyhez képest a „háborús bűnösök” — angyalok, mert a mentőkörülmények maga a háború áthágthatatlan törvényei. De az otthonpusztításra és a békében véghezvitt egzisztenziaüzlesztésre nincs mentség!

Sokra vittük: száz-egynéhány év előtt a jobbágyok szabad költözködési jogának a kiharcolása volt a korszak jellemzője és érdeme. Ma a tervszerűen

kieszelt kényszeráttelepítésnek tapsol a világ. Szabad emberek otthontalanságának.

*

1930-ban Pozsonyban a prímáspalota tükörtermében tartott első előadásomon a bevezető szónok Szlovenszko lelkiismeretének nevezett. A vox humana dolgozott bennünk, és ez csakis itt és nem véletlenül szökött virágjába. Ez a kis demokratikus klorofillcsepp hatott bennünk, a masaryki attitűd. A lehetőség, hogy így is lehet. És éltünk vele, és hálásak voltunk érte. De most épp azért még teljesebb joggal újra, mi, magyarok vagyunk Szlovenszko lelkiismerete: a vox humana, mely ma csakis bennünk konzerválódhat számonkérésé!

III. NOTESZ

Nyár

Melyik kisebbsége a világnak fog ellenállni, ha visszakerülhet az anyaországba? Egy esetben igen: ha az anyaországban erkölcspolitikailag oly infernális állapotok vannak, hogy a kisebbségek inkább maradnak az erkölcspolitikailag (esetleg anyagilag) sokkal magasabbrendű idegen uralom alatt. De még ez sem biztos: lásd Saar-szavazás.* A magyar kisebbség Csehszlovákiában általánosságban semmiféle dinamikusabb tanújelét nem adta irredentizmusának (a csallóközi paraszt például a jobb búzaár miatt inkább itt marad). A Rothermere-akciónak itt csak suta visszhangja volt. A demokratikus ČSR ellen nem is igen ágált a magyar, de amikor ez mint *demokrácia* megszűnt, akkor egyszerre haladottabb és vonzóbb lett még a magyarországi állapot is, ahol mégis van szoc.-dem. párt, ellenzékieskednek, és van kifejezett németellenes hangulat. Ami ČSR-t szétrobbantotta, az Hitler volt és — a szlovák néppárt.** A magyar kisebbség a rólunk — nélkülünk döntések hullámain sodródott. A bécsi döntés, a komáromi tárgyalások a magyar kisebbség közbejötté nélkül történt.

*

Miért nincs a humanizmusnak hatása és visszhangja? Szántó Hugó írja Nietzsche-ről: „Ő a németek Hume-je, Voltaire-je, de a kapitalizmus oly korszakában, amikor már imperializmussá dagadt. Ilyenkor a humanista kritika helyét már a biológiai kritika foglalja el.” Mi más volt a fasizmus, mint „biológiai” kritika? És ha ma a humanizmus hatástalan, akkor ennek az ezt helyettesítő biológiai kritika az oka, mert ahol a humánus hatástalan, ott a biológiai kritika: a rasszizmus uralkodik. Ez az ismérve: és ez — mint ma látjuk — nemcsak a fasizmusnál van így, de demokráciát és szocializmust tagadón ma nálunk is.

Esedékes volt egy népi humanizmus (próbálkozáson megvolt proletárhumanizmus-séma alatt, lásd Gorkij cikkét), és lett belőle népi imperializmus, népi ösztönprimérség totalitása, a humanizmust kiteljesítő értelem helyébe.

A humanista kritika és a fasiszta biológiai kritika közt áll a marxista kritika. Híd ez vagy eredő? Benne van a humanizmus, de elvezethet a biológiai kritériumhoz is, de az ösztönt is próbálja megfogni és erősíteni tudatosan: propaganda, diktátum, fanatizmus, kizárólagosság és — messianizmus.

Ha a racionalizmus a tiszta, vagy még helyesebben: mechanikus értelem, akkor a humanizmus az értelem lelki, erkölcsi öre, az értelmi erkölcsfolytonosság hordozója, röviden: a szellem mint erkölcs. És ez menti meg, hogy a racionalizmus mechanikai primérségének mai csődjében ne falazhasson az irracionalista romanticizmusnak, a biológiai criticizmusnak, és így vád lehessen mindkét oldal felé, és egyúttal a helyes mérték.

Humanista kritika vagy biológiai diktatúra: ez és ennyi az alternatíva!

*

Olyan dolgok intéződnek most a gyűlölet szférájában és izgatásra, melyeknek megvalósításához, megoldásához e g y e t l e n dolog szükséges: a nyugalom, a nyugalom légköre. És most a nyugtalanság légkörét még mesterségesen fokozzák izgatással.

*

Én a fasizmus ellen mint antifasiszta ágáltam. Amikor szellemi síkon az én munkám kényszerhallgatásba merevült, a prímet átvették a fegyverek — kimondott antifasiszta céllal. És mi lett belőle? A fegyverprimérség elterpesz-

kedett, és így közel jutott a fasizmus lényegéhez. A győzelem mást vetett a felszínre, mint ami az antifasizmusból eredően magától értetődő lenne. A szellem szövetségeseként startolt antifasiszta erőfront most már csak önmagát látja és manifesztálja, és az elnémított, elaludt szellem felébredve — új Rip van Winkle-ként — a színen ágálók ellentétes voltára, fasisztarokonságára, ellenség voltára döbben. Valami itt az összehozhatatlanságig romlott el ebben a háborúban és ebben a győzelemben.

*

A felvilágosodás korszaka azzal kezdte, amivel végezni szeretne volna: tagadta az istent és önmagát akarta behelyettesíteni. Nem így lesz-e a marxizmus? A marxizmus is messianizmussá manifesztálta önmagát, holtbiztos elérhető eredménnyel: a proletariátust mint az emberiség tényleges megváltóját. Mindkettő már a startolásnál elérhetőnek hipnotizálta a végcélt, sőt mint azonnali, megváltó, csalhatatlan gyógyszert prezentálta. És ebből a tudatból élösködött. Közben persze sok mindent megoldott, de ez az idő távlatában csak részmegoldásként könyvelhető el majd. Az „egész” perspektívája egyre összefüggőbb szorult, és a megváltás késik. Így lettek esedékesek a kuruzslók és dervisek, a hamis próféták és az igaz diktátorok: a testetöltött megváltás, és így lehetett mindjárt a kezdetnél kikiáltani annak a halálát, bukását, v é g l e g e s megdőlését, ami ellen hadba szálltak. Úgy az Isten, mint a kapitalizmus, visszaütöttek: még ma sem haltak meg.

*

Miért kellett a nacionalizmust „dühödt hazafisággá” fokozni, miért kell mindent a nacionalista lapra tenni. Ez a hitlerizmus ellenségfelőli csábító tükrözése. Kell ez a nacionalizmus, hogy ne lehessen megértés, de az önzés győztes lehetőségének boldogsága. Káröröm, mert toleráns nacionalizmus nincs.

Toleranciát csak az gyakorolhat, aki nem nacionalista elsődlegességből cselekszik. Szabad utat engedni a türelmetlenségnek: aki így startol, az csak a fasizmusban lehet otthonos, az csak ide érhet el, még ha százszor is Smrf fasizmu!-t* kiált. Igen: halál a német és magyar fasisztákra, hogy ezek helyén kiélhesse magát a szláv fasizmus.

*

A mi humanizmusunknak a mai beteg világban, a nacionalista láz korában, türelmetlen, hálátlan betegek között nem lehet más szerepe, mint szamaritánus humanizmus. Ugyanaz, amire a kórházgyon jöttem rá a soknemzetiségű beteg között. Akkor így írtam le a Jócsiktól kölcsönzött címet: Kórháziskola a magyarságra.*

Ma: szamaritánus humanizmust mondok magyar feladatként Közép-Európában. A fegyvertől fertőzött világban szamaritánus humanista lenni, sebeket gyógyítva e g é s z ségre figyelmeztetni, az egészre: ki tud ennél szebb korfeladatot és nehezebb jövőalapozást?

*

Magyarország és az utódállamok viszonylatában a legkisebb súrlódási felület ČSR és Magyarország között volt. Az ok: kultúra, kultúráltság. Ma ennek mintha nyoma se lenne. ČSR részéről akart és forszírozott elhidegülés és gyűlölet.

*

A feudalizmus azt hitte, hogy örök, a polgárság a pozitívizmusban, természettudományban, technikában, szabadságillúziójában örök érvényű bástyákat vont maga köré. A proletariátus újra történelmi hivatásban tetszeleg, a legfontosabb lépés misszióját hirdetve. És semmi sem örök, minden csak álomlás. Egy örök és változhatatlan piros fonál közelíti az örökkévalót, mely folytonosságában adja tovább a lámpát: és ez a jóakarátú ember. Ez hordozója mindannak, ami az embert méltósággá emeli, valamivé. És ez az emberi méltóság szerény: tudatában van kicsinyességének, mellyel a legnagyobbat kísérli meg: az emberhez méltó élet formájának kialakítását.

*

1918 után az első reakálás az emberirodalom volt, a testvérvágy. Most hol van ilyesminek nyoma? Nincsenek többé illúzióink, mert ami megvalósult, az nem más, mint amitől titokban féltünk. A torokszorító érzés már régebből fojt bennünket, és ez megmaradt. Legpesszimiztikusabb elképzeléseink váltak valóra, és mi mégis újra és újra mondjuk, tesszük és valljuk: emberség és semmi más, mert ha ez van, minden más megváltozik.

*

Micsoda élet: fekszel a fekvőszékben, olvasod a világ jóakarató frásdokumentumait: erősödsz vagy kétségbeesel, de fekszel és mégis olvashatsz. Entellektüel gyönyör! De micsoda árat fizetsz ezért, és milyen kísérteties ez az olvasás, ez az élet. Ma és most a könyvek fölé hajolva, homlokráncoló bölcs és mosolygó emberjóság vagy. De ez csak egy percig tart, amíg fel nem nézel a könyvből, amíg egy kintről jövő hang ijesztő helyzetekre nem riaszt: holnap kilökhethetnek a fekvőszékedből, házadból, könyveidet szétdúlhatják, munkádat, papirosaidat elégethetik, téged beállíthatnak egy sorba, börtönsorba „bűnhődni”, táborba vagy munkára, vagy még távolabbi és döglesztőbb sorsba, és mindezt csak azért, mert — magyar vagy!

Mintha ilyen rokon mondatokat már leírtam volna hat éves börtönhallgatásom alatt. De akkor az indoklás így hangzott: mert ismert antifasiszta vagy, és bűnhődnöd kell. De most csak azért a véletlenért, mert magyar vagyok és magyarnak vallom magam? Nem őrjít ez? Akik antifasisztaként üldöztek, és életemre dobták az örök ijedelem és félelem borúját: mi lesz holnap? — azok logikusan jártak el, és nálam és velük szemben indokolt volt a csak egyik napról a másikra való és erő élet, de most ugyanarra a bizonytalanságra és szorongásra ébredni minden reggel azok jóvoltából és rosszakaratából, akik a fasiszmus ellenlábasaiként nyerték meg a háborút és verték meg Hitlert, ez felülmúl mindent. Itt a félelem egy új színnel bővül. És ez: a szégyen. Ez az egyik napról a másikra való élet, ez a rövidlelegzetű élet, ez az, ami elemésztő és felemésztő.

És a rettenetes idill: sétálok, füvet, eget nézek, és holnap talán már, mire hazatérek, vár egy rendelet, egy parancs, egy idézés, egy csendő, aki tudomásomra hozza egzisztenciális tragédiámat, csak azért, mert magyar vagyok.

De azért, most még, hogy nézlek: zöldellj, fű, illatozz, réti virág, dalolj, madár, futkoss, bogár, csókolj a tincseimbe, szél, fuss, felhő, és válts színt, te szemvakító ég. Letört faág haldokló levelének szaga, rétek virágszőnyege és te patak, csobogva és zokogva, mit beszélsz?

Élj és szeress és maradj, te rettenetes idill. Lázíts, idill! Te emberek bűnéből szorongássá duzzadt, elferdült, rettenetes idill.

*

Az ember nem jó, az ember nem rossz, az ember esendő. És így az ember-telenség felé könnyebben fordítható, és barbarizmusra könnyebben kapható,

mint ezek ellenkezőjére. Tehát emberségében kell megerősíteni az embert, emberségét kell alátámasztani, megszilárdítani. Ma ez szinte kilátástalan, mert a fegyver és a gyűlölet, az izgatás és a sovinizmus, a rasszizmus és a csak javakkal való operálás: tenyésztett embertelenségre mutatnak.

*

Fasiszta lehet a proletár is és antifasiszta a polgár. Ahogy a fasizmus egy-ségbe rántotta a proletariátust és a burzsoáziát, úgy az antifasiszta fronton is találkozott a proletár a polgárral, amennyiben ez utóbbi demokrata volt. Min-denetre a fasizmus tette lehetővé, hogy gyakorlatilag az antifasiszta fronttal megvalósulhasson egy közösség, melyet egyforma célok és vesztenivalók ko-vácsoltak egygé. Mindkét front különös közös sajátsága: az osztályharc kikü-szöbölése. A fasizmus és antifasizmus harcában a közös áldozat és vesztes az osztályharc lett. Helyébe a fasizmusnál a rasszizmus lépett, míg az antifasiszta fronton az emberségakarás közössége.

De míg a fasizmusban a gyűjtő sík alacsony szintű, addig az antifasizmus-ban a közösségi sík: magaslati, emelkedett, mert lényege a kultúra tudata.

*

Büntetni valakit azért, ami az akaratán kívül eső adottság: jogi és erkölcsi lehetetlenség. És most ez a lehetetlenség mégis törvényes valóság. Valaki bű-nös lesz és bűnhődik egyedül csak azért, mert magyarnak vagy németnek szü-letett, tehát valami olyanért, amiért nem tehet.

Német és magyar bűnöket kell büntetni, hogy azok ne maradhassanak bűn-hődés nélkül. Rendben van. De micsoda büntetés az, amikor a büntetők a büntetésben és büntetéssel egyek lesznek e bűnökkel, és ezeket a volt és teg-nap pellengérezett vétkeket avatják a maguk érvényévé? Itt az ítélő, vétket büntetve, ugyanegy bűnbe esik, és így vétkezik. A rasszizmust mint vétket bünteti a most erénnyé fokozott saját rasszizmusával.

Egy remény: hátha ez máshol nincs így, vagy nem lesz így, hátha ez itt csak amolyan kis kuvasz ugatás a nagy világkoncertben.

Ebben a szadista büntetéstobzódásban mintha kezdene elveszni, elmosód-ni a tegnapiak bűne. Kezdem sajnálni a németeket, mintha ez a fejezet már el lenne intézve, és figyelmem, fülem, szemem egyre jobban élesedik az új fe-jezet felé, mely íme, máris bűnben fogant.

*

Büntetés, pláne népek büntetése? Büntetéssel, bosszúval a bűn, a vétek csak konzerválódik és (ressentiment). Figyeld meg a börtön-„erkölcs” nevelő hatását: büntetéssel nem lehet javítani, de lehet megrögzött bűnösöket gyártani, a vétek konokjait, dacosait.

Ma állam közti, nép közti viszonyban teljes az elfordulás. A legyőzöttek nemcsak bűnösök mint nemzet általában, de annak minden egyes tagja a bűn hordozója is, és így a büntetés objektuma. Ez még nem volt. Ez teljes elfordulás és teljes elutasítás, ez a büntetés szadizmusa a büntetők lelkiismeretére, lelki habitusára veti a legjellemzőbb fényt. Ezek az emberek, ezek az államok, ez a világnézet képtelen emberségre, megértésre és bűnbocsánatra. Itt a büntetési szadizmussal kell túlkiaholni valamit, ami nem más, mint a bírószerpre való alkalmatlanság, a rendezésre, a pacifizálásra való képtelenség és jogtalanság. Nem lehet példa, amivel hathatna, nincs pedagógiája, mellyel felsőbbrendűségét igazolhatná. A kezében, szívében, eszében nincs semmi más, csak a teljes elfordulás és elutasítás, a vak tabula rasa-vágy, holott nevelnie kéne, enpéldával példát demonstrálni, új életformát, mely ragadós, mutató és vonzó, mely felfigyeltet, mert létében jobb és erkölcsében magasabbrendű. Aki erre nem képes, az tehetetlenségében csak irigységét dokumentálja, az a más bűne árán — önmaga büntetlenségét fitogtatva — önmagának sajátítja ki a bűn zsákmányát. És a végén ezt igazságnak meri nevezni, igazságszolgáltatásnak.

Vak, handabandázó bíró áll velünk, „bűnös” magyarokkal szemben, aki úgy csöppent bírói székébe, mint Pilátus a krédóba. Sem judíciuma, sem jogosultsága, sem erkölcsi érzéke nincs hozzá. De van zsákmányra éhes szeme: a büntetés a bíró számára materiális előnyökkel jár. Ez megvadíja, ez elvakítja, ez ordításra, hazugságra és ütésre készítet, mert ha nem ordít kegyetlenül hangoskodva, ha nem handabandázik, ha nem rázza az öklét, az első csendes perc kérlelhetetlenül és irgalmatlanul őt magát ülteti a vádlottak padjára: felébredve megszégyenülten és büntudatban. Egyet lehet remélni: szlávok bűnöző ítéletorgiázásáról van szó, és a szlávoknál kiszámíthatatlan a büntudat perce; de ha ez a perc eljön, akkor mea culpázva senki önnönmagát — a világ okulására és szuggerálón — jobban nem vádolja. Eljöhet-e ez a perc?

*

Irodalom és művészet igazában sohasem lehet teremtés, de mindig csak — újjáteremtés. Valami meglevőnek más formába öntése, hogy az beszélni tudjon, szólni és eredővé, típussá összeállni. A festő újrateremti, ízleli, szenved, örüli a tájat. Stb.

*

Humanizmus nélkül nincs szocializmus. Ez volt indító gyökere: az értelmiség által felfedezett társadalmi igazságtalanság, melyből csak úgy lehet igazság, ha atmoszférája, lüktető ereje, pulzálása a humanizmus. Aki tehát szocializmust mond vagy valósít, és gúnnyal kezeli a humanizmust, az nem szocializmust akar, a társadalmi igazságnak emberségen, emberi méltóságon alapuló megvalósulását.

Aki szocializmust humanizmus nélkül valósít, az új társadalmi igazságtalanságot rögzít: az igazságtevés sivárságát, mely ily fokon elveszti igazságjellegét és sivárságot, vigasztalanságot eredményez: uniformizál, kategorizál, terrorizál. Keresztülhajsolja a szocializmust rideg parancsuralommá, „megoldja” a szociális kérdést, de elvetéli a humanizmust, és megoldatlanul hagyja az ember ez elsődleges problémáját.

Magát a humanizmust csak mint humanizmust tudtam vállalni és hirdetni. A *Korparancsban** ez olvasható: „A kommunizmus a humanizmus korszerű summája”. Ma ezzel az általam felállított mértékkel ítélném meg a legjobban a summa humanisztikus értékét.

*

A szlovákból teljesen hiányzik a középosztályi polgáriasultság, és így most proletárlegitimációval akar „meggazdagodni”, mely e szinten csak a durva, mohó, tekintetnélküli harácsolást mutatja, mint a nacionalizálási öröm és erény felelőtlensége. Kobzási szabadság, mely hirtelen és váratlanul szakadt rá, hiszen nem jutalmat, de büntetésfélét érdemelt hasonló tettekért. Tettei alapján büntetéstől félt, és íme, bíró lehet, és „igazságot téve” kobozhat, nacionalizálhat, szocializálhat.

*

A Szlovenszkói Magyar Párt: * egy, a szlovák és német fasizmus által üldözött és negligált politikai párt hogyan lehetne fasiszta párt, amikor maguk a fasiszta pártok avatták kimondott ellenlábassukká? És ha ez az ellenlábasság létezik, akkor a parlagon heverő antifasiszta erőknél itt kellett érvényesülést keresni, és az ott található ellenerőket antifasizmussá tudatosítani.

*

Ad: művészi újjáteremtés. Durva hasonlatban ugyanazt csinálja a politikus, a társadalmár is: a meglévő anyagot akarja újjáteremteni, átformálni. A forradalmár istenként tabula rasát, a gyökerétől újat akarja, de hogy erre mennyire nem képes, mutatja, hogy legtöbbször csak rombolni kényszerül és rombolni tud.

*

Én meg akartam magam tartani tanúnak, amikor jó lesz megszólalni „csúf nagy özön vér után”, meg akartam tartani magam, hogy szó lehessen: ige. És csak azért féltem, hogy meghalok, csak ezért a mulasztásért, a holnapi megnyilatkozási lehetőségért, amikor a szavam csoda és tett lehet.

És ma? Bár öltek volna meg a németek, bár pusztultam volna el táborban. Így legalább „mártír” lehettem volna. De így, de ma: sínylődni, pusztulni, szégyenmódra!

*

Generál Svoboda: „Igazságunk arra a történelmi tényre támaszkodik, hogy a szlávok mindig apostolai voltak az emberi szabadságnak és igazságosságnak.”

*

A mai fasiszta módszerek következtében kikerülhetetlenül fasiszta lesz mindkettő: az is, aki a szankciókat csinálja és az is, aki szenved. Ez halálos mérge, mely emberi életre képtelenné avatja úgy a szlovák, mint a magyar népet.

*

Abban a pillanatban, mihelyt a fasizmus valakit hontalanná, üldözötté avat, a szövetségesünk lesz, és helye van az antifasiszta egységfrontban. Így volt ez Szlovenszkon a Magyar Párttal, azaz jobban modva így kellett volna lenni és tenni.

*

Nehéz az első szót megtalálni, eltalálni. Hogy várta Ady, mennyi optimizmussal, milyen gyerekes örömmel: jó lesz, jó lesz megszólalni... Neki nem adatott meg, hogy kimondja az első megváltó szót. Nekünk másodszor adja meg a sors az alkalmat. Az elsőnél könnyű volt: sikolhattunk, testvért ölelhattunk, világot szerethettünk. De most nem tudunk a szóval mit kezdeni. A szó szenved és a szó szenvedett a legtöbbet. A szó vesztett a legtöbbet! Szabadságát, létét, életét, lehetőségét, hitelét talán soha többé nem találja meg.

*

Miért van bennünk vákuumérzet a kommunizmus felé? Mert a kommunizmus nem váltotta be h o l t b i z t o s r a szuggerált ígéreteit, és a valóságban másképp, antimorálisan és imperisztikusan realizálódott: elégedetlenségre döbbenünk önmagunkban. Ezért leszünk botfúlűek feléje és szeizmográférzékenységűek minden iránt, ami szellemi és erkölcsi v a l ó s á g máshol.

*

Ha a proletariátus konstruktív küldetése nem lett volna olyan kategorikus eredménybizonyossággal leszögezve és kijelentve, akkor a bőrünkön érződő mai helyzet — mely ellenkezője mindannak, aminek jönnie kellett volna — nem állna oly kirívó ellentétben a célbizonyosságként százszázalékosra fokozott küldetéstudattal. Fasizmus, kommunizmus: az istenért, hát miért nem érzem a különbséget a győzelem után, mely megígérte, hogy a fasizmus legyőzése után igazság lesz?! A kiindulási pontról miért távolodtunk el annyira, úgy kommunista, mint antifasiszta és emberi szempontból?

*

Nem tudjuk, hogy mi hogyan lesz, mit hoznak az új dolgok, csak azt látjuk, hogy minden másképp lett, pedig tudományosságra, tervszerűsége volt felépítve minden.

Azt tudjuk, hogy mi volt, hogy abban micsoda és miért volt rossz és hogy mi maradt meg jónak, tiszteletreméltónak, megtartandónak, megőrzendőnek, vagyonnak, örökségnek, öröknek. Ezt az inventárt ismerjük, és ezekkel sáfárkodva csak jót érhetünk el. Ezek bizonyosságok voltak. De mik a mai bizonyosságok?

*

A külön proletárosztály, a világmegváltó hol van? A fixa idea erősebbnek és üresebbnek bizonyult a valóságnál. A proletariátus: tömegmozgalom. Egy tömegosztály történelmi fellépése. De ez csak Oroszországban történt meg, ez csak ott történhetett meg. Európában a konszolidált és nagyrészt kispolgári tömeg sült galambot várt és vár. A speciális messiási küldetést a szociáldemokrácia tette lehetetlenné. Az ő tömegeik evolúciós, és nem revolúciós tömegek. Céljuk, vágyuk a polgári benövés. A kommunista intranzigencia ezt csak még jobban kiváltotta belőlük. Amikor a KP első számú ellenségnek — még a faszizmus elleni harcban is — a szociálfasizmust jelölte ki, akkor ez a „történelmi küldetés” veszélytudatából, ájultságából eredt. A fixa idea kiabál itt kígyót-békát (igazságot: valóságot) a szociáldemokráciára. A fixa idea haragszik és átkoz itt leülepedett proletármasszát. De a fixa ideánál nagyobb és cáfolhatatlanabb a kispolgárosodás valósága.

És ma? Ma a KP újságja* fejről letörli a feliratot: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”, és a Národny frontba utazik.** Ezzel tájainkon a proletariátus történelmi profilja végleg elmosódott. Kellett, hogy elmosódjon, mert a polgárkomplexumban egyenlítő erőt kapott. (A Pravdában a „proletár” szó szintén száműzve van.)

*

Az általános hadkötelezettség korában nincs, nem lehet forradalom. Itt csak apparátusátvételtől és -cseréről lehet szó.

*

A proletár ideológia követelése sokszor erőszakolt, pl. irodalmi kritikában. Ami nem megy, nem megy. Irodalomban nincs diktátum. Amit szuggerálni, noszogatni, követelni, „megagítani” kell, az nem életképes.

*

Hornyánszky Gyula Burckhardtról (*Nyugat*, 1919. I. 38.): „Még a kultúra legmagasabb munkáját sem félti a nyugtalan időktől, az egyszerű tehetségek talán elhallgatnak, a szervezetségen alapuló tudományos gyűjtés tán megakad, de a gondolkodást és művészi alkotás zsenijét a forradalmi légkör fokozott tevékenységére serkenti.”

Nohát mit akarsz, szívem? Meg vagy nyugodva? Könyvtárad, anyagod, archívumod el fog pusztulni, de művészi zsenid fokozódni fog. Mit akarsz hát? Hogy egy baj van? Hogy nem vagy sem művész, sem regényíró, sem költő, de könyvtáradra és archívumodra támaszkodó kortörténész? Ez pech. Szophatod majd az ujjadat.

*

Kallós Ede: *Rejtett tudás*. *Nyugat*, 1921, 329. „Akár művészeti, akár tudományos gondolatról van szó, megértem a művészt és tudóst, ha az, amit vele közöl részleteiben, már megvan bennem, ha nem tárgyilag mond újat, de csak az elemek egybekapcsolása jelent novumot.”

Ez magyarázza a magyar irodalom egész kulturális tragédiáját: a visszhangtalanság miértjét. Egyszerűen rezonanciaképtelen. Ezért volt idegen Ady, és ezért nincs kapcsolat a magyar irodalom európai lényege, magas nivója és a magyar olvasóközönség botfülsége közt.

IV. NOTESZ

Szeptember — október

A horogkereszt egy megtört egyenes vonal, tehát mesterséges képződmény. Merénylet műve, nem természetes. És így volt a valóságban is: megtört nép mesterséges útvonala, mely csak a pusztulásba vihetett. De megmaradt

az egyenes vonal keresztje, mely nemcsak szimbólum, de emberi igazság, a jézusi szenvedés valósága.

Bűntudat az öntudat primérsége helyén: ez a kereszténység. És mert ma minden vonatkozásban, a tizennégy-tizennyolcas és a harmincnyolc-negyven-ötös háborúk után a bűntudat korát kellene élni, ezért logikusan nagy a reneszánsz lehetősége az igazi kereszténységnek. A fasizmus egész bűnkomp-lexuma nem véletlenül fordult oly nagy mértékben a kereszténység ellen, mert a fasizmus az erénytudat paroxizmusának az önmaga istenítésére vezet. A fa-sizmus nem más, mint az önimádat exhibicionizmusa és az egoizmus kizáró-lagosságának totalitása.

*

Impérium egyenlő: parancs, tehát az imperátor: parancsúr. Impérium egyenlő: parancstér. Imperializmus egyenlő: parancsvilágnézet. A parancsu-ralom diktatúra. A fasizmus tehát a szó szoros értelmében az imperializmus totalitása, záróköve, legmagasabb formája, adekvációja, és amíg az imperia-lizmus korában élünk, a fasizmus mindig ígézni és hatni fog mint maximum. A mai neofasizmusnak ez az egyik magyarázata.

*

Dr. Michal Faltán: „Mivel a mi földreformunknak n e m z e t i és n a c i o n á l i s jellege van, a magyar egyházi birtokokat konfiskáljuk.”

Ugyanott dr. Martin Kvetko panaszkodik azért, mert a magyar kormány „támadja intézkedéseinket és k ü l ö n ö s e n a földreformot; a magyar kor-mány, melynek demokratikusnak és népiesnek kellene lennie, a mi intézke-déseinket bírálja, melyek a legszélesebb dolgozó réteg szociális és gazdasági felemelkedését célozzák”.

Egy kis félreértés: a magyar kormány nem a földreformot támadja, csupán azt a körülményt, hogy földet csak magyaroktól koboznak el, és hogy földet csak szlovákok kaphatnak.

(Az SNR szeptember 15-i ülésén.)

A *Pravda* IX. 16-i számának főcíme: „A magyarok kitelepítése Csehszlo-vákia biztonságának legsürgősebb követelménye.”

Ki hitte volna, hogy egy kommunista lapban ilyen főcímet fog olvasni? De olvastunk már különbet is. Amikor UNRRA-szalonnát* osztogattak, a Prav-

dában az első oldalon ez állt: „Munkások! Vigyázzatok, hogy a gyárakban magyarok és németek ne kapjanak szalonnát!”

*

A materializmus, mely módszer, a módszerből lassan lelkiséggé duzzadt. A dialektika a mának materiális szofisztikájává torzult tájainkon.

*

Ha individualizmusról beszélünk, ne a hedonista „kiélésre” gondoljunk; nem arról az individualizmusról van szó, mely nem más, mint a magam vágyainak, önzésének, tekintet nélküli kiélésének, kiélvezésének menlevele, de arról az individualizmusról, mely az emberi méltóság, az emberi jogok elkötelező tudata. Csak ahol ez van, ott van értelme és jogosultsága az individualizmusnak.

*

Ha a közösségi tudat oly nagy szektorán állott be a csőd, mint a proletariátus térfelén, ha a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” nemcsak süketen kong, de egyenesen tagadásba vétetik (lásd a Pravda címfejét), és pont azok részéről, akik eddig hitből vagy megszokásból lanszfrozták, akkor e tény azt mutatja, hogy az egész csupán fikció volt, vagy legjobb esetben szuggesztív, mely a kapitalista adottságok között elemi erővel hathatott 48 óta. Kísértet járja be Európát, melyet most azok tagadnak meg, akik oly nagy hangon vállalták. Amikor a csehszlovák KP eltünteteti lapfejről a jelszót, akkor leveszi a napirendről is, és ezzel utat nyit a burzsoázia levitézlett reakcionáriusainak, a sovinizmusnak, a fasizmusnak.

Világ sovinizistái, vonjatok magatok köré kerítést, a karámból dobjátok ki az oda nem valókat, és legyetek a magatok egyetlen közössége és öntükröző gyönyörűsége. Hihetetlen! Hogy a XX. század háborúi ezt eredményezték! Mindenki önmagára van utalva: az elidegenedés és elidegenítés a legjobb úton van. A proletariátus lett volna az, mely minden doktrína és minden gyakorlat szerint a háború tanulságai után (mely újra szétverte táborát, mint 1914-ben) mint ellenkohézió, tisztultabb szintézisben, de az antifasizmus síkján és a jóakarátú emberek erkölcsével megalapozhatta volna az új világ kereteit. És a háború után a csehszlovák proletariátus nacionalizmusba forgá-

csolta szét önmagát; nem kényszerből, de az orrnál tovább nem látás csöccselékhorizontjából adódón. És orra ösztönzésére, tehát tiszta materiális noszogatásra, a csehszlovák proletariátus földönfutóvá teszi a német és magyar proletárt.

A proletariátus két legfontosabb tényezője e háború előtt és e háborúban csődöt mondott: az orosz és a német. Az orosz augusztus 23-val és következményeivel, a német Hitler kiszolgáltatásával. És háború után a közös bűnt úgy próbálják helyreigazítani, hogy az egyik felemészti a másikat, hogy így a bűntudatnak helye és módja sehol se maradhasson.

A világtörténelem egyik legnagyobb tragédiája, történelmi öngyilkossága folyt le a szemünk előtt. A vesztes neve: proletariátus, proletár öntudat és proletár történelmi hivatás. Egy világszuggesztió önmaga ürességére dőbent.

Nemzetiségi hovatarozás szerint ítélni elevenek és holtak felett — a kommunizmus nevében: ez a legnagyobb lehetetlenség. És mert teljesen váratlanul jött: inszenálni kellett mesterségesen. Ez csak fokozza a bűn nagyságát.

Az államhoz való viszony kritériuma szintén igazságtalan, mint megbízhatósági alap. Mi garantálja, hogy ez egyezik azzal a morális céllal, mely a megbízhatóság igazi alapja: az antifasizmussal.

Csehszlovákia nem organikus képződmény, de összekompillált terrén. Íme, egy indíték: Beneš az 1918-as veszekedéseknél mindenáron azt akarta, hogy Csehszlovákia határa egészen Vácig a Duna legyen, mert szerinte csak ezzel a stratégiai határral kap létjogosultságot. És ha a Duna vagy száz kilométerrel délebbre folyik, vagy mondjuk a Dráva helyén, akkor a cseh határ addig terjed, amíg természetes vízválasztóra nem bukkan? Abszurd indok. Az a váci magyar ember állami szempontból mindig megbízhatatlan lesz, mihelyt komplikációra kerül sor, mert egészséges nemzeti erkölce nem engedné meg ezt. Megbízhatatlanságát csak az új állam magasabb vonzóereje és kiegyensúlyozóbb erkölce küszöbölhetné ki. De akkor már nem egyszerűen csak az államhoz lesz hű, hanem egy olyan alakulathoz és közösséghez, mely többet jelent és ad, mint anyaállama. Ez volt az eset 1938-ig. Mint ember kötelezőben tartozom Csehszlovákiához, mert ez minden hibája ellenére a demokratikus eszme, egy erkölcsi törvény letéteményese lehetett ugyanakkor, amikor Magyarország uralmi közössége formájában és lényegében reakciós volt. De

amikor 1938-ban megtörtént az elvetélés, és Szlovákia már 1939 márciusa előtt fasiszta fattyú lett: nem érezhettem többé magamra elkötelezőnek azt az államot, melyből eltűnt magasabbrendű hivatásának: a Duna-tér pacifizálásának lehetősége. És a szlovák állam? Csak ha ellenséges voltam vele szemben, lehettem igazán antifasiszta! De most nem ezzel a kritériummal mérlegek. Ma például a mánták Magyarországhoz csatlakozni akaró mozgalmát,* mely lényegében Hitler ellen irányult és így antifasiszta tett lehetett, Csehszlovákia elleni vétekként minősítik.

És a mai állam? Ha az ehhez való hűség jelenti a megbízhatóságot, akkor ez azt jelenti, hogy azonosítom magam vele, hogy azonosítom magam neofasizmusával. De hol van ennek az új restaurációnak erkölcsi vonzóereje és ítéletjoga? És mégis: mindenki másnál jobban és elvakultabban vindikálja magának az emberi sorsok feletti döntés jogát. Semmi jogosultsága, csak terrorja. És ennek a szlovák neofasizmusnak legyen én a megbízhatója? Az én megbízhatóságom kritériuma más síkon keresendő, melyet a mai neofasizmus nem akceptálhat, hisz ezzel önmagát kisebbsíti. Az én antifaiszta hűségem és a mostani állami megbízhatóság két különböző síkon mozog. És ez nemcsak rám vonatkozik.

*

Egy államban a kisebbség csak ott zavaró momentum, ahol zavart lehet kelteni vele, ahol vizet zavar, ahol kisdud játékok gyerekes duzzogást és kocsmái hősködést inszcenálnak: ki a legény a csárdában. Igazi demokráciában a kisebbség léte sosem okozhat zavart. A kisebbség: tükör. A többség csalhatatlan tükre. Aki fél beletekinteni a tükörbe, annak vaj van a fején, az mindegyért a tükröt okolja, és az kell, hogy a végén összetörje a tükröt. Nem volt elég a magyar példa? A magyarok annak idején a nemzetiségi tükröt, ha nem is törték el, de a sarokba állították, és így elfelejtették. Baj jöttével ezt az elfeledett, elhanyagolt tükröt mások szedték elő, és mutatták meg a világnak. És ez a tükör lett az erkölcsi bizonyítvány: bűnjel. És ezzel a bűnjellel marasztalták el 1918-ban történelmi vétekben a magyarságot, és büntették — kegyetlenül.

Aki azonban összetörni kénytelen a tükröt, és kidobni: ott rábizonyíthatóbb, indulatosabb a vétek, és ezért megbocsájthatatlanabb. A szlovákság egyszerűen nem akarja a próbát. Fél tőle, fél önmagától: lelki ürességétől, emberi gesztusra való képtelenségétől, kapcabetyárkodó politikájától, patológikus

tekintet nélküliségétől. Ezt a hirtelen kitörő imperiális totalitást, annak egész nyomorúságos kicsinyességét másképp nem lehet jóvátenni és elhallgattatni, mint az áldozat negligálásával, létének tagadásával, egyszerű kiküszöbölésével.

*

Az antifasizmus örve alatt egyetlenegy ártatlannak sem szabad, hogy haja szála meggömbölyjön. Ártatlan az is, aki kényszerített „áldozat” volt, aki kénytelen volt fasiszta pártba belépni terror hatása alatt, hogy megélhessen. Az antifasizmus nem tűr embertelenséget! Ez legfőbb törvénye. Ahol ezt nem respektálják: ott a fasizmus lelkisége dolgozik. Az antifasizmus nem tűr embertelenséget, és nem tűrhet elsősorban s o m m á s e m b e r t e l e n s é g e t, mert ez és ennyi a fasizmus lényege: az általánosított, totalizált, törvényesített, paragrafizált embertelenség az ellenségként kijelölt ember-, nép-, nemzet- és osztálycsoportok felé.

*

Ha a mai nacionálkommunizmus felé küldjük figyelmeztetésünket: a nacionalizmus az a rés, melyen a fasizmus újra beszivárog, akkor ők a mi humanista álláspontunkra azt felelhetik: a humanizmus az a rés, az a gyenge pont, amelyen újra beengedik a fasizmust. A két rés között mégis van egy kis különbség. A nacionalizmus esetében egyszerűen nem is beszélhetünk résről, mert a nacionalizálási folyamat — mai idült lényegénél fogva — egyenesen tág kaput nyit a fasizmusnak. A sovinizmus a legsajátosabb eleme és lelkisége, és ez a fasizmus lelkiségének legvirulensebb bacilusa. Ha most ez a bacilus a neki megfelelő legsajátosabb légkörben kitenyésztődik, akkor teljes aktivitása nem lehet többé kétséges. A veszély tehát nyilvánvaló, mely ez oldalról szinte kivédhetetlenül fenyeget mindnyájunkat.

A nacionális primérség, az imperializmus mai korában adekvát módon aktivizálva, csak fasizmust eredményezhet. A humanizmus ugyanakkor passzivizál, sőt pacifizál. És mert ez a lényege, résvesztély szerepe jelentéktelenné válik, mert ezen a résen át a fasizmus beszivárgási lehetősége a minimumra redukálódik. Az ördög sem szereti és természeténél fogva kerüli a neki ellenséges és prűszköltető tömjénes atmoszférát. A prűszkölésről rá lehet ismerni. A humanizmus résén egy-két szélhámos kísértet ugyan befurakodhat, de vizet

nem zavarhat, mert a humánus légkörében azonnal kicsapódik antihumanisztikus lényege.

*

Ó, szlovák nép! Üldözött voltál-e annyira, hogy most üldöző legyél?! Aki igazán üldözött, és a kibíratatlanságig szenved, az másképp számol le elleneivel. A bosszú és megtorlás módja sok mindent árul el. Itt hisztérikus handabandázást látunk, kicsinyes türelmetlenséget, mint az új, kegyetlen gazdag, ki szív nélkül sürgeti kifelé a dobra került régi birtokost, mint az árverező, ki részvétlenül löki ki az utcára kerülett, vagy mint az arizáló... Emlékszel, szlovák nép? Egyszer már megtetted ezt a zsidókkal, az üresen maradt lakásokkal és bútorokkal. Te tetted meg, nem a magyar kisebbség. Akkor kaptál vérszemet és kedvet ilyen könnyű és könnyelmű kisajátításra. De akkor csendben ment minden, kicsiben. Most nagyban csinálod, nagyban akarnád, de most már ordítani kell hozzá, lármát csapni, és a lármával, ricsajjal magadnak bizonyítgatni a bizonyíthatatlant: jogod van hozzá...

Nincs jogod hozzá, szlovák nép. Mert aki sokat kiabál, az a maga folytonos egy-nóta-fújásával csak azt bizonyítja, hogy itt valami nincsen rendjén, itt valamit takargatni kell, itt valami nem a maga természetes útján halad, itt a tolvaj kiált tolvajt, itt üres bosszú százazrek ártatlan életével és sorsával játszik felelőtlenül, szív nélkül, mesterségesen, felnagyított gyűlölettel.

Kiskorú vagy, szlovák nép, annyira, hogy íme, hisztériára vagy kapható, természetellenes dühöngésre. Kiskorú vagy és türelmetlen: ez így természetes. De ami megdöbbenő, ami a hisztérián túl kitapintható, az szívnélküliséged, mely kicsinyes kapcauzsorássá zülleszt a feldúlt otthonok birtokbavételével.

Kit üldözöl, mit bosszulsz, szlovák nép, te csendes, önmagaddal megelégedett nép, te Európa legkevesebbet szenvedett, legkevesebbet vérzett népe. Tatár nem dúlt, török nem égetett, német nem harácsolt; a „košiar” volt a te várad, a hegy a megmentőd. Éltél a hegyekben, és minden — jó és rossz, haladás és kárhózas — melletted, köröttd rohant el. A háború elrohant a hegyi nép mellett, de a síklakót lehenyerlik és állandóan tízedelik. A magyart dúlta, harácsolta, égette, gyilkolta. A magyart a háború pusztította, törpítette, silányította. A háború volt az átka, az otthondúdolója. És te most békében, törvényekkel, paragrafusokkal és rendőrökkel jössz, mint győztes! Egy jogcímmel jössz, melyről jól tudod, hogy bitorolt, szédelgett, jogtalan és orcátlan, mint adóvégrehajtó jössz, és kergeted házából az adósságról nem tudót. Te

nem dűlsz, te nem égetsz, csak lefetyelsz, szájalsz, káromkodszt szemtelenül. Nem vagy hős, csak veréb, ki beült más fészkébe. Még csak rabló sem vagy, csak kis, piszkos tolvaj, ki előbb gyáván jöccímét koldul, hogy ezzel minden baj és rizikó nélkül más fészkébe terpeszkedhessen. Dült otthonok verebe vagy, semmi más. Békében gyakorolt hadijogon otthonok nyugalmát dűlod. Meleget rabolsz ki a mások didergése árán. Lehet ez tartós meleg? Lehet ez tartós állam? Mely ily otthonokban meri a szájára venni a demokrácia és szabadság neveit? Hogy fogsz te még dideregni, te szegény, felizgatott szlovák nép. Hogy fogsz te még szégyenkezni, ha egyszer eljön majd a nap. Szíved mázsás kőként mozdul majd meg benned, szíved, mely újra szív akar lenni, önmeleg, önjóság, önerény, önismeret, lelkiismeret — büntudat. Eléred-e, megéred-e? És megérjük mi? Ha szíved egyszer szólni fog, ha majd szíved hívni fog, az nagy keserves eszmélés lesz, de a gyógyulásnak csak ez az útja és az ára. Te még nem tudod, te még nem ismered. A te feltámadásod, új léted bűnben, mások szenvedésében fogant: jognak kidalolt hejehujában.

A macskakaj keserversébb lesz. Én csak sajnálni tudlak, szlovák nép, amiért elvesztetted a szíved. Ne felejtst el, feldült otthonokban szívet találni nem lehet, csak elvesztteni.

*

Šoltés miniszter a kassai manifesztáción* (*Pravda*, X. 9.): „A szomszédos demokratikus Magyarországgal ugyan barátságban akarunk élni, de ki kell a mellett tartanunk, hogy ezen a földön, mely évszázadok óta a miénk, n i n c s t ö b b é m a g y a r e l e m n e k m i t k e r e s n i e . A keserű tanulságok után kötelességünk, hogy levonjuk e tekintetben a konzekvenciát, mert a feladat megoldása attól fog függni, vajon tényleg befejezzük e g y e d ü l á l l ó h i s t ó r i a i g y ő z e l m ű n k e t .”

Jól figyeljük meg a fokozást: néhány hónappal előbb csak a fasiszta magyarokról volt szó, most már általában a „magyar elem” a szálfka. Tehát még az írmagját is el kell tüntetni és az emlékét is kiirtani. „Elem”: valami, ami kiküszöbölendő, ami feltétel és előfeltétel. „Elem”: egy jelentésű a fertőző bacilussal. Sokra vittük! Sokra vittük: hogy így látnak minket. És sokra vitték, hogy így k é n y t e l e n e k látni.

A demokratákból és kommunistákból álló kormány c s a k így képes megoldani egy ország problémáját? C s a k í g y : ennyire százszázalékosan fasiszta módra? Ez tiszta örület. Ez hanyatlás, az üresség legmegbízhatóbb jele.

*

A *Pravda* minden számának a fején ez olvasható: „Smrt fašizmu!”. Öngyilkosok akartok lenni?!

A fasizmus halála ezen a földdarabon csak a tí sovinizmusotok halálát jelentheti.

*

A szlovákok le akarják tagadni, illetőleg elfeledtetni, hogy részt vettek a Szovjet elleni háborúban. És híres gyorsdivíziójuk? Malár tábornok? Magyar tábornok nem kapott lovas keresztet, de a szlovák tábornok kis seregével igen. Vajon melyik a nagyobb hős?

*

Beneš már 1938 novemberében kijelentette, hogy ez a háború elsodorja a kisebbségeket. Beneš ma így beszél: „Csak egy jogukat ismerhetem el, hogy elmehetnek tőlünk... mi a külföldön sose választottuk szét a német és magyar kérdést... A magyar kérdés attól is függ, hogy hogy fogják kívánni területünk megítélését a magyar kisebbségtől.”

*

Široký a magyar köröktől „kissé több büntudatot” követel „azokért a bestialitásokért, melyeket a szlávok ellen követtek el a magyarok a második világháborúban”. De ezt nem a szlovákiai magyar kisebbség csinálta.

Široký: „Mi meg vagyunk győződve a magyarkérdésben elfoglalt álláspontunk abszolút helyességéről.” Micsoda szerénység!

És ezt mind a Duna-völgy megbékélése céljából hangsúlyozta Široký, és csodálkozik azon, hogy a magyarok miért haragszanak pont a szlovákokra. Felelet: mert a többiek nem alkalmaznak fasiszta módszereket a nagy Duna-völgyi béke érdekében. Kassa nem Újvidék, és az újvidéki magyaroknak semmi bántódásuk nem történt!

*

A helyes kritérium: mi ártott a német fasizmusnak, és nem, hogy mi használt vagy ártott a magyar vagy szlovák érdekeknek. Így nézve: a Hlinka-párt* használt a németeknek, de a Magyar Párt ártott a németeknek.

A mánta akció történelmi fontossága az, hogy saját kezdeményezésű volt, minden párt- stb. utasítás nélküli, spontán védekezési forma a német fasizmus ellen. És ezzel elérte, hogy a hivatalos Magyar Pártot belekényszerítette a következetes németellenességbe. Ez volt az ok és alkalom, mely végleges szakítást jelentett. Ez volt az ok, az apropó az elidegenedésre. És így egy egész ország, egy nép csoportjára ez az eset letörölhetetlenül rányomta az antifasiszta bélyeget.

V. NOTESZ

Október

A háború egyenlítő ereje a hadviselő félként szemben állókat közös síkra kényszeríti. Áll ez különösen a mai imperialista háborúkra, ahol imperializmus mentes mentalitása egynek sem lehetett. A végén a győztes átveszi a leggyőzött módszereit, amennyiben ezek sikerrel alkalmazhatók. Látjuk ezt ma, amikor a totális módszerek a demokrácia nevében kapnak szentesítést. Miért van ez így? Mert a háború révén semmi alapvető különbség nem adódik, csak skrupulusbeli árnyalat. Végeredményében imperialisztikus mindkettő, és a győztes imperializmus — hadiszákmányként — átveszi a leggyőzött fasizmus titokban irigvelt fenegyerekeskedéseit, és reakcióként most már kéjjel alkalmazza a maga használatára a leggyőzött fasizmus totális módszereit. A leggyőzöttek és győztesek együtt tenyésztették ki annak a szintézisét, amit mint harmadik világháborút fog az emberiség átszenvedni.

*

Az antifasizmust legyőzte a háború. Az erkölcsi mérték elsődlegességét a hatalmi érdek kizárólagossága. A háborúban a hatalmi imperializmus síkján találkozó antifasiszta erők a háborús lelkeség légkörében fasizmussal fertőzöttek, és ennek megfelelően átalakultak. Akik azonban humanista voltaknál

fogva megmaradtak az antifasizmus erkölcsi síkján, azok ma változatlan non possumusokra döbbennek, mert imperialista princípiumokkal, bellicizmus-sal nem lehet semmi közösség, és így mindenkinél árvábban dideregnek; de ez nemcsak a csalódottság, a kiábrándultság didergése, ez egyúttal az eszmélés kijózanító didergése, a hűség borzongó érzése, az elkötelezettség tudatának a felismerése. Egyedül vagy didergetőn, egyedül, mint mindig, amikor a felelősség bírói tisztre szólít egy egész világ ellen — egy egész világért!

*

Az egész kiköltöztetési, kitelepítési akció: az emberi jogok legeklektásabb megsértése, melyre csak a fasizmus szolgáltatott precedenst. De ezt a precedenst átvenni és a procedúrát megismételni: a fasizmus átvételét és ismétlését jelenti. A neofasizmus kifejezés tehát pontosan fedi a mai politikai akciót. A fasizmus szellemisége nélkül nem jöttek volna létre.

*

Lehetetlen helyzet: a Mach és Karmasin által mesterségesen kitenyésztett gyűlöletalapról mint legitim örökös a KP ágál a magyarok ellen?

*

Demokrat, X. 16.: „Ezeknek a nyilasoknak és nácistáknak az elődei egyszer már letették a fegyvert az oroszok előtt Világosnál 1848-ban. Másodszor a magyarok 1945-ben kapituláltak.”

Marx, Heine, Lamartine, Lasalle, Ibsen foroghatnak a sírjukban! A megcáfolt Marx, a buta Heine, az elvakult Ibsen és a kompromittált Lasalle! A történelmi igazságot ma a szlovákok szövegezik. A tizenhárom aradi vértanú mint nyilas, Petőfi mint náci! Agyalágyultság vagy gonoszság?!

*

Az antifasizmus a belső v o n a l erkölcsi tisztasága. Ezért lehetett etikai kitérő.

*

Az egész német komplexum hitleri válfaja: egy erőltetett, túlfokozott katonai puritanizmus, egy totalításra kényszerített és kényszeredett gőgmagatartás a németség kvalitásainak megfelelő kvantitatív jobb kifejezésre. Utoljára és teljes erővel megkísérelni, kikényszeríteni azt, amivel a történelem addig adósa maradt: össznemzetileg a világ gyümölcseit élvezni. Véggyőzelemről volt itt szó, melynek adekvát kifejezése a mai imperialista korban csak a viláგuralom lehetett. A tényleges nemzetté válást nyomon kellett volna követni a viláგuralom megvalósulásának, mert már csak ily értelemben lehetett vonzereje és kiteljesedése. Át kellett ugrani azt, ami nem volt: a nemzetállamot, hogy a viláგuralom külső kényszerválósága bebiztosíthassa a németség belső egységét.

*

Az etnográfiai határ követelése* nem reakciós válasz, de a magyar kormány kikényszerített leglegálisabb és legbecsületesebb elemi védekezése. Sose gondolt volna ilyenre, de ez most kényszerű elemi reagálás. Váratlan, de a tények menetéből adódó[an] csak logikus következménye a szlovák túlmohóságnak, mely meg akar szabadulni e föld minden magyarjától. A bumeráng mindig visszaüt.

A szlovák sajtó nagy fenekedése a magyarok követelte etnográfiai határ ellen kárörömmel tölthetne el minket, ha az egész nem lenne olyan szomorú: aki másnak vermet ás... A magyar kormánynak esze ágában se volt etnográfiai határt követelni, hisz a magyar kisebbséget a múlt tapasztalataiból jó kezekben tudta; csak amikor ezeket ki akarják űzni, tehát amikor a helyzet visszajára fordult, ez a száznolcvan fokos elhajlás természetesen védekezésre kényszerítette őket: a logikus ellenlépésre.

*

A szlovák nép magyarelles akcióba való behajszoltsága mesterséges machináció. Nincs bosszújogosultsága, nincs gyűlöletindoka. Nincs, ami olajozza a kereket, és így kell, hogy az csikorogjon és elkopjon. Erre a viselkedésre oka lenne a zsidóknak — a szlovákokkal szemben. Az, aki segített a németeknek zsidókat kiűldözni, arizálni és magának árveréseken olcsó zsidó va-

gyont szerezni, most ugyanolyan antiszemita, azzal a különbséggel, hogy „Židia von!” helyett „Mađari von!”-t kiabál.*

A proletariátus történelmi hivatásához: a proletariátusnak mint az osztálytársadalom utolsó láncszemének meg kéne találni és gyakorlativá valósítani az átmenet problémáját — belső hatalmi leülepedettségéből. Itt kellett volna a hatalmi princípiumot eszköz voltából emberhez méltón csak eszközként használni. A proletariátus minden hatalmi tettének (háború, diktatúra) már csírájában kellett volna hordozni azt a fluidumot, mely kiküszöböli a hatalmi princípiumnál való megrekedést vagy semlegesíti, hogy az emberség tényre végre mint látható eredményt jelezze az osztálytalan társadalom lehetőségét és valóságát. Itt a proletariátusban kéne felfedezni a csírákat és magokat, hisz vetésünk, a humanizmus, ezt célozta. És mit arathatunk? Hol a holtbizonyosságként kezelt proletár humanizmus, hol a hitem igazolása, amikor axiómaként írtam le: „A humanizmus a kommunizmusban tömegvalóság lesz”? (*Jégvirág — lápvirág* befejező sora.)* A nagy történelmi feladatok helyén érintkező kispolgári mohóságot látunk, percemberkéek pillanetcéljait. És ezért a mai hatalmasok a felelősek.

*

Miért mondott csődöt a német proletariátus a hitleri háborúban, és miért nem következett be az, hogy fegyverrel a kezében felhorkan[t], vagy legalábbis dezertált volna? Sok más előző körülmény mellett ([a] KP helytelen taktikája) ennek közvetett oka: 1939. VIII. 23. Ha a német proletariátusnak voltak is skrupulusai és dezertáló szándékai, ez az orosz—német megegyezés ezeket a gátlásokat megzavarta és eltüntette. A „hazafias” kötelességnek semmi sem állt útjában, hisz Sztálin Hitler szövetségese lett: a német proletár azt tehette, amit a propaganda által megvadított többi német. És amikor 1939-től 1941-ig győzelemről győzelemre haladt, már igazi német Soldat lett, öntudatos katoná, akivel meg lehetett már kísérni az 1941-es rizikót. Amikor a német proletár 1941 júniusában megjelent a szovjet határon, mint öntudatos proletár belülről már ki volt lúgozva. Hitler katonája lett — Sztálin jóvoltából, de most már Sztálin ellen.

*

Egyetlenegy tény kétségtelen: a fasiszmust tekintve biztos, hogy egész Szlovákiában úgy összességben, mint egyeseiben a legártatlanabb a magyarság. De

mert ez a szlovákságra szégyenteljes tény túlságosan kidomborítaná a szlovák fasizmus arcát, megkonstruálták az állami integritás elleni vétket, és ennek nevében és jogán helyezik pellengérré a magyarságot mint ennek az új „antisziszta” államnak első számú ellenségét.

*

A tömeg világnézetét nem érzelmi és értelmi szintézis hozza létre, de az érzelmi fok legalacsonyabbrendű fajtája: a szenvedély, tehát a felfokozott, felizgatott érzelem. És a szenvedély nem ismer belátást, humanizmust, pacifizmust, türelmességet. Erre csak mértéktartás képes, ezt csak értelmi elsődlegesség szabályozhatja. Ezért a humanizmusnak és a pacifizálódásnak mai hordozója csak az intellektuális individualizmus lehet. Nem a közkeletű egoista individualizmus, mely utálattal és kényelemből fakadón fordul el az élet, a ma, a tömeg szociális problémáitól, de az individualizmus, mely épp ezeket a szenvedéseket látva önmaga erejét fejleszti ki, ezek szüntetését, gyógyulását célzó antitoxinná — a tömeg javára és érdekében. És ez az individualizmus — a szenvedélyeknek, mesterséges ressentiment-fokozásnak, vak kizárólagossági törekvéseknek gátat vetve — erkölcsérzelmi és értelemjogi értékek felé szuggerálja a csak eszköznek használt tömegindulatokat.

*

Aki a saját soraiban nem küzdi le a fasizmust, szabotál és szemet huny, az ezzel azt mutatja, hogy számára nem a fasizmus — az ellenség a fontos. De aki így csinál, az akkor, amikor az „antifasizmus” egész szigorával csak a „kisebbség” ellen fordul, ezzel csak azt mutatja, hogy neki az antifasiszta szólam csak eszköz, jól jött apropó, hogy most végre elintézhesse és kiküszöbölje a számára legkellemetlenebbet — a próbatétet. Mert ne felejtjük el, minden demokrácia archimedesi pontja, melynél fogva azt sarkaiból ki lehet forgatni: a nemzetiségi, a kisebbségi kérdés; a demokrácia mai embereinél nem az antifasizmus a lényeg, de az ezzel járó és az ebből adódó „büntetési” lehetőség, és ezért minden! Tegnap még fasiszta bűnösöket mondtak, ma már nyíltan a magyarság összességéről beszélnek, tekintet nélkül. A „magyar elemet” akarják kizsupolni: már az álarc sem fontos többé, mohóságukban, idegességükben ezt is elvesztették. Egyet azonban minden kétséget kizáróan elértek: az ártatlan áldozattömeget most fasizálták. Aki eddig nem volt tudatában elsődlegesen német vagy magyar mivoltának, az most ezzel az üldözéssel vad német

és magyar sovíniszta lett: fasiszta természetszerűen, ressentimentember, mert ez az érzet és tudat itt és így fogant.

*

Ha a magyarok utcán való nyílt pofozása, gettóélete, ha a magyar nyelv kihágási objektum lehet, ha a kassai dóm faláról a Rákóczi-emlékművet és a latin betűket vésővel és kalapáccsal kell letörni, ha mindez — antifasizmus, akkor mi a fasizmus?

*

A szellemember mai rezignációjának egyik legfőbb gyökere nem az általános „minden mindegy” rezignációja, de a kilátástalanság: a segíteni akarás kilátástalansága, a szólni akarás lehetetlensége, akkor a nyelv a szólni muszájjal van feszülésig, duzzadásig, pattanásig tele. A teljes elnémulás, a teljes elnémítás minden kínja szüli itt a legreálisabb rezignációt. A kivágott vagy levágott nyelv rezignációja ez. És ki látja, ki láthatja ma a szememet, mely egyedül tudna beszélni? Hogy küldjem világgá a szememet, mely egyedül tudna beszélni? Hogy küldjem világgá a szememet? Ez a kín, ez a lehetetlenség emészt. A börtön nyolcadik évének küszöbét készülök átlépni, és némaságomat, elnémítottágomat, szememet, kínomat, tehetetlenségemet, rezignációm csak az örök cellafalak verik vissza.

*

Treitschke: „Nichts ist unheimlicher im Leben der Völker, als das langsame Nachwirken der Historischen Schuld.”*

Mi 1945-ben mindennél súlyosabban érezzük az egész magyar történelmi vétket: mi vagyunk a túszai, levezekelői, áldozatai. De ebben a pillanatban nem irigyeljük sem a szlovákokat, sem a cseheket: ők most követik el azt a bűnt, mellyel a magyar ősök vétkeztek, most követik el, de megbocsájthatatlanabban, mert amit 100, 500 év előtt lehetett csinálni, az ma anakronizmus, de kihatását, bűnhődését hetediziglen fogják szenvedni.

*

A magyar baloldalnak (már az odaátinak, mely beszélhet) ma teljes intranzigenciával kell a csehszlovák politika ellen feszülni, nem azért, hogy a jobb-

oldal reakciós tőkét kovácsolhasson a baloldal nacionalis kiállásából, de azért, hogy ennek az egész szlovák üldözési mániának a tarthatatlanságát megmutassa, hogy azt támadja benne, ami százszázalékos fasiszmus: a sovinszta embertelenséget.

*

Immár háromnegyed éve visszatartott lélegzettel élünk. Visszatartott lélegzettel élni: a szervezet nem bírhatja ki soká. Ki lesz felelős az ezzel okozott pszichikai, fizikai és biológiai károkért?

*

Kollektív felelősség mint a Führer-princípium grimasza: Ironie der Weltgeschichte!*

Mein Kampf!

*

A marxizmust mai művelői kizárólagossággá, dogmadiktatúrává fejlesztik. És tudományban a hatalmi princípium ismeretlen.

*

Miért ellenség a magyar nyelv, egyáltalán a magyarok léte? Ez mutatja, hogy az egész handabanda csak jól jött ürügy és lehetőség ilyen formában nem is remélt szlovák nacionalista aspirációk realizálására. Akik ehhez áment mondanak: bűnnek falaznak, akik ezt kitalálták és lanszírozták (többek között a KP), bűnben fogantatnak, abban a bűnben, melyet a világból akartak kiküszöbölni, és melyet most épp ők tenyésztenek ki, illetve konzerválnak. Az antifasiszták háborújának az eredménye a mi tájainkon: antifasiszta rabulisztikával propagált és valósított fasiszmus! Az Ossietzkyk foroghatnak a sírjukban!

Ami a bűnösség kérdését illeti: a magyarországi magyaroknál enyhítő körülmény: tudattá nem érett antifasiszmusuk. E magyarok nagy tömegükben nem is lehettek antifasiszták, de reakciósok, mert ez és ennyi volt a nevelésük, és alig volt ellenszerük. De a fasiszta szlovákok bűne nagyobb, mert ők „felszabadítás” és húszéves demokratikus nevelés ellenére, egy demokratikus állam romjain sütötték meg a maguk ropogós fasiszta pecsenyéjét. Itt tehát a

nevelésnek semmi nyoma és eredménye, ami az alapanyag eredendő fasiszta hajlamaira utal (szolgalelkület, mely az első alkalomkor Herrenvolkká pöffeszkedik).

És a hat szlovák fasiszta év? Ez „muszáj” volt, terror volt?

*

Magatartásom természetessége: egy barbár diktatúra elleni állandó feszültségben annyira a vérembe ivódott a diktatúraellenesség, hogy ott eo ipso nem kaphat helyet és pardont semmiféle más diktatúra sem. A rokon vonások (legfeltűnőbbben a szlovák neofasizmus) megdöbbentettek, és a konzekvenciát le kellett vonni: semmi közösség! Ezentúl idegen lett a kommunizmus is: jó oldalait is egyre jobban felemészti barbár etikanélkülisége.

*

Hogy a proletár, az új ember tényleg történelmi küldetésűvé válhasson, ahhoz az kell, hogy ne lehessen egy újabb imperializmus ágyútöltelék-anyaga, de először tömegben: emberségnevelés, emberségtörténet küzdő lökése. És ennek semmi nyoma, még a lehetőségének sem. Egyetlen erkölce a harc erkölce. A hatalmi erkölcs, ebben pedig semmi új nincsen.

*

Ami nyugtalanító, az a mai kommunizmus morális, kulturális, emberségi elégtelensége. Az a tény, hogy maga a KP szentül hiszi és hirdeti, hogy ő ezek egyetlen reprezentánsa, birtokosa és privilegizáltja, és hogy mind[en], ami előtte volt, az semmi, még bonyolultabbá teszi a kor- és kórképet. Hol a proletárhumanizmus? Hol és hogy konkretizálódik az előbbieket elfeledtető valóságga? És ma épp ez az előtte volt, ez a semmivé nézett humanista világnézet kezd éledni és világítani a mai vákuumban, és ezzel létét, szükségességét bizonyítani. A kommunizmus mai humanista elégtelensége, neofasiszta fertőzése a polgári kultúra eredményeinek humanisztikus kicsengését lopják az emberbe szinte nosztalgias sóhajjá.

Amikor tudatára ébredünk annak, hogy a fasizmus ellen elsősorban mint barbarizmus ellen harcolunk, amikor ez lett a döntő kritérium; rá kellett eszmélni arra is, hogy a kommunizmussal, az osztályharccal, a proletariátussal egy jó adag barbarizmust is vállaltunk. A háború óriási tűzénél ez a tény ki-

védhetetlen rokonságot tudatosított, és így egy elmaradhatatlan azonosulást a fasizmus lényegével, a barbarizmusával. Ez a felismerés lett aztán a bizalmatlanság gyökere és a csalódásnak, a kiábrándultságnak a talaja. Az ellentét érzetét nem lehet tagadni.

*

Mecenzéf—Stósz, 1938—39.

Soha annyi tagja nem volt a Magyar Pártnak, mint a tüntetés után, mert hisz most minden gátlás nélkül lehetett egyetlen programja: a Hitler-ellenesség. És ez volt az a platform, ahol és amelyen mindenki találkozhatott a Hitler-ellenes szabadságharcban. És ami a legfontosabb: ez a spontán antihitlerizmus, ez a mánta viharok verte a döntő éket a magyar és német párt közé. Az elidegenedési folyamat épp a mecenzéfi eseményekből kifolyólag vezetett aztán a Magyar Párt antifasizmusához, bizonyított jogfosztottságához, mely mellett, ha a maga módján is, de hat éven át bátran és törés nélkül kitartott. És most mégis az ő tagjai a „kollaboránsok” és a „hadibűnösök”.

*

A Szlovák Nemzeti Tanács címére: „Höchst Nationalismus ist höchster Sozialismus”* (Hitler 1933-ban).

*

Az orosz lakáshiányon gondolkoztam. A nálunk járt oroszok a legjobban azon csodálkoztak, hogy egy szobában *egyedül* lakott egy ember. Az „egy embernek egy szoba” nem más, mint a külön élet, a magánélet lehetősége és kísértő veszélye. Az önmagamra eszmélés egy mechanizált kollektívumban: lázító jelentőségű, amit meg kell akadályozni. A több ember együtt: a kollektívizmus kényszerparancsa és kényszerválóság a kollektívizmus mai embrionális fokán.

*

Az egész szlovák felkelés — a ma bizonyíthatja — nem lehetett igazi forradalmi megmozdulás. Egyesek tevékenysége, az utolsó napok és a körülmények ügyes felhasználása hozta létre, de a tömegek tudata és hozzájárulása nélkül. Puccs volt és semmi más. Tömegbázisa és ami még fontosabb, tömeg-

hatása nincs: különben nem nézhetne ki ma úgy a szlovák közvélemény, ahogy szenvedjük. A németek sem tekintették komoly katonai felkelésnek, hisz az elfogott 20 000 katonával szemben alig alkalmaztak retorziót, nem tekintették őket foglyoknak, de szélnek eresztették őket. Orosz partizánok jelenléte volt az igazi mágnes, és sokakat a partizánság azért vonzott, mert csábította őket az új „legionárius” lehetőség: állami állások etc. jutalma.

*

Könyvcím: *Visszhangtalan történelem*, de ha egyszer megjelenik, igazán így kellene hangoznia: *Visszhangtalan küldetés (Elvetélt küldetés)*. Ez a cím provokáló, személyileg koncentrált. De én igenis ki akarom kényszeríteni a visszhangot.

*

Ma nem a humanizmus csődjéről beszélhetünk. A humanizmus csődkialtója Hitler volt, ha tehát mások is csődjéről beszélnek, akkor Hitler beszél belőlük! Ami ma van, az a reálpolitika csődje, és ennek a csődtömegnek diktatórikus káoszából az emberség világít, mint egyetlen kiút: vissza! Vissza az értelemhez, vissza a jóakarathoz, vissza a gondolat igazához.

*

Én előre éreztem, előre féltem valamit. Az egész hat év alatt a kommunizmus erkölcsi elégtelenségének érzete kínozott. És ez elégtelenség lényege: emberi elégtelensége, humanizmusnélkülisége. Hiába az ifjú Marx és Anna Siemsen fejtegetései: a proletárhumanizmus illúzió voltára a ma teszi a pontot. Proletárhumanizmus: az összetétel nem szerencsés. Ez olyasvalami, mint a nemzeti szocializmus. Az egyik nem vonzza a másikat. Az egyik üti a másikat. Proletár: tömegtudat, hatalmi érzés, harci fluidum, a humanizmus viszont az egyéni emberfelelősség elkötelezettsége, az egy emberre koncentrálató és koncentráló próbája. Az egyik tömegkényelmesség, a másik egyéni bátorság, felelősség. Az egyik tömeglényeg kifejezője, a másik az egyénlélek gerince.

*

A magyar bűnösségének a kérdéséhez. A tegnapi magyar kormány bűne nagy, mert mögötte nem állt fasiszta egységben és önkívületben egy nemzet, mint Németországban és Olaszországban. Horthy mögött nem állt az a fasiszta tömeg, amely Hlinkát vagy később Tukát és Machot éllette és létrehozta. Horthyék egy németellenes néptömeg *ellenére* paktáltak le a fasizmussal. De ha akceptáljuk is, hogy a nemzet egésze köteles viselni a mindenkor kormányzatok bűneinek következményeit, akkor miért nem vonatkozik ez a szlovák népre, melynek kormányzatát csak egy Quisling múlta felül. Így nézve a dolgot: a szlovákság bűne nagyobb, mint a magyaré, és most a világ színe előtt mégis a szlovák lehet az, aki az ítélőbíró szerepében tetszeleg önmagának. Bíró akar és tud lenni egy perben, melynek ő *csak vádlottja* lehet.

Ezenfelül: a szlovákság bűnössége Csehszlovákiával szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a magyar kisebbség esetleges kisiklása. A szlovákiai robbanó erő a Hlinka-párt volt, és a Masaryk-szobrokat nem a magyarok döntötték le, képeit sem ők verték le a falakról, utcáit Hlinkára és Hitlerre sem ők keresztelték át. Ki kiáltotta a „Češi von!”-t* és a „Židia von!”-t, és Žilínán a menekülő csehek holmiját vajon kik fosztogatták? Kocsmában a részeg szlovák kezét szlovák fogta-e le, amikor le akarta verni Masaryk képét, vagy én, aki védőleg álltam az erkölcsi példakép elé!

A fasizmusban — kivétel nélkül — minden nép bűnös, de a bűnösségben Közé-Európában két szláv nemzet vezet: a szlovák és a horvát! A szlovák nép tehát nem ítélhet egy perben, melynek ő csak első számú vádlottja lehet. [Ha] Ennek ellenére bírói jogot vindikál magának, és ítélőjogot kap, akkor ez a bíró csak justizmordot követhet el. A bűnnek és a bűntudatnak olyan negligálására, mint amit a szlovákság tanúsít, csak a fasizmus skrupulusnélkülisége képes.

*

Nem x valaminek kríziséről van szó évek és évtizedek óta, de legteljesebb mértékben (és épp azért letagadva, elhallgatva, mellébeszélve) az ember kríziséről. Az ember erkölcsi válságáról. Ez állott és ez áll a leggyengébb lábakon, ennek az elégtelensége az okozója minden bajnak: a kapitalizmus krízisének csakúgy, mint a szellem csödjének. Ez az emberi elégtelenség sodorta válságba az antifasizmust is. Az antifasizmus embersége azonnal elszállott, mihelyt a közös ellenség ellen folytatott harc háborús felvonása véget ért. Az

erkölcsi kritérium tehát csak kirakat volt, a lényeg — a minden és minden árnyalat hatalmi princípiuma — egyre erősebben nyilatkoztatja ki igazi — tehát közös — arcát.

*

Az erkölcsi zóna ma légüres tér. Minden körülötte és kívüle történik. Vesztegzár alatt áll, mintha fertőzéstől félnének. A fertő fél! A beteg fél az egészségtől, a gyógyszerőtől.

*

Nem engedik szóhoz jutni a szabad szót, az erkölcsi kontrollt. Ennyire lehetetlenné, fizikailag mozdulatlaná, némává kényszerítve az utóbbi időben még nem volt szó. De azt mondják, ez csak stratégia, és az egész a demokrácia, a nép, a szabadság nagyobb jövője érdekében történik, és még azt is, hogy nagy távlatra ez pontosan ki van számítva, tehát hogy miért nem szabad a szellem erkölcsi igéjét, jogát és hitelességét e pillanatban szóhoz juttatni. Ez a „lát-szólagos” gettózása a szellemnek csak ideiglenes és kellemetlen muszáj: mondják vigasztalón és vállveregetőn. Építeni kell elsősorban stb. Igen ám, de a veszély egyre nagyobb lesz, a leülepedettség, a megülepedettség — ebben az erkölcsi vákuumban, ebben a szellemkontroll nélküli állapotban — egyre nyilvánvalóbb és ijesztőbb. Ha egyszer eljön a szellemerkölcs perce, ez csak üres visszhangtalanságra döbbenhet. Az ideiglenesen szükségesnek kikiáltott diktatúrák — a példák igazolják — krónikussá, elmozdíthatatlanná merevednek.

*

Aki a fasizmus módszereit alkalmazza, az fasiszta lesz kivédhetetlenül. A fasizmus módszereit veszély nélkül nem lehet átvenni. Azok részére, akik a hatalmi totalitás alapján állnak, csábítóbb módszerlehetőség nem kínálkozhat; ha nincs bennük több és más, mint a hatalmi princípium, akkor a módszercsábítás útján menthetetlenül áldozatai lesznek a fasizmusnak.

VI. NOTESZ

December

A fasizmust állítólag legyőzte ez a háború, és soha a nemzeti gyűlölködésnek ily önmeztelenítő paroxizmusát nem éltük meg, mint ami itt kirobbant. Egy antifasiszta győzelem után!

*

Németh László (*Kisebbségben II.*) több helyen felujjong, hogy Kiss Ferenc micsoda „kelet-európai színész: az ő saljapini tehetségét kelet-európai típusok megformálására kellene fordítani”. És ennek a kelet-európai típusnak a valósága a nyugati fasizmus magyar árnyalata, a nyilas ragály lett. Az egész Kelet-Európa-komplexum ma már erőltetett dolog. Túl sokat ettünk Európából, és túlságosan megismertük Kelet-Európát. A mi életformánk Közép-Európa, Németország nélkül. Kis államok is lehetnek Európa reprezentánsai. Ausztria mint az európai német, a csehek mint a legnyugatibb szlávok, a magyarok mint Európa leghűbb keleti szerelmesei; az ideál lenne e három szövetsége, mely később magához vonná a többi: Jugoszláviát és Romániát. De a mostani nagyszláv orientáció e lehetőség előtt végzetesen csapta be az ajtót.

*

Makkai Sándor egyébként vértelen „*Élet fejedelme*”, *Az egyéniség vára* fejezetben: a világ minden üldözöttjének egyetlen menedéke lesz, „és csakis az üldözöttek tudják oda az utat”. A szimbolisztikus-misztikus történetben ez az egyetlen mondat szemtéppő: az üldözöttek az egyéniségbe menekülnek. Egyéniség és üldözöttség egyet jelentene.

*

Két Európa-ellenes tényező van: a német és az orosz. Pillanatnyilag az orosz Európa-ellenesség aktuálisabb, mint a Hitlerben már kulminálódott Európa-ellenes németiség. Mindkettőnek közös vonása: rátukmálja magát Európára, mint gyógymódot, rendet vagy forradalmat. De Európa hamar eszmélt: mert csak az első pillanatban, a rászedés pillanatában az univerzális jel-

szavakra reagál, melyekből azonban hamar kibújik a lóláb. Hitler a hatalom birtokában nemsokára kijelentette: a német fasizmus nem exportcikk, és Sztálin ugyanakkor nemzeti imperializmust húzott ránk. Két nagy nacionalizmus van, mely sose lehet európai: a német és az orosz. Mihelyst ezek felszínre jutnak, Európa többé nem láthatja tükörképét, de — ellenfelét. És visszautasítja, de ugyanakkor az ezek által megtagadott univerzalizmust vállalja a magáévá: Thomas Mannt éppúgy, mint Tolsztojt. Van egy bizonyos ösztönös német-orosz egymásrautaltság, mely ugyanebből az Európa-ellenességből ered, ellentéteik lényegében csak a konkurencia ellentétei.

*

Valamikor tiszta lelkiismerettel beszélhattünk a semlegesség dicsérete ellen, hisz harchan álltunk, és csak harc által véltük és tudtuk a fasizmust legyőzni. Mára kitűnt, hogy az erőszakszervezetek mindenütt egyformák, céljuk a hatalom és semmi más. A non possumus indokolt volt a fasizmussal szemben. Mára a non possumus hatósugara megnőtt. Tere a hatalmi kiterjedés, mindegy, hogy jobb-e vagy bal. A semlegesség dicsérete ma pozitívum.

*

A szellem szabadságának ténye — a hiány mutatja — oly evidens, hogy az többé nem képezheti vita tárgyát. A szellemnek szabadságban gyökerező felelősségérzete oly erkölcsi kritériummá súlyosodott árvaságában, hogy szinte egyedül ez létezik. Nem csoda, ha mint kényelmetlen, megvesztegethetetlen bíró éppen ez van száműzve és elhallgattatva a ma uralkodó szellemellenes erők által. Minden, ami felelősségérzetben gyökerezik, ma „ellenforradalmi” tény, mely büntetendő.

A felelősség, mint magyar neve mutatja: felelet, beszámolás, számadás valamiről; a felelő felel — de nem X-nek vagy Y-nak, és nem a percnak, órának és napnak, még az évnek sem; a felelet és számadás távlatba van állítva, és ez a felelet számadás a mából, de nem a manak.

A számonkérő messzebb van, a számadása, fókusza távolról hat, és csak ami ennek a távlatnak „meg-felel”, ami egyezik a jövő igazolásával, az felelősség. És erre a ma hatalmi terét kitöltő mentalitás nem képes, és ezért frázis a szájában a felelősség szó. A felelősség vonzata a szabadság, a szabad akarat, a szabad elhatározás.

*

Egy Biónak* szóló levélből:

Magányos, árva poszton lévőnek tudtam magam, és nem volt kihez átkiáltanom. Most már ketten vagyunk: a helyzet mégis javult. Tömegszabadságról álmodtunk, és most csodaként és ajándékként kell köszöntenünk és köszönnünk, hogy két árva őrszem már átkiálthat egymásnak az éjszakában. Ne csüggedj! Már ketten vagyunk, és talán már — kétezerként vagyunk. A százezres és milliós frázisok elszaladtak mellőlünk, és mi didergünk roppant szerénységünkben.

*

Nem fasizmus és kommunizmus a választóvíz neve, nem a jobb vagy baloldalra osztás és osztódás a legjellemzőbb válságzínkép, de itt lényegében egy mindenütt fellelhető típus uralmáról és egy kis réteg ellenállásáról van szó.

A közös kórtípus, mely keresztülfut és meghatároz minden szemben álló frontot és így egyenlíti ki ezeket: a hatalmi típus, ahol minden visszavezethető a hatalmi princípiumra mint eredőre, és ezzel szemben áll a szabadságtípus, a felelős típus: a humánus embere. Az első típus mindenben való eluralkodása csak konkurenciaharcra képes, és nem hozhat változást és megváltást. A második: ellensége az első típus minden árnyalatának, és ezért nincs vagy ezért korlátolt a megnyilatkozási lehetősége. A válság megoldása, a krízis elmúlása attól függ, mennyiben jut a második típus szerephez, szóhoz és hatáshoz. Minden baj e típus visszhangtalanságra ítéltségében gyökerezik.

Két fogalmat kell lelkünkben és agyunkból kiküszöbölnünk: h a t a l o m és k i z á r ó l a g o s s á g. Amíg ez a kettő van uralmon, nincs más mentség és kiút, mint az emberség akarása, mely nem lehet sem az egyik, sem a másik partnere, de mely ezek ellenében a pozitív non possumus lehet.

*

A szlovák ítélőbíró az új Salamon. Íme, ítélete: minden magyar fasiszta, mert minden szlovák csak így lehet antifasiszta. Az igazság ezzel szemben: nem minden magyar fasiszta és nem minden szlovák antifasiszta, mert ahogy a magyar nem ördög, úgy a szlovák sem lehet angyal.

*

Mecenzéf és Stósz: két német község akar[t] kikerülni a hitlerizmus karjaiból, és erre volt egy kínálkozó mód: a Magyarországhoz való csatoltatás, annál is inkább, mert minden gazdasági és államteherteríteli körülmény ezt a megoldást parancsolón írta elő. Itt egy pillanatig sem volt szó irredentizmusról, revizionizmusról. Akik ezt így állítják be, azok kiragadják a lényegből a valóságot.

*

A Magyar Párt volt a felfogója az itteni elégedetlen német elem[ek]nek, melyek inkább vallották magukat magyarnak, és ezzel megmenekültek a hitlerizmus fertőzésétől.

A szlovák propaganda úgy velünk, mint Magyarországgal szemben a tegnapi frázisszokvánnyal, a Horthy-Magyarországra húzott patronnal és sémával dolgozik, amely semmiképp sem alkalmazható a mai tényleges helyzetre, mert akkor be kéne látnia, hogy itt pl. a magyar népcsoport volt a demokrácia jogfolytonossága és megtartója és lehetett volna átmentője, ha hálából el nem lökik a fenébe, és hazugul kollaboránsnak és háborús bűnösnek nem minősítenék.

*

Poroszországról az egész középkori történelem folyamán nincs szó. Pedig a középkor: Németország sorsa és végzete. Csak az igazán német, ami itt és innen indult. A porosz tehát nem részese a legfőbb német lényegjegyeknek. Amikor tehát uralomra került, akkor idegen rontás határozta meg a német jövő sorsát.

*

Nincs többé értelem? A gondolat igazát kell önmagunkban megvalósítani. Nincs többé erkölcsi elkötelezettség? Az erkölcsi törvény bennem éled fokozottan, hogy belőlem áradhasson e százszázalékos erkölcsnélküli valóságba.

*

Az objektív szemlélő azt látja, hogy az osztályharc Csehszlovákiában idejétmúlt álláspont. Ma nincs osztályuralom, mert nincs uralkodó osztály, csak uralkodó koalíciós réteg, uralomdemokrácia. A harc a demokraták és kommunisták között a részesedés arányáért folyik, de mindegyik párttag minden skrupulus nélkül átsétálhat — és át is sétál — a másikba. Nemzeti front a hatalom megosztására: ki mondhatja erről, hogy ez tényleges osztályharc?

A KP változott másultsága: öngyilkosság. Ellenségei fegyvereivel végzett magával, ezeket kisajátítva a legnagyobb intranzigenciával gyakorolta eszméinek hitele ellen. A legradikálisabban: eszmei hitele oda van, erkölcsi tőkéje felemészthető. Egy választás itt csak pontot tehet.

*

Levél az élelmiszer-csomagot küldő rimaszombatiaknak: Kedves Demeter Bálint és Ti, többiek, akik a múltkor és most karácsonyra is oly jó szívvel küldtetek annyi jót, hogy köszönjem meg nektek azt, ami a mai erkölcs és szeretet nélküli világban mint egy rokoni meleg csók hat?! Én hat-hét évig oly irtó és kínzó árvaságban éltem, hogy már hinni sem tudtam emberi szolidaritásomban, és íme, ti, és a többiek mindenfelől, egyet bizonyítottatok, azt, hogy én sose voltam egyedül, sose lehettem egyedül, mert íme, velem voltatok az egész idő alatt. Ne hagyjuk el egymást, de tisztuljunk meg a szenvedésben igaz emberségre — mások okulására.

*

Egy haszna van ennek a gettóéletnek, és ezt meg kell becsülni: mi ebben a szennyben tiszták maradhattunk, mi nem piszkolódhattunk, az ár elzűg felettünk, és megy tovább nélkülünk. De ez kötelez: ezt a tisztaságot, ezt az emberséget nem szabad most már sose elhagynunk. Ez volt és ez lett a mi osztályrészünk.

*

Én az antifasizmust sose mint csehszlovák államügyet fogtam fel, de magyar létemnél fogva ennél szélesebb alapon, közép-európai alapon, mint a Duna-népek szabadságharcát a német barbarizmus ellen. A németellenes szabadságharcból folyik a tény: a küzdelem felvehető és folytatható bármely

államban, mert az ellenség közös volt. Csehszlovákia leveretése és kikapcsolása után a Hitlerrel dacoló Magyarország lehetett e harc nagyobb hatóterülete. Ugyanilyen értelemben antifasiszta hatóterület volt a Szlovákiai Magyar Párt, mint egyetlen legális németellenes lehetőség és muszáj. Itt, e szituációban teljesen felszívódott e párt régi, ellentétes előjelű jellege, és ezért lehetett a németellenes közép-európai szabadságharc egyik lehetsége magában bent az ellenséges földön.

*

Minket, szlovenszkói magyarokat a sors eddig mindig megkímélt a konjunktúraélettől. Mi, a kisebbségi magyarok sosem kerülhattunk a napos oldalra.

*

A szlovák felkelés nagy részében konjunktúraátváltás és nem meggyőződés műve volt: jövőbebiztosítás, alibiszerzés. De lélekben Banská Bystrica* ellenére ugyanaz maradt, és gesztusai azért rokonok a fasizmussal. A meggyőződéses, lélekteli antifasisztákkal szemben fölényben vannak, mert konjunktúrával szemben nincsenek gátlásaik. Ezek a konjunktúralovagok egyszerűen elszívják előlünk a levegőt.

*

A terror, kényszer, türelmetlenség, tekintetnélküliség mindig a gyengeség jele. A türelem, megértés, jóakarát és szeretet: az erő jele.

*

Nemcsak neofasizmus van, de egy sokkal veszélyesebb válfaja létezik: a zsákmányfasizmus — mert csak ez utóbbi teszi lehetővé az előbbit. A győző kisajátított és hadizsákmányként átvett fasizmusa adja a talajt és a felmentvényt, ami azt jelenti, hogy a fasizmus körzete, hatósugara egyre növekszik.

*

Egy, a történelemben páratlan jelenség: a szlovák fasiszta bűnöket a magyarság tényleges vagy ráfogott fasiszta bűneivel kell tisztára mosni. A magyar

már létezésével is bünt jelent, de a szlovák bűnével is erény lehet. Egy százszázalékos magyar antifasiszta nem jelenthet oly értéket, mint egy százszázalékos fasiszta, ha ez utóbbi véletlenül — szlovák. Egy volt londoni szlovák miniszter egy kassai népgyűlésen jelentette ki ez évben, mint kommunista funkcionárius, hogy odaadja az összes régi magyar kommunistákat egy szlovákért. Mit jelent e fenomén? A büntudat teljes elsikkadását és azt a tényt, hogy a büntudat nélküli ember csak bűnét hatványozhatja a jövőben.

*

A közösség, a világnézeti kollektívum: k i z á r ó l a g o s s á g. Ez a paradoxon a magyarázata a pártkollektivitások hatástalanságának, félmunkájának. Az összekötő parancs csoportosít ugyan, de ugyanakkor old is: k i z á r. E g y e d ű l ü d v ö z í t ő v é arrogálja magát, és ellenséggé avat minden mást. A diktatúra és zsarnokság: kizárólagosság. Kereszténység és kommunizmus közt e tekintetben nincs különbség (a fasizmus közösségéről és még jobban szűkített faji kollektivitásáról nem is beszélve).

A kollektívum tágít és szűkít is egyben. A közösség a keresztény lényegjegy — szeretet — nélkül csak hatalmi közösség. Kényszerközösség, melyet harci érdek vagy sugallat determinál. Nem egyénből kiinduló morális parancs és indíték, de egyénileg ráoktrojált direktíva. Szabadság nélkül (Luxemburg Róza-féle definíció szerint is), felebaráti szeretet nélkül csupán az eszme törvényzsarnokságát mutatja. (Ez volt az Ótestamentumból átvett keresztény törvényalap, és ezért nem lehetett a kereszténység bajt oszlató.)

Az effajta közösségben belülről minden változatlan marad. A mai közösségek csak külsőségekben: terrormegnyilvánulásokban, diktatúraatmoszférában, harci kinyilatkoztatásukban, háborús formájukban nagyok. Nagyok, a ledegradált ember árán. A mai közösségek épp azért csak külsőségeket változtathatnak. De azáltal, hogy a külsőségbe vetítenek mindent, eltompítják a tömeget a belső emberrel szemben, és így elszabotálják ennek forradalmi lehetőségeit, változtató voltát.

A kereszténység a középkorban egy óriási egyjelentésű organizáció: mindent eláruló kizárólagosság, mely fegyvert fog és fanatizmusra képes, de a szeretetgócponthoz (pl. egy Assisi) — kivételek, és majdnem eretnekgyanúsak.

A kollektívum mint kizárólagosság a legtipikusabb önzési forma. Csoportönzés. Mindenki attól függ, hogy ezt a közösségi önzést: a kizárólagosságot és a tekintetnélküliséget mint tudja az eszme igazsága (bátorsága) tompítani

és megszüntetni. (Ellentétes példák: kereszténység és fasizmus.) Az egyetlen közösség, mely nem mint csoportönzés indult útjára, de mint csoporttárulkozás: a kereszténység — hatalmi periódusában kegyetlen kizárólagosságra kényszerült.

Közösség, mely hatalomra kényszerült, [a] kizárólagossági formát vesz fel, és ezzel megszűnt lényegközösség — univerzalizmus — lenni.

*

Az individuum és kollektívum örök harca.

Amikor a közösség felszólal az én ellen, vagy amikor az individualizmus a kollektívum ellen kér szót, akkor ennek a protestálásnak mindig van valami alapja: az egyik túlsúlya meg akarja és tudja rövidíteni a másikat. A hipertrófia pontos megérzése ez. A szervezet nem bírja tovább: védekezik, vádat emel, panaszt tesz. Miután mindkettő organikus funkció: hipertrófia esetén a szervezet azonnal jelenti a bajt. Amikor mint kollektivista vagyok az individualizmus túltengése ellen, akkor ezt csak azért teszem, mert az individualizmus hipertrófiája az egészségemet, a léteimet fenyegeti. És ugyanez a helyzet megfordítva is. A kollektívizmus és individualizmus vitája, harca: a szervezet egészségére mutat. Ahol e harc, e vita megszűnt, ott az egyik betegsége vagy túlsúlya megfertőzte, elnyomta a másikat. És ez a halál.

*

Mi a humanizmus társadalmi szerepe, mai értelme? Az emberi teljesség lehetőségeinek biztosítása az emberi jogok érdekében, az emberi méltóság tényének, lehetőségének intézményesítése által, hogy a társadalmi változások és fordulók ne vágómarhává, öklelő bikává, ravasz, kegyetlen rókává, vérszomjas farkassá aljasíthassák az embert.

A cél: az emberi öntudat kifejlesztése e lehetőség biztosítására, az embernek protestálásra, ellenállásra, vétóra való képesítése. Emberi emberek felnevelése: ez a legfőbb pedagógiai cél épp ma van a legnagyobb veszélyben. A tegnapi fasiszta antihumánus egyjelentésű, bátran kimondott program volt: az ember mint hatalmi állat. De a mai intézményesített új hatalmi antihumánus a tegnapi fasizmust támadó militáns humanizmus nevében és álarcában ágál, és így jóvátehetetlenné kompromittálja, semlegesíti és kisemmizi a humánusmot.

A humanizmus tehát a lehető legreálisabb védekező és támadó program a tegnapi nyílt és a mai farizeus antihumánus ellen. Mindkettő ellenség. És ha a tegnapi ellen a humánus nevében és jegyében bírtuk a harcot, akkor a humánus hűtlenségei, megtagadói, árulói ellen még fokozottabban kell szót emelni.

*

A mai szlovák-magyar háború: száraz háború. A mai rafinériában a legprimitívebb földszerzés egyszerű paragrafus módon, a legkevesebb kockázattal intéződik. Egy dekrét és kész.

*

A magyarok nem voltak az okai Csehszlovákia szétbomlásának. Az ok München volt, az angolok stb. De maga Csehszlovákia 1939 márciusában szűnt meg. Kik szüntették meg? Németek és — szlovákok. Nevekre egyszerűsítve: Hitler és — Tiso. A magyarok már a szituációban úgy Hitler, mint Tiso ellenfelei voltak.

*

Mecenzéf—Stósz lázadásához: a két község oly kimondottan antifasiszta hírfű volt (vörös Stósz), hogy mindenki másnál jobban félhetett a német bosszújától. E két község munkássága a Karmasin-uralom által máról holnapra szinte kelepcebe került (Zips Gau veszélye)*. Ösztönös védekezése nem lehet[ett] más, mint az egérlyukkeresés. A Szudéta-földről idemenekült stószai munkás a wütende Bestie** hírt hozta. A kiszolgáltatottság érzete, az üldöztetés félelme közös menekülési formát keresett és talált a lezárt magyar kapu áttörésében. Menekülő patkányok voltunk a sülyyedő hajón. Ezt a kényszerű hét év múlva bűnné felnagyítani: történelemhamisítás lokális keretben.

*

Miért volt az egész ricsaj a germán pogány vallás érdekében? Mert ez a megindítandó háború történelmi, vallási igazolása és menlevele, mert ez a háború metafizikája. A germán vallás kultuszába bele lehet[ett] élni és belemagyarázni azt, ami ma, a XX. században lehetetlennek, megmagyarázhatatlannak látszott. Háborús barbarizmust. Itt a hadi vallás történelmi jogon kér szót

és igazolást. Az ősi vallás, az e r e d e t i a lényeg; márpedig őseihez, lényegéhez az ember nem lehet hűtlen.

Itt a háború istenei adnak parancsot a pogányság törvényére: a fegyverimádatra. Minden más nemzet a hősi pózra és haláldacra magyarázatot keres: van-e értelme, volt-e értelme. A németeknél a hősihalál-póz önmagából és önmagáért beszélt.

*

A magyar mint kelet-európai nép, harcos nép kultúrája lényegében még csak kétszáz éves, de egyetlen népnél sincs az irodalomban olyan tudatos európeizmus kifejlődve, mint a magyarban. Az európeizmus ugyanakkor a fegyver-s vitéz elleni mentalitás kialakítója. Ez utóbbi a két veszített háború áldásos eredménye. A második veszített háború előtt már az előre félt emberi katasztrófa ellen dolgozott az írói európeizmus, és ez a legfőbb igazolásunk. Önmagáért fegyverrel már nem harcolhat a magyar. Fegyver- s vitéz ellenes beállítottsága lett kulturális és irodalmi kifejezője abban a pillanatban, amikor a többi nép a hatalom ifjú ígézetében erre képtelen. A magyarságnak tehát kultúrája, irodalma és íróinak állásfoglalása révén minden lehetősége és eshetősége megvan, hogy azok élvonalában legyen döntő szava, akik humánus jogán fogják a holnapot meghatározni.

*

Mecenzéfen és Stószon a magyarpárt-tagság a németek elleni demonstrációnak számított. És a németek így is fogták fel. A magyar párt tagja feladta semlegességét, és ezzel nyíltan demonstrált Hitler ellen. A Szovjetunióba deportált szerencsétlenek hiába hivatkoztak erre a körülményre: a mentő körülmény nem menthette meg őket attól a sorstól, mely a német pártiakra várt.

*

A szlovák nem várhatta oly türelmetlenül az új Csehszlovákia eljövetelét, mint a magyar kisebbség, mert ez a szlovákság jó dolgának, „önállóságának” a végét jelentette; de nekünk a felszabadítást hozta volna a fasiszta nyomás alól. Aztán alaposan megkaptuk a felszabadítást.

*

A szlovákiai KP magyarfaló politikájával nem nyerte meg a szlovákokat, pedig ez volt a cél: a magyarázat és a mentés. Ugyanakkor azonban örök időkre elvesztette a magyar tömegeket. Amit megjósoltunk, bekövetkezett: fasizált szlovák tömegeknek nem kellett a kommunizmus, az antifasiszta magyar tömegek viszont kellett, hogy kirúgásuk után szakítsanak a KP-val. Ilyen rövidlátón, ennyire percmemberkék módján párt még nem vitézlett le.

*

A lelkület megváltoztatása a fontos, mert amíg ez nem változik, a fasizmus lelkülete eluralkodik minden árnyalatban: fertőz, vadít, szakít, taszít. A ma uralkodó „demokrácia” (és az elvetélt kommunizmus) ugyan miben különbözik a levitézlett fasizmustól? Egy a lelkületük: a hatalom igézete. A „más” kell, az ellentét, az antitoxin. A „más” a fontos, az, ami elvezet a hatalmi igézetől, és ez csak a humanizmus lehet. Ezért nagy a realitása: indítóképessége, változtató ereje és megváltó teljessége.

1946

VII. NOTESZ

Január — február

Aki tegnap sodródott, az ma akadálytalanul, büntetlenül és vígan tovább sodródhat. Ez csak azt mondja, hogy az atmoszféra e virulenciára egyenesen kedvező.

*

Levél Reiningernek: Senki nálamnál jobban nem érezheti, hogy a fegyver s vitéz szektora mennyire elterpeszkedett. Nincs különbség. Fegyver van és szellem van. Fegyvertörő szellem. És ez a szellem a mi vagyonunk és elkötelezettségünk. A szektor megnövekedett, munkánk megsokszorozódott, a hangunk kitisztult. Épp elfojtottsága alatt lett kristálytiszt: bennünk az antifasizmus erkölcsi törvénye: a humánus joga és elkötelezettsége. Ez a mértékünk, ez az értékünk. Minket más törvény nem kötelez. Vae victis? Jaj a győzőknek, ha a szellem emberei posztjukon állnak és őrzők a strázsán. Jaj a győzőknek, ha mi, a szellem emberei, nem adjuk meg a nyugtát és az igazolást. És jaj a szellem embereinek, ha ígent mondanak nekik.

*

A demokrácia, a polgári nacionalizmus utolsó fázisához ért el ugyanakkor, amikor a kommunizmus révén proletár nacionalizmus startol, és nem veszi észre, hogy ez és ennyi volt a fasizmus is. Mussolini a proletár nemzet jogán beszélt. És nem véletlen, hogy miért a nacionalizmus résén át áradhatott be a kommunizmus taktikájába a fertőző fasiszta méreg: a faji, a nacionális kizárólagosság.

*

Igéinket a régi dalra újra kell szövegezni.

*

Mi, szlovenszkoí magyarok, öntudatosítottuk magunkban a magyar bűntudatot. Most mi vegyük magunkra a bűnhődést is? Ha ez így lesz, akkor mi

leszünk a magyarság Krisztusai. Így teljeseedik történelemmé a magyar részről oly mostohán kezelt perifériaéletünk: a szlovenszkói vox humana.

A magyarság új útjai végzetesen, sörsszerűen és döntőn a szlovenszkói magyarság úttaposásából indulnak ki. A szlovenszkói adalék nem volt és nem lesz hiábavaló.

*

A szlovenszkói magyar kisebbség likvidálásával megszűnik az organikus kohézió Csehszlovákia és Magyarország között. De akkor talán ez a negatívum fogja megmutatni a szlovenszkói magyarság hídszerepét a végleges megszűnés pillanatában. A két ország között ezentúl egy vad folyam fog áramlani: a gyűlölet. A híd, ami volt, elsodródott. Béke, jószándék, jóakarát többé nem lehet a két ország közt. Mi voltunk a garancia: a történelmi próbát kiállt magatartás. Ezt most megölik e magyarság tömegeiben, és a jóakarathoz, közvetítő szerephez, a kiegyenlítéshez épp e tegnapi helyén lesz a legnagyobb gyűlölet: mindig a volt hidak helyén zúg a legvadabbul az ár. De aki a hidat lerombolta, annak felelőssége: történelmi, és így jóvátehetetlen.

*

Az antifasizmus ereje épp az volt, hogy nem volt elsődleges politikai erkölcs, de humanisztikus erkölcs. Elemi erejű és morális elkötelezettségű egyben.

*

A magyar belső emigráció példájára kint és bent engem idéztek. Én lettem a stószai remete, és vagyok ma is. Nekem hét éven át hallgatnom kellett, és nyelvem ma sem oldódhat meg, épp most, amikor belém mart népem sorsa és belém fáj egy másik nép igazságtalan cselekedeteinek rezignációja.

*

A jánosiaknak szóló levélből: Mit mondjak magamról, magunkról? Hogy hihetetlenül csúnyára fordult ez a világ, ez a mi világunk, hogy előről kell kezdenünk mindent? Irtózatossá van hátunk mögött és közvetlenül az orrunk előtt. És e tanulságból tényleg tanulnunk kell: másképpen, jobban, emberségesebben forradalmasítani egy világot, melyben épp az emberség, te-

hát az, ami az antifasizmus lényegét jelentette egy barbarizmussal szemben, süllyedt el rettenetesen. Meg kell látnunk, hogy ennek a háborúnak legborzasztóbb áldozata és hősi halottjai: az antifasizmus, tehát az, ami a lelkünk volt, ami képessé tett bennünket egy embertelen barbarizmussal szembeni helytállásra. A győztesek mintha megfertőződtek volna a fasizmustól: a leggyőzöttnek módszereit veszik át és alkalmazzák, és ezzel megölik önmaguk jobb énjét, emberségét. Ezek a gondolatok kínoznak óráról órára, és ezért fáj minden.

*

Itt az író beszél, kinek némaságát a győzelem nem változtathatja meg, és akinek épp ez az elviselhetetlen némaság tépi fel a száját. Van tehát megvált-hatatlanság, megmaradt börtönlét, mely mindennél jobban vádol. A szlovenszkói magyar író ezért emelhet vádat az egész szlovenszkói magyar nép nevében, melyet épp a győzelem taszított léte legtragikusabb fokára.

*

Szabó Lacinak írt levélből: Így, Lacikám. Ilyeneket írok és üzenek embereknek, akik földig sújtva tehetetlenkednek a nagy csalatással szemben. Neked sem üzenhetek mást, mert tudom, hogy te ezekhez tartozol: a tisztákhoz, tehát a csalódottakhoz. Én csak ezt hirdethetem, és ha egyedül maradok, és ha mindenki elhagy: én leszek a számonkérő, aki nem lehet hűtlen korunk nagy erkölcsi törvényéhez, az antifasizmushoz.

*

Az antifasizmus, tehát az erkölcsi ellenállás, nem fontos többé. A fontos a fasizmus imperialista csődtömege: a hatalmi tudat megerősítése és megerősödése a győzelem révén. A fontos: a zsákmány, az ideológiai, katonai, területális gazdasági és faji harács, melyet a fasizmus csődtömege házhoz szállít a győzteseknek. A háború ideológiáját, a militarizmus elsődlegességét, a gazdasági kizsákmányolás lehetőségét, az erőik faji, fajcsoporti elkülönítését a hatalmi princípium tekintetnélküliségével sajátították ki a győztes ellenerők, hogy így a zsákmány: csődtömeg teljes kisajátításával azonosuljanak ennek lényegében: a háború hatalmi ideológiájával, és jelentsék ennek a bellicizmusnak immár kiirthatatlan permanenciáját: a harmadik világháborút.

A háború ideológiájának megtörése helyett megkaptuk a fejünk felett Dmoklesz-kardként lógó permanens háborús veszélyt, és mint zsaroló eszközt, mint zsákmánybiztosítót: az atombombát. A háborús antifasizmus a fasizmus ideológiájától megfertőzve csak az atombomba terrorjába torkollhatott.

*

Mi, Csehszlovákiában, nem az etatizmusnak voltunk és vagyunk elkötelezve, de a humanisztikus demokráciának. Amikor ez eltűnt, megszűnt kötelezettségünk is: nem lehetett többé vállalt hazánk. Így volt Hácha esetében és a Tiso-rezsim alatt. Szabad kezet nyertünk, hogy más formában és helyzetben valósíthassunk demokráciát, és ezzel konzerváljuk azt a jövőendő Csehszlovákia számára is. A félféudális Magyarországgal szemben mindenképp a demokratikus Csehszlovákiát vállalhattuk hazánknak, de egy fasizálódott Csehszlovákiával, illetve a tiszta fasiszta Szlovákiával szemben a formálisan alkotmányos, és mégis parlamenti kormányzattal rendelkező és a Hitlernek még be nem hódoló Magyarország (lásd szerepét a lengyel háborúban, viselkedését a zsidókkal szemben, Teleki halála stb.) automatikusan előrukkolt a rangsorban és viszonylatban inkább vállaltuk, ahogy az igazi demokratikus francia inkább elzárja az 1918-as csalódások után.

Ami emberségben, demokráciában jobban vonz: az a mi hazánk. Ez a perifériás lényege: szejzmográfszerepünk mindkét oldal felé csallhatatlanul reagál. Aki ezt likvidálni akarja, fontos és pontos időjelzőtől, vészjelzőtől fosztja meg önmagát. Én minden ország közé egy Elzászt raknék. A hídszerep fontossága: a muszájtájékoztódás, a muszáj egymást megismerés és megértés fontossága. A hídszerep a keveredés organikus fontossága. És amíg Elzász azelőtt háborús tűzfészek volt antidemokráciája következtében, addig mai lehetőségei között a béke próbaműhelye lehet. Aki ezt nem így akarja, az a háborús ideológiához kötötte le magát, az tovább dédelgeti önmagában a hatalmi primérséget, a fasiszta velleitást. Csak ahol Elzászok létezhetnek, megtűrtetnek, sőt teremthetnek, gyógyul ki az illető ország sovínizmusából.

*

A mai győztesek még csak szavakkal sem búcsúztatják a háborút, még csak programként sem mernek mást adni: felszabadító fellélegzést. Helyette épp visszatartott lélegzetet kényszerítenek e világra, ugyanolyan állandósult bizonytalanságot, mint volt a háború. És ez lesz a végük és átkuk: a háború után

a világnak nem a békét, nem a világosságot hozták, de mint állandó fenyegetést és háborús mementót, az atombombát. Tegnap a fenyegetés gyerekes muma a „blitzende Bajonette” vagy a „gepanzerter Faust” volt. Hol vagyunk már ezektől?

*

Romain Rolland egyik sarkalatos Spinoza-mottója: „A béke az az erény, mely a lélek erejéből fakad.” Ma éppen ez nincs meg, azért lélektelen e világ és a vákuumban azért fér el csak a háború és az atombomba.

*

Stefan Zweig: „Nincs semmi, ami a tömeg morális erejét úgy felemésztethetné, mint egy vereség.” Ma azt látjuk, hogy az ellenkező eset is fennáll, amikor egy tömeg, egy nemzet vagy népcsoport meg nem érdemelt győzelemhez jut: a szlovákságot pl. végleg ez demoralizálta. Büntetést várt és — büntethet!

*

Mi nem voltunk a német imperializmus csatlósai, küzdöttünk ellene, tehát nem lehetünk a nagyszláv imperializmus szószólói sem.

*

Nekünk, a misszionár közvetítőknak kéne itt közbelépni, hogy el ne mérgesedjen a helyzet: mert csak mi, akik ismerjük mindkét felet, mindkét fél hibáit, tudjuk csak közös munkára szólítani mindkét fél erőit, egymás erősítésére. De még szólnunk sem szabad.

*

A mai csehszlovákiai helyzet eredendő hibája az, hogy Csehszlovákia az európai közösség vonaláról áttért az egyoldalú és szűkebb nagyszláv álláspontra.

*

Azért volt az egész háború és antifasizmus, hogy utána pontról pontra, csak más hatalmi konstellációban megvalósítsuk mindazt, amit Hitler csinált?

Többek közt kiköltöztetést, deportálást, gettóéletet, lakosságcserét stb., melyek mind nacionális, faji primérségek következményei. Ha nem adhatunk és nem tudunk mást hozni, mint Hitler, akkor miért volt az egész? E tény csak azt mutatja, hogy mindkettő ugyanazt akarja, hogy lényegében egyforma beállítottságú mindkettő.

Hogy a mi égető problémáink egy nagyszláv blokk problémái lehessenek, és hogy ilyen szempontból kezeltessek: ki gondolt volna ilyen tehetetlenségre? A háborúban az emberiségről volt szó, és nem hatalmi csoportokról és annak Lebensraumjairól. Az új Lebensraumok csak Hitlert igazolják. Ily nézőszögből Hitler igazsága — megtámadhatatlan, pedig mi Hitler hatalmi hazugsága ellen indultunk harcba. Ma ezt egy másik csoport igazsággá szentesíti, de ezzel önmagát közösíti ki az antifasiszta frontból.

*

A világtörténelmi fordulópont ebben a második világháborúban nem 1939. IX. 1-je, de VIII. 23-a, a német-országi megegyezés. Itt bomlott fel másodszer és zavartkeltőn az antifasiszta front, és itt vált láthatóvá az a rokonság, mely most mint zsákmánykisajátítás igazolja, hogy itt csak konkurens harcról volt szó.

*

Hol uralkodik az antifasizmus? Íme, egy ellenvetés: a tisztára csak Hitler és Mussolini kegyelméből és akaratából élőködő Franco még mindig büntetlenül igazhatja Spanyolországot.

*

Van egy tehetetlenségünk, és van egy felmentvényünk. Ez mindkettő egy személy, egy név: Esterházy János.*

*

Csehszlovákia ellen a németeken kívül a szlovákok vétkeztek a legjobban. Ha tehát valaki kiköltöztetendő Csehszlovákiából, akkor az csak a szlovákság lehet. A szlovákság jellemvonása a kicsinyes mohóság. Soha nép ilyen csúnyán, felszabadultan és ügyesen cigánykodva nem indult önálló történelmi létbe, mint a szlovákság.

*

Mi a letaglózott, az ágyútöltelékké standardírozott, a munkával kizsákmányolt tömegért indultunk harcba: a tömegigazságtalanságért. Mi soha a győztes tömeget nem ismertük, csak a legyőzöttet, megcsaltat, a kizsákmányoltat: ezt vettük védelembe, ezt rántottuk magunkkal támadásba. És most előttünk a győzelme, mely nem a miénk, mely a szlovák sovinizmus következtében a mi legfájóbb vereségünk, letörtségünk, szégyenünk és végzetünk lett.

*

Gandhi: „A holnap társadalma türelmes lesz”; ó, ez sokára lesz. De addig, addig az intolerancia eléri tetőfokát, és oda is betör, ahol semmi alapja nincs, de hat.

Tehát mindent megtenni, hogy ez a türelmetlenségi korszak minél előbb véget érjen, és felmutatni mint örök lehetőséget a humanizmust: a türelem talaját.

Korunk irányt vesztett: mert türelmetlen, mert türelmetlenségének alapja a hatalmi adottság: adjál uram esőt, de mindjárt. Így aztán nem csoda, hogy korunk türelmetlenségében tévelyeg és eltéved. Mi lesz, ha nem talál vissza a türelemhez: a felelősség indokolta és mozgatta emberség konok, makacs muszájpéldájához: az emberhez az embertelenségben.

Várni: ez a legnehezebb, de ez mindennek a titka. Hűnek maradni és hinni a várás értelmében. Ez volt Ady, és ez halála után jelentőségének alapja.

*

A szellemember sokat tehet: sztrájkolhat. Nem adja hozzájárulását, igenét és igazolását a hatalmi világnézeteknek.

*

Lehetetlen helyzet, hogy az én helyzetem kultúrát, könyvet, olvasást és írást illetően rosszabb legyen, mint a fasiszmus korában. Egy antifasiszta író Közép-Európában már egy éve — és az antifasiszmus győzelmének következtében — nem értesülhet a világ dolgairól, a világ kulturális eseményeiről: újságot nem olvashat, rádiót nem hallgathat, könyvet nem szerezhet be azon egyszerű oknál fogva, mert magyar.

*

Gaghofert olvasok: *Das neue Wesen*. * és ha új könyvektől el vagyok vágva, szorultságomban még itt is talállok axiómát: „Az ember részére a legnagyobb rejtély nem a jövő, de a kor, melyben él.”

*

A szlovák lapok szerint a kicserélés célja nem is annyira a büntetés, az inkább óvintézkedés, „mely korlátozná a németek és magyarok expanzív törekvéseit a szomszédos szláv államok rovására”. Ez az orrál tovább nem látás nem veszi észre, hogy épp a kitelepített tömegek visszavágya jelenti az igazi és legveszélyesebb expanzív erőt.

*

A mi legmagasabb célkitűzésünk (a szlovenszkói magyar kisebbségé) most összeesik a torokszorító védekezési formával, az egyetlennel, mely méltó hozzánk: embernek megmaradni az embertelenségben! Aki ezt megakadályozza, az gyilkol! És nemcsak minket, de önmagát: jobb énjét, emberségét.

*

Visszhangtalan történet. Ott tartunk, hogy szimpátia övezi Bárdossyt, Imrédyt, sőt Szálasit. Az emberek itt Magyarországon Bárdossy utolsó szavait adják tovább, mellyel isten oltalmába ajánlotta Magyarországot, hogy megszabadítsa a csőcseléktől. Itt tartunk. A fasiszta ragály és fertőzés, az ország eladása, elárulása, az ország háborús tereppé kényszerítése, bujdosások és börtönök, kivégzések és háborúk, Budapest ostromkényszere, a hidak felrobantása: ez mind semmi és el van feledve; az egyetlen rossz az, ami aktuális, ami látható és érezhető: az orosz megszállás. Az oroszok megfojtották az esedékes és mindenkinek látható németellenességet és antihitlerizmust, antiszizmust, akaratlanul konzerválva a bűnöket — megmentőnek az orosz elnyomás ellen. A Szovjet történelmi bűne kétségtelen: megásta a magyar demokrácia sírját. A más a magyar közvélemény mint második 1919-et könyveli el. Ellene van. Nem az ő dolga, és az egészben ez a borzasztó. Csehszlovákia mostani helyzetében nincs szó forradalmi diktatúráról, mely megindokolhatná a most alkalmazott hatalmi eszközöket.

Csak egy valami lehetne, ami Csehszlovákiát elijesztené a magyar kisebbségtől, és ez a g a r a n c i a . E tekintetben lényegesen különbözik a múltbeli garancia, amit az akkori magyar kormány jelentett, és a mostani, amit a demokratikus Magyarország determinál.

Ha elfogadjuk, hogy minden kisebbség az anyaország becsülete (amit a mi létünk és volt szerepünk teljesen megcáfolt), akkor most már a magyar kisebbség nem lehet egy reakciós nyúlvány, de egy egymissziójú közös demokrácia tagja, ami mégiscsak különbség. Csehszlovákia nagy bűne, hogy ezt a demokráciát épp a magyar kisebbségi kérdésben elfoglalt álláspontja miatt restaurálásában és kialakulásában zavarja, és reakciós velleitásokra kényszeríti. Vétkének büntetése, hogy az erőszakolt és forszírozott kitelepítéssel egy t é n y l e g e s i r r e d e n t á t segít lábra, melyhez képest a Horthy-irredenta semmi sem volt: egyszerű politikai eszköz, melyet Szabó Dezső is ily értelemben kárhoztatott.

Az egész magyar kisebbségi per egy, a szlovákoknak jól jött apropó: ráadás a ténylegesen bűnös Karmasin-németek kiköltöztetésére. Gyorsan egy kalap alá vonni az egészet, és kész a jogi alap! Itt justizmord készül: a vádlott meghallgatása, védekezése, sőt szólási lehetősége nélkül. Még a gyilkosoknak is megengedik a védekezést. Bűnhődni valami olyanért, amit épp ezek a magyarok nem jelenthetnek. Ez az alaptalan vád és rágalom rendes körülmények között visszaütne.

Mi garanciát adunk és vállalunk. Tűszökként adjuk át magunkat, mert tudjuk kik, mik vagyunk! Ha tételünk 1938-ban az volt: Csehszlovákia német le-rohanásával Magyarország is elbukik, akkor ez ma megfordítva is igaz: a mai magyar hindu sors feltétlenül elvezet Csehszlovákia gyengítéséhez.

*

A félelem beszél belőlem, a közös haza sorsa iránt, melynek neve nem Magyarország és nem Csehszlovákia, de Európa.

*

Ad: Mecenéz—Stósz. Ehhez az akcióhoz segédkezet kellett nyújtanom, mert itt kizárólag a német fasizmus hatásának gyengítéséről volt szó. Megakadályozni, hogy demokratizált és szocialista tömegek bűnhődjenek vagy fasisztákká terrorizáltassanak és züllesztessenek. Az egész nem volt más, mint Karmasin politikai sakkhúzására adott antifasiszta válasz: kikerülni, lehetet-

lenné tenni tervét a nagy Gau Zipsről. Hogy ez sok embernél irredenta veleításokat (gazdasági értelemben is) ébresztett, ez a tény nem volt elkerülhető. Az egész semmiféle csehszlovák hatóság ellen nem irányult, és ezek nem is vették maguk ellen irányulónak (és amellet tudták, hogy az itt maradt Meccenzél és Stósz csak gazdasági teherként jelent), sőt sokszor segédkezet nyújtottak vagy passzív rezisztenciát gyakoroltak, pl. a stósi csendőrök.

*

Az első cikk címe (ha egyszer még megszólalhatok Szlovenszkon): *Vox humana*. Az első mondat: „Vox humanával búcsúztunk, vox humanával indulunk.”*

*

Ebben a háborúban és ebben a békében egy szellem halt meg, e g y m a g a t a r t á s lett a legigazibb hősi halott: az antifasizmus. Nem jelentett háborút, nem akarta, ellene volt, és mégis ő lett szinte egyetemlegesen az egyetlen áldozat. Ő a vesztes, a legyőzött, és nem a fasizmus.

Az antifasizmus a második világháború ismeretlen katonája: neki áldoztak, őt tömjéneztek, de mindenki őt felejt, és senki sem érzi, tudja létét, senki sem ismeri már. Ismeretlen katona, szímbólum, semmire sem kötelező szó. Nem valóság többé, ahogy nem is volt sohasem tömegtudat, csak egypár ember kordeterminált legfelsőbb erkölcsi törvénye.

A háború az antifasizmust tépte, szaggatta: börtönöket járt, magányban riadozott, haláltáborokból szabadult, és amikor kijött, itt egy új világot talált. A fasizmus legyőzőjének világát. De nem ismert rá elképzelésére: a felszabadulásra, az emberi életre. Ebben az új világban, melyről azt hitte, hogy ő lesz a lelke, mozgatója, igazolója — egyszerűen elfelejtettek neki helyet kijelölni. Nem emlékeztek rá, rosszul emlékeztek rá, kényelmetlen volt, mint minden igaz számonkérő. Memento lett, lelkiismeret, rosszkor jött felelősség. Csoda, ha az antifasizmus jogosultságát nem akceptálják, nem bírják, félredobják és elfelejtik.

*

A mának legnagyobb hibája és hiánya: hiányzik a cél, az akarat és az őszinte törekvés, hogy a fasizmus mérgének kiküszöbölésével tehermentesítsük ma-

gunkat is a bennünk rekedt sajátlagos, fasizmussal rokon mérgektől. (Pl. a kommunizmus diktatúrakényszerétől stb.) Mert ha felismertük valaminek egyetemesen érvényes és mindenütt ható mérgező hatását — az ember barbarizálását —, akkor azt hiába korlátozzuk önmagunkon kívülre (és pláne mint bírót), mert akkor öngyilkosságot követünk el annak ellenére, hogy a diktatórikus adottságokra, a terrorra, az intoleranciára, a szeretetnélküliségre, a bellicizmusra és paganizmusra, mint antifasiszták — a fasizmussal rokon emberkisebbitő jelenségekre döbbsentünk. Ezekről most a nagy tisztítás és tisztulás idején kéne egyetemlegesen megszabadulni, hogy értelme legyen az egész antifasiszta küzdelemnek. De tisztulási folyamat, melyben egy dolog a fontos: a krisztianizmus követelte lelkiismeret-totalitás — ma a legteltesebb anakronizmus. A lelkiismeret-totalitás ellentéte: a parancstotalitás.

*

Cím: A vádlott szót kér! Vagy: A vádlott megszólal.

*

Mecenzéf—Stósz.

Szinte matematikai pontossággal dolgoztunk. A cél a készülő szepesi német egységet megbontani, a fasizálást megakadályozni. Az átcsatolási lehetőség a legjobb apópro volt. A brüszk elutasítás* után ezzel pontosan egy évig megakadályoztuk a hitlerizmus terjedését. Amikor az emberek kezdtek belépni a Deutsche Parteiba, ez már csak tessék-lássék terror, muszájfasizmus volt a kisemberek részéről. De ennél fontosabb és országos méretben jelentősebb volt az az eredmény, mely a Magyar Pártot itt nyíltan szembeállította a henleinistákkal,* és mely így nyílt antinácista színvallásra és magatartásra kényszerítette. Ez a folyamat innen indult, itt a gyökere, és ez a magyarázata. Csehszlovákia Quislingje a hitlerizmus szolgálatában a szlovákság volt. Ezt a történelmi tényt nem lehet letagadni. Banská Bystrica ezt nem likvidálhatja. Ma itt nem cseh győzelemről és magyar vereségről van szó, nem szlovák ujjongásról és magyar gyászról, de többről, arról, aminek ez a különbség nem árt, mert a gyászt és ujjongást, a győzelmet és vereséget nem lehet egymástól elkülöníteni, mindkettő egy közös vereség két formája, és az áldozat neve: az emberség!

*

Mi nem voltunk utópisták, mi valóságból indultunk ki, hogy valóságot változtathassunk. A szocializmus és a kommunizmus valóságtudomány akar lenni. És épp ez a valóságtudomány és eszmélet csalt meg bennünket, mert épp a valóság eredményezett egy teljes tehetetlenséget: szocializmus helyén fasizmust, az antifasizmus árán.

*

A mi kisebbségi mottónk nem volt és nem lehet más, mint: Lieber Unrecht leiden, als Unrecht tun.*

*

Ez az egész mai hatalmi politika, az egész történés — talán, mert idegen, érthetetlen nyelv szűrőjén át ér hozzánk — ködös, hihetetlen, nem e világból, nem az én világomba való. Semmi közösséget vele. Idegen. Hidegen hagy. Útálom.

*

A kizárólagosság elkorcsosodásához vagy anémiához vezet. Az egyenlítő, szabályozó, mértéktartó, a szervezetet átpulzáló embertudat — a humanizmus — hiányzik.

*

Én, a humánus embere, szerződtem a kommunizmussal. Szerződésszegés esetén felmondhatok.

*

A Magyar Párt épp németellenes, nem kooperáló volta miatt lett idegen és ellenséges test Machiában. A Magyar Párt természetes aktív ellenállása a DP-vel szemben a gyújtópontokon, a magyar és német érintkezési felületeken tört ki. Mecenzéf—Stósz, Szepesség, Pozsony. Ez a tisztára antihitleri indítékú ellenállás nem volt felülről diktált, de alulról és spontánul kezdeményezett. Az lett volna a bűn, ha erre a Magyar Párt fékezően vagy visszautasítón reagál. És amikor így reagált (pl. az 1938-as választások igenlő utasításával),

a tömeg ezt megvétőzta. Mecenzéfen, ahol Karmasint megkövezték, a hatóságok sose engedték be Esterházyt. Stószon mindössze tíz percig volt szabad maradnia. Amikor Roosevelt 1944 januárjában bejelentette (és ez itt, a *Magyar Hírlap* I. 15-i számában* meg is jelent!): „Erőforrásainknak közel a felét a háború céljaira fordítottuk (Németország az egészet). Csaknem annyi lőszert állítunk elő, mint amennyit a világ többi állama együttevén” — akkor erre ezt mondtam: ez a német végítélet bejelentése. Sajnos a német fasizmust csak a munícióval győzték le! A több muníció a kevesebbet, de nem egy magasabbrendű emberi magatartás az alacsonyabbrendűt.

*

Az antifasizmus szellemileg kellett, hogy immunissá tegyen minden hatalmi primérség ellen. És ha most az antifasizmus szellememberei szó nélkül nézik, tűrik a hatalom primér mohóságát, akkor csődöt mondtak. Miért nem tiltakozik bennük a világpolgár és a szellemerkölcs? Ez a kapituláció rokonjelenség a 14-essel, de ami akkor váratlanul tört a szellem embereire és megzavarta őket, az most nem állhat fenn két világháború tanúsága és az antifasizmus lelki és szellemi immunitása után.

*

Könyvégetés: micsoda barbarizmus! És a parancsolt némaság nem barbarizmus? A néma író, a torokban rekedt szó, a meg nem jelenhető magyar könyv és a hiányzó magyar újság ugyanaz a szellemi barbarizmus. A könyv, az újság, az írás mint az uralkodó nemzet monopóliuma: az antifasizmus győzelmének idején!

*

A valóságmániákusok emlékkönyvébe: a valóság konkrét formáját akarja, vágyja türelmetlenül, de az ilyen valóság tükre és bizonyítéka csak a s i k e r. A siker, a gyors eredmény nem ismer erkölcsi normát és skrupulust, és mégis erkölcsi nyugtát akar: igazolást, bizonyosságot akármilyen úton és akármilyen eszközökkel. A sikert könnyű elérni, de megtartani már nehezebb dolog, mert most kell bepótolni, kipótolni mindazt, amit a gyorsaság nem engedett meg: tartós alapra helyezni, erkölcsi alapra fektetni, és ezt megcsinálni utólag nem lehet.

*

A fasizmust lélekben likvidálni csak az igazi békének lehet. Ez a béke az ellenkezője mindannak, ami ezt a háborút szülte: nem hatalmi tér, nem erőter és nem imperialista hódítás. Helyet, teret az emberségnek, az embernek, de nem az angol és amerikai imperializmusnak vagy a pánszlávizmusnak!

*

A magyarokkal itt nem egy népcsoportot ítélték el, itt nemcsak embereket parancsoltak száműzetésbe, de egy gondolatot, egy szellemi magatartást is, melynek hiánya csak növelni fogja az erkölcsi vákuumot.

*

1938 előtt a nagy cseh humanistáktól egy német könyv jelent meg: *Helden der Geistes** címmel. Hol vannak ma a cseh szellem hősei és protestálói? Miért hallgatnak?

Eddig egy politikai demagógia és hatalmi taktika vitte a szót, és teremtett nekünk a fasizmushoz hasonló barbár hatalmi helyzetet. Belőlünk a humanizmus és szellem szól és vár feleletet. És ti a cseh humánus és szellemerkölcs emberei meddig tudtok lépést tartani és együtt menetelni a politikai stratégia diktátoraival? Egyetlenegy mentséget lehet: a tájékozatlanság, hisz ismeretlen népcsoportról van szó: magyarokról. Az együttélésben mi voltunk azok, akik ismertünk benneteket, ti azonban már akkor is egzotikumként, különcként kezeltétek a magyar baloldalt.

*

Hogy lehet és kell egy antifasiszta indítékú mozgalmat és akciót fasisztává kiforgatni, mert az magyar felmentvény — azt a mecenzési és stószai eset mai értékelése mutatja. Egy Karmasin elleni akció ma: állambűn. Aki ezt az akciót elítéli, az Karmasinnal és törekvéseivel azonosítja magát. Mi naivul azt hittük, hogy egyszer majd ez lesz a mi érdemünk és igazolásunk, és hogy Mecenzéf—Stósz különleges elbánást érdemelnek, de érveink sem az orosz deportálást, sem a táborba hurcolást nem tudták megakadályozni. Mecenzéf és Stósz lázadás volt a német élettérre kinyilvánított diktátum ellen. Ez nem irányult sem Csehszlovákia kárára, sem Magyarország javára. Ez spontán védekezés volt — az adott helyzetnek megfelelő menekülés —, a fasiszalódás lehe-

tősége és kényszere ellen. Ezt elítélheti egy fasiszta velleitású etatizmus, de kell, hogy megértse egy demokratikus antifasiszta. Itt akkor egyedül Karmasin szava döntött, aki kikért magának ez ügyben minden mást, akár szlovák, akár magyar beavatkozást (lásd március 8-a előtti nyilatkozatát). Amit Csehszlovákia és a magyar állam kényszerhelyzetében hivatalosan nem tehetett meg, azt megtette a lakosság: tüntetett, lázított, protestált a német diktatúra ellen. Ekkoriban írta egy amerikai újság: az egész világ fél Hitlerrel, csak két szlovenszkoói német közösség nem: Mecenzéf és Stósz.

VIII. NOTESZ

[Március — április]

Nekem fáj az a szlovák, aki pofon üt nyelvem miatt vagy kikerget a házamból, mert ez egy elveszett ember a megbékélés szempontjából. Ezt le kell írni a számlából, de le lehet-e írni egy egész nemzet számlájáról?

*

A vallásos gondolatok kora kellett, hogy meggyengüljön, mert eljött az egyre jobban tudatosodó szociális gondok kora, és ezzel a szociális gondolatok elsődlegessége. Miután a kereszténység a kegyelmi lényegre van felépítve, a kereszténység természetesen kiszorult e gondolatkörből. Tehát nem áll fenn százszázalékosan az, hogy a krízis oka a valóságos hit csökkenése vagy csökkentése. Ez következmény.

*

A kereszténység nem lehet politikum, de ennél több: az erkölcsi magatartás elkötelező alapja, melyből mindenki profitálhat. A legnehezebb erkölcsi magatartás, mely épp azért az igazak közös attitűdje lehet. Mi ez a magatartás? Minden magatartás sine qua nonja: *lelkiismereti totalitás*.

Világ proletárai, egyesüljetek! Amikor az internacionalizmusok internacionalizmusának jeligéje lekerült a lapfejről és így a napirendről, akkor mi csoda sors várhat a többi internacionalizmusra? Likvidálva minden, hogy a sovinizmus fasiszta telítettségben uralhassa a színt.

*

Pravda vífazi! * Igen, de csak úgy, ha a masaryki értelmi igazság. Tehát igazság mint a „humanizmus matematikája”. És hol van ez?

Egy negyed évszázad előtt mentő gyógyszerként szuggeráltuk a szót: emberirodalom. De megrekedtünk az irodalmi elsőlegességnél, és nem terjesztettük ki ugyanilyen mértékben és ugyanilyen sugallattal emberpolitikává, emberkultúrává, emberszocializmussá, emberdemokráciává és emberinternacionalizmussá.

*

Március 18-án újra felújították az októberi rendeletet, mely szerint este nyolc óra után magyarok és németek nem tartózkodhatnak az utcán. Március 23-án dobszó útján még egyszer figyelmeztették a lakosságot a rendelet pontos betartására.

*

A stószí gyári správcá mint Macht mensch: machtkrank. Jó szó: hatalombeteg. A hatalom megszállottja, átokfutója. Ez volt a német fasizmus dinamikája, lényege és — veszte!

*

Szalatnai írta rólam egyszer: „A pártokon és minden rendű korlátokon felülemelkedő nagy Tárgyilagos Szabad Szellem lett volna az ő igazi formája.” Nohát most az.

*

Pravda, 1946. II. 23. A jugoszláv-lengyel szerződés megkötése alkalmából: „Az új SSSR a szláv szabadság garanciája.” Ki garantálja a magyar szabadságot? Nacionalizálási folyamatban az antifasizmus csak gátló kritérium lehet: tehertétel. Ezért nem alkalmazható. Szlovák vagy, vagy nem vagy szlovák — ez a döntő értékelés. A faji kizárólagosság. A mai nacionalizmus kivédhetetlenül vonzza totális formáját: a fasizmust, még ha az százszor is antifasizmust mond. Ahol ezt a tekintetnélküliséget alkalmazzák, ott menthetetlen és kivédhetetlen a fasiszta lelkeség győztes felülkerekedése.

*

Fix pont vagyunk. Aki minket kimozdít helyünkről, az egész épület szilárdságát veszélyezteti: önmagát, emberségét elsősorban. Megint ott tartunk, hogy más népek gondját vesszük a nyakunkba. Most azonban nem a gondját, de a bűnét tükrözzük alázottságunkban. A fix pont értelme: embereket avatni magunk körül. Ez az embermagyar, aki Ady óta él és hat. A szlovákoknál Hviezdoslavtól 38-ig tartott a sor, és mára teljesen megszakadt. Ebbe mindnyájan belepusztulhatunk.

*

A fasizmusra azt mondtuk, hogy vad irrealitás. A mai neofasizmus: fantasztikus, lehetetlen és ésszerűtlen irrealitás, minden észokot meghazudtoló lehetetlenség. Infantilizmus.

*

Ha az antifasizmus győzött, akkor mért pont azt kell számítani, aki és ami itt Szlovenszón a legjobban közelítette meg az antifasizmus célkitűzését, tehát a magyart? Ha ezt a próbát kiállt magatartást büntethetik mint fasizmust, akkor mit tartsunk az ítélő és vádló szlovákok magatartásáról? Nekik kellemtelen a sikerült magyar próbatét, mert ez a saját rosszul sikerült próbatétük elmarasztalása.

*

A szlovenszóni magyar író, a fasizmus ellenereje, az antifasizmusra tett fel mindent. És most, a fasizmus legyőzése után ennek az ellenérőnek — az antibarbarizmusnak és antifasizmusnak — nincs többé helye, hitele, szava és befolyása. Tragédia.

*

A barbarizmus könnyítő egyszerűsítését, a náci demagógia mérgét nehezen lehet kiölni a németekből, szlovákokból és egyéb fertőzött nemzetekből. Nyilas mentalitásával idetartozik az anyás magyar is.* Ez években mindenüvé befészkelte magát a fasizmus, de egyetlenegy népcsoport immunis maradt ve-

le: a szlovenszkói magyarság. És most, az üldözés következtében, dacból és elkeseredésből ez a népcsoport is fasizálódni fog.

*

Soha annyi ember nem halt meg Stószon, mint 1945-ben. Ezek az emberek nem hagyják itt a földet, szülőföldet, inkább meghalnak, inkább földdél, porrá válnak; amikor valaki meghalt, mindenki csak egyet gondolt: ezt már nem utasíthatják ki.

Ebben a háborúban az otthon fogalma pusztult el a legtragikusabban. Ha a békeévek csak az otthondulást tudják folytatni, dekretizálással, paranccsal, akkor itt a háború törvénye legyőzhetetlenül és akadálytalanul dolgozik tovább.

*

A leghetlenebb helyzetbe a Magyarországhoz visszatért és onnan újra Csehszlovákiába csöppent szlovenszkói magyarság került. A demokráciát szenvedte meg pozitív és negatív értelemben. Amikor Magyarországon volt: ott még nem volt demokrácia; amikor visszakerült Csehszlovákiába, itt már nem volt demokrácia. Mindkét helyen idegen test volt és maradt: a demokrácia hordozója és — áldozata. Hazátlan mindenképpen, tehertétel.

*

Az értelmiség kritikáját a Szovjetunióval szemben Romain Rolland autoritása gyengítette, immunizálta. A Szovjetunió tabu lett, mert R. Rolland, „Európa lelkiismerete” volt a védőügyvédje. R. Rolland felelőssége e téren történelmi jelentőségű.

Ha ő a minden nagy próbát kiállt idealizmusát, humanizmusát, tisztaságát a szovjet fenoménba tudta akkumulálni, akkor ezzel szemünkben megszűnt minden kétely. A Szovjetunió készpénz volt, mert fedezete R. Rolland volt.

*

Egzisztenciális védelmet kiharcolni a kommunista pártban a magyaroknak a KP ellenében: ilyen abszurdumra internacionális és osztályharcos pártnál ki mert volna gondolni. Ha a magyar dolgozók minden konzekvenciával meg

akarnák magukat védeni, akkor forradalmat kéne csinálniuk a szlovák KP ellen, mely kimondottan csak a szlovák nemzetiségűek oldalára áll.

*

Szlovenszkó: a legradikálisabb magyar szellemterület volt 1938-ig. Európai szémszögből nézve is egyedül az itteni magyar kisebbség gondolta el Közép-Európát: a Duna-táj konszolidációját.

*

Benešsel és Benešben egy vigéclélek üli diadalát a politikában: intrikáló, becsapó készsége jó és alkalmas, praktikus pillanateredményeket tud felmutatni, de ez demokratikus és erkölcsi hatásában kell, hogy megbosszulja magát. Švejk az excrementumok latrinaegységével demonstrálja az emberi közösséget. A mai internacionalizmus még Švejk latrinájában van: e pokoli vádképet ma Hašek tárja elénk.

*

Mi az igazi értelme a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” jelszó likvidálásának? Mert németben és magyarban ezen a földön nem szabad elvtársat látni, ez itt ma a szlávok privilégiuma. Nagyjában a *Pravda* is ugyanezt mondja.

*

A proletár öntudat ma fiktív öntudat. Tehát: nem öntudat. Sőt: poszt-fiktív öntudat, ahogy volt antedatált öntudat. Mankó.

*

Községünk predsedaja a németek és magyarok összeírásánál, amikor egy általa németnek deklarált ember felháborodottan magyarnak vallja magát: „Nem mindegy maguknak, hogy a jobb vagy bal bordájuknál akasztják fel?” A predseda-tanító a szadizmus mintaképe. Sántít, Stószon csak sánta ördögnek vagy Hopkornak hívják. Igazi neve, mely megérdemli, hogy itt megörökíttessék: Anton Smoliar.

Íme, ennyire futotta a masaryki humanizmusból. Nemcsak a tagokban, de a főben is elromlott minden, mert amit ez a predseda itt minden kertelés nél-

kül kijelentett, végeredményében megegyezik azzal, amihez Beneš és a kormány köti magát, akik nem tesznek különbséget magyar és német kérdés között. Egyköttyű mind a kettő.

*

1918 végén az írók forradalmi paroxizmusban mondták a soha többét, és a mostani háborús vég engem a KP hibái ellen ágálók sorában talál. Ez a különbség! Ugyanaz a lelkiület, mely akkoriban még egy Rilket is forradalmasított, ma e forradalom elfaszízlódása ellen lép fel.

*

A kitelepítési akcióban egyet vitán felül elértek: mindkét oldalon megerősítették a sovínisza reakciót. Odaát magyar sérelem leple alatt lehet hazafiaszkodni, itt eminens szlovák ügy jogcímén lehet a gyűlöletobjektum: a magyar felé köpködni. Aki szlovák itt — emberségéből kifolyólag — ellentmondana, azt meg is köveznék. A jó szlovák ma csak magyarokat szidhat és magyaroktól harácsolhat. És mindenki jó szlovák, tehát jó állampolgár akar lenni! Az emberség hangját sem szlovák író, sem szlovák tudós eddig nem merte alkalmazni. Hogy ez mit jelent, azt nem kell magyarázni.

Ami itt van, az a Herrenvolk jelleg provinciális és parvenü kiélése, kispolgári kicsinyes cigánykodás.

*

Valamiféle választás lesz. Milyen jó, hogy csak a szláv elemeknek van választójoga. Csehszlovákia és a KP most legalább meg fogja látni, hogy mit ért el. A fasiszta pártok győzelme most tiszta szlovák akaratkifejezés lesz, melyet már nem lehet majd a magyarokra vagy németekre tolni.

IX. NOTESZ

Május

Pozsonyban vagyok. Holt városnak nevezem. Mert magyar és német nem nyithatja ki a száját. Naponta a déli órákban a Hviezdoslav-parkban ülök, an-

nak alsó végén, mert a környéken lakó cigányzenészek ilyenkor odajönnek napozni. És itt e helyen büntetlenül és megfigyeletlenül hallhat az ember magyar beszédet. Mivel lehet ezeket a cigányzenészeket megajándékozni? Petőfi verse jut az eszembe, melyet magamban így változtattam át: „Tiszteljétek a cigányzenészeket, nagyobbak ők, mint a pártvezérek.”

*

Montaigne: „Annyi bizonyos, hogy gyakran ellentmondok magamnak, de az igazságnak soha. Ha lelkem végre talajt érne, nem tapogatózna tovább, de állást foglalna. De így még mindig inaséveit járja.”

És te egyszer *Állásfoglalás* címen egy lapot akartál kiadni?

Soha annyi alkalom és indíték lelkiismeret-kötelességre, soha így nem hívta a világ az írók lelkiismeretét, és most nálunk csak hallgatás van. Soha így író nem tudhatta, nem láthatta az új katasztrófába torkollást, az igazságtalanság mindennapi diadalát, minden jónak, erkölcsi mértéknek kilátástalanságát, és mégis: hol marad a felismerés, a felhördülés, a sikoly, az emberre szomjuzottság 18-as pólusa?!

*

A fasizmus: faji materializmus. Szubjektivizált tömegmaterializmus. A dionüszoszi szubjektivizmus a materializmusban, mely feloldja és feledteti materialista voltát. Ez a dionüszoszi csepp: a v é r . De ez a vérszubjektivitás mint tömegszubjektivizmus elveszti dionüszoszi-nietzschei értelmét, és szolgál lesz újra: objektum.

*

Semmi közösséget ezzel a világgal! Szegezzük neki a passzivitást, a passzív rezisztenciát. Non possumus!

A vox humana a szellem erkölcstudatának teljessége, példaadó sugalmazása. Emberi magatartás, mely a hamis nihilbe fúló valósággal szemben a non possumus állhatatosságával reagál.

A szellem valósága a realitás igazságjegyeit adja tovább és összegzi jövővé. Ez összegezés eredménye: a jövőalap, melyre építeni lehet, a stafétasor, mely a lámpást továbbadja.

*

Ilyet még nem láttam: a kassai korzón sétálók tömegében egy civil két katonai kitüntetéssel a mellén sétál. Fegyver s vitéz ellen!

Miért üresek a kávéházak? Benézek a volt Andrássy ablakán: ott látom a törzshelyemet. Mintha meghaltam volna, mutogathatom magamnak: ott ült valamikor. Megtehetném, megpróbálhatnám, bemehetnék, leülhetnék, de egy halott helyét nem kellemes elfoglalni.

*

Az új értékelések egyike: az író csak akkor teljesedhet ki, ha egy aktív haditettal húzhatja alá művét (partizán, ellenálló stb.). Aki ezt elmulasztotta, az nem igazolta mai író voltát. Illés Béla orosz őrnaggyá avanszált, de ettől nem lettek jobbak a regényei.

*

Egy utcasarkon ceruzával írva ezt olvastam: Édes kis pofám, erre mentem haza... Manyi.

*

Csak annak az eszmének van értelme és létjogosultsága, amely jobbá teszi az embert. Nincs kiút: a kormánynak végig kell csinálni ezt a magyarellenes futamot, amíg fel nem mutat valamit, mert a magyar kisemmizés nem egyszerű kormányprogram, ami jön, megy és változik, de elindító államprogram: a hírhedt kassai program.

*

Műgyetemi tanárt keresnek hirdetés útján.

*

Ha a város utcáin egy ijedt vagy tétovázó arcot látsz, akkor az biztosan magyar.

*

Az élelmezési és ellátási poverenictvo rendelete alapján (27. IV. 1946, 81.482/46—VII.1.) a magyarok a rendes élelmezés keretén belül nem kaphatnak zsírt.

*

Amikor a csehszlovák írók 1938-ban a világ íróihoz fordultak segítséget kérve a német veszedelem ellen, én a felhívást azonnal megjelentettem az erdélyi *Korunkban*. A csehszlovák írók akkor valami olyat kértek, amihez mi csak a jóakaratomkat adhattuk: a feltétlen szolidaritástudatot. Amikor most az üldözött magyarok ügyében hozzájuk fordultam, ők kérésünket meg is valósíthatják: mint az uralkodó nemzet tagjai b i r t o k o n b e l ü l vannak.

*

A totális fasizmus tünete: cseh vagy szlovák nem köthet házasságot némettel vagy magyarral. A faji princípium teljes diadala.

*

Reszlovakizáció. Aki asszimilációt tűz ki legtermészetesebb programként, és erre terrorizál, az nem veszi észre, hogy ezzel önmagát leplezi le: jellemhiányát, teljes opportunizmusát és így saját asszimilálóképességét (ahogy a hat év a fasizmus felé be is bizonyította); aki a világ legtermészetesebb módján asszimilációs programot tűz mások elé, az ezzel saját természetét árulja el: belső világképét, lelkiségét, állhatatlanságát, melyet csak a türelmetlenség fejezhet ki adekvát módon. Csak egy asszimilációs oportunizmusra hajlamos nép követelhet másoktól asszimilációt.

*

A volt nemzetiségi bűnökért Magyarország már megkapta büntetését: Trianont. Egyetlen hadviselő államtól sem vettek el annyit területében és lakosságában, mint Magyarországtól. A számla igazságtalanul, erőn belül, bűnön felül, túlon túl ki lett egyenlítve. Ezt a számlát újra megterhelni nem lehet. Ez a számla le van zárva.

*

Csehszlovákia újra-„alakult”. Újra megvetette alapját, és önmagát mint szláv államot deklarálta. De hogyan? Az a mód, ahogyan államát most német és magyar egzisztenciák letörésével alapozza, nyomot hagy: tisztátalanságot, mely nem eredményezhet egészséges életet. A vagyon révén fertőzött élet indul, és ez valahol, valamikor, talán nem is olyan távoli időpontban manifesztálni is fogja magát. És akkor az arc és a test csúnya lesz, beteg lesz. Őbe hullt állam, őbe hullt gazdaság nem lehet egészséges alap.

*

A szlovák törvények és rendeletek egy év alatt többet és borzalmasabbat valósítottak meg, mint a magyarok egész nemzetiségi politikájuk folyamán. Mert a magyarok senkinek sem vették el a házáat vagy földjét, ha az nem valotta magát magyarnak. És most itt van a Slovenská liga* huszárvágása: 24 óra alatt valóságos versenyfutás indult meg ez országban a reszlovakizálásért, és „önként”.

Micsoda taktika, micsoda győzelem! Micsoda vereség!

*

A marxizmus mai formájában az életet és társadalmat mint egy megoldandó stratégiai feladatot fogja fel, ezért legfőbb kritériuma: a taktika. És ezért nem lehet az, aminek tudja, hiszi és hiteti magát: sem erkölcsi norma, sem igazi tudomány, és nem lehet az emberi történet kezdete és ígérete. És hogy megcsalja a stratégiája és taktikája. 1939. VIII. 23.: az elvetélt taktika fő példája, mert eredménye: 1941. VI. 21. Szlovénzskón a KSS taktikája. És az eredmény? A demokraták győzelme.

*

Levél B. D.-nek** VII. 1.:

Van-e még értelme valaminek? Fekszem a fekvőszékben, de nem merek a semmibe bámulni, nem merek gondolkodni, mert agy ezt ki nem bírja. Tudod, mit csinállok? A német kérdés szükségpenzumán kívül most a középkori egyháztörténet van soron. Falom a regényeket, filléres regényeket, félpengős, pengős regényeket, ponyvát, giccsét, Courths-Mahlert, detektívregényeket; mindent, ami nem enged gondolkodni, és ami mégis kitölti az időt. Mint a

börtönben. Micsoda megváltás pl. egy Courths-Mahler-vacak vagy egy Kriminálromán. Áldott legyen áldatlan kezük, mely nekem most nyugalmat ad: kikapcsolódást. Kár, hogy olyan hamar végig lehet száguldani egy ilyen limonádén. Alig kezded el, már vége, és már nyúlsz egy másik után, mint a Kettenraucher egyik cigarettáról a másikra. Ki meri mondani, hogy ez élet? Hogy ez Fábry Zoltán élete! De még mindig jobb, mint kimenni az utcára emberek közé, és hallani, látni az emberi nyomorúságot és nyomorultságot. Utána undorláz és kétségbeesés. Hogy ez lehet, hogy ez létezik, ennyi és semmi más. Íme, itt van az ún. reszlovakizáció. Undokabb dolgot el lehet-e képzelni? És íme, bevált, és halomra döntött minden becsületes elképzelést. Az újságok azt mondják, hogy propaganda nélkül nem ment minden: spontán megnyilatkozás. Igen: spontán, melyet azonban megelőzött egy másfél éve tartó terror és félelem. A megreparált, kikészített áldozatok a kellő pillanatban „spontán” ragadják meg az első szalmaszálat, melyet feljük hipnotizálnak. És belekapaszkodnak mint életük üdvébe: szlovákok lesznek inkább, de kis házaskájukat, földjüket, kecskéjüket nem hagyják. Olyan, szlovákul egyáltalán nem tudó tömeg fedezte fel magában a sose lehetségesnek nem hitt szlovákságát, hogy a jelentkezési időt meg kellett hosszabbítani. Rossz nyelvek szerint többen jelentkeztek, mint amennyi a lakosok száma. Kassán sorban állnak az emberek, mint a zsírosztásnál. Akik tavaly inkább főbe lőtték volna magukat, mintsem hogy megtegyék ezt a lépést, ma minden emóció és szégyenérzet nélkül vállalták. És utána, másfél év óta talán most először tértek nyugodtan éjszakai pihenőre. Itt körülöttem is elszaladt mindenki, állók egyedül és árván, mint valami ittfelejtett, özönvíz előtti monstrum, akin már csak mosolyogni lehet. Már csak én vagyok kitelepíthető, tehát kitelepítendő. Vannak még terveid? Kivel fogod és akarod majd az „egységfrontot” megcsinálni? Ez gyönyörűen sikerült, ez mesterfogás volt: ördögi praktika. Ha Hitler él, tanulni jöhetne ide. Hogy lehet egy kisebbséget máról holnapra megszüntetni, hogy mit kellett ennek a kisebbségnek másfél évig átélni — magyaroknak! — semmi sem bizonyítja jobban, mint ez a máról holnapra jött szlovakizálás. De ki törődik ezzel? Ki törődik ilyen bizonyítékkal, mely — ha még élnének emberek és lenne igazságérzet — árulkodón ütne vissza, és kötetek helyett beszélne. Ha a világ felfigyelne erre, akkor ez a mai győzelem könnyen pirruszi győzelemmé válhatna, és a mai nevetők „agyongyőznék” magukat. De kinek fáj a mi szenvedésünk? Adynak van megint, századszor igaza:

Sohse tudott az igazsághoz
Igazunk minket eljuttatni:
Hamupipőke a magyar kín.

Ma Courths-Mahler és Wallace-t olvasunk, hogy ne gondolkodhassunk,
hogy stílszerűek legyünk Hamupipőkéhez. Senkik vagyunk, semmik vagyunk.

*

Beneš, *Pravda* XII. 16, 1945:

„Naše vítězstvo je vítězstvom ducha a kultúry.”

„A mi győzelmünk a lélek és a kultúra győzelme.”

X. NOTESZ

Az auschwitzi, dachau és mauthauseni poklok lehetetlenné teszik, hogy a
mi illavai üdülésünkről mellveregetve beszéljünk.

*

Hogy a nacionalizmus mennyire doppingolható, és hogy sok benne az erő-
szakoltság, mutatja, hogy az emberek mennyire emóció nélkül tudnak nem-
zetiséget cserélni.

*

Amit korunkban a kereszténységtől el lehet várni, az annyi, hogy nyújtson
alkalmat és adjon talajt azoknak, akik nem találják helyüket a hatalmi tábo-
rokban és világnézetekben, akár a jobb, akár a baloldalon. Ez a kereszténység
legyen erjesztője és megtartója a keresztény humanizmusnak és a humaniz-
musnak általában. De ne legyen Schupfwinklje és fedezője vagy falazója a
hatalmi erkölcstelenségnek a jobboldalon, ne legyen konzerválója Magyar-
ország tegnapi sírásóinak, mert Magyarország egyszer már megért egy keresz-
tény reneszánszot s kurzust. Az egyház ne legyen egy magyar Franco elindítója.

*

Ma Jászit olvastam: *Múlt és jövő határán*. A nemzetiségekről szóló mondatai ma szinte változtatás nélkül alkalmazhatók a mai és a szlovák viszonyokra.

*

Mi értelme a tisztánlátásnak, amikor a tisztán látni nem akarás a mindent eldöntő magatartás. Kényelmes és kellemes, mint a részegség: egy kis kör önmagát ünneplő, egymást biztató kvaterkázása, mely után azonban jön a macskakaj, és utána egy újabb részegségbe menekülés: az önvakítás és önáltatás megállíthatatlan sora.

*

Nem sikerült elég szlovákokat szerezni Magyarországon, megcsínálták tehát a fordítottját Szlovenszkon: itt kreáltak magyarokból szlovákokat.

*

Csehszlovákia (Jan Masaryk) éles elválasztó vonalat húz a volt és az új Csehszlovákia között, de azt nem akceptálja, hogy a régi és az új Magyarország között is különbséget lehet tenni. Ők az újjal nem tudnak mit kezdeni: kellemetlen, tehát a régi fantom ellen állítják be nagy ágyúikat. Hogy ez mennyire meg fogja magát bosszulni mindkét oldal felé, azt később fogjuk megcsenvedni. Pedig megfordítva igaz. A mai új Csehszlovákia neofasizmusa miatt reakciós, míg a régi demokratikus volt. A szerepek tehát felcserélődtek. De a világ ma ezt még nem látja, és a békétárgyaláson a régi Csehszlovákiát fogják jutalmazni Lidicéért,* noha a jutalmat ma már egyáltalán nem érdemli meg. Nem azonos! Vigyázat! Mázolva!

*

Jan Masaryk a békétárgyaláson az ausztráliai miniszterelnöknek, aki nézetével a magyarok felé hajolt, nagy dühösen azt mondta, hogy aki csak a fiahordókat ismeri, az ne üsse bele az orrát olyan kérdésbe, amihez nem ért. Ha más senki, de legalább a fiahordó közbeszólt. Értünk, magyarokért. A fiahordó közbeszólt, és íme, rögtön tisztázódott a helyzet: egyszerre világosan

látható lett a tigris, kit harácsolása közben étvágyában megzavarnak, ki a biztosnak vélt zsákmányt egy pillanatra kénytelen volt elengedni. A tehetetlen mohóság dühkitörésének pillanatfelvétele volt ez. Köszönet érte a kengurúnak!

*

Jézus a leegyszerűsített abszolút igazság. De a mi életünk oly komplikációktól terhes, hogy ezeket az egyszerűségeket csak forradalmi módon lehetne aktualizálni. Olyan irreális a valóságunk, hogy a jézusi logika és erkölcs, mely tisztá és világos, mint a hegyi patak, számunkra használhatatlan.

*

Világtörténelem, kultúrtörténelem dióhéjban: Szókratész szerint a tudás erény. Tehát erkölcs, becsületbeli elkötelezettség. A marxizmus szerint a tudás hatalom. Hatalmi eszköz, tehát erkölcsi skrupulusnélküliség.

*

Csehszlovákia a magyar kérdést illetően a „másképp nem tehettek” álláspontba lovalja bele magát. A negatív indítékú akció csak negációban lehet erős. Konstruktív eszme itt nem születhet, nem kormányozhat. A régi Csehszlovákiában a magyar negációt hatálytalanítani tudta a masaryki humanizmus. Ez adekvát éltetője volt egy belső jóvátétel (Masaryk személyes adománya: a Masaryk Akadémia).* A második Csehszlovákiában meztelenül árulkozik a homunculusállam, de Machtstaat-allűrökkel lép fel, és kispolgári biztosítékokért izgul, ágál és vigéceskedik.

*

Beneš az alkoholizmus ellen beszélt, és nem veszi észre, hogy az alkoholizmus királyát részben ő is jelenti. A dekrétumok, a zsákmányrendeletek ropant megkönnyítették a csehek és szlovákok életét: hivatalosan engedélyezett szabadrablás, konkurenciakikapcsolás. Itt szükség van az alkoholra, mert azt, ami abnormális úton jött létre — a deportációkat, kitelepítéseket —, csak részeg fejjel lehet megcsinálni. Előtte, utána és közben mindig inni kell: Fece-runt magnum áldomás. A katonát is rummal vadítják a háborúban, hogy elfeledje ember voltát, gátlását. A cseh és szlovák ma el akarja feledni ember

voltát, hogy ilyen nyilvánvaló embertelenségekre képessé váljon. Az alkohol a lelkiismeret-elhallgattatás legjobb eszköze.

A kétéves terv micsoda lehetőség és kilátás, és mennyire hiányzik belőle a legfontosabb, a munkamorál. Ne felejtjük el: a kétéves terv prológja Beneš karácsonyi beszéde, melyben az alkoholizmus és erkölcstelenség ellen volt kénytelen kirohanni. Kitelepítések idején minek a munkamorál? Mindenhez olcsón vagy ingyen lehet hozzájutni, itt-ott valamit zsebre vágni, mindegy, hogy kis tehénke vagy olcsó bútor. Ma szlováknak lenni *foglalkozás!* Ez a nagyszerű foglalkozás alkoholt kíván, örök magnum áldomást. A munkamorál kutyája itt van eltemetve.

Beneš ne csodálkozzon népén. Ő volt az, aki imperiális célpontokat, gyűlöletobjektumokat jelölt ki nekik: b ű n b a k o k a t — büntudat, tehát erkölcs helyett. Ez természetesen csak a morál rovására történhet, és ezt a tudatot kell alkohollal kiegyenlíteni. Az alkoholizmust a kormányzati intézkedések antihumánuma kreálta. Mindaz, ami bosszú és gyűlölet alapján áll, az a máról holnapra élés labilitását mutatja. E bizonytalanságot csak alkohollal lehet korrigálni, a felelősség elaltatásával: utánam az özönvíz! Éljen König alkohol! — e köztársaság igazi lelke és feje. (Ez nem frázis: az utcákon éjjel és nappal soha annyi részeg, férfit és nőt, gyereket és aggot nem lehetett látni.)

Csehszlovákia tegnapi demokráciájának jóvoltából büntetlenül és zavartalanul gyakorolja az antidemokráciát. Én megtagadom tőle demokratikus jogcímét. Le az álarccal! De ha ezt meg is tehetném, kit ijesztene és döbbenetene a valóságra ez a barbár arc? A többiek különbek? Ha egy kis tolvaj ugyanazt csinálja, mint egy nagy tolvaj, akkor egyszerűen ugyanazt a hatalmat műveli, amit a világdemokrácia játszott a kezükbe, és amivel ma megcsalják a demokráciát, és így likvidálják. Ne használjuk többé a neofasizmus címszót; az igazi szó: terrordemokrácia.

*

Ami most van, az a szláv humanizmus[nak] — melyben Tolsztoj, Dosztojevszkij nyomán valahogy titokban reménykedtek az emberek — rettenetes csődje: e g y i d e j ű csődje minden szláv államban. És ami felfigyeltető és tanulságos, az ennyi: ennek az antihumánumnak a felbukkanása és startolása mindenütt összeesik a kommunista pártok hatalmi megerősödésével.

*

Magyarország mint szláv átjáróház: autósztádák Moszkva és Triest, Prága és Belgrád között! Lásd Horák cikkét a *Slobodában*.

*

Svájcon kívül talán Szlovenszko az egyetlen háromnyelvű ország. Micsoda lehetőség lett itt kiküszöbölve! Itt majdnem minden családban ki tudok épp-úgy mutatni szlovák, német vagy magyar őst.

*

A magyaroknak — tehát a csehek és szlovákok által idegeneknek deklaráltaknak — nem tudják megbocsátani, hogy állítólag hűtlenek lettek a többségi államhoz, de a szlovákoknak — a testvér népnek — meg tudják bocsátani, amikor tényleg ők robbantották szét a közös szláv hazát.

*

Az antifasizmus keret és létforma, hogy becsületesek maradhassunk, hogy emberek maradhassunk. Ezért volt jövőfontosságú, és ezért sikkadt el ma benne és belőle a jövő.

*

A kommunizmus orosz formájával és itteni, mai kifejtéssel, a pánszlávizmussal szemben a nyugati demokrácia a humanizmus szempontjából kulturális toronymagasságban áll. Mindent összevéve mégiscsak kifejezi azt, ami a lényegünk: az európai kultúrtudatot.

*

A SZU és ČSR, szóval az egész pánszlávizmus mai álláspontja és viselkedése Magyarországgal és az itteni kisebbséggel szemben: utólag hitelesíti Magyarországot helyét Németország mellett, és ez a legvégzetesebb nyugta, amit a történelmi helyzet Magyarország részére előírt. Ez u t ó l a g felmentvényt ad mindazoknak, akik Magyarország helyét Hitler Németországa mellé jelölték ki, és elmarasztalja mindazokat, akik e kapcsolat ellen voltak, és a Szovjetunióban mást, többet, tényleges antifasizmust látnak. A mai orosz állás-

pont végzetesen utalja ki Magyarország jövődő szerepét újra Németország mellé.

*

Nem kell mást tenni, mint olvasás közben az újságban a kommunizmus szót az internacionalizmus szóval helyettesíteni, és akkor mindjárt kiviláglik a kommunizmus tegnapi és igazi értelme, és megmutatkozik mai bűne és álarca.

*

Mi nem menekülünk, mi nem vonulunk félre, mi nem utópiázunk; amikor mi jóságot, toleranciát, szellemet követelünk és mondunk, akkor ezek robantószerként hatnak a leülepedett gazság és a kényelmesen erkölcstelen, birtokon belül levő hatalmi konjunktúrással szemben. Minket nem lehet lemosolyogni; minket félre kell állítani, el kell hallgattatni. Félnek tőlünk: mi vagyunk a hűtlenül elhagyott eszmék és elvek mementós figyelmeztetői, a hűség és makacs állhatatosság kellemetlen idézőjelei.

A forradalmi az egészben, hogy ez a humanisztikus álláspont, ez a morálforradalom ugyanolyan eredetű és hatású, mint a keresztény követelmény: metanoite — térjetez magatokhoz!

*

A csehek a szlovákiai magyarokat büntetik, és nem veszik észre, hogy ezzel a büntetéssel csak ősellenségük: a szlovákok erejét növelik.

*

Mit jelent a szabadságfogalom, ha azt kommunista értelemben használjuk? Szabadságot, hogy az ember kommunista lehessen, tehát a kommunizmusra való szabadságot. Freiheit — zu uns!* Mihelyst a szabad törekvés más irányt vesz fel, már reakció. Ilyen egyszerűek és ilyen szomorúak a kizárólagosságok jelszóokkupációi.

Mi a tiszta dolgokat szeretjük, ezért az undorunk a szocializmus mai képviselőivel szemben, még ha oly történelmi fontosságúnak tartjuk is a kommunizmust, és egy egész életen át is érte voltunk, de most a piszkos vízzel együtt

inkább kiöntjük a gyereket is, hogy újra jobban, emberségesebben foghassunk hozzá.

*

Anglia India likvidálásával a hatalmi Európa likvidálása felé tette meg az első lépést, mely ugyanakkor első lépés lehetne az igazi Európa felé. Mi azt hittük és tudtuk, hogy 1939-ben Prágában a németek az európai nyugati kaput csukták be, és a végén kisült, hogy ezen tettükkel végeredményben kellett avatni Prágát. Prága ma kelet kitörő kapuja. A szláv világ kapusa. Nekünk az európai Prága volt testvérünk és rokonunk. A szláv Prága viszont egyszerre idegenné vált. Vajon a cseh értelmiség is érzi ezt?

*

A Sloboda cikke szerint a szlovákok Európa nevében, a győztesek nevében ítélnének a magyarok fölött, holott a háború legyőzöttje, vesztese épp Európa. A győztes Európa nevében a szlovákok már csak azért sem ítélnézhetnek, mert a magyaroknak volt és van európai mutogatni- és mondanivalója.

*

Szlovenszkóról százhuszezer németet telepítettek ki; gazdag, jómódú lakosságot; Magyarországról viszont repatriánsként kb. csak hatvanezer szlovák jön át. Ki, mi kerül akkor a kitelepítendő magyarok helyére? Semmi, senki. Egy öngyilkos úr keletkezik, melyet nincs kivel betölteni, vagy ha igen, akkor csak szeszélyesen rombolva, anyagot tékozolva; de ez a bűn és könnyelműség ugyanakkor az európai térségben máshol komoly túlfeszültséget előidéző kóros daganattá duzzad.

A kicserélés, ha valójában az, akkor: helycsinálás, lélegzethez jutás. Ahol ez nincs, ott nem szentesíti semmi sem, ott hatalmi szeszély csupán, politikai sakkhúzás, mely előbb-utóbb rettenetesen megbosszulja magát.

*

A cseh demokrácia öngyilkos lett. Demokrácia mint jogigény, mint erkölcsi alap itt többé nem létezik. Elárulta, elemésztette önmagát. Felemésztett tőke, melyből csak ön- és világcsalásra telik. Szélhámoskodásra.

Cseh demokrácia többé nem létezik. És mi, kisebbségi magyarok vele és általa éltünk. Alap lehetett, példa és tőke. Mi magunkba mentettük és mi napról napra szenvedjük, éljük megaláztatását és önbecstelenítését.

A kezdődő magyar demokráciában Magyarországon a mi példánk sokat jelenthet, amikor a demokráciának új hazát és lehetőséget kell biztosítani Közép-Európában. Ami mindenütt el lett árulva, annak mi még itt lehetünk tegnapról átmentett tanulsága és mementója. Ha szlovenszkoí politikánkat a nagy magyar mértékben lehetne megismételni, akkor ezzel sokat nyerhetne minden és mindenki.

E pillanatban a cseh demokráciáról beszélni anakronizmus, vagy legjobb esetben tájékozatlanság.

A demokrácia egy és oszthatatlan.

*

Az ismeretlen helyzet.

Nem tudjuk a helyünket megállapítani, meghatározni, elfoglalni, és épp ezért nem tudjuk a helyünket megállni. Mindig elkövetkezik a törés az intéranzigienciában, mely menekülésnek, struccosdinak számít...

*

Csehszlovákia nem organikus képződmény: íróasztaleredmény, békekonferencia-eredmény. Ennek ellenére úgy viselkedik, mint egy organikus képződmény, és érthető minden ellenszenve az olyan geográfiai és történelmi organikus képződménnyel szemben, mint Magyarország. Talán ezért gyűlöli ennyire. A homunculus alacsonyabbrendűségi komplexusa dolgozik itt, mely az összes trianoni képződményeket újra és újra Magyarország ellen állítaná csatasorba. (Maga Csehország egyedül, önmagában: organikus, geográfiai és történelmi képződmény.)

*

Micsoda rövidlátás vagy szemfényvesztés a mostani és itteni helyzetben európai megoldást látni, „megbékélés”-t, amikor pont ez rontja el örök időre a magyar—cseh viszonyt. Igen, ha előtte és közben a magyar kisebbséget nem üzőtt vadként kezelték volna és nem zárnák gettóba, ha nem avatták volna

védtelessé és kiszolgáltatottá, és nem avatták volna őket büntetésként bűnössé. Így a viszony és minden megoldás gyökerében van elrontva.

*

A *Sloboda* cikkében törvényileg akarja biztosítani, hogy az áttelepített magyarok ne szólhassanak, ne kritizálhassanak, és ne panaszkodhassanak sorsuk miatt Magyarországon. Ez a tolvaj kapcabetyársága: a gyávaság hangja. A kispolgár biztonságérzetének becikkelyeztetése. A zsákmány mindenképpen való bebiztosítása, az erkölcstelenséggé bélyegzés megelőzése, a lelkiismeret szerződéses kikapcsolása.

A szlovák lelkiismeret tehát mégis megszólalt. De hogyan? Erkölcsei premisszákkal bátyázza körül a zsákmányt, hogy így erényét törvényessé avathassa: a tolvajlást. Szerződésileg akarja lehetetlenné tenni a természetes reakciót: a kiülőzöttek felháborodásának a hangját, a kisemmizettek jaját és panaszát, ezt a bűnössé mutató állandó és megállíthatatlan ecce-zést. A leplezéstől, a büntetéstől való félelem beszél itt, a történelem menetétől való félelem. A kispolgári számítás preventív korlátokat akar a történelmi igazság kérlelhetetlensége elé állítani. Az illavai koncentrációs táborból való elbocsátáskor is reverzálást kellett mindenkinek aláírni, hogy befogja a száját. Ez most ugyanaz. A Slovenský štát alatt azt írtam: Szlovenszko igazi címe: Illava. Most ez a mentalitás nagyban dolgozhat: koncentrációs táborban ül egy egész népcsoport.

*

A szlovenszko-i magyar szellemiség: mintha halottáról beszélnénk. Valamiről, aki és ami még lélegzik, tesz-vesz, hideget-meleget érez, szenved, és még tudja, hogy mi a fájdalom, de aki már azt is tudja, hogy elvégeztetett, és semmi sem tisztázódott. Ami volt, az volt, és csak ez van: ez a volt. Az ismeretlenül elárvult, soha meg nem látott.

Él még és tengődik. Mint amikor valaki saját sírját kénytelen megásni, a sírbeszédet előre megtartani, de magát a sírfeliratot már képtelen megírni. Születéstől halálig, a megszólalástól az elnémulásig, a semmitől a semmiig tart a sors. Csak mi érezzük, éljük és tudjuk a valamit, azt, ami közben volt. A magyar szellemi történet egyik legígéretesebb, legkülönösebb, legárvább, legismeretlenebb fejezetét. Valamit, amit így csak mi tudunk, amit csak mi éltünk meg: visszhangtalanul, kapcsolódás nélkül, hatástalanul. hiába volt hi-

ábavoltul — meddőn. „Nagy gerjedésű magyar meddő” — olvastam egyszer egy erdélyi fenoménről. Itt nálunk nem egy ember, de egy egész élet, egy egész nemzet és fejezet meddősége dokumentálódott hiába volt magyar léletté. Holott elért a kálváriáig, a passióig, a másokért is felvett és vállalt keresztfáig. És ki tud róla? A végakkord egy kisebbség likvidálása, elhallgattatása, kiüldözése.

*

A humanizmus ma már nem lehet hajtóerő, de lehet fékező, az egyetlen még lehetséges korrekció és emlékeztető az el nem veszhető emberi folyamatosságra. És ez kerül veszélybe, ha a szellememberek félreállnak vagy félreállítatnak, és ezzel szabad kezét engednek a „reálpolitikának”, a humanizmus újra és újra való elnapolásának.

*

Luther igazi antipódusa nem Thomas Münzer, de — Paracelsus.

*

A hatalmi princípium csak embertelenséget realizálhat. Emberség csak öngyilkos módon hozható összefüggésbe a hatalommal. Emberség és hatalom, mint mára kiderült: az egyik csak a másik kizárásával érhető el. Tehát ember csak hatalmi indíték nélkül lehet — ember.

*

A helyzet kétségbeejtő, de mégis biztató. Biztató és ígéretes egy irányban: csalódását vagy tévedését mindenki százszázalékosan demonstrálva látja. A fasizmus vereséget szenvedett, de győzött-e vajon a demokrácia, a kultúra, a humanizmus és a kommunizmus? Minden és mindenki csalódott: lelkileg a győző és a legyőzött egyformán készen áll és hajlamos újra a másra, ha ezt a pszichikai beállítást tudatosan el nem rontják mindkét oldalon és oldalról. Mindenki tiszta blankettát kap, üres papirost: felszámolást a múlttal, mindazzal, ami ide vezetett. Ezen az űrlapon minden lehetséges és minden kitölthető. Itt olyan újrakezdésről van szó, mint a reneszánsz és a reformáció esetében. Valahol elrontottuk a dolgot, menjünk vissza és keressük meg az ala-

pot, mint akkor: a hellenizmust, a humanizmust, az őskereszténységet, a tényleges, intézményesítéstől független krisztianizmust.

Az évszázadok folyamán összegyűlt egy falanx, mely az emberiség legjobb értékeit, lehetőségeit és beváltott ígéreteit jelenti; élesszük, ébresszük fel őket: az emberi szellem humanizmusát, a tanúkat és bizonyosságokat, hogy másképp is lehet, hogy c s a k másképp lehet. A nyilas és kommunista, aki belátta, hogy zsákutcába futott, egyformán alkalmas az újra, a másra, arra, amire csak a belső ember képes. Sok nyilas és kommunista keserű szájjal ébredt; adjunk nekik tiszta vizet, öblögessék tisztára elromlott és elrontott emberségüket. Változtassuk meg az embereket: változtassuk meg őket vissza emberekké, akik a hatalmi szisztémában csak szolgák és fejbólogató jánosok, csak géprészek és állattá aljasított katonák lehetnek.

Vagy még mindig nem volt elég a lecke? Még mindig a játékos lelkiisége dolgozik: a Kártyásé, aki már a vesztes pillanatban vigasztalódik, hátha a következő játszmaiban neki kedvez a szerencse. És újra kezd és újra vesz.

*

Ferjenčík tábornok beszéde az érsekújvári új városháza alapkönnepségén. (Čas, 1946. XI. 20-án): „A magyarok, akik itt maradnak nálunk, kell beilleszkedjenek a mi viszonyainkba. Nem elég aláírni a reszlovakizációs nyilatkozatot, mert a jövőben követelni fogjuk, hogy tanuljanak és beszéljenek szlovákul, és ne csináljanak maguknak fölösleges illúziókat, minthogyha Érsekújváron, Léván és Komáromban másképp is lehetne beszélni és élni, mint szlovákul... A Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Lengyelország oly nemzetek határa, amely a Dunától Japánig, az Északi-sarktól [az] Adriáig terjed, akik közel állnak egymáshoz nemcsak vérrokonsági, nyelvi és mentalitás[beli] szempontból, de gazdasági, kulturális és katonai védelmi tendenciájukban is... Ez a szövetség el van határozva, hogy a jövőben közös erővel bármikor megvédi bármely szláv tagállam függetlenségét és területi sérthetetlenségét.”

A pánszlávizmus legújabb történelmi okmányát idéztük.

*

A gettó: kizárás és lezárás. (Majdnem úgy írtam: lerázás, és így is igaz.) Lezárás, tehát az az állapot, ami után csak rosszabb jöhet.

*

Ami ma nálunk nemzetiségi téren történik, az egy beteges állapothoz való kapcsolódás: a hitlerizmus faji kizárólagosságának majmolása. Ez a mód átugorja a normális fejlődést, és ha pl. a régi magyar nemzetiségi elnyomatást tanulmányozzuk, akkor mi, mai magyarok, a magunk részére ezt mint elérhetetlen vágyálmot kívánjuk. A csehek és szlovákok mai nemzetiségi politikája teljességében hatálytalanítja a volt osztrák s magyar nemzetiségi elnyomást. A deportálások ténye és a teljes nyelvi tilalom is tűszúrásokká törpítik ezeket a régvolt nemzetiségi atrocitásokat. De üsd fel a szlovák lapokat: még ma is ezzel a volt és relatív[e] gyenge magyar nemzetiségi elnyomatás jogcímével operálnak.

*

Az a tény, hogy tegnap és ma a délnémet katolikus a demokratikusabb és emberségesebb a protestáns északkal szemben, mutatja, hogy a német reformáció a német lényegen nem javított, de rontott.

*

A KP Szlovenszkon — ki hitte volna el azt — ma egy t á m a d ó nacionalizmus jegyében és szolgálatában áll. E beállítottságából folyik, hogy a logikusan fellépő v é d e k e z ő nacionalizmus (pl. a magyar) mint lázadás, mint reakció, mint revizionizmus, mint imperializmus lett elkönyvelve. Ha a védekező nacionalizmus akármilyen kis szóval vagy gesztussal reagál, azt provokációként nehezményezik. A farkas és a bárány meséje! De ez a támadó nacionalizmus, ez a sovén agresszivizmus elfelejti azt a csekélységet, hogy pl. egy Lenin c s a k a v é d e l m i háborúnak adott létjogosultságot, minden mást az imperializmus térfelébe utalt. Az indiánokról tudjuk, hogy természetes erkölcsi érzékükkel a védekező háború hőstét kétszeresen becsülték és tüntették ki.

XI. NOTESZ

1946. december — 1947. január

A német probléma a par excellence európai probléma. Az orosz és az amerikai természetszerűen nem az. De az angol sem. Sőt a francia sem. De a német tényleg Európa szíve. Nélküle nincs Európa. Ezért volt testi és lelki merénylet Európa ellen Hitler. Hitler elsősorban az európeizmus ellen volt: ezzel szemben játszott ki egy erőszakolt németséget. A náciizmus az európai kultúra elleni lázadás volt: de így nem utolsó sorban Goethe ellen, Lessing és Hölderlin ellen. Hitler ugyanakkor Európában csak német gyarmatot látott. „Új Európa”: ez a tény és megjelölés egyszerre és egyben volt úgy Németország, mint Európa megtagadása, elárulása, meggyalázása.

*

A szellemeknek a politikába kell avatkozni. Igen: de a szellem érdekében. A megtámadott, kisémmizett szellem jogaiért és lehetőségeiért: a gondolat igazáért. A szellem jogfolytonosságáért, történelmi folyamatosságáért, mely egyenlő az emberi hallhatatlansággal, az emberi méltóság legmeggyőzőbb adekvát kifejezésével.

*

„Tisóékat elítélik zsidógondolat-ellenes intézkedései[k] miatt azok, akik ma és a békében egy tollvonással megfosztottak egymillió magyart és németet állampolgárságuktól és deportálták őket, sokkal rosszabb körülmények között, mint a zsidókat. Elítélik őket az ÚSB praktikai miatt, amikor ma a politikai foglyokat még jobban ütik és kínozzák, és minden vádra meg lehet találni a csehszlovák paralett.” August Maliar, a *Dnešek* XII. 19-i számában (közli a *Sloboda* 1947. újévi száma).

Az első józan hang, mely hozzám ért!

*

A polgári kultúra és irodalom tele volt komplikációkkal és problémákkal: és ez teszi ma valahogy vonzóvá. Csak így kerülhetjük el az egyszerűsítést, mely lényegében nem egyszerűsít, de egyszerűsít (csak önmagát látja, az egy

könyv veszedelme). A gleichschaltolás megsemmisít, kinulláz, diktatórikusan, önkényesen, és semmit sem tisztáz, mert a problémák így csak kórosra duzzadhatnak. Ezért van újra varázsa a polgári irodalomnak: ez a kételyek, a próbálgatások, a kritikák és egyéni meglátások és csalódások világa. De őszinte és szabad. És ha átvesszük központi lényegét, a szabadságot, akkor azt éljük és éltethetjük: a szellemerkölcs elkötelezettségének örömet.

*

A fasizmus csak nacionalizmusán belül — minden más kizárásával — tudott szociális lenni. Pontosan úgy, ahogy önkifejezése mondja: Nationalsozialismus! Ez becsületes szűkítés volt, imponálón őszinte a most uralkodó és farizeuskodó szláv fasizmussal szemben, mely szintén csak nacionalizmuson belül és ezáltal tud és akar szocializmust valósítani, minden más kizárásával. Azzal a különbséggel, hogy ő demokráciát mond és kommunizmust suggerál. Pedig nem más az egész, mint tiszta szláv nemzetiszocializmus, ahol a demokrácia és kommunizmus csak kulissza, mely mögött a beneši és sztálini hitlerizmus éli életét.

*

Beneš karácsonyi beszédében bevallja, hogy „összes politikai pártjainkban különféle kétes elemek rejtőzködnek, többé-kevésbé súlyos erkölcsi defektusokkal, melyek a háború utáni idők produktumai. [...] Hazánkban ez az idej karácsony azáltal nyer különös jelentőséget és jelleget, hogy most első ízben ünnepeljük németek nélkül.”

Ez olyan behemót ízléstelenség, melyre alig van példa: ünnepelnek szétzüllesztett családok és otthonok emberei nélkül, és a földönfutókról, e tényről még dicsekedve is beszél! Es ist erreicht!

Beneš [a] továbbiakban a vezetőktől követel példaadást, és elfelejti, hogy itt volt az egyetlen „forradalmi” változás, mert épp a vezető helyekre (különösen a kisebbekre) kerültek olyanok, akiknek semmiféle rátermettségük nincs, sem szakmai, sem erkölcsi; kétes egzisztenciák, kiket a megbízható magyar és német szakemberek helyett a Beneš-féle „forradalom” dobott és tart a felszínen. Ezek vezetnek részegségben, duhajkodásban, szadizmusban. Az ivás forradalmára, az alkoholra szabadult kispolgár aktivitásai, akik érzik helyzetük ideiglenességét, bizonytalanságát, erőszakoltságát. (Az ivásban és züllésben miért vezetnek pont a tegnapi arizátorok utódai: a mai „správcák”,

akik két kézzel dobálják a pénzt?!) A felelőtlenség és a félelem, a bizonytalanság előérzetének keserősége issza itt le magát. Amikor ezt a szakadatlan alkoholpermanenciát nézzük és figyeljük, csak egyet érzünk: ez az erőszakolt duhajkodás olyan emberekre mutat, kik vesztüket érzik.

Itt ma csak az uralkodó nemzet korifeusai, funkcionáriusai és kiskirályai isznak. Néha — és különösen a mi elkülönülésünkben és elkülönítésünkben — mintha ugyanaz a viszony alakulna ki, ami a gyarmati bennszülöttek és az odaküldött hivatalnok- és katonaosztály közt van. Ég és föld, Tiborc bál-hasonlata érvényesül itt.

Az őslakosok gettójukban állandó bizonytalanságban élnek, sose tudják, hogy az uralkodó nemzet kiskirályai, komisszárai, predsédái, csendőrei mit sütnek-főznek tanácskozásaikon, melyek emberek sorsát döntik el. A házban egyszerre csak megjelennek a csendőrök, és a sors útjára indul, a hatalom kiszolgáltatottja vagy. A nagy és kis piszlicsárok döntenek sorsod felett. Vádolnak, ítélnek, büntetnek, meghallgatásod nélkül. A ludová demokrácia piszlicsárai, a kényurak szeszélyeivel.

*

Micsoda felháborodás volt, amikor Hitler állampolgárságuktól fosztotta meg az emigráns frókat, tudósokat és politikusokat. Összesen mintegy háromszázat. És most itt egy tollvonással egész népcsoportok állampolgárságát semmisítik meg, és teszik őket jogfosztottakká! És a világ hallgat.

*

Hogy egy kommunista lap vezércikke arról szóljon: vegyétek el a magyar kereskedőktől az üzletet, és adjátok oda szlovákoknak: ezt még álmában sem merte volna senki sem gondolni.

Micsoda boldog ország ez a Csehszlovákia, ha lapjait olvasod! A proletárnak már nincs semmi kivetnivalója, semmi vágya, mindennel meg van elégedve, egyetlen baj emésztí, hogy itt még magyarok élnek, kik létezésükkel a egyetlen veszélyt jelentik. A paradicsomi állapotokhoz már csak ez hiányzik. Az egyetlen akadály, az egyedül reflektorozott antinómia: a magyarok léte. Ez az utolsó akadály: ez a harc lesz a végső!

*

A fasizmus perében végeredményben minden nép és állam a vádlottak padjára ültethető. E viszonylatban csak a háború konstellációs különbségei szelektáltak. Mindegyiknek van bűne, amit fegyverrel és vérrel valahogy lemoshatott, de el nem tűntethet, mert ahhoz több kell, mint fegyver és háború.

*

J. Benda szerint minden politikus marxista: mert nem *megérteni* akarják a világot: *megváltoztatni*.

*

A Hlasy szemére veti a szlovák katolikusoknak passzivitásukat. Igaztalanul. Mert ha a szlovák püspöki kar passzív volt a német fasizmussal szemben, akkor kereszténysége ugyanilyen álláspontra kötelezi a szláv fasizmussal szemben.

*

Csehszlovákia a német béketárgyalásokon azt kívánná, hogy a kitelepített németek tevékenységét állandóan ellenőrizzék. Ezt követnie kell, mert különben ezek csírái lehetnek a Csehszlovákia elleni intrikáknak.

A csehek és szlovákok annyira ki akarnak küszöbölni minden zavaró más momentumot, hogy csak e primér szemlélet és primitív aktivitás lázában égnek, és nem veszik észre, hogy épp e túlságos biztonság- és garanciakövetelés közben, épp e százszázalékos igyekezetükben vetik el magvát határon túlra összeomlásuknak, mert az átlökött, kiküszöbölt erők — miután itt nem kerülhettek gázkamrába — új talajon csíráznak bosszúra. Mai túligyekezetük tehát, mellyel a megijedt kispolgár keresi a feltétlen biztonságot, holnap mint történelmi butaság, mint történelmi bűn fog igazolódni. Erre az esetre is áll: kevesebb több lett volna. Itt infantilizmus dolgozott barbár eszközökkel: de ez akciónak épp ez a paradoxon a legfőbb jellemzője. Ugyanaz, mint a német fasizmus.

*

Egy prágai lapban olvastuk: a pilzeni Národní výbor elnöke berendezett magának egy kis házi kínzókamrát, ahol ütötte-verte és halálra kínoztatta áldozatait.

*

Drtina igazságügyminiszter (*Čas*, 1947. I. 29.): „Sokan ártatlanul csak azért álltak a bíróság előtt, mert valaki el akarta venni a vagyonukat, vagy meg akarta bosszulni magát politikai vagy személyes okokból.”

*

Csehszlovákia a végén még maga is elhiszi, hogy az áttelepítési tragédiával jó szolgálatot tett az emberiségnek. Jan Masaryk egyenesen európai tetről beszélt. A magyarok tehát — akik mindig európaiasságukról dicsekszenek — ezek szerint egyenesen erkölcstelenek, ha nem akarják akceptálni és elfogadni ezt az emberiségboldogító akciót. A vétőző kitelepültek: a megbékülés megakadályozói. Nicht der Mörder, der Ermordente ist schuldig!*

XII. NOTESZ

Február — március

A szlovák vér szava című vezércikk (*Sloboda*, 1947.II.5.), mely a szlovák munkások sorsával és helyzetével foglalkozik fent Csehszlovákban: „Semmi vigasztaló szó, csak panasz, szomorúság és kellemetlenség keresztülszöve elégedetlenséggel: ez a szlovák munkások sorsa. Az üzemi tanácsok meghíúsítják a szlovákok minden igyekezetét. Vannak üzemek, ahol az üzemi tanács minden tagja cseh, noha a munkások nagy része szlovák. Ha panaszkodnak, a csehek ezt felelik: Nem üzemi tanács-tagoknak jöttek ide, de hogy dolgozzanak. Állandó szemrehányást tesznek, miért beszélnek szlovákul, ha cseh kenyeret esznek. Úgy tekintenek ránk, mint valami alsóbbrendű lényekre. Állandóan cigányokkal, munkakerülőkkel és csavargókkal hasonlítanak össze a határmenti lapok... Keserűségünk pohara immár betelt.”

Szegény üldözött szlovákok! Mit szóljanak akkor a Csehországba deportált magyarok?

*

Vojta Beneš, az elnök testvére* Egyetlenegy kollaboránst se jelentenek fel cím alatt írja: „A népbíróság elé került vádlottak 60 %-a lett felmentve, ami csak azt jelenti, hogy a bíróság elé hajtottak nagy részét kicsinyes bosszúból jelentették fel, vagy azért, hogy kiforgassák vagyonából. Nálunk állandóan reakcióról beszélnek, de ki gyógyítja majd a sebeket, ki irtja ki a gyűlöletet és reakciót, ami ebből az igazságtalanságból születik... Ne csodálkozzatok, ha a jogi és erkölcsi rendbe vetett hit teljesen alá van ásva... A cseh olyan ember, aki kitartóan keresi a gonoszt és üldözi a bűnösöket... Ezek az igazságok azonban a mélységbe rántanak minket. Szerencsétlen vagyok azért a jogtalanul elítélt 140 ezer emberért, és már annyi fájdalom és keserűség van köztünk, hogyha megismernék egy tényleges kollaboránst, én nem jelenteném fel... Aki kitartóan keresi a rosszat, az csak megsokszorozza azt. Lélegzetvételre van szükségünk, ebből az örökös izgalomból elégünk van, térjünk vissza a békéhez és a munkához és a szép, nemes, humánus republika építéséhez.” (Idéve: *Čas*, 1947. II. 6.)

*

Befutott az egyetlen válasz *A vádlott megszólal-ra*.*

„Tisztelt Fábry úr! Sokszorosított levelét áttanulmányoztam. Kár, hogy az egész problémát tendenciózusan kiforgatta aszerint, ahogy az önnek megfelel, és nem az igazságnak. Igen tendenciózusan fejtegeti a Csehszlovák Testvérek együttműködését a református egyházal.** Ott mégis döntő momentum volt a vallástani azonossága ezeknek az egyházaknak, és nem a pozsonyi magyarok nagylelkűsége. De ön ebből politikai tőkét akar kovácsolni.

Nincs elég időm és hozzáférhetőségem az anyaghoz, amely Önnek sok tendenciáját leleplezné mint kiszínezettet, és ezért levelét a Sv. E. szerkesztőségnek küldtem, amely közel áll Beneš elnökhöz. Remélem, hogy kérelmemnek megfelelnek, és önnek megadják a méltó választ.

Az Ön kommunista elvtársai szintén hallgatnak ebben az ügyben; az én álláspontom a *Kálvinista Hangok* lapból*** ismerheti. Néha a *Demokrat*ban is

megszólalok. A csehszlovák nemzeti állameszme híve vagyok, még ha állítom is, hogy míg magyarjaink vannak, meg kell nekik adni azt, ami jár.

Lúčky, 1947. I.30.

Ajánlom magamat,
Andrej Maťašík
ref. farár Lúčky
okr. Michalovce

A Maťašík-levélhez Goethe (*Aus den Nachlass. Über Literatur und Leben*): „Gegner glauben uns zu widerlegen, / Wenn sie ihre Meinung wiederholen und auf die unsrige nicht achten.”* (Ez különben mottó lehet minden fajta dogmatikus vitamódra.)

*

A német kitelepítés orosz támogatással — érthető: Oroszország így akarja ČSR halálos ellenségévé tenni Németországot, hogy Csehszlovákia k e n y t e l e n legyen orosz hátvédelmi politikát folytatni. És nem utolsó sorban ezért támogatja Oroszország a magyar kitelepítésben is Csehszlovákiát: minden oldalról körülvéteti ellenségekkel. Az ellenségeskedést ez a kitelepítés krónikussá fokozza, hogy így egyetlen résként, egyetlen támaszként az orosz hátvéd maradhasson. Ördögi terv, mely nem sikerülhetett volna, ha a csehek és szlovákok nem vesztik el józanságukat. De a pillanatnyi előnyök oly csábítók voltak (majdnem négymillió ember vagyona), hogy elesett minden skrupulus, és ez és ennyi maradt mint e g y e t l e n politikai aktivitás.

*

A legelső katona kétségtelenül a német, és mégsem könyvelhet el soha semmi maradandó győzelmet és hódítást. Győz, de halálra győzi magát. Minden akciója zseniális nekifutás, kezdeti siker, der Schlag ins Wasser,** és a végeredmény: a fejjel a falnak rohanó csak azért is.

*

Az egyetlen kapocs, az egyetlen tényező, mely kiegyenlítésre, békére hivatott Csehszlovákia és Magyarország között: az e küldetése tudatában élő és ezt szenvedő magyar kisebbség kikapcsolása, likvidálása történelmileg jóvátehetetlen szakadást és elhidegülést hoz e két ország közé. Az embertelenség, a kitelepítések és barbarizmusok elleni vétőzásokon túl ennek a távoli

veszélynek a megmutatása a feladatunk. Az elrontott jövőért mi semmiképp sem vagyunk felelősségre vonhatók.

*

A lapok tiltakoznak azon magyar beállítás ellen, mely a csehországi Szudéta-vidékre való deportálás miatt a csehek és szlovákokat rabszolgatartóknak nevezi. Íme, a magyar helyzete: abban a pillanatban, amikor a dekrét megjelenik, mely állampolgári és polgári jogaitól fosztja meg, amikor a következő lépés a vagyonelkobzás és kényszerelköltöztetés - mert mi más a deportálás? —, amikor nem használhatom a nyelvemet, amikor állandó félelemben és szűgyenben élek, amikor legelemibb emberi jogaimtól vagyok megfosztva, még rabszolgának se érezhessem és mondhassam magam?

Rabszolgatartók... Igen, mert ez kellett, így kellett, hogy megtörjék őket, hogy állandó félelemben tartsák őket. Ez idegháború eredménye: pl. a reszlovakizálás. Rabszolgatartók, kik jobbágyokat költöztetnek csendőrökkel, és röhögnek, ha valamelyik átszökött a határon. Elérték céljukat. A vagyon itt maradt! A Duna jegén Magyarországra átszökö deportálásra kijelöltek után sortűzek dördültek, és a havon régi párttagok és spanyolharcosok maradtak.

*

A barbarizmust többé tagadni nem lehet: Clementis napnál világosabban jelentette ki dühében a párizsi „vereség” után: * ha másképp nem megy, az átköltöztetéseket így vagy úgy, de a legirgalmatlanabban fogjuk keresztülharcolni. Mindenki azt hitte, hogy a deportáció színhelye Árva lesz, de rosszabb következett be: Szudétaföld, még ha nem is következett be a legrosszabb, az, amit a Neue Züricher Zeitung mint valószínűséget és realitást ironizált a békétárgyalások idején: a magyar kisebbség kitelepítését Oroszországba.

*

Csehszlovákia 1918-ban oly területet kapott, melyre etnikailag nem volt jogosultsága, csak stratégiai. Ennek az ára azonban a magyarok kisebbségi jogának biztosítása volt. Csak e feltétellel nyerte el e területeket, és mondhatta magáról, hogy demokrata. Most a terület itt maradt kötelezettség nélkül, a rajta élő magyarokat egyszerűen átseperheti, mint a hullott legyeket. A tehermenteltől megszabadult, és vígan röhöghet a markába.

*

Minden tiszteletünk az első republikáé. De a második?! Európa egy nagy tévedésben leledzik: Csehszlovákiát még az elsőnek tartja változatlanul, holott maguk a csehek és szlovákok azok, akik a legélesebb választóvonalat húzzák az első és második republika közé. Ennek a másodiknak semmi közössége a demokráciát és humanizmust megkísérítő elsővel. De a külföld felé az első tartják — palifogónak.

Akiknek semmi részük és lelkeségük nem volt a fasizmussal szemben, épp azok lettek most nagy fiúk. Így került a kispolgár legrafináltabbja, a házmestertípus uralomra. Tudjátok, mi a házmester? A biciklistatípus, de aki most a lakók zsarnoka, és nem véletlen, hogy a lakóknak és az otthonoknak kezdett rosszul menni: kiintrikálja, kiüldözi őket a közös lakásból. A magyar és a német lakók így kerültek a történelem ítélőszéke elé — a házmester közvetítésével.

Hogy ez mennyire így van, hogy ennek a köztársaságnak mi a mai mindennapja, azt a legjobban mutatja Beneš ijedt eszmélése karácsonyi beszédében. Der alkohol bringt es an den Tag!* A házmester pedig szereti az alkoholt. Mutatja a správca-intézmény: a házmestertípus szeret zsarnokoskodni és zsarolni a szakember helyén, és sikkasztani a lakók kárára, de a háziúr esetleges hallgatólagos beleegyezésével. A rablások, konfiskálások; a házmester túlteszi magát a ne lopj parancsán! Bizonyítja Beneš öccsének nyilatkozata a kollaboránsokról. A házmester szeret spicliszkedni, denúnciálni, feljelenteni és hamis tanúkkal dolgozni.

*

A deportációra azt mondják, hogy ez „munkamozgósítás”. De miért történik ez csendőrfedezet mellett, és miért az előfeltétele az otthonvesztés és vagyonelkobzás? Munka és deportáció ellentétes fogalmak.

*

Állandó fölényben lenni az uralkodó, a hatalmi világgal szemben nem épp a legkellemesebb állapot. Itt csak glosszákbán különítheti el magát az ember; a poénok önmaguktól és tömegesen adódnak.

*

A mai hangos, ordítózó, egymást túllicitáló világban csak a csendnek, csak az itt, ebből született szónak és gondolatnak van forradalmi — tehát változtató — értelme és lehetősége. A csend, a némaság, mely itt és így mindentudás. A non possumus, mely nem igazol és nem nyugtáz.

*

Mikor fasizálódik egy nemzet? Amikor írói a tekintetnélküliség és kizárólagosság hirdetői lesznek. Minden nemzet döntőn és végzetesen íróiban fasizálódik. Ami most nálunk a cseh és szlovák írói fronton történik, az a non possumus hiányából fakad, a megnyilvánulások nagy része kivédhetetlenül a fasizmus térfelébe torkoll. A nálunk divatozó „demokrácia” ellen lenni annyi, mint tegnap a fasizmus ellen harcolni. Ami embertelen és hazug, ami tekintetnélküliség, kizárólagosság és ennek farizeus kendőzése, az ma is fasizmus.

*

A szlovákok és bizonyos értelemben a csehek mai viselkedése furcsa párhuzamot erőltet ki az emberből. Az analógia tárgya az 1871 utáni Németország. De ami akkor egy tényleges, regelrecht győzelem következménye volt, a gyors fejlődés és virágzás a győzelmi öntudat árnyékában, tehát egy túlfeszített öntudat mellveregető állapot gazdasági vetülete, az itt nincs meg. Mit, kit győztek le a szlovákok? Itt egy vákuum van e „győztes” nép lelkében és történetében. Itt egy utólagos beleélésről van szó: harc és győzelem a megmaradt magyar és német védtelenek felett: egy virágzás, egy konjunktúra önértékelése, tudatosítása és élvezése. Egy Nachholung-állapot minden patológikus tünete. A légüres térben lefolyó történés valami kísérteties jelleget ad ennek az egésznek. Haláltánc? Nincs alapja semminek, nincs jövője semminek. Egy alap és idő nélküli alakulat „virágzása” táncol előttünk kísértetiesen. A tényleges jelleg: gyávaság és féltés. A gyávaságra mutat árulkodón a védtelennel szembeni hősködés, a cseh humanizmussal össze nem férő bárbar kilengések mindennapjának védelme, a kétely teljes kizárása. A félelem jele: a bizonytalanságérzet kiküszöbölése, a zsákmánymegtartás szerződéses biztosítása. Ezek a bizonyosság kispolgári attitűdjei, melyek ügyvédi fogások törvényesítését, szentesítését célozzák, hogy a biztonság — bizonyosság maradjon. (Lásd azt a javaslatot, mely a német békediktátumban szentesíteni

kívánja a kitelepítés tényét és törvényesen megtiltani az irredentát. Ugyanilyen sajtókívánságok hangzanak el a magyarokkal szemben.) Hogy a magyar revizionizmus nem halhat meg, annak oka egyedül a ČSR. Csehszlovákia minden érdeme abból az egy tényből adódik, hogy Németország megszállta.

*

A Tiso-perben az ügyész a Szovjet 1939. VIII. 23-i szerepét játssza ki Tiso ellen. Ilyen hülyeséget! A hatalmas SSSR-nek nem volt más választása, de a kis Tiso ellenállhatott volna!

*

Ahogy a pángermán fasizmusnak lépve sseje és álarca volt az antikomintern-toborzás, úgy a pánszláv fasizmusnak lépve sseje, álarca, sőt menlevele marad a nacionalizálásra kisajátított kommunizmus.

*

Amikor a barbarizmusról beszélünk, akkor nem a friss, természetesen ki-robbanó emberit ócsároljuk. Ez a primitívség bizonyos mértékben szükséges, nélküle a kultúra nem kapna friss ízt, utánpótlást stb. Mi a kultúrfokon álló, az ezt elért és élő kultúrember ö n k é n t e s , atavisztikus visszalépését támadjuk, mely ilyen viszonylatban csak a skrupulusnélküliség, a felelőtlenség menlevele lehet, és mely így kivédhetetlenül a zoológiai nívóhoz vezet.

*

A magyar írók a deportációra vonatkozólag kérnek segítséget a szlovák írószövetségtől. A szövetség válasza mellébeszélés: ők nem akarnak tudni másról, mint a cseregyezményről, melyet a magyarok nem tartottak meg. A *Sloboda* a két írószövetség levélváltását így kommentálja: „A magyar írók kivétel nélkül a szentistváni eszme mellett vannak, és a 18 után működők a revíziós gondolatot az anyatejjel szívták magukba (Mellébeszélés: amikor nem erről van szó. És az aláírók közül egyre sem lehet ezt ráfogni.) Hangoskodtak a magyar nemzet úri felsőbbrendűsége mellett. (Az aláírók épp az ellenkezőjét csinálták.) 1938 után állítólag nem akadt köztük egy sem, aki szót emelt volna a felvidéki szlovákküldözés miatt, és felhossa példának Márai *Kassai őráratát*, melyben arról ír, hogy Kassán szlovák levegőt is érezni, mire a köztvé-

lemény nyomására kénytelen volt sietve megírni drámáját, a *Kassai polgárokat*. (Kettős lehetetlenség: az író az anyás prepotenciával szemben a szlovákok jelenlétét merete kihangsúlyozni, viszont a dráma a német fasizmus ellen íródott a szabadság ígézetében.) Suránynál egyetlenegy humanista magyar író sem akadt, * ki felemelte volna tiltakozó hangját.” (Még a jobboldalinak számító Esterházy Lujza is tiltakozott,** és tiltakozását a szlovák rádióban is megismételte.) A cikk szerzőjének neve J. Povázsky, címe: *Elutasítjuk a magyar humanizmust*. Povázsky tehát nem akar semmiről sem tudni, ami itt történik a magyarokkal szemben, de akkor miért és mi ellen tiltakoztak pl. a szlovák püspökök a Katolické noviny február 16-i száma szerint?

A magyar írók nemcsak az itteni magyar kitelepítés ellen tiltakoztak, de a magyarországi német kitelepítés ellen is. Ez az a bizonyos magyar humanizmus. Csak aki a saját portáján is ugyanazt mondja, lehet hiteles vétő máshol is!

Ha voltak is szlovák sérelmek régen, vagy Horthyék alatt, ezek nem rajzolódnak ki olyan gigantikus mértékben, mint az itt lefolyó deportációk terve és ténye. Ez hatálytalanít minden volt magyarországi sérelmet.

A magyarok történelmi felelőssége és bűne a nemzetiségekkel szemben nagy volt, de menti az a tény, hogy az akkori kornak nem volt még „kisebbségi” tudata és így lelkiismerete. A bűnök akkor történtek, amikor azokat még nem követhette nyomon büntudat. De ma kisebbségeket és nemzetiségi csoportokat elnyomni, amikor a fákon a verebek csiripelik előre ennek bűn-jellegét, bosszúból, számításból: erre nincs bocsánat. A tegnapi a feudális Magyarország csinálta és utódja, az Úri-Magyarország: az úri gőg és ornál tovább nem látás, de itt ma nyugati értelemben vett demokraták csinálják, Masaryk tanítványai és — a kommunisták: az internacionalizmus elkötelezettjei, a nemzeti kérdés alapján megoldottnak hitt Überwinderjei. A tegnapiak egy infantilissá züllött atavisztikumból tették, de a maiak hideg kizárólagossággal, szenvtelen számítással valósítják meg a faji kérdés primér utilitarizmusát: a tekintetnélküli materialista rasszizmust.

Az az ellenvetés, hogy voltak szlovák írók is, akik a kosúti vérengzésnél*** tiltakoztak, nem felmentvény, de elmarasztalás. Akkor egy véletlenből adódó bűn ellen emelhetek szót, viszont most egy tudatos, kollektív és százezrek egzisztenciáját szétromboló vandalizmusra nem találnak sem szót, sem mentséget, csupán százszázalékos igenlést. Épp a tegnapi kosúti tiltakozásuk és mai viselkedésük közti különbség mutatja meg az utat, mely a szláv humanizmus halálához vezetett.

Suránnal szemben ott áll a pozsonyi magyar haláleset: * a Magyar Párt tagja, akit gárdisták öltek meg. Nem emlékszem, hogy egyetlenegy szlovák író is tiltakozott volna.

*

Mi Trianon után szinte túlzásba vittük a magyar bűnök pellengérezését és a bűntudatot: flagelláns módon inkább magunkat okoltuk. Inkább magunkra vettük a „hazaáruló” bélyeget, de szóltunk, de óvtunk, de gyóntunk és megváltoztunk, megváltódtunk, megtisztultunk. A Metanoite, a stirb und werde** a mi penitenciás osztályrészünk lett. Ennyi volt a küldetésünk, ez lett az értelmünk. Senki ezt le nem tagadhatja, senki ezt tőlünk el nem vitathatja.

De mit csinálnak a csehek és mit a szlovákok — egy ölükbe hullt győzelem apropójából? Bűntudatra képtelenül csak a bűnbak-szadizmusig jutnak el: saját bűneiket túloldítják és túlkompenzálják a kijelölt céltáblák felé. Aki azonban csak bűnbak útján tudja magát tisztára mosni, annak kezéhez vér és könny, szenny és szenvedés tapad kivédhetetlenül. Az nem igazul, nem változik és nem vált meg senkit és semmit. Aki állandóan a bűnbak premier planját vetíti, az mesterséges fénnel dolgozik, az az akció után sötétben marad és — sötét marad!

*

Ha igaz, amit Kmetko a Tiso-tárgyaláson mondott, hogy 1939. III. 14.*** a szlovákok 90 százalékos többségét jelentette, akkor Tiso elítéltetése a szlovák nemzet egészének elítéltetését jelenti, és ez egyrészt felmentvény nekünk, magyaroknak, de másrészt katasztrofálissá mélyítheti a cseh és a szlovák elítéltetést. A cseh és szlovák demokraták és kommunisták így talán végre megtudják, hogy a magyarok kipécézésével, elítéltetésével, kitelepítésével és bűnbakká avatásával — végzetes bakot lőttek.

*

Gyakran tévedtem: sokat tanultam.

XIII. NOTESZ

Tavas

Mi anakronizmusok vagyunk? Régi, elavult dolgokért, valósíthatatlan ideálokért küzdünk? Amennyiben az erkölcsi norma valósíthatatlan, akkor anakronizmusok vagyunk. De ez az erkölcsi noszogatás még mindig az igazi belső rugó volt, és földrengések után mindig szót kért. Nem hangoztatnók Ady „tegnapját”, ha az úban csak a remény szikráját is látnók az emberség erkölcsi normája realizálását illetőn. De hol ez az új? Hol lép fel olyan vonzóerővel, mint mondjuk a kereszténység, reformáció és francia forradalom esetében? Tegnap még hittünk a kommunizmus ilyszerű voltában. Ma látjuk itteni valóságát, mely nem más, mint álcázott fasizmus, embertelenség, hatalmi indíték. Ezért nyúlunk vissza a tegnaphoz. „A régi jobb volt”, ezért keríti be a gazda a „házát”: az erkölcsi normát, az egyetlen „magántulajdont”, melyet nem szabad veszni hagyni. A régi a mai sötétségben világít, és a fényforrás nem véletlenül Jézus: a szeretet bölcse.

*

Čas, 1947. III. 20. Egy pozsonyi mészároost, aki anyai ágon szlovák, a németek 39 után arra akarták bírni, hogy lépjen be a német pártba. Ellenezte, üzlete előtt FS-ek* cirkáltak, bojkottálták, mire a rendőrségre ment panaszkodni, ahol azt tanácsolták neki, lépjen be a német pártba, akkor nyugton lesz. „Ezt nem tettem, de a 40-es népszámlálásnál a gárdista hatalmasok elleni dacból magyarnak vallottam magamat.”

Kommentár felesleges.

*

A vádlott megszólalra reagálva, Betlen Oszkár a *Szabad Népb*en a kommunizmusra célozva a mi nagymúltú baloldaliságunkról beszél. Nos, mi nem voltunk kimondott marxisták, de humanisták, és ehhez voltunk hűek, amikor a kommunizmusban véltünk otthont találni. És el kellett hagyni, mihelyt ez az antihumánusra aktívan reagált.

Betlen Oszkár „súlyos tévedésről” beszél, és elfelejti, hogy ez a mi súlyos „tévedésünk” egy még súlyosabb e l t é v e l y e d é s n e k a logikus okozata

és természetes reakciója. Hogy ez a reakció spontán tör elő belőlünk: a mi egészségünkre utal. A szovjet politika megértésére nincs bennem semmi. Aki itt és mai formájában haladást lát, az a beidegzett szokványargumentumokat ismétli görcsös hittel és kapaszkodással: mert csak ez és ennyi a hite, és ha ezt feladja, nem tud más lenni, mint pártprofi vagy pártfanatikus. Én papirosfrázisokat nem ismételhetek, én nem találhatok védelmi szavakat egy súlyos eltévelyedésre — egy hatalmi kizárólagosságra. Ha hű akarok lenni antibarbár magatartásomhoz, akkor a hatalmi imperializmust épp ott kell bélyegeznem és meglátnom, ahol azt még tegnapi illúziók alá rejtegetik. Aki a német totalitás ellen százszázalékos negációban élt, az a szláv fasizmus kialakulására és kifejlődésére sem találhat mentséget, csak — vádat.

*

A magyarok magatartása a szlovák sovinizmussal szemben nehezebb, mint megfordítva: egy ezeréves valóságot, folyamatosságot máról holnapra nem lehet a lelkekből kilúgozni. De ugyanakkor egy húszéves ad hoc valóság érthetően könnyebb, és minden elfogulatlan előtt világos, hogy a volt ezeréves vonzás sok magyarban kell, hogy kvantitatív[e] is erősebb legyen, mint egy húszéves nem organikus és még vérré nem vált változás, mely azonfelül még belső ellenállással is találkozott. A mostani két év természetesen eltüntette a húsz év minden pozitív hasznát (miután az önmagát mint demokrácia feladta), és így az ezeréves frázis vonzása újra több lett frázisnál, mert csak ettől remél — balgán — változást a kiűzött magyar.

*

Kezünkben az igazság, de osztályrészünk a hallgatás. Beléremegek, hogy micsoda feszítőerő lettünk, micsoda hatalom a hamis hatalmi végzet korában.

*

A gondolat, ami egy fenyőfa tövében születik, egészen más, mint az, ami a kávéházi márványasztalnál tolul fel. Ott a magány, ami egyjelentésű a nagysággal, a végtelennel, az ismeretlennel, mértékként adódik, míg a kávéházban, a zűrés embervilágban a kicsinyesség e feledtetőjében minden zseniálisra sikerült, amíg aztán kitűnik, hogy csak szó az egész, valami, amit nem vetített és visszhangzott például a fenyő mozdulatlansága és kérlelhetetlensége. A fe-

nyőit nem lehet becsapni, kijátszani, befonni, itt a duma nem hat, mert itt a csend az úr és a mérték.

*

A cseh és szlovák nemzet kicsinyesen önző, orránál tovább látni nem tudó és nem akaró lett abban a pillanatban, amikor a magyar írók egy magatartás tölti el: védeni, védekezni. Védeni az európai lényegét, önmagunkban a vox humanát, és védekezni a cseh és szlovák nacionalizmus ellen, amikor ez ki-mondottan Európa-ellenes lett; antihumánus.

Itt a mi esetünkben egy nagy közösségi vállalás összeesik a legtermészetesebb nemzeti érdekekkel, a védelemmel, mert itt és most az emberi méltóság megsértéséről van szó, az emberi jogok egyoldalú megvonásáról, amikor is épp az a magyar a szenvedő fél, aki elért embersége pozitív csúcsára: a mindennap emberiesítéséhez. ČSR áldozata lett egy konjunktúrának ugyanakkor, amikor mi mindenütt és mindenki-ben felvetettük a felelősség kérdését, amikor szinte tanácskozássra, Európa-mentő konferenciára hívhattuk volna össze a megmaradt értékeket, a szellem embereit.

*

Szabó Dezsőnél valahogy az eszmélet is indulati termék, és ezért nincs — intellektuális hatása. De van-e tömeghatása? Sose volt „népszerű”, talán leginkább a diákok voltak az olvasói, ami megerősíti fenti állításunkat, mert a diákságnál az értelem, az eszmélet, a szemlélet — indulati termék, motorja az indulatdinamika.

*

A kritérium: mi megy a haladás irányába. És itt az a fontos, hogy mit nevezünk haladásnak. Haladás az, ami a világ emberibbé tételét szolgálja, ami az embert emberségesebbé teszi, tehát mindaz, ami az emberiség irányában halad. Ha ezt a mértéket alkalmazzuk, akkor reakciós mindaz, ami embertelen eszközöket alkalmazva embertelenséget eredményez, és azt természetesnek és igazoltnak veszi. Nincs más mérték, nem lehet más mérték. A humanizmus az elérendő cél. Tegnap és ma és mindörökké. Ezért minden, de soha ennyire torokszorítón elővezetve és láthatón nem érződött hiánya és szűkszerűsége, mint éppen ma.

*

Egy Csehországba deportálttal beszéltem: 12 órai munkaidő; ha a munkaadó úgy kívánja, még több. Helyét nem szabad elhagyni. Ne higgyék azt, hogy egy év múlva visszatérhetnek! Csomagot nem szabad küldeni (hogy előre ne küldhesse el ruháját, hogy aztán könnyebben szökhessen). Amikor megérkeznek a szétosztási helyre, akkor áll az embervásár: a gazdák az egészséges, erős embert keresik, tapogatják izmait, és letegezik a munkásokat.

*

Az áttelepítési bizottság magyar tagjai így beszélnek: — Dr. Márk: Az áttelepítendőket nem kell kártalanítani. Dr. Márk a bizottság jogi szakértője. Rosty-Forgács hozzájárul, hogy a szlovákok repatriálásra újra toborozzanak. Egy harmadik úr szerint a legjobb megoldás: az asszimiláció. Így beszélnek a magyar meghatalmazottak, akiknek feladata megakadályozni, hogy ezek az emberek a magyarok részére ne vesszenek el. Feketéző, síberező, mulatozó dögbogarak: egy veszni induló, egy elvesztett magyar réteg trágyatelepén kukorékoló kakasok, akik nekünk halált kukorékolnak.

*

A magyarság keleti származék nyugati orientációval. Nyugat felé való lélegzéssel, törekvéssel. A mai helyzet a Kelethez akarja rögzíteni, nem csoda, ha a Kelethez való kényszerszertartozás tudata a visszasüllyedés érzését kelti fel. És az ellene való védekezés szükségességét mozgósítja. Magyarország csak mint a Nyugat szerves része élhet és szülhet kultúrát. Ez a primér kultúrtudat az értelmiségben felfokozottan él. Elvárható tehát az értelmiség szétzüllesztése.

*

Emlékeztek Egon Erwin Kisch felejthetetlen riportjára Rosa Luxemburg haláláról, a folyton dörgő ítélet-refrénjére? „Ein Menschenleben kann nicht hoch genug bewertet werden” — és próbáljátok a mottót a mára alkalmazni mindenféle irányú világnézettel szemben. Egyszerűen lehetetlen. Nem megy. Nincs többé valósága, nincs lehetősége. Az emberélet a világ legértéktelenebb vacakja.

*

Magyarország életformája tehát a Szovjet hatáskörébe került, és ezzel egy idegen érdek, egy idegen nacionalizmus stratégiai függvénye lesz.

Kommunizmus? Igen. Demokrácia? Igen. De a kommunizmus az orosz imperialista célok szolgálatában éppúgy elvesztette értelmét és vonzását, mint a demokrácia, amikor az csak a dollár-imperializmus jogcíme.

*

A tisztesség tulajdonképpen tisztaság. A két szó külső-belső egyezése megfelel egy belső konformizmusnak.

*

Az otthontalan szlovenszkói író stílszerűen otthont talált az otthontalanok között.

A szlovenszkói magyar szellem: lehet ennek még feltámadása? Itt e síkon a szó, az ige mindig az üldözöttek mentő és segítő szava volt: vox humana.

*

Hogy igenelhetnék egy életformát, ahol karakterisztikumomat egy rendőrvagy csendőrőrmester vezetheti? Mit tudhat ez rólam, mit könyvelhet el jól rajtam, amikor emberség, szellem, tolerancia ezen rubrikában nem fordulhat elő, és ha igen, csak mint terhelő momentumok. Én azért éltem, szóltam, vétőtztam, hogy az embert ne rendőrségi nyilvántartásokban vezessék, de hogy onnan kikerüljön az értékelés igaz síkjára.

XIV. NOTESZ

Szeptember

Mások talán jobban érzik e kor egzisztenciális kínjait, az író azonban az el nem mondhatás kínját szenvedti.

A különbség Márai és köztem: a háború, a hadi élmény, annak harapása és patetikája. Ez a felborzultság, a felborzultságnak a pátosza hiányzik belőle.

Márai nem volt kommunista és nem lehetett fasiszta, jobban mondva: Márai nem volt kommunista, tehát nem lehetett fasiszta sem. Lényének idegen e kettőnek a külső körön való találkozása. E közösséget dinamikus rokonsággal jelezhetjük. Közös lényegük: agresszió, túlfűtöttség, robbanás, ingerlékenység, vallás jellegű fanatizmus, türelmetelenség. Az eredmény: vak engedelmesség süket boldogsága, kötelességerkölcös automatikus szolgálja és lelkesültje.

Márai mindenképpen a fanatizmus ellen küzdött, még ha azt a fanatizmust Ossietzkynek is hívták.

Márai szabad ember volt, ami sokszor a menekülésnek egy fajtája. A fontos: mi elől és hová? Márai sose menekült önmaga elől. Hű volt önmagához: és ennél többet ma mit mondhatunk emberről?

Máraiban az entellektüel büntudata élt, de post festo. (Lásd: *Kassai őrvár*.) Formulázása meggyőzően, maradéktalanul nem sikerült, mert épp az az utolsó valami hiányzott Máraiból: az életre-halálra szóló rizikóvállalás. Tehát a szent megszállottságnak épp az a kelesztő, élesztő tartalma, amit nem bírt el Ossietzky-nél, és ami ellen ösztönösen hadakozott. Ez a hiányérzet, ez a vákuum van meg Máraínál, és e vákuumban húzódik meg mindaz, ami relatíve rossz. A vákuum vonz. Egy nagy vállalás, egy nagy kiállás, mely a magányosok, az egyedülállók erejéből adódik, ez talán betömné a vákuumot.

„Menjen a kutyákhoz!” — ordítottam egyszer Máraira. Micsoda anatómahang volt ez! Mintha ezzel kirekesztettem volna az emberek közösségéből. És te, az anatómakiáltó, nem mentél a kutyákhoz. Hol voltál? Évek múltán most újra meglátod és vállalod Márait: a kutyák nem ártottak neki, épp ő maradt, maradhatott ember: nem ordított, nem hangoskodott, szavai magányából születtek, és szinte hallod, hogy a kutyáján próbálta ki a hatást. És hogy hatott! Te meg ott voltál az emberek között, hallgattak téged, velük voltál végig, a börtönig, és most idegen vagy, süket vagy, néma vagy és csak az igaz, amit magadnak mondasz: a némaságnak, a csendnek, a négy falnak. És ez igaz marad. A hangod csengése új, a következő próbánál már falat feszít enmaga erejéből, önerejével, és ha ma meghalsz, holnap élni fogsz, mert annyira tiszta és emberi, hogy nem zavarja semmi és nem zavarhat semmit.

Ó, türelmetlenség bosszúja! Te akkor kutya helyett Sacco és Vanzettit mondtál,* és joggal. De Márai sem úgy értette az undoros emberelfordulásból adódó kutya-hoz menekülést; a te füledet megütötte a „kutya” szó, és mert te annyira „ember” voltál, a trónuson tudtad magad, egy világmártírium pátostrónusán. Te a tiltakozó hangba menekültél, a földi igazságszolgáltatást kárhoztattad, mely hol itt, hol ott, de egyformán gyártja a justizmordokat. Márai ugyanakkor az emberi gyarlóság intézményesített reform-csődjei elől forradalmi síkon és ecce-szolidaritás helyett a rezignáció cinizmusához menekült — az állat-hős igék elől az állati pajtásához: a kutya-hoz. Minden attól függ, mi konzerválódott — itt, és mi vészett el — ott.

Márainál a tudatos lelépés a kor-agitációtól mentette meg a figyelő, fájdó és gúnyolódó embert. A tiltakozások, manifesztációk ugyanakkor frázissá szürkítették az emberi jogok emberi egyszerűségét, fenségét. A manifesztációk eszközök lettek. Igazak voltak, kellettek, sokszor praktikus haszonnal is jártak, világot is mozgósítottak, szíreázáltak, de végül elszürkültek, demonstrációs apropóvá váltak, amikor az eredmény épp egy ellentétes, ellenkező előjelű embertelenség realizálása volt. Kevesebb több lett volna, ez ide is vonatkozik.

A hang rekedt lett, ki csodálkozik, hogy elnémult, és ma nem tud felfeledni, amikor pedig azok győztek, akik Sacco és Vanzettiért manifesztáltak tömegeket és értelmiségi elitet. Manifesztálók és manifesztáltatók a gyakorlatban, a hatalomban — a hatalom princípiumának megfelelően — jobb kézzel kénytelenek eltékozolni azt, amit a bal szerzett. Ma szívenütötteen reagálunk tegnapi fortissimóinkra, és bizonyos irigységgel nézzük a kutya-hoz utalt Márai változatlanul egyformára temperált emberi hangját, a konzervált humanizmust, melyhez ma visszatapogatózunk, mi, akik pedig tegnap e humanizmus patentírozottjainak tudtuk magunkat. És íme, most otthon érezzük magunkat, most összecsendülünk. Most egyformát jelenthetünk: a humanum európai tudatát, amit nem szabad, nem lehet elmerülni hagyni. Védjük, óvjuk és tartjuk a „tegnap nagyobb igazát”. Ady a példa: el nem süllyedni és megmaradni nagyobb dolgokra. Mit csinálnánk ma, a háború „süket” Adyja nélkül, mit beszélhetne hozzánk, ha akkor nem „hallgat”?!

A mostani háború is jogos volt, és mégis jogtalan. Védekező, és mégis támadó. Antiimperializmus fanfárja, mely a végén mégis faji imperializmust ültetett a nyeregbe és a nyakunkba. A végén, íme, kisl, hogy ez a mostani mégsem a mi háborúnk volt: nem a humanizmusé, nem az európai kultúráé, nem az antifaszizmusé, de csupán alap egy keleti és nyugati imperializmus kifejlesz-

tésére. És itt mi megint csak Ady Mesebeli Jánosai voltunk és vagyunk: az idegen városért rohanók, szaladók és vérzők.

Ez nem volt az emberiség, nem az embericesség háborúja. Egy embertelen, mohó, barbár markolást — mely azonban őszinte volt, és nem képmutató — vélt a világ kivédni, és védekezés közben rájött az embertelen hatalmi markolás ízére és pillanatelőnyére, és kisajátította. Ami ezentúl lesz, az még nehezebb lesz a már most tisztán látó és csak imperializmust látó humanizmus számára. A szellemember már ma is egyedül áll, már ma is vétő. Nincs tábor, mely befogadhatná, nincs sziget, mely elkülöníthetné. Reménytelen eset, menjen a fenébe, az anatómia hangján már felhangzanak a kiközösítések.

A színjáték előlről kezdődik, de egyre több Máraival, egyre több magányossal, egyre több emberségssolidaritással, egyre több némaságra ítélt poszt-tal — az elveszettnek látszó strázsán! Világfiaskönyvedség, mondtuk tegnap Márairól; ma már tudjuk, hogy ez a könnyedség az önmagához való hűség eredménye. Nincs ismeretlen terezen, és nem megy idegen területre: ő a maga posztján, úr a maga portáján. Egy ponton áll, és mégis nagy „ég és föld között” a végtelenben. Márai első könyvének címe: *Emberi hang*.^{*} És az is maradt végig: emberségéhez, önmagához hű emberi hang.

Senki magyar író annyit nem használja e szót: „szorongás”, mint Márai. Szinte felfedezte, és egy életérzés szavává avatta.

„Szorongás” és a „makacs” jelző: ezek a szavak Márai attitűdjei.

*

A marxizmus a tudás summája, a kommunizmus a politikai végkicsengése. Abban a pillanatban, amikor ezt kimondjuk, egyszerre kitűnik gyarlósága a minden szempontjából. Materialista eudémonizmust nem lehet abszolútumként kezelni.

*

A szlovenszkói magyarság: egy abbamaradt torzó, egy elütöttség vagy leütöttség valósága. Kar és kéz, mely ma mint az eszelős rajzolja vonalait a semmibe, az űrbe. A kítaszítottság, az elütöttség tragikus gesztusa él csak bennünk. Mi vagyunk a calais-i polgárok. A győző jogából és kegyelméből kötéllel a nyakunkban járkálunk.

*

A hároméves terv ne legyen fétis és ne legyen mítosz. Az orosz ötéves tervek valóságuk mellett mítoszok is voltak. Aztán jött Hitler, és akkor haditerv feszült haditervnek: háborús valóság. De mi feszült szembe a hitlerizmus hatalmi fertőződéssel? A legfontosabb hiányzott: a belső ellenerő, az emberi önmagára-utaltságból folyó egyéni erő összessége. Egy materiális mítosz nem tudja pótolni a metafizikai és spirituális antitoxint. Végtelen szomjúságot érzünk, mint a szarvas, az igaz, a jó és szép után.

*

Erről van szó: a hitleri örökséget: a háborús fertőzést, a háborús atmoszféra totalitását nem tudja likvidálni politika, hatalmi összefogás, nem tudják hatálytalanítani miniszterek és hadvezérek, sem konferenciák és diplomaták. Csak az, aki önmagában likvidálja. A politika, a hadvezér, a diplomácia vajjal a fején nem beszélhet gátlás nélkül, tehát vagy köntörfalaz, vagy másról beszél, vagy azokat támadja, akiről felteheti, hogy ismerik őszintétlenségét.

Félre tehát ezekkel, és engedjessék meg a közbeszólás és a hozzászólás nekünk. Nekünk, akiknek tegnap is igazunk volt és holnap is igazunk lesz. A szellemnek mint szellemerkölcsnek, melynek az egészhöz, ahogy az lett, ami van és ami lesz: semmi, de semmi köze. De ezt az elkülönülést, ezt a non possumust már most ki kell mondani, úgy, hogy ennek hatósugara a katasztrófa után tisztítson és felmentsen.

*

Mi a barna kollektivitás ellen küzdöttünk, a gondolat egyéni igazáért, a gondolatszabadságért, ami csak egyéni lehet, a Kraft durch Freude* ellen, a szabadidő-mozgalom ellen, a szabadidő szabadságáért, és most megint ez a jogunk berzenkedik, mert ezt fenyegeti veszély más oldalról. Ha ott szoltam ez ellen és a másíknak a megvalósításáért voltam, akkor miért kell most és itt örömmel és hurrával elejtenem tegnapi harci célomat és új embertelenség előtt kapitulálni?

*

A szellem: erkölcs. Az erkölcs: felelősség. A felelősség: lelkiismeret. Ha tegnap az Intelligenz-bestiát* pellengéreztük, akkor most a vádat ugyanúgy más oldalról olvassák ránk. Örökkön örökké Intelligenz-bestiák maradunk.

*

Erkölcsei demokrácia kell: erkölcsi szocializmus. Olyan demokrácia és szocializmus, melynek hordozója és igazolója én vagyok: nem a párt, nem a keret, de saját felelősségem: a lelkiismeret. Erkölcsi demokrácia, melyet nem véd, nem igazol és nem mentesít — hatalmi immunitás.

*

Könyv- és vezércikkcímek harsogják a végzetet, a továbbfertőzést megálíthatatlanul: Hitler in uns, Katyn in uns,** és egy nemtörődomség, egy továbbbrohanás, egy „reálpolitika” cáfolja csupán: automatikus továbblendülések, a kórokozók nehézségi törvénye.

*

Együttes igazság az igazság. Az igazság: az igaz dolgok elválaszthatatlansága és egymást tükröző próbája: kommunizmus és humanizmus, értelem és szív, bátorság és tolerancia, harc és megbocsátás. Nincs igazság, melyből hiányozna a humanizmus.

*

Lukács Györgyék, ha jól emlékszem, Thomas Mann egyik kijelentését variálva „machtgeschützte Innerlichkeiten”-ről*** beszélnek; mi egy másik bensőségről tudunk és tudunk, arról az Innerlichkeitről, mely védőpáncélunk lett épp a fasizmus hatalmi tényével szemben: ez a machttrotzende Innerlichkeit**** volt, a hatalomundor, a hatalomelutasítás, belső emberféltés remegő megtartása és felnevelése: a hatalomelutasító befelé fordulás. A fasizmus épp a belső embert likvidálta teljes következetességgel, hatalommal zárta el kifelé a ható érvényesülését, példáját és vonzását. Ez minden hatalmi kollektivitás természetes velejárója.

Az igazi író mindig az jellemezte, hogy ha valamelyik osztályban, intézményben a hatalmi túltengés elérte a totalitást, a terror, a zsarnokság határát, akkor fellépett ellene a szabadság jogán, az emberi jog védelmében, az emberi méltóság tudatában. Ezt csinálta az igazi arisztokrata író feudális társadalommal szemben, ezt a polgári a kapitalizmus hidegháborújában, és ezt gyakorolták a mai írók az új kort betetőző terrortotalitással, a fasizmussal szemben, és ilyenre élesedik most a fülünk, hogy megakadályozzuk egy épp most fellépő osztályhatalom zsarnokságba süllyedését.

Az írónak az erkölcsi irányvonalat kell betartani, és semmi mást. Azt kell megőrizni és fáklyázni: ez a magatartás gerince; az, ami tegnap éppoly igaz volt, mint holnap lesz, ami töretlenül kapcsolódik egy Szókratészhez, Krisztushoz vagy Spinozához. Ez a magatartás nem ismer taktikát és nem ismer kézmószást.

*

Nekünk a „baloldaliság” nem jelent szociális hatalmi kérdést, de mindig az emberség erkölcsi elkötelezettségeit. Szocializmust mint humanisztikus magatartást.

A szocializmus feltétele az emberség és a humanizmus természetessége. A szocializmusa egy töből fakadnak.

*

Hogy a tárgyaknak lelkük van: bizonyítja a festőművész. Lelki kisugárzásukat fogja fel, szellemi arcukat rögzíti. Lelket önt az anyagba: felszabadítja.

XV. NOTESZ

Ősz — tél

Márai *A szigeten* a németekről: „Csaknem bátortalanok egyenként, ahogy a nagy nemzet fiai néha idegenben viselkedni szoktak, mintha állandóan tartanának tőle, hogy valamilyen homályos, eredendő bűnért valaki felelősségre vonja őket, de csoportban aztán annál vakmerőbbek s hajlamosak a kritikára.”

*

A vádlott megszólalban tulajdonképpen magamat azonosítottam a szlovenszkói magyarsággal, de vajon a szlovenszkói magyarság azonosítja-e magát velem?

*

A szellem sose valósít: olyan, mint egy tervező építész: felvázol, de a megcsinálásnál már oldalra lép, néz, összevonja a szemét, összehasonlít, ítél, kritizál, ami nem jó, azt ki akarja javítani, de itt ezt a jogát és kötelességét, tehát a valósítás ellenőrzését, kritizálását már nem akceptálják. A szellemember a valóságnak dolgozik, de ő maga nem valósít. Az eszme kijátszása után oldalra lép és kritizál vagy rezignál. Ez joga és kötelessége, ebben nagy, ebben szellem.

*

József Attila kisajátítása. Lásd dr. Andics Erzsébet: *A Magyar Kommunista Párt nemzeti párt* (Szikra, 1946): „Az MKP adta a nemzetnek a kor legnagyobb költőjét, József Attilát és legnagyobb festőjét, Derkovits Gyulát. Ettől a párttól semmi sem áll távolabb, mint az értelmiség nagy szerepének lebecsülése... A magyar politika a németbarátsággal lejtőre jut. Ekkor sikoltanak át a magyar irodalmon a k o m m u n i s t a J. A. szavai a magyar hazához.”

*

Az írók alaposan kivették részüket abból, hogy a munkások anyagi élet-színvonala emberhez méltón normalizálódjon. Ez megtörtént, ez már egy lezárt fejezet, mely önsúlyánál fogva most már automatikusan mozog a teljesség felé. Most egy más fejezet kezdődik: szabadságharc a szellem jogaiért és kötelességeiért, melyet ez a fenti harc kissé felemésztett, anyira, hogy szinte gleichschaltolás veszélye fenyegeti azok részéről, akiknek anyagi forradalmát a szellem emberei indították meg morális adottságukból kifolyón.

*

A fasizmus meghalt, a kommunizmus hitelét veszítette, az amerikai dollár-demokrácia kimutatta foga fehérjét... Grosser kleiner Mann, was nun?* A

világnézeti hatalmi megnyilvánulások a világ és emberiség sorsát illetően nem nyújtanak reményt, nem jelentenek kiutat, csak kételyt és kétségbeesést: hová forduljon az ember? Aki komolyan veszi magát, az befelé van utalva.

*

Egy rendszer, mely a gyakorlatban korlátlanul rendelkezik emberanyagával, lehet imponáló militáns institúció, de egy pillanatig sem mondhatja magáról, hogy emberi, ami azonban nem akadályozza meg, hogy nap mint nap ne írasson „embervédelme” nagyszerűségéről és eddig sose volt egyszerűségéről. Egy rendszer, ahol az alattvalók csak rendeleteket fogadhatnak el, nem mondhatja magáról, hogy demokrácia, ami azonban nem akadályozza meg propagandaeszközeit, melyek görögtüzesen és mellverdesőn hirdetik, hogy ő a legnagyobb szabású demokrácia.

*

Európa sorsáról két, Európán kívüli hatalom: Amerika és Oroszország dönt. Ki hiszi el, hogy ebből Európára jó is származhat. Az a tény, hogy Európa sorsa két, Európán kívüli hatalom kezében van: Európa történelmi végét jelenti. Itt nem lehet más kötelességünk, mint az Európát kiteljesítő belső: humanista erők és értékek mozgósítása, megtartása, őrzése, átmentése és megerősítése.

A hatalmi síkon Európa eljátszotta szerepét; most a kultúra terére van utalva, a legsajátosabbjára. Ugyanaz a helyzet alakult ki, amiben mi élünk Szlovenszkon Tisóék alatt, amikor politikailag a kultúrsíkra voltunk összehúzóva. De épp ezzel tarthattuk meg emberi intaktságunkat a faszizmussal szemben. A szükségből erényt csinálni: ez most a feladat.

*

A SZU a saját tömegnővőjára, kultúrájára kell, hogy leszorítsa csatlós államai tömegeit, mert csak így konform és így egységes. Ezért legnagyobb elensége Európa, Nyugat és kultúra hármass csillagzata.

SZU hiába tiltakozik: imperialista ő, mert t e r ü l e t e t biztosít jóelőre, glácis-kat, előterepet, Stützpunktokat a hitleri recept szerint.

*

Visszhangtalan történelem (a Palackpostával kapcsolatban). Megint nem véletlen, hogy ezt a vészharangot szlovenszkói magyar író kongatja. Majd 30 éven át mást sem csinált. Vétőzta, tanúságot tett és mindig á t b e s z é l ő n Magyarországra felé. Sose hallhatták hangját: mindig európai posztón állt.

*

Az orosz kommunizmus a hatalmi fetisizmus rabja lett. Akit ez hajt, az elvesztette erkölcsi lényegét és küldetését.

*

Ez az egész „kifejlet”: a mai uralom történései, következményei, cselekedetei, vonalvezetései sértik, felháborítják legprimérebbe erkölcsi érzékemet. Állandó pofonütéseket érzek.

Mi a fasizmus felett fölényben voltunk épp erkölcsi állásfoglalásunk lehetőségére és kivédhetetlen muszája miatt. Ez adott erőt, hitet és ítéletjogosultságot. Ma kivédhetetlenül újra az ítélő, az e l í t é l ő bíróságnak szól meg bennünk: az erkölcsi muszáj.

Az igazi antifasizmusnak nem csupán Hitler legyőzése volt a célja, de ezen túlmenően — és mint a gyakorlat mutatja, Hitler legyőzése után is —, hogy likvidálja, máskorra is lehetetlenné tegye a fasizmust kiteljesítő erőket, hogy ezeket magában az emberben, az egyénben, a csoportokban és nemzetekben is legyőzze. Az antifasizmus katonai erői, politikai komponensei Hitler legyőzése után ezt a második, fontosabb lelki-szellemi sikot teljesen figyelmen kívül hagyták. Kellett, hogy hagyják, hisz a következetes antibarbarizmus most már az ő hatalmi intoleranciájuk ellen irányul. Így lett az antifasizmus, mely tegnap vétőt mondott a hitleri dinamikának — permanens ellenlábasa minden új totalitarizmusnak, minden rendnek és rendszernek, mely az embert alárendeli céljának, és elfelejti, hogy az ember nem eszköz, de maga a cél.

Az antifasizmus tulajdonképp e l l e n á l l á s. Ellenállok, tehát védekezem. Védekezem, tehát van valamim. Van valamim, tehát van értelme harcomnak. Védek, őrzök valami m é l t ó t, amire méltatlanság tör, valami i g a z a t, amit hazugság szennyezett be.

*

A *Palackpostát* mint a hitlerizmus foglya, elnémítottja dobtam ki a tengerre. Ki gondolta volna, hogy új kísérőszöveggel ellátva ma is csak palackpostaként használhatom Hitler legyőzete után, az Úr 1947. esztendejében?! Akkor a hitlerizmus elnémítottja próbált kitörni a hallgatás börtönéből, most a győztesek diktálta diktatúra elnémultja próbálkozik.

A cím lehetne újra: *A vádlott megszólal*. Tegnap és ma egyformán vádlott vagyok.

Cím lehetne: *Antifaszizmus mint csődtömeg*, vagy: *Elárvult és elárult antifaszizmus*.

A *Palackposta* új címe: *Csődtömeg*. A csődtömeg: egy magatartás visszhangtalansága, elfúlása, suta elárvulása, kilátástalansága, irreálisága.

Amikor azonban a fasizmust legyőző hatalmak jóvoltából a kitűzött erkölcsi és — igazoló — cél sorsa csődtömeg, akkor ez a tény minden másnál döntőbben és cáfolhatatlanabban mutatja a kezdeti indulással ellentétes eredményt: az el nem ért cél csődjét. Ezt a csődbevallást csak úgy lehet kikerülni, ha egyszerűen elfelejtjük, elhallgatjuk, eltagadjuk, meghamisítjuk a cél valaha erkölcsileg megformulázott értelmét: az antifaszizmust.

*

Fasizmus minden irányzat, eszme, mozgalom, mely önmagát mint az igazságot, az emberi jövő kizárólagos hordozóját tünteti fel; minden irányzat, mely ezt az értékmegállapítást önmaga állítja ki önmagáról, és mindenki részére kötelezővé teszi e hit ténybeli kizárólagosságát, egyedül üdvözítő voltát.

*

Magyar szempontból — a demokrácia jövőjét, szerves kifejlődését illetően — egyenesen katasztrofális a KP egyeduralma a SZU bábáskodása mellett. Magyarországon nem fejlődhetett ki demokratikus öntudat. A német fasizmus elleni erők antifaszizmusát, a csírázó demokratikus lehetőségeket kell, hogy jéggá fagyassza a másfajta diktatúra.

*

A tömegeknek annyira jól jött felelősségmentesség tulajdonképpen az egyéni felelősségjog rovására íródik. A felelősségtől való megszabadulás itt a felelősségtől való *m e g f o s z t á s t* jelenti. Ez tehát nem ajándék, de az ellenkezője: elrablás. És itt gyökerezik a korkrízis: az egyéni felelősség volt a morális bázis. A parancsuralmak és totalitarizmusok ettől fosztják meg tudatosan az emberiséget. A felelősség átruházása, a felelősségtől való megszabadulás: menlevél az erkölcsi skrupulusnélküliségre, és végeredményében ez a felelősségi vákuum lesz az egyéni morálbázis tűntével és kisebbedésével a körunkat kiteljesítő erkölcsi nihilizmus alapja és záloga.

*

Csak aki a győzelem szatellitáinak neofasiszta kilengéseit — totálsovinizmusát — napról napra saját bőrén érzi, ezt az alja és kicsinyes pecsenyesütést a nagy katasztrófatűz paraszánál, csak az érezheti a tények minden súlyával és cáfolhatatlanságával az antifasizmus csődjét, a győzelem utáni békének ezt a teljesen fasiszta jellegű atmoszféráját.

*

A fasizmus leckéje után (iskola a hatalmi totalitásra) felelőtlen dolog, ha egy szellemileg és erkölcsileg nagykorú ember olyan párt tagja lesz, melynek eminens célja a hatalom megszerzése, gyakorlása és megtartása. Közösség, mely felépítésében, kihatásában diktatórikus, a szellemembert kilúgozza mi-voltából.

Az intézmények általában sose kedveztek a szellemember lényegének: a kultúrtnak, a meditációnak, kételynek és humanizmusnak. Példa erre a katolikus egyház, mely politikai síkra kerülve mintegy refugiumként kitermelt magából őrző, megtartó sejteket, szigeteket: szerzetesrendeket, kolostorokat stb. És ezekből nagyobb erejű megújulás (mert hű megőrzés) indult ki, mint a pápai udvarból (Cluny, Assisi Szt. Ferenc stb.). Ma mi vagyunk ilyen szerzetesrendek és remeték: a humánus makacsai, az emberi lélek és szellem *s z a m a r i t á n u s a i*, pedagógusai, meditálói.

Egy világ, mely sebekből áll: a szamaritánust hívja, és nem a fegyvert s vi-tézt, és nem az intoleráns paganizmust, hogy új sebeket verjen.

*

Mi a bűnök bűne? Ma ott tartunk, mint régen: bűn az, ha valaki másképp gondolkodik, mint ahogy azt a propaganda, jelen esetben az „információ” előírja. Ma „informálnak” kell lenni, és nem kulturálnak, tehát önálló gondolkodásra, ítéletre, kritikára, kételyre képesnek.

XVI. NOTESZ

Szeptember — október

Miért volt nehéz a német népnek kollektíven Hitler ellen nyíltan fellépni a háború folyamán? Mert a dolgok ezt a fellépést észszerűtlenné züllesztették. A fasizmus a német népet megragadta a nyakánál, magával vonszolta, és ezáltal olyan helyzetbe hozta, hogy a német fasizmus győzelme vagy veresége egyben a német nép létét vagy nemlétét jelentette. Itt akarva, nem akarva folytatni kellett a játszmát: a fasizmus veresége a németség összeomlását is jelentette, akkor tehát mindent megtenni a német fasizmus győzelme érdekében! Ez a tragikus konstelláció magyarázza meg egyedül az érthetetlen kitartást. Mitgehängen, mitgefangen!* Az igazi veszély azonban most következik be: ez a fasizmussal élethalálharcban azonosult németség a győzők mai beállítottságában igazoltnak látja tegnapi százszázalékos fasizmusát, hitlerizmusát, mely itt és most ezeknél ugyanaz, csak más előjellel.

*

Márai azt írja: „Kultúrák, melyek már csak megőrizni akarnak, elhalnak.” Ez nem vonatkozik a mi kultúrvédelmünkre, mert itt, a mi esetünkben egy még ki nem fejlődött, a k a d á l y o z o t t, még csak felületében megfogott, és máris meghamisított kultúráról van szó, melynek m é l y tartalma ismeretlen, elfojtott, és melynek ezért az életben még nincs helye. Ezt a helyet a nap alatt kiverekedni: ez a mi imperializmusunk, a szellem imperializmusa, a kategorikus erkölcsi parancs.

*

A szürrealizmus az értelem játéka. Adekvát a franciákkal. Míg az expresszionizmus német, rokon a misztikával, a romantikával. (Bár a szürrealista képek hidegek, kékek és holdfényesek.)

*

Hogy a magyarság adottságilag mennyire demokráciaéhes, mutatja a mi tegnapi esetünk: a szlovenszkoí magyarság szellemi képe. Mi mintegy kiéhezten vetettük magunkat a demokrácia lehetőségére, annyira, hogy mindjárt a végletbe csaptunk át, és azonmód a kommunizmusnál kötöttünk ki.

*

Mi az oka a magyarországi írók 150 százalékos radikalizmusának és a Pálóczi Horváthok pártvonalhűségének? Egy addig nyomás alatt élők felszabadultsága ez, akik még tényként vehetik e „fel” szabadítást, aminek illúzióit mi már rég elfeledtük. A magyar író Magyarországon most először veheti fel gátlás és akadály nélkül a vörös szemüveget. Túlságosan él vele — természetszerűen. Nálunk elkopott, leverték. Számunkra most ez érthetetlen fanatizmus, de az odaíti írók minden sorában magunkra ismerünk: így volt ez tegnap is, és nem másképp. És az eredmény? Szinte szánjuk őket, hogy mire fognak felébredni.

*

Az istenért, jöjjünk tisztába és analizáljuk ki, mi az, ami minket ettől a mai „kifejlet”-től visszaretent?! Ha részt veszünk benne, akkor ezt csak lojalitásból tehetjük, de nem szívesen kőbőbe. Borzasztóan csalódtunk, és egy új csalódásba nem akarunk többé fejest ugrani. Nem akarunk pozitív és megcáfolhatatlan megismeréseink ellen dolgozni, nem akarunk idegen kezekre vizet öntözni.

Mi annyi undort faltunk be magunkba a fasizmus embertelenségével szemben, de ugyanakkor annyi antitoxint termeltünk ki magunkban, hogy ez akaratlanul reagál minden embertelenség ellen, akárhonnan jöjjön is már. Annyi emberségnosztalgia rekedt belénk, hogy ez a mai kielégítetlenségre már szinte betegesen reagál. A hivatalos antifasizmus még taktikázásban is csődnek bizonyult, amikor egyszerűen fasiszta volt mindenki, aki nem volt

kommunista. „Szociálfasiszta”!: micsoda végzetes tévedés és tévesztés volt ez. És ekkor poénként, önpofonként, leleplezőn bekövetkezett 1939. augusztus 23. A szociáldemokráciának volt egy 1914. augusztus 4-e,* de az orosz kommunizmusnak is megvan a maga elmarasztaló történelmi dátuma: 1939. augusztus 23.

Ahogy a német szociáldemokrácia történelmi hitelrontását többé semmi sem tehetné jóvá, úgy az orosz kommunizmus augusztus 23-ája sem csinálható vissza, és ma mégis az a Molotov tartja magát és irányzatát antifasisztának, aki a ma porondon lévő politikusok közül egyedül parolázott — Hitlerrel.

*

Micsoda demokrácia az, mely Jászit nem engedi be Magyarországra,** és nálunk egy Esterházynál nem veszi tudomásul reakciós tegnapiját feledtető bátor változását.

*

Egy dolgot nem akarnak tudomásul venni, és az nem más, mint hogy a kommunizmus erkölcsi hitele épp a hitlerizmussal kapcsolatban rendült meg. Egyetlenegy szót, fogalmat kerülnek ördögtömjénesen: a próbát, a jelszót, a humanizmust. Megszűnt az, amiben hittünk a kommunizmussal, marxizmussal kapcsolatban: a tisztító fölény.

*

Magyarországon új regényével kapcsolatban a vonalbeliek sokat támadják Márait. Gúnyolják: úr ír. Úr ír? Lehet. De nekem is írt. A hallgatás börtönében Ady biblikus jelenléte mellett Márai hozzám került sorai jelentették társalanságomban a társat, és jelentették Európát. Nem Sztálin és nem Molotov! Lehetetlen, hogy annyira tévedtem volna, hogy ennyire egy „ellenforradalmár” áldozata lettem volna. Márai, aki írhatott, akkor mindig kimondotta a döntő szót helyettem is. És ez jó volt és sok volt és társ volt és segítség volt, és ezt nem lehet elfeledni.

*

1940-ben Molotov elől Tolsztojhoz menekültem. Társalan a társalanhoz. Amikor Tolsztoj a centenárium jogán kopogott, senki sem fogadhatta: Mo-

lotov akkor épp Hitlerrel és Ribbentroppal tárgyalt. Tolsztoj Zebaoth volt. Isten. És egy Molotov e nagysággal szemben csak reakciós lehetett, senki és semmi.

*

Az entellektüel mai hivatása megőrizni minden ellen — ami parancsszagú, ami kötelességprimérségű, tehát külsőleges — a lélek és szellem belső és kritikai szabadságát. Nem beleolvadni, nem felolvadni a parancsban, de azt a bizonyos rezerváltságot tartalékolni, ami ha elvész, elvész minden. A belső kamrát, amit parancstílmak, tervek és szabadidő-mozgalmak elborítanak, tisztán kell tartani és meg kell őrizni. Ezek a kamrák: cellák és szigetek, de ne felejtjük el, hogy ezek mentették át az antik nagy szellemi feleslegét, sőt: egészét, melyből ma is élösködünk. Akkor is volt egyedül üdvöztető „egyház”, mint most, de ezen belül és sokszor ezzel ellentétben a titkos szabad szellem őrzött, mentett és továbbadott. Et quasi cursoros...

*

Magyarországot szellemileg nem lehet Európából kirekeszteni. A keleti szabadságnak rettenetes ára van: Nyugat kirekesztése. Abban a pillanatban, amikor a nyugati kapu becsukódik, mi a különbség Hitler és Sztálin között? (Lásd Porta Hungarica-cikkemet*: Dévény—Ady, Karmasin—Mach). A nyugati kapu becsukódása a magyar szellem fogságba ejtését jelenti, de ha tegnap Hitler fogságában megőrizte intakságát, akkor miért lenne ez bűn ma? Tragikus helyzetbe került az európai magyar szellem: amikor végre gátlás nélkül szót kérhetett volna, amikor minden, ami értékként, zálogként igazolón itt felhalmozódott, az Európa volt. És most ez a folyamatosság épp a kinyilatkoztatási fókuszon, a politikai konstelláció következtében megtört. A magyar szellem légüres térbe utaltatott, annak minden veszélyével és pillanatkísértésével. Hitler éveiben Európa volt a csillag, a szerető, anyánk és jófaluunk: ki tudna erről megfeledezni?!

Kristályélességgel látjuk, micsoda pusztítást, fertőzést, elváltozást végzett ez a fasiszta háború, ez a permanenciában tartott barbarizmus saját sorainkban, eszméinkben, emberségünkben. Mennyire totálisan kerítette igézetébe a baloldaliságot is, úgy hogy olyannyira magunkra maradtunk, hogy a többiek már minden gátlás nélkül minket reflektoroznak a hütlenség, sőt az „árulás” vádjával.

*

Magyarország sakkfigura lett. Mi lehet értelme egy sakkfigurának? Az öt tologató kéz fífikája. De a sakkfigurának nincs kritikája, ítélete, szabadsága. Akik boldogok a sakkfigura szerepében, azok elvesztek.

*

A legborzasztóbb az, hogy a háborús szenvedés nem volt tisztító jellegű, nem volt megértő és megbocsájtó, de hasznossági jellegű *b e f e k t e t é s*: mit profitálhatok ebből a kataklizmából, mi áll arányban materiálisan népem szenvedéseivel; és így keletkeztek a jóvátételek, kitelepítések, deportációk, új határok és az új hatalmi csoportosulások.

*

Az Ady „mégsem, mégsem, mégsem”-je új változatban, de egyformán jelzi állásfoglalásunkat. Igen: tart a harc az imperializmus ellen, a Nyugat és a Kelet között — és mégsem, mégsem, mégsem... Elvtársaink hangoskodnak, vádolnak, építenek és énekelnek, és — mégsem, mégsem, mégsem... Kommunizmus van, ezt kell erősíteni, és — mégsem, mégsem, mégsem... Harc van jobb- és baloldal között, végeredményben a mi háborúnk, és — mégsem, mégsem, mégsem... Mert ez nem a mi harcunk, ez nem a mi sarcunk. Ez idegen nekünk, még ha bennünket érint [is] csontig. Idegen, másért, más érdekekért való. Az ügy nem tiszta, a dolog nem becsületes, valahol hiba van. Volt egy hurránacionalizmus, és ma van egy hurrakommunizmus mint nacionalizmus. Mások nem látják, nem láthatják így. Szemükben mi vagyunk az örültek és az árulók. Egy hazafi számára 1916-ban nem kitartani az idegen háborúban a bűnök bűne volt. Ady így lett áruló. Ugyanúgy egy kommunistának még a mai helyzetben is tabu a szent vonal, mi azonban azt látjuk és tudjuk, amit Ady, és úgy, ahogyan Ady látott és tudott és hallgatott mindenki másnál jobban. De amikor megszólalt, és amiért megszólalt, annak igazsága ma is kétségtelen, mert „a kívágott nyelv úgy beszélt, mint Isten szava”. Imperializmusról, háborúról, embertelenségről igazabbat, emberségre kötelezőbbet mélyebben és maradandóbban Marxnál, Leninnél, Barbusse-nél csak ő és csak így mondhatott nagyobbat.

A kultúra forrásai vannak veszélyben: ha ezeket elapasztjuk, ha ezek kiszáradnak: vége a szellemnek. Mi vagyunk a forráskezelők, mi vagyunk a források. Mi vagyunk a források lázadása a kiszáritási kísérletek ellen.

Az összeköttetésnek nem szabad megszakadnia. A delta, mely most mocsaras területet áraszt el, örökre mocsár marad: dinamikus hatalmi akció eredménye. Mesterségesen felfokozott pillanaterő, melynek azonban propagandaminisztériumokra van szüksége, hogy életben tartsák, igazolják, és pillanat-terjedelmét örökkévalóvá hazudják. Hitler ezeréves birodalma: beszédes példa.

A delta a tömeg; a forrás az egyént invokálja.

*

Csödtömeg:

Kicsöppentem, elmaradtam, nem tudok beleállni a sorba, a beszélők, a hozzászólók közé. A magam szavával, bajával bajlódom: mániákus köldöknézés ez, elárvult szuggesztió... De ti mentek tovább, és beszéltek, beszéltek... A karaván halad, csak én ülök bénultan, mert semmi sem tisztázódott; előbb ezzel a csödtömeggel kell elkészülnünk, azt kell magunkban tudatosítanunk, azt, hogy sárba, vérbe, hazugságba rekedtünk.

*

Švejk a monarchia csödperején halálos, kivédhetetlen kegyelemdöfés: a nevetség öl!

*

Magyarország újra két ellenség, két idegen között van: Oroszország és Amerika között. Most tényleg idegenek között áll; olyanok közt, kikkel eddig nem volt érintkezése, kik úgy kerültek útjába, sorsába, mint Pilátus a Krédóba. Elűnt az ősellenség, az eddig volt idegen, a mindig volt ellenség: a német, aki épp azért már nem is volt idegen. Ezer év közös történelme, egymást harapása, egymáshoz verődöttsége már „tradíció” volt, mely így már bizonyos immunitást eredményezett. Patologikus kirobbanása: a hitlerizmus — vezetségi roham volt. Ellene nem lehetett immunitással védekezni. De most valami egészen más, egészen új helyzet áll elő: a keleti szomszédság legnagyobb veszedelem: a KP révén bekövetkező ideológiai gleichschaltolás.

*

A magyar irodalomba most betört a Kelet, és ez az eddig szigeti Európa ezzel árvízterület lett. A magyar író a nyugati, az európai — aki eddig volt és nagyon volt Ady óta — egyre inkább magányos lesz. Talán ez a magányfélelem ordít és vinnyog az írókból.

A legnagyobb baj, hogy ez a Magyarországon par excellence irodalmat, kultúrát jelentő Nyugat — most, a Hitler utáni imperialista konstellációban — szinte bünt jelent, a priori ellentétét mindannak, amire a magyar demokrácia irányítottan be van állítva: Moszkvára. A Kelet hatalmi útja bűnné avatja a Nyugatot. Ez teszi a helyzetet — a demokrácia és Európa mai magyar összehozhatatlanságát — korszerűen tragikussá. Itt a demokrácia, de jött vele más is, amit vállalni kell, és „mégsem, mégsem, mégsem” — zúg az Ady-refrén újra. Itt a demokráciavágy mindig európai volt, európai formákkal és várakozásokkal, és ez most keleti előjellel megmászult. Az egész magyar irodalom — lehet mondani — en bloc antifasiszta volt. És most ennek következetes folyamatosságát elrekeszti egy újabb diktatórikus áramlat. A visszahúzóds, az elnémulás csak következetes folyomány ezen a síkon.

*

Az emberi jogokat felváltotta az államjog, az erkölcsi demokráciát a hatalmi demokrácia, a morálszocializmust a hatalmi szocializmus, a hatalmi jog.

*

Arra az ellenvetésre, hogy a kommunizmus ugyan hol és hogy gyakorolhatna humanizmust, tehát gyakorlati emberjogot, íme a felelet: a KP-nek pl. az itteni magyar kisebbség érdekében gyakorlatilag kellett volna védeni és vállalni az emberjogokat. Semmi más nem kellett volna, mint az a bizonyos adag humanizmus, és nem történtek volna meg az ismert jóvátehetetlenségek, melyek így végeredményében a hatalmat gyakorló kommunizmus számlájára íródnak. De az államjog, az államraison mindenekfelett! Csehszlovákia, „mely a csehek és szlovákok állama, és azonkívül senki másé” (*Kassai program*).

XVII. NOTESZ

November

Azt írja Komlós, hogy ha a magyar irodalmi virágzást mindenkor a Nyugat okozta, akkor „szükségyszerű az is, hogy az ilyen (kelet-európai szerkezetű) társadalom visszaveti a magyar irodalmat”. Itt az urbánus és népi irodalom mai formájára is gondolhatunk: az individualizmus Európáját folytató urbanitás és az orosz hatást könnyen átvevő nép, mely így hordozójává válhat az orosz kommunizmusnak. Az európai magyar író tehát szigetéletre lesz ítélve, és a Kelet propagandája az utolsó talajt is elhúzhatja a lába alól, ami a középosztály eltűntével egyre valószínűbbé válik. De míg eddig a Nyugat ellen a konzervativizmus — tehát a Keletről jött társadalom nemesi megrögzöttsége — feszült (dzsenti, arisztokrácia), addig ma keleti „forradalom” sistergi vádját az európai „konzervativizmus” ellen. A helyzet tehát gyökeresen megváltozott.

Lukács György (*Magyarok*, 57) szerint ez nem helyes. Épp az elvetése ad ferde képet az irodalmi válságról. Igenis, ez a kiindulópont. A választóvívz a fasizmus. És itt — ahogy Kovács E. is elismeri — a magyar író en bloc jól vizsgázott. Miért ezt a közös jót alapként és erkölcsi eredményként fumigálni?! Épp mert erkölcs alapú: ellenállóerejű. (Emlékezz Máraira: Mi az, ami engem különbbé tesz? Az, hogy én v é d e k valamit.) Az egész vita az antifasiszta m a g a t a r t á s erkölcsi értékének vitája. Aki az antifasizmust mint elavultat türelmetlenül elveti, az épp e magatartás politikai változásoktól független értékeit nem vállalja többé, és ettől félti hetenként változó „vonalának” tekintélyét.

A tudat alatti fasiszta rokonság, a hatalmi elsődlegességű politikai igenlés szűköl itt a kontrollra, mely ma ugyanúgy, csak ellenkező irányban, egyformán érvényes. A tegnapi bíró és tegnapi tárgy itt kellemetlen mementó, vissza tehát a tegnap elcsépett „reakciós” jelzőhöz. A magyar írók németellenes antifasizmusa az idegen érdekek szolgálata ellen lázad. Tegnapi németellenes íróink ma elhallgatnak és félrehúzódnak — csalódottan, de új ellenállásra kötelezetten. Miért? Mert az idegen érdek mint országveszedelem újra aktuális. De a kétféle egyveszély ellen csak egyféleképp lehet állást foglalni: a tegnapi antifasizmus militáns humanizmusával. És ez nem hazaárulás, és nem szociális huligánság, nem antiszocialista és nem antidemokratikus állásfoglalás, de

igenis lényeges antifasizmus: a fasizmust legyőző erők hatalmi erkölctelenségei ellen, amivel ezek harc közben megfertőződtek.

Lukács György „gyökeresen új valóságról” beszél, mi a gyökeresen megváltozott helyzet fasiszta fertőzésű gyökereitől nem látjuk a fát, féltjük a fát, melynek nem lesznek lényegesen új gyümölcsei, csak keresztezései, fattyai, de a gyümölcs neve a srapneles igazság lesz.

*

Nem mélyíteni az ellentéteket, de közelebb hozni a közös értékeket: ezen a síkon a kollizáló erő csak a humanizmus lehet. Volt egy közös alap, miért kell ezt szétzúzni? Miért lett az antifasizmus külpolitikai monopólium, amikor az az egyént erősítő belső ellenállás fészke volt? Az antifasizmus nem szűnt meg, mert a fasizmus jellemzői nem szűntek meg: konstruktív politikai jegyek továbbra is, csupán ellenkező előjellel.

*

Tegnap sokak szemében baj volt az aggályoskodó entellektüel. Holott a baj épp az volt, hogy nem volt eléggé aggályoskodó, kételkedő, latolgotó, gondolkodó, de hívő volt. A vonal hívője, a mindenkori kommuniké megköti. Még 1939. augusztus 23-a sem nyitotta fel a szemét. Pedig ez nagyobb bűn volt, mint 1914. augusztus 4-e, melyet meg lehet magyarázni és megérteni: oly hirtelenül és váratlanul jött a vagy-vagy kérdése. De 1939-et megelőzte egy mindennap izzón tartott évtizedes tűz—víz-ellenesség: fasizmus és kommunizmus. 1914 augusztusa bűn volt, München árulás volt, de 1939. augusztus 23-a tabu volt és tabu maradt, pedig innen datálódik minden. A hit itt rendült meg, az értelmi erkölcs itt lendült funkcióba, és lett antifasizmus — egyedül, erős önmagában: belső erkölcsi ellenerő. Így és itt lett bennünk tiszta erkölcsi erő az antifasizmus: emberség, becsület és erkölcs ügye. Nem volt teherképe sem a müncheni demokrácia, sem a moszkvai konformizmus. Mi elmondhatjuk: nincsen vaj a fejünkön.

A non possumus árva hittétel maradt. Árva, de európai értelmű becsület ügye: vox humana. A keveseké, az értelmi szerzeteseké, hogy megőrizték és majdan felmutathassák, napok és évek jöttével. Amikor aztán eljött a nap, kitűnt, hogy ez a magatartás időszerűtlen, irreális, antiszociális, akadályozó és aggályoskodó. Pedig ez a magatartás az ítéletre jogosult. Aki fél az ítéletől,

az mindent megtesz, hogy elmarasztalását elkerülje: törvénytáblákat hamisít, örök érvényűeket.

Igen, ha nem jött volna a fasiszta zsákmány szemtépfő felosztása: Lengyelország. És nem jött volna a finn támadó háború. Tiszta imperialista célokkal, stratégiai előnyök bebiztosítására. A németek 14-es belgiumi inváziója iskolát csinált. Mindenütt a mester nyomában?!... És a fasiszta Szlovákia elismerése után ki beszélhet még München ellen?! Amikor aztán Hitler megtámadta a Szovjetet, akkor Oroszország nem elsősorban mint antifasiszta harcolt, de mint „megtámadott”. És a harc nem közösségi célokért folyt, de a szent orosz földért. „Honvédelmi háború!”. A szent orosz föld mindenekelőtt: Mütterchen Russland* többé ne legyen háborús tér, és ezért nagystílusban folytatja régi politikáját: stratégiai előnyök biztosítását, háborús előtér, határon túli háborús övezet megszervezését és megszerzését. Ez a mai stádium. A „keleti blokk” ezt a kettős célt szolgálja: várövezet ez a tulajdonképpen orosz területek előtt, felvonulási terep, felfogó övezet: elpusztítható terület. És amennyiben és ahol a KP irányítja a dolgokat, ott e tér érdekében mindent elkövetnek, hogy a háborús terep egyöntetű legyen. Hadszintér Európa: ez az orosz külpolitika realizmusa.

*

Az elsikkadt antifasizmus. Van antifasizmus, mely nem bírósági termekben, rendőrségi igazolásoknál, hírlapi nyelvtölgötésekben nyilvánul meg; antifasizmus, mely nem párt vagy irány monopóliuma, de a demokrácia és a szocializmus erkölcsi mértéke, mely fasizmust mond akkor is, ha a gomblyukban más jelvény tagadja, és az antifasizmus lényegét felismeri ott is, ahonnan vulgár általánosítás és propaganda még az írmag lehetőségét is kiölte.

A fasizmust nem lehetett nemzetekre, rétegekre, osztályokra korlátozni, ahogy az antifasizmus sem volt országok, osztályok privilégiuma. Nem minden proletár volt antifasiszta, ahogy nem minden „burzsuj” volt fasiszta. Ahogy nem minden ateista lett antifasiszta, úgy nem minden katolikus volt fasiszta. De igenis megfordítva: az ateizmus a német fasizmus hittétele lett, míg a katolicizmus példaadó antifasiszta tényezővé színesedett. Itt tehát országokon, népeken, osztályokon át keresztül-kasul vonult egy erkölcsi erővonal, mely összekötött, és melynek internacionalizmusa az egyetlen lehetséges közösségi tényező: az emberiséget, az emberjogokat vállalta, védte és igazolta. Ahol ez a vonal megtört, ott az emberi jogok hiányára döbbenünk. Akik

ezt a törést kiprovokálták, akik ezt a közösségi alapot ma saját hatalmi céljuk érdekében szétzúzzák, azok kivédhetetlenül a fasizmus morális térfelébe utalódnak: a barbarizmusba. És így is marasztaltatnak el. Hiába sajátítják ki az „antifasiszta” jelzőt: a szó bumerángxént visszaüt, és vádlón bélyegzi az emberi jogok intézményes degradálót.

*

Ne követeljék az írótól (mármint az érett írótól, az erkölcsi tényezőitől), hogy ő igazítsa a történetekhez lépteit, de megfordítva: a történetek, az intézményesített menetek igazítsák utuk iramát, minőségét, célját az ő kritikájához, az ő aggályaihoz, kételyeihez, meglátásaihoz. A költő mérték! Emlékezzetek Adyra! Ő a tiszta hang, a z a l a p h a n g, a hangvilla. Érdeemes időnként elővenni, és megállapítani, leszállt-e hangunk, eltért-e a helyes irányból, hamis-e, megkopott-e. Az igazi író a mai erkölcsi nihilizmusban olyan, mint a választóvíz: füle minden hazug hangra reagál. Akiknek ez nem kellemes, azok elvonatkoztatják magukból ezt a szellemi mértéket, és nem veszik észre, hogy hangjuk megrepedt, valahogy úgy, mintha a harangból ellopják, kilöknék az ezüstöt, a hiteles, a vonzó csengést: a belső embert hívogató hangot. Így is van: ez a belső, ez a meggyőző hang hiányzik a mikrofonból öblösödő igazságokból és a propagandákból.

*

Az író igaza akkor válik cáfolhatatlanná, ha azt a napi pártpolitika nem bírja el. A t ö b b l e t megfekszi a percmberkék gyomrát, és a gyomor segítség után kiált.

*

A legsúlyosabb szociológiai tévedés volt a fasizmust a kapitalizmus utolsó mentsváraként beállítani. A német fasizmus tényleg az volt, amit nevében hordozott: a nemzeti közösség faji szocializmusa. De ettől eltekintve volt egy kapitalizmustól, osztályadottságtól független eleme: a hatalmi vágy realizálása. A hatalmi fluidum — a parancs és szolgálat közössége is ide tartozik — itt fogott meg tömegeket először és maradéktalanul. Ehhez nincs köze a kapitalizmusnak. A fasizmus a hatalmi ösztönök első kollektíven megszervezett társadalmi megragadása volt. Az ösztön mint államfenntartó erő, mint motor,

mint hatalmi eredmény. Minden hatalmi vágy és igézet így sűrűsödik valósággá. A fasizmus a hatalmi princípium modern változata, tömegpusztítója, tömegüdémonizmusa, tömegvalósága. Hatalom mint tömegcél, mint népi imperializmus. Ez a hallatlan motorikus erő most átplántálódott mint igéző, csábító lehetőség a volt antifasiszta erők soraiba. A hatalmi princípium minden ellenszere kilúgozódott, és így azonosult a demokrácia és kommunizmus — fasizmussá: kizáró erővé.

*

Az állandóan propagált és hangsúlyozottan kiélezett politikai ellentét a Nyugattal azonosított Amerikával szemben minden kritika nélkül egybehány mindent, ami nyugati vonatkozású, és így előáll az a veszély, hogy az Amerika-ellenesség egy Nyugat elleni antieurópai pszichózist idéz elő. Az ebből adódó kultúrvesztélyt jó előre fel kell ismerni és megállítani. Nyugat igaz értelmét: Európa s z e l l e m é t nem szabad a vulgár általánosításban elsikkadni hagyni. Az író szerepe itt a lét- és nemlét-kérdés döntő faktora. Ma az író: Európa. A rom-Európa, a meghamisított Európa, az újra hadszíntérre predestinált Európa vétője, záloga, hitele, megtartója és továbbélője mindennek ellenére: az író. És itt elsősorban a magyar író, aki az európai értékek fasiszta árzuhintása idején következetesen kitartott a kultúra európai vonalán, és példa volt.

Mi a német fasizmussal szemben éltük meg Európát, mint mentőszolgálatot, mint emberséget, és épp azért ezt a belülről mentett valamit nem engedhetjük elorozni az új politikai konstellációktól, nem engedhetjük, hogy ezek az európai kultúra leckéztetői legyenek. Mi nem akarunk ellenkező előjelű Hitler-féle „Új Európát”. Az egyiknek, a tegnapinak, nem volt köze Európához, a másíknak, a mainak, a demokráciához.

*

Az entellektüelnek egy elorozhatatlan tromf van a kezében: a goebbelsi bélyeg: „Intelligenzbestie.” Akinek a fasizmus ezt a szuperlatívuszt osztogatja, az lényeges ellenség: a teljes ellentét. És ennek az intellektualitásnak most nem lenne szerepe, hozzászólása, joga és kötelessége? Sok minden kapitulált és kollaborált a hitlerizmussal, de az igazi entellektüel világmozgató ellenérő lett és maradt. A német irodalom majdnem egészében emigrált.

Az aggályoskodó entellektüel: Balázs Béla bélyegzőn használta e jelzőt, mely azonban az igazi tulajdonságot jelenti: a kerékkötő, gáncsoló értelem helyett az a g g ó d ó embert, akinek a dolgok nem olyan egyszerűek, mint amilyeneknek a propagandaminisztériumok látni és láttatni akarják. Nem véletlen, hogy Goebbels ez ellen is harcot indított: a nőrglerék és kritikaszterek ellen.* Az entellektüel kritizál, bírál, ítél. Ez a joga: a kötelessége. Ennyi a tisztje.

*

Ne felejtjük el: úgy magyar, mint európai viszonylatban csak annak van joga és kötelezettsége az új veszedelem ellen ágálni, aki azt a német veszedelem ellen is gyakorolta. Pontosabban szólva: mindenki, aki a német fasizmus ellen volt, annak joga és kötelessége fertőzött legyőzői, tehát bacilushordozói ellen is szót emelni, még ha azok címükben antifasisztának is mondják magukat, és Hitler tegnapi ellenfelei voltak, de akik mára annyira magukba nyelték a hitleri princípiumot, hogy hozzá hasonlítanak.

*

ČSR-t mint mai valóságot, mint mai politikai és erkölcsi tényezőt Hitler határozta meg; ha ő nem támadja meg, nem lehet mártír, és nem teheti kirakatba Lidicét. ČSR ma Hitlerből élősködik, és — és ez a fontos és szomorú — hitleri módon él.

ČSR-nek világosan és érthetően kellett volna demonstrálni, hogy tényleg százszázalékos ellentéte Hitlernek. Hogy nem földrajzi adottság, de morális ellenfél volt. Ennek a bizonyítéka — a mindent átható demokrácia bizonyítéka — elmaradt, és ezzel ist die Rechnung aufgegangen.**

*

Hogy Márainak például mért nem volt szava Darányi beruházási programjához? Ez annyira kézenfekvő militarizmus volt a német védnökség alatt, hogy ehhez hozzászólni, itt figyelmeztetni, itt új veszélymomentumra mutatni nem kellett. Ez része volt valaminek; annak az egész fasiszta antieuropeizmusnak, mely ellen mint egész ellen harcolva épp a magyar polgári író becsülettel vette ki részét. Amikor Márai a hároméves terv ellen szól: egy fetiszmus rontását akarja virágnyelven bejelenteni. A szellem virágnyelvén egy mindent

eluraló másfajta totalitás ellen védekezik, mely a maga prokrusztészi ágyába vél kényszeríteni mindent, tehát a szellemi megnyilvánulást is. A szellem nem dekretizál, a szellem nem organizál, és nem adagol. A szellem egy más, egy tényleges totalitásból táplálkozik, egy megfoghatatlan és mondhatatlan abszolútumból.

A szellem emberét, az íróat a tervgazdaság hatáskörébe vonni, tehát propagátorrá, agitátorrá avatni nem lehet. Amikor a tervfetisizmus új volt, és szuggeráló és világrengető, akkor J. R. Becher megpróbálkozott eposzával: „Der grosse Plan.”* Nem sikerült, nem sikerülhetett, és nem véletlen, hogy ez maradt Becher legrosszabb írásműve.

*

ČSR: történelmi, földrajzi, gazdasági, stratégiai, alak nélküli zöldsasztaltalkolmány. Nem kinőtt, egybekovácsolt, kivirágzott egység. Történelmi apropó. Csehország maga történelmi, földrajzi, gazdasági és stratégiai egység, de a tehertétel — Szlovenszkoval együtt — széteső alakulat. Ily tekintetben létjogosultsága és létlehetősége korlátolt. De van egy megbecsülhetetlen genetikai alapja, egy név, egy fogalom: Masaryk. ČSR: Masaryk. ČSR az ő személyes műve. És csak így realitás. Mert ha nincs is organikus létalapja, ha mohóságában túl is nőtt a célon, volt és van erkölcsi tartalma és küldetése: a demokrácia.

ČSR morális adottsága: Masaryk. A masaryki demokrácia és semmi más. Jézus, és nem Caesar! Ez a személyesített történelmi adottság mint államalap hatálytalaníthatja irrealitását, mesterkéltségét. Ez az alap felbecsülhetetlen erkölcsi tőke; realitás, mely történelmet pótol és földrajzi féregnyúlványt korrigál. De ezzel az erkölcsi tőkével megfelelően is kell sáfárkodni. Ha ezt az alapot elhagyja, ha ezt a tőkét felemészti, akkor egyszerre a levegőben lóg. Morális vákuum keletkezik, és a légüres térben betódul a hatalmi amoralitás: Caesar, és nem Jézus! A második ČSR ennek jegyében indult, és nincsen semmi jel, ami kezességet nyújthatna, hogy ez másképp is lesz.

*

ČSR százegy százalékos németellenes vonala, a németellenességbe való behajszoltsága szinte orosz politikai trükknek látszik. Annyira jóvátehetetlen ellenséggé kell a csehet a némettel szemben megtenni, hogy ČSR-nek ne maradjon más választása, mint védelmet, támaszt keresni Németországgal

szemben. Ez a támasz pedig csak a SZU lehet. A csehek németüldözési mániája így lesz az a büntudat, mely védelmet csak a felbujtónál találhat. De ki garantálja, hogy egy új politikai sakkhúzás kedvéért Moszkva nem dobja-e oda a ČSR-t Németországnak?!

És ugyanez a politikai mesterkedés ver éket Magyarország és a ČSR közé. Két egymással megegyező demokratikus állam a természetes nyugati űrpozíció szerepét tölthetné be. A két ország azonban csak akkor szolgálhatja az orosz politika javát, ha egy egyező külső platformon belül a lényeges kérdésekben sosevolt ellenséggé uszítódnak. Mintha ezt már megéltük volna egyszer. De akkor Machnak hívták a magyarellenese partnert, és Moszkva helyett Berlin játszotta ki a két szomszédot annyira, hogy ezek kölcsönösen minden német indítékú intrikát és disznóságot egymás nyakába varrtak: Berlin szent volt és sérthetetlen.

*

Nem utólagos belemagyarázással és korrigálással, de történelmi hűségű reagálással kell ma újra felidézni, mi is volt a fasizmus és mi volt azonmód adódó és nem változó morális ellenszere. Elő kell venni a tegnapi pillanatfelvételeket, a naplókat, e röntgenképeket, csalhatatlan dokumentumokként a korrigálhatatlan állásfoglalás ez elmosódott tanúságait, hogy látva lássuk az antifasizmus mai anakronizmusát, felhígítását, kisemmizettségét, eszközzé alacsonyítását. A cél az ember volt. Az ember joga és kötelessége, az emberi méltóság elorozhatatlansága. Ma pusztán hatalmi célok vannak, melyek csak úgy, mint a tegnapiak — automatikusan, kivédhetetlenül az antifasizmus, az antibarbarizmus hordozóját, alapját, célját és lényegét kisebbitik: az embert!

A fasizmus az emberség kín- és szégyenkamrája volt. De kín- és szégyenérzetem a fasizmus háborús likvidálásával csak nem akar műlni. A világ hipnotizáltan a fasizmus gyilkos lábnymaiba lépked, csak a csizmák szabása változott, csak a gomblyukjelvények módosultak, csak a parancsörmesterek uniformisa, hangja és nyelve variálódott, de a cél a hitleri maradt: a hatalmi princípium világuralmi igénye. És ennek objektuma: az ember — áldozat maradt mindörökké, ámen.

Az antifasizmus az embernek ezt a szolgáló-szerepét, ezt a gépjellegét, ezt a csizmataposó ritmusát, ezt a gyilkosságzsuggeráltságát, ezt a militáns holdkőrosságát akarta megtörni; az embert, az önfelelőt, a militarizmus, az uniformizáltság béklyóiból megszabadítani, és a szabad idő-kényszeredettségek,

a mikrofonbölcességek rabszolgaságából kiragadni. Az antifasizmus ellenszere volt, antitoxin a szervezetbe felszívódott mérég leküzdésére, hatálytalanítására. A cél az emberség megmentése, átmentése, megőrzése volt, a cél az ember meggyógyítása, megtisztítása, a cél az embertelenség bacilusainak felfedezése, kimutatása, leküzdése. Az antifasizmus: a legteljesebb ember szolgálat volt. Egy külső hatalmi totalitás legimmúnabb belső ellenszere: emberség totalitása a barbarizmus ragályával szemben.

Ezt ma mind emlékezetbe kell idézni, mert ha ma antifasizmust mondanak, akkor nem a mindenütt jelenvaló emberit mozgósítják, nem azt invokálják, de nevekre és csoportokra korlátozzák. Az antifasizmus ma politikai monopólium lett, mely ex cathedra ítél és korlátokat szab. Nem tágit többé, de szűkít. Univerzális jellegét elvesztette, mert legfőbb jegye: a humánus kilúgozódott belőle. Az antifasizmus ma nem vonzza a humanizmust, az antifasizmus ma Sztálint és Titót asszociál: militáns neveket. Újra vannak fasiszta és antifasiszta nemzetek. A fasizmus kísértete nem tud elmúlni. Az egyszer megvont bűvkörökből nem lenne szabadulás? Circulus vitiosus lenne a mai történelem? Feltétlenül. Mert nincs, ami a kört robbantaná, nincs, ami az áramot szigetelné, mert nincs, ami e kísértetjárást, ez epidémiát, ezt az egymás lábnyomába való tapodást megakadályozná, mert nincs, ami ki tudna törni e körből, mert nincs az az egyszerű botlató kavics, ami az antifasizmus történelmi szerepét megjátszhatná, nincs az emberi erkölcstudat, nincs az ember mint felelősség, mint cél és tartalom.

Embert kisebbitő rendszerek sose lesznek a fasizmus ellenfelei, csak aki a kör robbantására, az ígézet megszüntetésére közbeiktatja az embert mint történelmi hordozót, csak az robbantja a fasizmus tegnapi és mai formáját. Csak az teljesíti történelmi küldetését és feladatát. Ember és emberiség nélkül hasztalan minden. A történelem leckét adott: rettenetesebbet nem adhatott: hová ér az emberiség önnön felelőssége, embersége nélkül?! Az antifasizmus ezt a pedagógiai kinyilatkoztatást mutatta fel minden megismerésével, kínjával, szenvedésével, mártíriumával. Funkciója nem lehetett más, mint ellenszegülni, ellentmondani egy embertelen, egy történelemellenes totalitásnak. Ha ma ezt feledí és feladja, akkor szerepe epizódyszerű volt csupán, kuriózum és kísérlet, pedig küldetése történelmi volt: emberváltó, emberváltoztató őrszerep. Őrző a strázsán; az a tudat, hogy menteni kell, megtartani valamit, átadni a nagyváltásnál. És akkor kísült, hogy nem történt váltás, hogy a történés elrohant mellette. A hatalmi ígézet változatlan mozgatóerő maradt. Az ember újra megváltatlan maradt: anakronizmus, akadály, ellenség. A kör újra be-

zárul, a strázsa megváltatlan, felváltatlan. Az őrhely tehát megszólal. Nincs ennél ma hálátlanabb, de nincs is ennél történelmibb szerep. Egy megvált, egy megakadályozott történelmi tényező a maga változatlan valóságában kísértetni kénytelen történelemmé erősödött kísértetek között.

*

Mikrofonrefrén, propagandaminisztériumok rabulisztikája, irányított közvélemény, gleichschaltolás, a szellem szabadságának, az intellektuális erkölcsnek, a felelősségtudatnak a kikapcsolása: mintha mindezeket már megértük volna egyszer. Akkor a jelenséget még fasizmusnak hívták.

Önmagát kapcsolja ki az antifasizmus moráljából, aki — mint nálunk — alattvalóinak megtiltja, hogy külföldivel összeházasodjanak, ahol faji törvények, nemzeti önzések irányítanak, ahol újra ősoket kell kimutatni, és újra nagymamákat előadni vagy eldugni. Micsoda antifasizmus az, ahol a bizantinizmusnak van szüretje. Tito Epauletten-Freudigkeitja,* uniformisfetisizmusa új Göringeket imitál. Az se kutya, hogy a magyarországi szlovákok és egyéb szlávok összességükben kisajátították maguknak az „antifasiszta” jelzöt.

*

Ebben a háborúban az egész világ halálra fertőződött. A fasizmus miazmái kiirthatatlanul ették be magukat mindenbe: az eredete közös és tagadhatatlan. És ezért azok az állásfoglalások, magatartások és módszerek, melyekkel a szellem Hitler ellen ágált, változatlanul érvényesek, és nem vethetők a lomtárba. A fasizmus csódtömege közös zsákmány lett. Ezért minden baj. A zsákmányt nem akarja senki sem kiengedni a kezéből. Inkább in Kauf nehmen den Faschismus.**

Abban a pillanatban, mihelyt a fasizmust csak a fasizmus módszereivel lehetett likvidálni: a fasizmus világgá szabadult. A fasizmus ma uralmon lévő tegnapi ellenfelei minden tettükkel és tehetetlenségükkel igazolják a magukba nyelt méreg fertőző hatását. Tetteik, megnyilvánulásaik kivédhetetlenül és cáfolhatatlanul hazudtoltak úgy demokráciát, mint internacionalizmust.

Hitlerrel szemben könnyű volt az egyvonalú emberséges állásfoglalás: a hitlerizmus nyílt, őszinte, diabolikus formája volt a barbarizmusnak. Legyőzete után a katarzis maradt el, a tisztító folyamat. Mi minden volt e háború fortyogó üstjébe dobva, és mi lett belőle: nézd a békét, nincs emberfia, aki rá

merné fogni, hogy ez — béke. Hol a fasizmus próbáját kiállt nemzet? Hol a fasizmus tükrében megváltott, megtisztult ember? Hol a világnézet, mely biztosítékot nyújthatna az ellenszerre? A szlovák katolicizmus pl. maradék nélkül azonosítja magát Tisóval, és nem veszi észre, hogy ez öngyilkos lépés, méltatlan ahhoz a katolicizmushoz, mely Hitler földjén annyi éven át példaadó antifasizmust jelentett. Tiso mint szimbólum a fasizmus változatlanságának, ígézetének a biztosítéka. Tisót csak a fasizmussal együtt lehet vállalni: igazi katolicizmus ezt a kettős játékot nem vállalhatja.

A régi tétel igaz ma is: aki a fasizmushoz társul, hozzázüllik. A fasizmussal terhelt mai hatalmasságok, a fasizmust magukba nyelő győzők csak hasonló korcsot vetélhetnek. Hitler síron túli ördögi győzelme teljes, de lehet-e más-képp, amikor a világ mai sorsát tegnapi szövetségese intézi. Aki tegnap menlevelet tudott adni Hitlernek a második világháborúra, annak a jövőben sem lehetnek skrupulusai. Sztálin kényszeredett antifasizmusa — a becsapott cinkos bosszúja — már a győzelem pillanatában visszatalált önmagához: Hitlerrel rokon lényegéhez, imperialista céljaihoz — a nagy szláv expanzióhoz, a sztálini „új Európához” — melyre egy másik kényszeredett antifasizmusból, az amerikaitól kapta meg a menlevelet. Ahogy Hitler Európája gyilkosa volt Európának, úgy Sztálin új Európája csak likvidálását jelentheti minden európai, tehát nyugati értéknek. Amerikának ugyanakkor Európa — Oroszországhoz hasonlóan — csak csatateret jelent: előteret, erőteret, porondot.

Ennek a háborúnak vesztese tehát mindenképpen Európa. Márpedig — idézzük csak emlékezetünkbe az írókongresszusokat — az antifasizmus tartalma az európai lényeg volt: a kultúra tudata, az emberség jogfolytonossága, a szellem erkölce, a gondolat igaza, ennek védelme, biztosítása és átmentése. Az antifasizmus likvidálása így egyértelmű Európa mindenfajta barbár elárasztásának lehetőségével.

1939. augusztus 23-án nemcsak az antifasizmus kapott halálos orvdőfést, de ezzel egyidejűleg az európai kultúrtér egyértelmű erőtérré változott. Itt kezdődött minden, ez volt a döntő lépés: a második és — a harmadik világháború felelőtlen kirobbantására. Az Európa-ellenes erők: a német fasizmus és az orosz kommunizmus közösen indítottak meg egy folyamatot, melynek az árát mindenképpen Európa fizeti meg: a kultúra, az emberség, a szellemi felelősség záloga és gyökere. Hitler és Sztálin: a gyökérrombolók. A mi antifasizmusunk a gyökérig erő felelősségtudat volt a felszínvalósággal szemben, és mi a mélységgyökerek ajándékáról írtunk, melyet a spanyol szabadságharcosok idézeteivel támasztottunk alá.

*

Gondolkozott már valaki azon a furcsaságon, hogy a mai „antifaszizmus” képviselői ugyanazok, akik Hitler kollaboránsai voltak a döntő időpontban. Más kormányzatokban ilyenkor repülni szoktak a rövidlátó, a becsapott vagy túlhaladott államférfiak; Chamberlain repült, helyébe Churchill jött, még Litvinov is repült, hogy Molotov jöhessen — de azután Sztálin és Molotov nyugodtan a helyükön maradtak, és a hátbatámadás után kényszeredetten szövetkeztek az angolszászokkal. Ugyanazon államférfiak, akik másutt bukkott emberek lettek volna, az új változatban is változatlanul a „legbölcsebb” jelzővel dekoráltattak.

XVIII. NOTESZ

December

Ami ma nincs egy táborban sem, az a mélyenható, gyökérig ható Selbstbe-reinigunk. A fasiszta rontás annyira átitatott mindent, hogy e közületekben nem lehet semmi sem l é n y e g e s e n antifasiszta.

Fel kéne számolni a hibákat, felmutatni a lehetetlen útírányt. De nem tehetik meg, mert amely pillanatban e g y e t l e n hibát beismernek, be kell vallaniok, hogy egész ideológiájuk taktikai rabulisztika.

*

Mi Keletet abban a pszichológiai pillanatban kaptuk, amikor tényleg érettek lettünk minden más fasisztaellenes lényegre. De a Kelet nem azt hozta, amit az emberek vártak, és éveken át hűségesen elraktároztak. Ezzel az ideológiai hűséggel a mai valóságban nem tudnak mit kezdeni: a szív bezárt régi kotta, nem stimmel az új hangszereléssel. Ez a döntő pszichológiai csatlódás lehetetlenné teszi, hogy hitelt adjunk szavának és tettének. És ezért — ellen-szerként — kapaszkodik az európai tudatba, mely az antifaszizmus motorikus lelke volt, melyet mint kultúrvédelmet az orosz kommunizmus is vállalt. Amikor tehát a mai antifasiszta Nyugatot mond, akkor a keleti csatlódás és csatlódás ellen védekezik. Kultúrvédelem: megint kikötöttünk a régi jelszónál,

de most a hűtlen sáfárral szemben is alkalmazzuk, és egy másik mohó várományossal, Amerikával szemben.

Abban a pszichológiai pillanatban, amikor az örök európai értékek a nihilizmus mai háttéréből oly plasztikusan ütnek el, amikor szinte új reneszánszról és Ady értelmű tegnap-vágyról beszélhetünk, a keleti hatással szemben immúnisak maradunk; és mert ezt csak „információ” és propaganda útján tudják és akarják közelebb hozni: kész a teljes bizalmatlanság és elutasítás.

*

Egy olyan impérium beszél a nemzetek szuverenitásának veszélyeztetéséről, mely ezt a függőséget legsajátosabb rohamcsapataival, egyenesen tőle függő függvényeivel, a kommunista pártokkal valósítja e „szabad” országokban — „demokráciává”. Hol vannak a Nyugatnak ennyire kihangsúlyozott, egyformán rángatott függvényei, melyek egyenlők lennének a keleti országok kormányaival? Aki a külső álcázásra való tekintet nélkül, saját csapataival és intézményeivel hoz függésbe nemzeteket, az, amikor a reflektort a nemzeti szuverenitás veszélyeire csak Nyugat ellen fordítja, a goebbelsi törvényt követi. A mindenütt fellelhető elnyomási igazságból — azt elefánttá duzzasztva Nyugat felé — önmaga szerepét dokumentálja. A Kominform* szerepe ugyanaz, mint volt a goebbelsi propagandaminisztériumé: a szálkát a mások szemében annyira felnagyítani, hogy a magunk gerendája már egyáltalán ne zavarhasson minket.

*

Mensch durch Schmerz:** olvasom. És ez igaz: embert csak szenvedése avat emberré. Ha ez igaz, akkor soha jobb alkalom az emberavatásra, az ember trónra ültetésére! Aki ezt a szenvedésfluidumot a jóra tudja átváltani: az megmentette az emberiséget. De a valóságban a katasztrófa, a szenvedés lesz mindenfajta ressentiment, militáns célok és bosszúvágyak hajtómotorja. Pedig történelmi példa is beszél a szenvedés, a katasztrófahangulat jobbító felhasználásáról. E komplexum az eddig volt legnagyobb történelmi ereje és morális eredménye lett az emberiségnek: a krisztianizmus. De a mai Krisztusokat Sztálinnak, Marshallnak és De Gaulle-nak hívják.

Miért volt a háború? Hogy a szenvedésben önzéssé keményedjünk, újra katonákká merevedjünk, farizeusokká, kik csak a maguk igazának tömjéneznek, a maguk érdekének falaznak? Valamikor a történelmi katasztrófa, a vi-

lágsszenvedés kristályosította ki az etika summáját. Ma a katasztrófa erkölcsi nihilizmust eredményez és erősít: a krisztusi etikának szétbomlását, érvénytelenítését.

*

Csak aki a békét hozza, győzi le a fasizmust, mert a háború: Hitler feltámadása, győzelme, folytonossága, más álarchan és formában. Akik nem tudják vagy nem akarják megtalálni a közös összekötő vonalakat, akik csak az elválasztó különbségeket hangsúlyozzák, azok vakon tapodnak a fasizmus lábnyomaiba.

Egy új háború az egész világ fasizálódását jelenti: barbárságba süllyedését. És ma mégis vannak felelős világnézetek, melyek újra az entellektüel, a szellem ellen szólnak, mely ezt a barbárságba süllyedést vétőzza tovább mániákusan.

Mániákus monotónia: kritikusaim bélyegeztek így, amikor Hitler veszedelmét hirdetve állandóan kongattam a vészharangot. Ma ugyanezzel a mániákus monotóniával hirdetem az új fasizmus eljövételét, mely — mindegy, hogy Keletről vagy Nyugatról — a háborúval elkerülhetetlenül jön. A különbség mindössze annyi, hogy régen még volt közlési lehetőségem, míg ma négy fal között némaságra ítélve megöl a visszhangtalanság.

*

Hitler — a politikai ökonómia új módszereként — szisztematikusan elvette a gyűlölet magját mindenütt, és utódai a föld „megműveléséhez”, kiműveléséhez nem találnak jobb módszert, mint most már világviszonylatban és külön irodák és rádiók segítségével c s a k gyűlöletmagokat szórni.

*

A Kominform pontosan a goebbelsi propaganda útját követi: állandó célpontra, mindig ugyanazt hangoztatva, pergőtűzet indítani egyforma váddal. A Kominform e g y e d ü l i céltáblája: Amerika, ahogy Amerika e g y e t l e n céltáblája a Szovjetunió. Mi jó származhat ilyen goebbelsi módszerekből? Egyszer már megéltük.

*

A politikai fogalmak és erkölcsök csődje és kigúnyolása: amikor egy diktatúra demokráciával azonosítja magát, és ezt a fogalmat a saját javára monopolizálja, és hatalmi eszközeivel határain túl viszi és terjeszti. De amikor eléjebiggyeszti, hogy „új” demokrácia, akkor felfigyelünk: ez a diktatúrák árulójegye: egy régi fogalom, egy erkölcsi és kulturális lényeg szétbomlasztására. Emlékezzünk vissza Hitler „új” Európájára, és „népi” Németországa. Ez az „új Európa” és ez az „új demokrácia” egy töből fakadtak, melynek rettetesek a virágai.

Az orosz kommunizmusnak nyílt és leplezetlen fasizálódása, brutális imperialista vonalvezetése azt eredményezi, hogy ma úgy érzek az orosz kommunizmus felé, mint ahogy eddig csak a hitlerizmus felé éreztem. Ez a végzetes „nincs különbség” minden reményt kiöl az emberből, hogy itt valamilyen formában öneszmélés, változás, visszafordulás lehetséges lenne. Minden rohan a háború felé, annál inkább, mert a partner, az ellenfél: az amerikai imperializmus ugyanilyen irányban mozog — kivédhetetlenül. A világalom legvégzetesebb, legrealisabb stádiumába lépett.

A „ki a legény a csárdában?” történelmi katasztrófája elé indulunk. A világalomért való vágtazásból a második világháború kiütötte a két vetélytársat: a németet és japánt. Angliát kikészítette; a két megmaradt most már egymást akarja kiütni, hogy véglegesen csak egy maradjon a győztes: a világ ura.

Illúziót éltettünk, amikor a fasizmussal szemben az orosz kommunizmusban tényleges kultúrvédelmet láttunk, tehát Európa-védelmet, Európa-mentést, átmentést, megtartást.

A fegyver s vitéz szektora nem szűkült, de kitágult: a fasizmus fegyveris-tensége új formában, egy világforradalmi — tehát nem „nemzeti” — világnézet rádiuszán fertőzheti a világot. A szláv kommunizmus annyira magába nyelte a fasizmus fegyveris-tenségét, hogy a fertőzés mint ragály, mint a vérbaj pattanása, kiütése ütött ki: az érmek kirakata az uniformisokon. Ez az egész éremfetisizmus árulkodón nyilaz a gyökérre és leplezetlenül mutatja, hová jutottunk.

Én 1931-ben az augusztus 1-i háborús demonstráción kutyám — szegény Tapsi — nyakörvére kötöttem háborús kitüntetéseimet: így akartam nevet-ségessé, lehetetlenné tenni a fegyverkölcönt, és ma az érmek nem kutyák

nyakán fityegnek; azok ma ún. „antifasiszták” főmjelzett dokumentumai, legitimációi.

*

Amit ma látunk, az az erkölcsi követelmény (barbarizmus után [a] humanizmus feltámasztása) és a hatalmi érdek (a legyőzöttek teljes anyagi és szellemi állományának bebiztosítása) ütközése.

Kihatásában a legveszélyesebb a leegyszerűsített vagy—vagy állásfoglalás. Mert pl. Amerika és Oroszország esetében, tehát a kisajátított Nyugat—Kelet vagy—vagy—ában az állásfoglalás humbug, mert mindkét pólus végeredményében egyforma, egylényegű hatalmi primérségű imperializmus. A vagy—vagy itt egy kártyajátékos dilemmája, egy löverseny „melyikre tegyek” dilemmája. A vagy—vagy probléma más síkon válik lényegessé: épp a kettő közti, vagy a kettőn kívüli síkon. Mert mindkettő imperialista indítékú, tehát barbarizmusba torkolló; tehát fasisztarokon, én mint szellemember, mint felelősség csak e két vagy—vagy negligálásával húzhatom alá állásfoglalásom erkölcsi igazát: non possumus!

Én ellene vagyok az egyiknek, mert ellene lehetek a másiknak. Álláspontomat: az embertelenség jeleit felmutatni, változatlanul emberséget követelni — nem hagytam el, csupán antifasizmusom neve váltódott át antibarbarizmussá, és ez a meghatározás egyformán üti és marasztalja el mind a két szembenálló tábor. Mindkét tábor jogigényként kisajátítja a demokrácia, a szocializmus, a szabadság, az antifasizmus fogalmát, de őrizkedik kimondani és felhasználni a legitimáció egyetlen jelzőjét: a humánusot. És itt és ezzel árulják el antihumanisztikus voltukat, és itt és így lesznek egyek a tegnapi fasizmussal. De hogy ezt az erkölcsi, történelmi csődöt megkerüljék, kisajátítják az antifasizmust, és így válik antifasisztává pl. csak az, aki a KP tagja is. E vonalvezetés eredménye egy frisch, fröhlich Führer-kultusz: Sztálin-kultusz, Tito-kultusz, Thorez-kultusz, Rákosi-kultusz, és egyszerre üresen kong minden szó és fogalom, mely az antifasizmus vagy demokrácia körébe tartozik. Az antifasizmusból konformizmus lett, a demokráciából diktatúra, a humanizmusból barbarizmus: a gyűlölet dinamizmusa, tehát hatalmi konjunktúra.

Úgy az amerikanizmus, mint a pánszláv kommunizmus tovább élősködik a fasizmus egyik trükkjéből: a primitivizálásból. A leegyszerűsítés és az egyoldalúság kategorikus vagy—vagy-a így természetesen egyre élesebb körvonalakban csak az ellenfelet rajzolhatja ki. És ez a cél.

A németek egyik jellemzője: kontúrtalanságuk. És talán ez volt egyik oka annak, hogy miért kellett mindig új és új ellenséget felfedezni, és miért kellett ezt annyira kontúrosan, plasztikusan maguk elé varázsolni, hogy az minden mást elfeledtetőn céltábla, irány és út maradjon. Ezért lett Goebbels, a német, a propaganda nagymestere: az önkontúrtalanság az ellenfél ábrázolásában, ördögi felnagyításában, plaszticitásában élte ki magát.

*

Az ember belédöbben a felismerésbe, hogy ott tartok, ahol 1939-ben kezdtem: gondolataimat el kell rejtteni, írásaim halálos ítéletemet jelenthetik. És még valamit: ha megúszom a hitleri terrorizmust, a szlávba belepusztulhatok.

*

Az emberek a propaganda következtében, mely ma kizárólag tömegesen informál, és így avat tényleges közvéleményt, nem tudják már, mi az igaz és mi nem az. A politikai sík folytonos változásai olyan pillanatterjedelműek, hogy valósággal elbarikádozzák a kilátást tágabb horizontra. Nincsen távlat, csak sugalmazott nézőpont. Nincsen felelősség — tehát időtlenség követelménye —, csupán az épp megengedett percterjedelem. Percemberkék tömegkora ez.

*

Demokráciát csak demokratikus eszközökkel lehet valósítani. Cél és eszköz konformitása az alapja minden erkölcsi jogosultságnak és megoldottságnak; ahogy totalitarizmust csak totális, tehát csak terroreszközökkel lehet valósítani. A diktatúra: a diktátum, a parancs uralma. A demokrácia valami egészen más.

*

A felszabadulás naplóját én így kezdeném:

És egyszerre csend, feszült figyelem. Függönyhúzás előtt, amikor az ember tudja, hogy új felvonás kezdődik. Érzed: valami egészen új jön, nem épp az, amit vársz, nem épp az, ami a darabból folyik, de az, amitől hat éven át féltél: a csalódás, az „ugyanaz”. Csend. Még a füledben a kulisszatologatás lármája, egy-egy elfojtott káromkodás, figyelmeztetés, parancsoló hang, szemedbe vi-

lágítási effektusok, tört üvegek, szemét... és egyszerre semmi: csend. Hirtelen jött, süketítő csend. Valami kezdődik. És te félsz.

*

Sztálin ma csak [a] honvédelmi háborúról beszél, a patriotizmus győzelméről és gyümölcséről, és nem az antifasizmus közös háborújáról. Orosz területet ért támadás, tehát orosz patriotizmus született, és most ez a patriotizmus mint világimperializmus biztosítja magának az előteret.

Az antifasizmus különben rég meghalt, még mielőtt a háború megkezdődött volna. Ez a háború már nem az antifasiszta front háborúja volt. Az antifasiszta koalíció első öngyilkos tette München volt, ezt követte 1939. VIII. 23.

*

A szavak, amik azelőtt gátlás nélkül jöttek belőlem, most nehezen dadognak elő. Szófukar lettem. A szavak védekeznek, ellenállnak. Igazuk van: ember közeledik felénk, aki ma mindenütt visszaél velük. De szó, mely nem hangzik el a kellő pillanatban, megbosszulja magát, és többé nem jelentkezik.

*

A tömeg ma politikai ágyútöltelék.

*

A fasizmus fertőzte kommunizmus tiszta mohamedanizmus. Vallás, melyet fegyver terjeszt; területhódítás, az egyedül üdvözítő tan terjesztésére és gyakorlására. Militáns vallás: fegyveristenség, hatalmi áldozat. De ahogy eddig minden militáns vallás, mely földi klimaxot ért el, kivédhetetlenül átesapott dekadenciába, ellenerők felébresztésébe, úgy a pánszláv kommunizmus is kell, hogy a fegyvervallások sorsára jusson. A belső ellentmondás itt sem fogja tudni a terrorizált igazságot legyőzni. Fanatizmus nem lehet vallás — tehát egy megtartó és megőrző hit — motorja.

*

A szlovenszkói magyar szellem tulajdonképp helyzetadta improvizáció, mely csak akkor lenne termékeny, ha gátlás nélkül bekerülhetne a magyar vérkeringésbe. Horthyék alatt mi a demokráciát és humanizmust jelentettük, és ez maga elzárta az utat. Mi a „Jézus, és nem Caesar” világnézetnek voltunk a fertőzőttjei. Ami tegnap Horthy-korlátok miatt nem válhatott magyar vérré, az ma ugyancsak akadályokba ütközik: változatlan küldetésünk az antifaszizmus, tehát a humánus erkölcsi missziója a mai Magyarországon nem talált talajra: nem rügyezhet, nem virágozhat. És ha itt-ott mégis dokumentálódik, úgy ez a csehszlovákiai „Jézus, és nem Caesar” jelige nehézkes törvényéből adódik, de a valóság, de a mindennap elfojtja. Sztálin, és nem Jézus; Tito, és nem Masaryk; Rákosi, és nem Ady!

*

Állásfoglalásom szubjektív indítékú, de objektív érvényű monománia. A megsértett, megcsalt, elárult antifaszizmus szószólója vagyok, egy megszakadt és megszakított folytonosság továbbélője, tanúja, makacs hűségese, őrzője és árvája. Tények, fejlemények, új konstellációk realitása anakronizmussá avathatja, megrekedéssé, egy helyben topogássá, de épp ezek az ellentétek, realitások tartják állandó önfeszültségben, éberségben, és az ellenkező eredmény annál jobban nyílik a mások által elhagyott, elárult kiindulópont felé.

A megcsalt ember, a csalatott ember nem felejt: örök seb marad, örök mementó önmagának és másoknak. Csak beszélni kell tudni róla, csak meg kell várni a pillanatot, amikor az események kiváltják és láthatóvá teszik különállását, különbállásának sziget voltát. A mai reálpolitikusok is lehetnek még egyszer hajótöröttek, a „haladónak” kikiáltott világ is lehet Káosz-tenger, és akkor a szigetek önmaguktól kiemelkednek és irányítanak. A menekültek őstalajra találnak, és önmagukra ismernek: emberségükre, mellyel és melyért egyszer már útnak indultak legyőzni a hatalmi káoszt, a fegyverbarbarizmust, az embertelen diktátumokat.

Életem, humanizmusom első felét a háborús élmény determinálta. Az „ember”-fogalom minden antimilitarista monotóniájával itt született. A háborús valóság, az embertelenség élménye indított a jobb valóság útjára. E keserű valóságcsöpp nélkül nem kristályosodhatott volna ki bennem a háborúellenes magatartás: a fegyver s vitéz elleni állásfoglalás. Sokáig fül mellett engedett mániákus ágálás volt. Mosoly és gúny fogadta, de ügyész is büntette;

és ez a monoton háborúellenes élményvariálás egyszerre csak igazolást kapott: új valóságot — Hitlert és világszövetséget: az antifasizmust. A háborús élmény ébrentartása, tudatosítása tett vájtfulóvá Hitlerrel szemben, és így kongathattam vészharangot mindennél hitelesebben és igazoltabban. Így lett az 1914—18-as alapélmény — az első világháború és kihatása — a második világháború reflektorozója. És így született meg az antifasizmus erkölcstudatának realitása, melyben kevesebb volt a líra, a sohatöbbé háborút sikolya, de annál több a tudatos makacsság: a non possumus. A non possumus egy hittételel elorozhatatlanságaként vált erkölcsi parancssá. És ez a non possumus nem vízenyősödhet el, ez az emberségvédelem morális imperatívusza, és ezért megvesztegethetetlen: események, tények, új konstellációk nem téveszthetik meg. Az antifasizmus élménye és tudata folytatásra kötelez. A monománia az antifasizmus élményteliességével ugyanúgy választóvíz és összehasonlító mérték marad, mint az első világháború után a háborús élmény mindent eluralása. Ahogy ez az élmény nem lett a háborús csődtömeg elfeledett ócskavasa és ismeretlen katonája az első világháború után, úgy nem engedheti meg ma, hogy az antifasizmust — a „fegyver s vitéz” tudatot — csődtömeggé deklarálhassák.

*

Amikor 1941-ben internáltak minket, „vörösöket”, „szovjetbarátokat” stb., gondoltam volna-e, hogy azt a ruhát, amit az illavai udvaron koptattam, orosz vöröskatonák fogják ellopni tőlem a legszemérmertlenebb módon többi holmimmal együtt?

*

A pánszláv mohamedanizmus ugyanolyan, mint Hitler „ezeréves” birodalma: eltúlozni, a jövőre rálicitálni, előlegezni. Legjellemzőbb szavaik: „soha” és „örökké”. Ez mind a belső bizonytalanság kétségtelen jele. Elnézem a képeket: Berlinben — az ellenség szívében — a győztes orosz vöröskatoná gigantikus szobrát. Hol, mikor csinált ilyen állandósított arculcsapást ellenség földjén idegen katonai erő? A maga győzelmét mint örökkévalót manifesztálja. Miért ez a mohó öndokumentálás, ez az emlékfetisizmus, ez az érbe öntött Gessler-kalap?* Demokrácia, humanizmus ilyen nem ismer. A szobrok — legalábbis gondolatban — az örökkévalóságnak készülnek; ez a hódító szo-

bor az állandóságot terrorizálja, előlegezi önmagának, és nem veszi észre, hogy a hódító ökle ellenséges földön — elfáradt, mert átok fonnyasztja.

*

Monstrumnak, időszerűtlenségnek éreztem magamat az egész hitlerizmus alatt: egy ittfelejtett, elfelejtett özönvíz előtti lénynek — és az lettem különösen 1939. augusztus 23-a után — amikor nyíltan gúnyoltak, és kérdeztek: mi is vagy te most tulajdonképp? És íme, megmaradtam, és szólnom kellett volna: tanúságot adnom és mondanom. Én voltam fölényben, én lettem koronatanú, én vádolhattam: a nevetségessé vált monstrum. De mielőtt szóhoz juthattam volna, újra özönvíz előtti lénné avatott a ma uralkodó neofasizmus, és újra anakronizmus vagyok, félreállt (nem félreállított!) emlék.

*

Ha valaki, úgy a szlovenszkói magyar író elmondhatja magáról, hogy hiába élt. Önmagában és önmagának élt csupán. Illúzió volt tiszta erkölcsi realitásában (a legnagyobbat is vállalta és merte). Legkisebb rezdülése is missziós igényű volt, de hiányzott e küldetés legfőbb kelléke: a hatás, a visszhang, a közönség, mely átvette, továbbította, magába nyelte volna hangját.

Története ismeretlen, mert szándék volt csupán, és egyedülvalóság. Küldetése tragikus, mert önmagát emészti tanúk, színpad, közönség nélkül. Csak önmagában lehet erős, és épp azért ez az adott magatartás a mai viszonyok között is. Egyedül és mindenkiért; egyedül, tartalékolva és elátkozva; de hiszi, hogy jön egy érintés, egy ébresztés, mely mindenki részére élővé, hatóvá teszi újra.

*

A cél az egyéni szabadság, mely magába zárja az egyéni felelősséget, és így az egyéni igazulást vagy bűnhődést.

A kollektív bűnhődés vagy üdvözülés: kétes dolog, mert úgy az egyiknek, mint a másiknak az egyén csak megérdemeletlenül, tehát jogtalanul lehet a részese. Én pl. mint magyar jelenleg a kolektív bűnhődés jogtalanságát szenvedem, míg ugyanakkor a szlovák a kollektív igazulás jogtalanságát élvez.

*

A szlovenszkói magyar író csak akkor lett ismert és visszhangos, ha kilépett börtönéből, ebből a furcsa bűvöletből és bűvkörből, mint Márai, Komlós, Jöcsik, Balogh Edgár.

*

Jaj a győzőknek! A háborút megnyerték, de a békét elvesztették. Foglyuk, zsákmányuk és átkuk Hitler lett: a megállíthatatlan háború.

A béke mint szó, maga a fogalom az ismeretlenség, az elérhetetlenség homályába vész el. Ennek a háborúnak első számú áldozata: a békelehetőség. Ossietzky kétszer halt meg hiába. Hitler még pacifisták ellen küzdött, még volt hatásuk, létük, eszméjük. Ma eleve hatástalanságra vannak ítélve a győzők jóvoltából. Hitler örökébe új pogányok jöttek, rosszabbak és gonoszabbak, mert hitehagyók és hitelrontók: csak önmagukat, hatalmi céljaikat és vágyaikat világgá nagyítók, akik emberrel, emberséggel csak mint ellenséggel találkozhatnak, akik békéről többet nem beszélhetnek, hacsak nem mint farizeusok.

Az emberiség mai története gigantikus hatalmi arénába zsúfolódott. Bitangul leegyszerűsödött minden: két hatalmi konkurens néz farkasszemet a hatalom birtoklásáért. De az áldozat, az objektum én vagyok. Én: a változatlan antifasiszta magatartás, az emberséges cél szubjektuma, tegnap és ma egyformán a militarizmus és barbarizmus vétője: non possumus! És ordítom szobám négy fala között, melyet szavaim kimondhatatlansága, visszhangtalansága avat cellává, de őrhellyé is, elveszett posztta: lehetlenséggé, felesleggé. Az egyedül lehetséges értelmes és szükséges szavak egy lehetetlen, értelmetlen semmibe zuhannak, eleve elítéltségre, elsiketültségre, elnémultságra, noha szerepük fékezése, botlatás és elmarasztalás.

Író vagy: bíró vagy. Soha jobban nem érezted szereped kivédhetetlenségét. De bíró, ki cellában ül, ki ítéletét csak négy szobafalnak suttogja: fogoly! Te vagy a fogoly: emberség megőrzője, mértéke, alkalmazója. Író vagy, bíró vagy. Soha jogosultabban, soha szükségesebben; és fogoly vagy, magatartásod hűségese, és vádlott leszel abban a pillanatban, mihelyst árva szavad valahol és valahogy levegőt kap: visszhangot.

*

Eddig gazdasági krízisek vezettek háborúkra, most fordítva: az általános gazdasági krízis akadályozza meg a háborút.

*

Van egy változatlanság, mely megvan és egyforma Krisztustól Adyig. Ez a változatlanság a morális alapelvek kiirthatatlansága, a lelkiismeret-totalitás magatartása, a felelősség örökké egyforma és mindenkor csak egyféleképp alkalmazható erkölcsi alapparancsa.

*

A *Palackposta* új címe: *Csödtömeg*. A vízzel együtt kiöntik a gyereket. Palackpostával kezdődött, mert még volt remény, és csödtömeggel végződik: ez a keserű látélet. Egyszer már meg kell mondani, le kell szögezni a legreménytelenebb helyzetet: a felszabadításban megölt antifasizmust. Csödtömeg, mellyel nem tud senki semmit sem kezdeni, melynek nincs valósága és gyakorlati értéke. (A magyarság legértékesebb antifasiszta rétege — a szlovákiai magyarság — pl. két ország tehertétele lett egyszerre: megértetlen, otthontalan, száműzött.)

*

Az antifasizmus nem egyszerű negáció, mert a rossz ellenében a negáció pozitívummá erősödik (ellenkező példa az antiszemitizmus). Az antifasizmus magja a morális ember, ennek védekezése, tiltakozása és realitása egy infernális nihilizmussal szemben. Ahol ez a morális embermag nincs meg, ott lényeges szembehelyezkedés és állásfoglalás a fasizmussal szemben nem lehetséges. Ott legfeljebb konkurens különbségről van szó, ahogy a közelmúlt és a jelen oly beszédesen bebizonyította.

A fasizmus egy fajhatalmi totalitás, mely tömegbázisra, „egységre” épít; az antifasizmus egy szellem erkölcsi állásfoglalás, mely lényegében csak az e g y e s r e építhet. Az individualizmus nem véletlenül volt a fasizmus legnagyobb ellensége. A fasizmus tömegarc, nyájmentalitás. Ellenszere csak az egyéni arcél lehet: a személyi moralitás. Ahol az emberi jogok, az emberi méltóság — tehát e par excellence individuális princípiumok — kisebbednek, törést és elnyomatást szenvednek, ott a fasizmus lelkisége dolgozik, és vele szemben

az antifasizmus tegnap és ma egyformán csak erkölcstudatával és felelősségtudatával védekezhet.

Ma arra eszmélünk, hogy az ázsiai kommunizmus, tömegjellegénél fogva, sohasem lehetett komoly világnézeti ellenszere a fasizmusnak. Egy tőnek a hajtásai, és mint ellenfelek csak a hatalmi síkon ismerhetnek egymásra.

A német fajtotalitás és a szláv kommunizmus csak a cseh, lengyel és ukrán térben ütközhetnek össze. Minden más csak elő- vagy utócsatározás, propaganda vagy diplomácia. A lényeg: a rokonság. A lényeg: a hatalmi mentalitás mint a tömegnacionalizmus mozgatója. A lényeg a hatalmi célba bekalkulált embertelenség, az erénnyé kiforgatott militáns barbarizmus: a parancsuralom mint vezetők és vezetettek konform kinyilatkoztatási életformája és „harmóniája”. De ennek az árát az egyén fizeti meg, mindaz, aminek az egyén, az individuum a hordozója: tehát a személyi erkölcsi felelősség, mely egyéni büntudat és igazulás; lelkiismeret, mely toleranciát követel önmagától és másoktól, önmagának és másoknak; morál, mely eléri a szabadságtudatot; kultúra, mely nem előírás és adagolás, de keserves-boldogan szerzett és gyűjtött elorozhatatlan vagyon; szellem, melynek kételypercei és pesszimista távlatai is vannak; emberség, mely büszkeség és alázat egyben: méltóság és szeretet, tudat és mosoly, erő és segítség, a lényeges krisztianizmus: önmagam, tudatom, küldetésem, felelőssítésem a passzióig, a példaképig, mások tükrözésére, erősítésére, a jó nehéz követésére.

Az ember, az egyén: az erkölcsi alapposztulátumok hordozója — mások okulására és tanulságára. Ez a legnagyobb felismerés. Ezt elérni, ehhez hűnek maradni, a legfőbb jó. Az i g a z i antifasiszta mint ennek a legfőbb jónak tudatos hordozója, vállalója, vétője és kinyilvánítója csak akkor maradhat hű felismeréséhez, ha ezt a zsinórmértéket egyformán alkalmazza a tegnap és ma más-más indítékú történéseivel szemben. A hatalmi totalitás eddig legkinyilatkoztatóbban — mindent összegezve, mindent egy kártyára téve — a náciizmusban érte el tetőfokát. Ez ördögi tabula rasa kísérlete ellen összefogott minden más ellenerő. Nemcsak a lényeges, a gyökerében veszélyeztetett univerzális humanizmus, de minden másfajta hatalmi front is, imperialista világnézetek, melyek lényegükben szintén világot akartak birtokolni és a maguk arcára formálni, de még nem készültek el teljesen, vagy még voltak gátlásaik, kételyeik: erkölcsi gátlásaik és sikerkételyeik. Az antifasizmus frontján tehát nemcsak eszmék, erkölcsi magatartások, humanizmuson alapuló világnézetek találkoztak közös felháborodásban és utálatban, közös védelemre, de minden, a német fasizmussal nem társult imperializmusok is. Az antifasiz-

mus, mely lényegében erkölcsi front volt, hatalmi front lett, a militarizmus ugródeszkája. Mikor a náciizmus mint militáns erő megszűnt, az őt legyőző imperialista erők természetüknél fogva saját törvényeiket követték.

Az imperialista vákuumot, melyet a német imperializmus kiesése okozott, be kellett tömni, de ezzel a győzők ugyanakkor a legyőzött ellenfél vágypotenciáját is örökölték: a világaluralmat. És abban a pillanatban kitűnt, hogy a fasizmus nem halhat meg, mert hatalmi célját a győzők — mint zsákmányt és mint átkot — örökölték. A német fasizmus ellen egybekovácsolódott erkölcsi negáció csak későn eszmélt a rettenetre: vele szemben újra ellenség áll: új imperializmusok, melyek mértani hatvány szerint még totálisabban, egyre nagyobb szektorokat bevonva törnek a hitleri tér most már vagy orosz, vagy amerikai megvalósítására.

Semmi sem változott. A náciista kísérlet — a hatalmi totalitás — világtörténelmi iskolát csinált. Ma a győzők gyakorolják, folytatják, tökéletesítik az öngyilkosságig. Nincs e küzdelemben, e törtetésben, e rettenetben nagyobb vesztes, mint az antifasizmus lelke, jegye és ismérve: az ember. Az antifasizmus tragédiája most teljeseedik ki: a nevében és jogában a náciizmus ellen indult erők ma az antifasizmusban — tehát az emberség hordozójában — hatalmi törvényeiknél fogva kell, hogy ugyanazt a botlató erőt lássák, mint amit a hitlerizmus ösztönösen mint az első számú ellenséget jelölt ki. Hatalmi síkon imperialista cél szolgálatában tegnap és ma az egyre jobban árvuló ember a leggyűlöltebb mementó. Ellenség voltunk tegnap, és ellenség vagyunk ma. Bűnünk tegnap és ma egyforma: az igenlő vak tömeggel szemben, mely a vezérek mikrofonhangjára részegen üvölti az előre tudott, kívánt és parancsolt igent, mi szellemerkölcsi adottságunknál fogva, emberségünk felelősségének tudatában némítottnak és hangtalanul rázzuk a fejünket: non possumus!

Évek, évtizedek óta: non possumus! Évek, évtizedek óta negációban, tagadásban élni, e tagadás makacs hűségében és vállalásában: ki ismer ennél nagyobb pozitívumot, cáfolhatatlanabb korvádat és ítéletet?!

XIX. NOTESZ

Január

Minden a múlté. Az antifasizmus is, de hűtlenség, hitehagyás avatta múlttá, csődtömeggé. És így nincs elveszve semmi sem. Szorongásnak, hűségnek, állhatatosságnak jövője is lehet. Csak ez képesít jövőre. Az új erkölcsi törvények hordozója, élője és éltetője vagy? Ha igen, akkor múltad: jövő. És nincs hatalom, mely elorozhatná.

Ellenség vagy. Voltál tegnap, és vagy ma. Ellenség vagy: író vagy. Kultúra tudata, és ma barbarizmus a tét. Ellenség voltál: ember voltál, amikor ember-telenség konjunktúrája tobzódott. És megmaradtál. És vagy tovább: író és ember. És vagy tovább: ellenség. Igazolva vagy: igaz vagy. Vádlottá avattak? Bírói tisztet el nem orozhatták. Pedig csak tanú akartál lenni.

*

Nem tarthatok azokkal, akik a szláv kommunizmus elleni harc jogcímén akarják mindenütt a maguk reakciós pecsenyéjét megsütni. A szláv kommunizmus elleni harc nem erősíthet fasizmust, és nem adhat ennek menlevelet. A szláv kommunizmus elleni vétó a fasizmus újfajta megnyilatkozása elleni tiltakozás, és azt nem lehet a tegnapi fasizmus hasznára folytatni. Csak olyan magatartásnak van itt értelme, mely együtt és egyszerre likvidálja a nácizmust és rokonait, valamint a szláv kommunizmust és tartozékait.

*

A csődtömeg fontos tartozéka: az emberi jog. Bizonyíték: a békeszerződések, ahol a kisebbségek „emberi” jogáról szó sincsen. Ezek el vannak intézve sommásan. Nem fontos többé sem az erkölcsi meggondolás, sem az erkölcsi álarc. Egyszerűen nincs többé szó emberi jogokról. A fasizmus embertelensége magával rántotta az emberi jogokat is: csődtömeg mindkettő egyformán: német hatalmi konkurencia és a humánus erkölcsi gátlása. Egy csapásra két legyen! A mai uralkodó imperializmusok egyszerre és együtt likvidálták mindkét pólusbeli akadályozóikat. Ez korunk borzalmas lehetetlensége: lehetősége.

*

A terror és parancsuralom barbarizmusa ellen a fasizmussal szemben annyi emberségi és szellemszabadsági nosztalgia gyűlt fel bennünk, mely eleve képtelenné tesz minket minden másfajtajú diktátum megértésére és — elviselésére.

A szláv kommunizmus mai megnyilvánulási formái ellen a fasizmussal szembeni utálat tett minket érzékennyé és elutasítóvá. Mi a parancsuralom ellentétét szomjúhozzuk, egész valónkkal az emberséges életet, az emberhez méltó életet. A fasizmus nyitotta ki szemünket a szabadság értékelésére és realizálására.

*

Antiimperializmus? Rendben van. De akkor legyünk következetesek. Antiimperializmust csak antimilitarista mentalitás realizálhat, csak olyan magatartás és világnézet, melynek első számú ellensége a „fegyver s vitéz” attitűd, mely hódító hatalmi törekvéstől mentes, és mely a hatalmi princípium ellen-szeré. Lamettakirakatok nem beszélhetnek antiimperializmusról. A SZU, mely állítólag az „egész emberiségért” szállt síkra, közös célokért, ma ilyenről nem is beszél. Nem antifasiszta háborút folytatott, hisz állandóan a „nagy honvédelmi háborúról” beszél.

*

A fasizmus terrorizmus, a fasizmus Führertum. Mi a fasizmus? A fasizmus első és legfőbb jellemzője: a diktatúra, a türelmetlenség, az intolerancia, a csak egyféleképp megengedett látás, hallás és gondolkodás. Tehát fasizmus minden rendszer, világnézet és kormányzat, mely tengelye központjába ezt helyezi.

*

Az egyszerűsítés iskolapéldája: ami nem kommunizmus, az fasizmus. Ma újra a „harmadik út” emberei a legnagyobb „fasiszták”. Egyszer már megéltünk ilyen végzetes anatómiát, melyet aztán Komintern-kongresszusokon kellett helyreigazítani. A sztálini kommunizmus legjobban rohamozott és leggyűlöltebb neve a „szociálfasiszta” volt. Aztán beszéltek általánosított kleriko-fasizmusról, és a valóságban kitűnt, hogy az intranzigens katolikus Né-

metországban a legkövetkezetesebb antifasiszta lett, belső adottságánál fogva. Több és lényegesebb ellenerő volt, mint az elfüstölő és belülről kilúgozott kommunista tömeg, mely egyik napról a másikra — 1939. VIII. 23-a és a belső rokonság következtében — Hitler katonatömege lett (elég, ha a Torgler-esetre gondolunk: * a lipcei per hőse náci lett). (A hősi, de elszigetelt kommunista, antifasiszta példák csak még jobban aláhúzzák a megállapítást.)

*

Fegyver s vitéz ellen harcoltál, s most a megnövekedett, az általánosodott szektornagyobbodás időszerűtlenné teszi ezt a magatartást. Az éremfetisizmus, a lamették árvává avattak.

*

Harmadik útról beszéltek, tehát arról az útról, mely nem lehet sem Amerika, sem Oroszország útja, és elfelejtitek, hogy a harmadik út követelése tulajdonképp az elhagyott út követelése és követése: az egyetlené, az első úté — az antifasizmusé.

A harmadik út: az első út. Amerika és Oroszország elhagyták, így tehát ők jelentik a második és harmadik utat. Marad a hűség, a tisztaság és tisztesség útja: az első. V i s s z a t e h á t . A „harmadik út” az antifasizmus útja, úgy, ahogy az igaz és történelem volt: változtató, embert megtartó és erősítő. A harmadik út: az elhagyott út, az eredetileg kijelölt út, a vállalt és elárult és magazzal felvert út. Ez az út az antifasizmus barbárságot bélyegző, totalitarizmust szüntető, imperializmust leleplező útja.

Az antifasizmus: emberséget alapozó, országoknak, kis népeknek, kisebbségeknek, egyéneknek szabadságot biztosító, félelmet szüntető útja. Út, melyről letértek, melyet elhagytak, és így érthető, miért nincs emberség, szabadság és biztonság, és érthető, miért van félelem, bizonytalanság, embertelenség, erkölcsi káosz és hatalmi anarchia. Ez az út az emberhez méltó út, a szociális és kulturális élet útja, mely elvezet a faji önzéstől, intoleranciától, paganizmustól, kizárólagosságtól, tekintetnélküliségtől. A harmadik út az egyetlen, mely visszavezet a nihilizmusba torkolló rohanásból.

A harmadik út: Európa. Egyszerű és igaz: Amerika és Oroszország Európán kívüli hatalmak. Egy új háború előestjén — melyhez Európának semmi köze, de melyet az ő nevében és terhére fognak viselni — a harmadik út: Európa teljes splendid isolation-je az amerikai és orosz törekvésekkel szemben.

Ez a belülről éledő elkülönülés lenne a védekezés, a gyógyulás legbiztosabb útja: az öntudat-visszanyerés, a humánnumosztalgia legjobb jele. Tehát: vissza! A jelszó: vissza! A vissza: a non possumus.

*

A téli madarak eltűntek: miért nem jelentkeznek, hol vannak? Mert enyhe tél van? Ma, január 20-án először jelentkeztek a cinegék.

*

A *Palackposta* tegnap a remény utolsó játékszere volt. Ma látjuk, hogy nem érhet partot, egyre távolodik, nem foghatja ki senki. Csődtömeg lett a szocializmus, az ember marxi humanizmusa, mert az emberből ma is áru lett, „jóvátételi összeg”. A ma rettenetes igazsága: a győztes hadseregek gátlás nélkül hurcolhattak el rabszolgatömegeket. Deportációk: mikor volt ez utoljára? Törökdúláskor! Az ember mint kizsákmányolható, mint deportálható munkaerő!

*

A mai kommunizmus antifasizmusa a fasiszta ideológia legtipikusabb gyümölcse: csak önmagát akceptálva kizár minden mást.

*

A magyar—csehszlovák—oros viszonyhoz: tényleg igazuk lehet azoknak, akik 45-ben azt mondták, hogy a KP hihetetlen sovíniszta kisiklása egy pontos matematikai számítás része, melynek célját, x-jét csak Moszkva ismeri? Ma látjuk: az orosz kommunizmus célja volt a három nem balkáni, a nyugati orientációjú állam európai kulturális egymásrautaltságának megakadályozása. Magyarország, ČSR és Ausztria ezen a síkon többé nem találkozhatnak. Ugyanaz az eset ismétlődik, mint 37-38-ban, amikor Hitler tulajdonképpen azért nem ment át támadásba, hogy az ő „Randstaaten”-jei: Ausztria, Magyarország, ČSR össze ne jöhessenek.

A Szovjet felhasználta Beneš atavisztikus, beteges magyargyűlöletét, és így könnyen lanszírozhatta a némettel rokon magyar kitelepítést, és boldogan igenelte a kassai programot, mely nemlétezővé avatja a szlovenszkói magyarságot.

*

Miért fenekedik a marxizmus annyira az egzisztencializmus ellen? A mai létbizonytalanságnak ez a l'art pour l'art fenegyereke tipikus kortermék, mert korvalóságot emel filozófiai síkra. Viszont a munka sztálini vonalvezetésében, a munkaversenyben nem létezhet létbizonytalanság, de mert itt tényleges létbizonytalanság van (diktatúra, rendőrállam, deportációk), a létbizonytalanságot tudatosító filozófiát mint káros nyugati és burzsoá dekadenciát természetesen el kell vetni.

*

Jaj a győzőknek, jaj a győzelemnek! Méltatlanok kezébe került a győzelem: kinémért[?] hatalmak kezébe: Amerika és a Szovjet. Ők lesznek eltékozlói a győzelemnek, meghamisítói, mert kisajátítói. Az egyiknek — a keleti partnernek — a fejébe szállt a dicsőség, és el akarja és el tudja hitetni önmagával és másokkal, hogy egyedül ő volt a győzelem oka és előidézője. A másik — Amerika — épp csak hogy belekóstolt katonailag a háborúba, és mert evés közben megjött az étvágya: katonanemzet lett.

*

Az értelem csak a maga eredményeit, szubjektív módon megszerzett eredményeit tudva ereszt mély gyökereket messzire a múltba, az örökségbe, a példákba, hogy messzire érjen túl a jelenen maradandó mondanivalójával. Az értelem épp azért nem fogadhat el felületmegoldásokat, melyek örökkévalósággá pukkanasztják magukat (Hitler „ezer éve” és pártcsalhatatlanságok). Az értelmiségi ö n á l l ó s á g a legnagyobb veszély és akadály a totalitáros kollektivitásban, a diktatórikus megoldásokban. Az Intelligenzbestie nem volt véletlen elírás és káromkodás. Goebbelsék pontosan rögzítették, ócsárolták és rágalmazták a tulajdonképpeni ellenlábast.

*

A *Palackpostából Csödtömeg* lett. Csödtömeg: temetek. Temetem magamat, magunkat. Halott vagyok, sírfeliratokat gyártok, sírverseket — feltámadásra.

*

Tegnap büszkén vállaltuk a kommunizmust: dac volt ez, tiltakozás, a mászt akarás muszája. Ma azonban nem a győzelem jött el. A mai kommunizmus nem a felszabadító, megszabadító érzés hordozója. Mára — mint kiszolgáltatottjai — csak konjunktúráját szenvedjük, a mások hatalmi tobzódását. És minden konjunktúra a hatalmi kérdés gyümölcsöztetése, mellyel azonban együtt jár a napos oldal züllesztő szerepe. Mi sose álltunk napos oldalon, mi nem a napos oldalra készültünk. Mi a győzelemben az antifasizmus erkölcsi tudatát véltük felerősíteni.

*

A győzelem jutalma a zsákmány. A zsákmány azonban nem mindig áldás. A zsákmány nem enged, a zsákmány beeszi magát, és a győztesek átka lesz. A mostani háború zsákmánya is jogát követeli, életét, önmagát: a fasizmust. A győztesek nem engedik ki a kezükből a német zsákmányt. Nem engedhetik. A győztesek történelmi bűne történelmi bűnhődést von maga után: békekép-telenek. Magukba nyelték a fasizmus lényegét: a háborút. Az antifasizmus likvidálása minden táborban a maga módján duzzasztotta föl a fasizmust. Lényeges ellenszer nélkül nincs változás, nincs másultság, nincs béke. A győztesek a zsákmány jogán és átkán egyek lettek a fasizmussal: nem engedhetik ki a kezükből Németországot: a kísértő és vakító bizonyosságot, önmaguk győzelmi valóságát és tükrét.

*

Csak ami emberségben fogant, lehet időtálló és emberhez méltó. Marx Menschwerdungja még humanisztikus indítékú volt, de Lenin és Sztálin már hatalmi stratégiák, a proletár ideológia machiavellistái.

Ami ma van, az tömegpedagógia a hatalom érdekében. Zsdanov teljes mértékben igazolja Gide meglátását: Gide a Nyugat szeme volt, és mászt és másképp nem láthatott. De ami akkor hazugság és rágalom volt, azt most Zsdanov mint ideológiai vagy—vagy—ot szuggerálja: az egyedül üdvöztető, és így legmagasabbrendű szovjet-orosz kultúrát. A gide-i kis adalék és meglátás igazát Zsdanov most kötelező dogmaként dekretizálja, cikkelyezi", és így Gide-nek hallatlan elégtételt szolgáltat: az európai kultúra magasabbrendűségének teljes tagadásával.

Az alacsonyabbrendűségi tudat dolgozik itt hatalmi eszközökkel, imperialista lelkülettel, mely a végén kénytelen elhinni a maga diktatórikus állítását, és így el is hinni a saját felsőbbrendűségét. Túlkompenzálja önmagát, hogy megszabaduljon a lidércről, a reális valóságtól.

A zsdanovi új kultúrvonal egyet bizonyít: az orosz kommunizmus lényegképtelenségét *u n i v e r z a l i z m u s r a*. Aki önmagát látja, az csak önmagát oktrojálhatja másra. Mintha ezt a folyamatot egyszer már megéltük volna, de akkor hitlerizmusnak, fasizmusnak, Herrenvolk-ideológiának hívták, és egy egész világ mozgósított ellene, mert az egész világot ellenállásra provokálta hívalkodó, csak önmagát látó nagybolos.

*

ČSR „nyugati demokrácia” volt, és ma a ČSR-ben a lakosság egy részét törvényesen és rendeletileg és minden skrupulus nélkül kizárhatják az emberi jogokból. Amit velünk tesznek, az enyhén szólva a demokrácia megcsúfolása. Húsz év előtt ilyesmi a világfelháborodást idézte volna a fejükre.

*

A mai társadalmak és csoportosulások képtelenek a békére. Egyetlen funkciójuk a háború előkészítése. És ez a funkció megegyezik a fasizmus szerepével. De a német fasizmus ellen még egy egész világ fogott össze. De mi, ki fogjon össze egy egész háborús világ ellen? Ki bírja el e rettenetes posztot? A szellemember ma egy egész világ ellen harcol.

A mai valóság: a Lebensraum-igények hihetetlen meztelensége és diktátuma.

A mai uralmi rendszerek céljaik érdekében annyi amoralitást mozgósítanak, annyi aljas ösztönt szabadítanak fel, hogy céljukat — a hatalmat — elérve képtelenek a moralításra átváltani. Az eszközzé silányított fogalmak itt visszaütnek: többé nem hozhatók konstruktív értelemre. A mai hatalmi rendszerek képtelenek az embernemesbedést szolgálni, mert — még ha akarnák is — *e r k ö l c s i l e g k i f u l l a d v a* érnek célhoz, és akkor a hatalom kénytelen önmagát morállá emelni, erkölccsel azonosítani: hazudni, terrorizálni.

Ma megértem a *Palackposta* visszhangtalanságát. Ami itt ki van mondva, az sosem volt a tulajdonképpeni cél, amihez apelláltam, az nem lett mozgatóerő. Ma megértem visszhangtalan hangomat: válasz és tükrözés helyett a „győzelem” némítja és tagadja. Az antifasizmus mai tükörképe a felismerhetetlenségig eltorzult, megmászult. Nem ismerek magamra: tegnapi hitünkre, szorongásunkra, makacsságunkra. A tükörkép nem én vagyok, nem mi vagyunk a tegnapi tiszták és emberségerősítők. Eltévedtem a mában? Utat, ajtót tévesztettem? Idegenek közt vagyok, ellenség között élek, kik szájukkal tegnapi ígéinket üvöltik, de a valóságban tegnapi elleneink embertelen gyakorlatát folytatják. Nézem, forgatom, hallgatom ezt a palackpostába zárt és megőrzött hangomat, latolgom, próbálgatom mai értelmét, útját, célját, helyét, és szemnyitó időszerűtlenségre döbbenek: magamra, a tegnap volt antifasizmus mai üres értelmére, az európai csődtömegre, a humanizmus facér voltára, a tegnap volt hasonló szituációra, de akkor még volt remény, és úrnak tudtam magam Tomiban.

Sohol sem ismerek tegnapi célkitűzéseinkre. Ha ehhez a tegnapi magatartáshoz akarok hű maradni, nem bólinthatok igent és nem adhatok felmentvényt és nyugtát a győzőknek. Mi nem ezt akartuk, mi nem így akartuk!

XX. NOTESZ

Február

Mit törődhet Magyarország a mi elárvult és elárult tegnapi szavainkkal, amikor kitelepített, otthon-árvult magyarjainkat hideg közönnyel fogadja?

Egy pedagógusnak mindig könnyebb: formálhat, változtathat úgy, hogy az eredményt rögtön figyelheti. De egy magamfajta pusztába-kiáltót a visszhangtalanság megöli... És mégis, mégis, mégis írom a non possumust, az elkülönülni-muszáj Ady-változatait: és mégsem, mégsem, mégsem.

Most a palackpostás maga bontja fel elárvultan tegnapi üzenetét, és döbbenten figyeli aktualitását más előjellel, és épp azért tudja hiábavalóságát.

A csődtömeg lényegében nem más, mint az antifasizmus erkölcsi fenomén volta, mely ma új ellenségekre döbbenve ismét csak védekező, ellenálló konokság, és így morális magatartás. A *Csődtömeg* szenzáció lehetne, ha nem volna — bűnjel, mai vád: tegnapi tükör a győztesek riogatására.

A tegnapi védekező, ellenálló konokságot mai rokonjelenségek éber permanenciában tartják. Mit tehet mást a palackpostás? Grimaszt vág, kegyetlen grimaszt, és a *Palackpostára* új címet ragaszt: *Csődtömeg*.

Ezek az írások a fasizmus viharában egy *Palackpostában* kerestek menedéket. Szerzőjük túlélte a vihart, és a palack nem idegen partokat ért el üzenetével, de az ügyvédi irodában hagyatéki letétként kezelt csomag visszaérkezett küldője kezébe.

*

Ady a magyar kapu. Az utolsó Ady-írásunk címe nem véletlenül volt *Porta Hungarica*. Dévény volt a nyugati kapu: döntő és elhatározón Európa. A Nyugaton kiteljesedett emberi jog és emberi méltóság. A gondolat igaza mint a szellem erkölce. Most Nyugatot bitorló és kisajátító szélhámosságok jobbról-balról kaput rekesztenek, és primitív, barbár, pogány betörést improvizálnak.

Itt és így Dévény bizonyásgtétel, a *Porta Hungarica*: cáfolat és Ady-elmarasztaló ítélet. És ez a Dévény, ez a Nyugat ugyanakkor mindig Nyugat-korrekción is volt: „Nyugat ellen Nyugatot hozz.” Ady sem véletlenül az „újból élő és makacs halott.”

*

E sorok egy magányos ember riadozásai, ki idegenül áll e mai világban, mint őse, példája, Ady: „Igaz-e csúf menekülésem?”

Amikor valami visszavonhatatlanul, jóvátehetetlenül széttörik: eszmélünk pótolhatatlanságára, nélkülözhetetlenségére, és szerelmetes gyöngédséggel illesztjük egymáshoz a darabokat és cserepeket: „megrontásoddal megszépült varázs.”

*

Stirb und werde! Változni és változtatni csak a jó irányában szabad. És én újra változtam, mert az ellenséget máshol látom. Az ellenség: a győztesek. Légy hű önmagadhoz!

*

Tegnap a szlovenszkói magyar író szövegezte küldetéséssé az antifasizmust, nem véletlen tehát, hogy ő hirdeti mai csődjét, visszhangtalanságát, eredménytelenségét. Senki másnak nem volt ez ennyire életet kiteljesítő eleme, mint a szlovenszkói magyar írónak, senki úgy nem érzi élete mai céltalanságát, árvaságát, csalatását, mint ő.

*

Írányművészet: ez még akceptálható, de írányított művészet?! Ez a legtisztább Goebbs.

*

Mit ér az anyagi felszabadultság — munkásjog, bérek — ha annak lelki, szellemi, erkölcsi törpülés az ára, ha az nem jár az emberség megnövesztésével, ha ez — mint ma — csak hatalmi és militáns indítékú?! (A jó katona- és munkaanyag biztosítása.) Az emberek így újra csak egy dinamika lelkesültejei vagy ugrasztottjai lesznek, egy egyoldalú orientáció hipertrófiásai, irányított élet és gondolkodás boldogai, felelőtlenjei és —áldozatai.

*

A kereszténység és szláv kommunizmus két, egymással különböző princípiumot vetítettek a világba, mely élteti őket és a világot. A kereszténység a szeretet parancsát, a szláv kommunizmus a tudatos gyűlölet dinamikáját. Ma a gyűlölet vetését éljük, sőt szenvedjük, és már tudjuk, hogy ez nem lehet az a princípium, amely megoldja a válságot. Ellenkezőleg, ez teszi permanenssé. A kereszténység a toleranciát hozta, a kommunizmus az intoleranciát avatta erkölcsi kategorikus imperatívusszá. A szláv kommunizmusnak lesz-e igaza, vagy a szláv Tolsztojnak, aki újra megszóvegezte a szeretet törvénytábláját?!

*

Biztos, hogy a gazdasági helyzetnek, társadalmi kutatásnak, az anyagi strukturális primérségnek konform vizsgálati és szemléleti módja a történelmi materializmus. De e kizárólagos alkalmazási mód a szellemtudományoknál eleve csődre van ítélve. Szellemi, lelki dolgoknak, jelenségeknek az anyagtudomány nem lehet adekvát vetülete.

*

Hitlernek mér országokat kellett megszállni, hogy gleichschaltolva legyenek; ma ugyanazt megteheti a forradalmi élcsapat.

*

Európa a hátunk mögött van. Európa halott. A szó a hűséget illeti. Európa a távoli kedves, vagy az aggódó anya? Elszakadva és elszakítva a szó a hűséget illeti.

*

József Attilának a szegénység épp oly muszáj és ihletője, mint Adynak egy Léda. Az ebből adódó különbség: a különbség.

*

Tolsztoj és Gandhi: a Nyugat nagy korrekciója.

*

Csődtömeg. Tegnap a szó, de máig érő. Az antifasizmus még nem töltötte be hivatását: célkitűzései még mindig megoldatlanok. Veszélyei, gátlói, akadályai még mindig fennállnak, és eltakaríthatlanok.

Mindaz, ami kizárólagosság, önhatalmúság, fegyvergyár és eredmény; mindaz, ami parancsuralom, legyen ez akár párt- vagy eszmediktatúra: ellenség, fasizmus, mellyel szemben csak az antifasizmusban kiteljesedett ellenállás veheti fel a küzdelmet.

Mindaz, ami önmagát emeli kizárólagos zsinórmértékül, intoleranciájával törvényszerűen rákanyarodik a hatalmi, a diktatórikus útra, és így szabadsá-

gellenes, gondolatellenes, lelkiismeretellenes antihumánus lesz: kizárólagosság, önimádat, hatalmi önzés.

*

Ezek egy magányos ember szavai, de ennek a magányos embernek szavai eddig még mindig szomorú igazolást kaptak.

*

Magyarországi magyarok az én hangomat nem hallhatták, könyveimet nem terjeszthették és olvashatták, de tudom, hogy amikor a nagy pedagógus, Imre professzor évek múltán, 1940-ben egyszer eljuttatta Telekihez a *Fegyver s vitéz ellent*, Teleki szinte felháborodva vetette a szemére, hogy miért zárták el előle ezt a könyvet.

*

A német hitleri imperializmus, mely népi imperializmus volt, a Herrenvolk fikciónak, a kiválasztottságnak megfelelő *g ő g i m p e r i a l i z m u s*. Sztálinék bűne nagyobb: mert ők egy nagy tradíciós szociál-humanisztikus, internacionális eszmét sajátítottak ki imperializmusuk motorosítására, míg Hitler egy öngyártotta infantilis, és mégis inferioris eszmezagyvaságot próbált őszintén a maga módján, és csakis a németek használatára és hasznára megvalósítani.

*

Ady magyar korának legreálisabb tükre. De ez kevés egy költőnél. Egy költő realitása a végérvényességtől függ. Reális meglátása az örökkévaló fluidumában (ez az igazi költészet: reális az abszolútumig), mint egy választóvízben edződik múlhatatlansággá. Reális adottságát summázni tudja, múlt- és jövőeredővé, lezárássá és — folytatássá. Ady alaplelkisége a humánus. Ez teszi őt képessé volt és eljövendő antihumánusok vétőzésára. Versei ma mottók, érvényes kádenciák, axiómák, mert emberségük sebe újra és újra felszakad, és vádol minden létező és eljövendő embertelenséget. Miért volt a második világháború legbeszédesebb mottója Ady? Miért lehetett biblia? És miért forgathatom most is, és találok vigaszt, szépséget, fájdalmas elborulást, ma is alkalmazható sírverseket? Miért lesz egyre maibb a Tegnap tegnap ígéje?!

Megint csak Ady az, aki a legmagyarabbul és a legbensőnkéből hozza ki a végérvényes mondanivalót. Csúf menekülése ma a miénk. Mégsem, mégsem, mégsem-jét ma non possumusunk gerincévé avathatjuk. És a „Megrontásoddal megszépült varázs”: a mi alapfájdalmunk és fájdalmas mosolyunk.

*

A barbarizmus: szolgák szabadsága. Egyedül itt és így élhetik ki emberi voltukat — embertelenségüket. A szolgák szabadsága: a háború. A felszabadított gyilkos ösztönök felhasználása a rabszolgatartók javára!

*

Engem jobban érdekel, hogy mi veszett el az emberileg jóból, mint az, hogy mit nyertünk szociálisan. Ha az ár nem éri meg a változást, ha itt passzíva mutatkozik, akkor hiába volt minden. Ha a szociális haladásnak kulturális emberségkisebbedés az ára, akkor hamis nyereséget könyvelhetünk el, mely előbb-utóbb megbosszulja magát a végszámadásnál, az ítéletnél.

*

Egri Viktor virgonc leveleket ír. Ő, akinek soha semmi köze nem volt a kommunizmushoz, baloldali mozgalmakhoz, úgy él, mint hal a vízben: otthon érzi magát. Egyre írja nekem az „igazoló” leveleket, és közli, hogy azonkívül drámákat is ír, mégpedig „vonalasakat”. Már a pesti Nemzeti Színház is elfogadta az egyiket. Micsoda fejlődés, micsoda karrier! Mit írhatok neki? Idézek levelemből: „Én egyre jobban úgy érzem magam, mintegy sebzett állat, aki sebével egyre messzebb vánszorog az erdő mélyébe. Nincs remény, nincs menekvés: én már tudom. Minden a hátunk mögött van, előttünk — semmi!”

*

A megváltást csak a belső ember hozhatja: ez minden kiút alfája és omegája.

*

A humanizmus: az emberi jog, szabadság és méltóság. Erasmust legyőzte Luther: az eredendő bűn dogmájának megtartása.

Ez a vallási dogmakizárólagosság, ez az eretnekprovokálás — mint ma látjuk — minden dogmává, egyházzá, kizárólagossággá, diktatúrává emelt eszmezsarnokság velejárója, azzal a különbséggel, hogy az eredendő bűn — melytől nem lehet szabadulni, mert determináció — most már csak a kívülről béklyója. Hitler a németet minden rossztól mentesnek, makulátlannak jelentette ki: kiválasztottnak és így Herrenrassenak, melynek nemcsak joga, de kötelessége is a többieket — a fajuk szerint és fajuk miatt bűnösöket — büntetve dolgoztatni, és ha úgy adódik, kiirtani. A Führeri „kegyelem” csak a német ember kiváltsága, és jaj annak, aki erre — mint német — érdemtelenné válik. Ennek más változata a mai kommunizmus. Faj helyett osztályidegent mondanak. (Ha ugyan nem — mint a mi esetünkben — szintén fajidegent.) Itt az Erbsünde a kapitalizmushoz, a burzsoáziához való tartozás. Ezek hiába követik el a jót, eredendően és maradandón mint burzsujok bűnhődnek unokáikban is. A kegyelem részese ugyanakkor csak a párttag lehet, ugyanúgy, mint máshol az egyháztag. Az új templomhoz, a párthoz való tartozás önmagában és önmagától mentesít minden emberi funkciót és céltól és illúziótól: az emberi szabadságtól, méltóságtól, tehát a humanizmus gátlásaitól. A humanizmus felesleges, szükségtelen és elavult: a szabadságot, jogot és emberi méltóságot a párt jelenti: isten, aki áld, büntet és kegyelmet oszt. Kételynek, kérdésnek itt többé nincs helye. Az ember fogalma, léte, erkölcsé felszívódott, elemésztdött a faj vagy a párt isteni kollektívájában.

*

A Palackposta: hatyúdal. A *Palackpostából* mindenképpen egy halott, egy fuldokló beszél: a szlovenszói magyar író, aki már nincsen, aki ténylegesen is, kézzelfoghatón is — csődtömeg, sőt tehertétel, aki jobb lett volna, ha meg sem születik.

Egy morális valóságot, a legigazoltabb történeti létet, a legjogosultabb folyamatosságot, a szlovenszói magyar antifasizmust fel kell áldozni egy illúzióért, az egyoldalú papirosszerződésért, az ún. csehszlovák—magyar barátságért, mely épp e népcsoport kisemmizése miatt sose lehet valóság, mert a szlovenszói magyarság mai állapotában mint hullaméreg fertőz majd halálosan tovább.

*

A mecenzéfi és stósi események miatt a németeknek — ahogy ők mondták: egy esetleges magyar betörés megakadályozása miatt — egy külön alakulatot kellett fenntartani és kiképezni Thurzófüreden. 1939 szeptemberében a hadköteles németeknek nem kellett bevonulni, de a táborba gyülekezni. Szóval, mi és a mánta németek, a mi „magyar” magatartásunkkal embereket, csapatokat vontunk el a hitleri háborúból és kötöttünk le. Ez ma kéne, hogy hadi értelemben — ami ma egyedüli kritérium máskülönben — érdemnek számítson. Ha ehhez hozzávesszük a Magyarországra átszökött bevonulandók majd százszázalékos számát, akkor ez itt felér egy igazi német vereséggel.

*

A *Csödtömeg* átlényegült *Palackposta*: egy magatartás példa erejű dokumentálása és konzerválása az embertelenség legkritikusabb posztján. A szlovenszkói magyarság fejfája ennyit megérdemel: egy koszorút.

Egy erkölcsileg igazolt és bűnösen ledorongolt, elhallgatott és semmivé avatott, erkölcstelenül letagadott és likvidált, emberhez és magyarhoz méltó magatartás dokumentumáról és testamentumáról van itt szó.

A szlovenszkói magyar lelkiség nincs többé; ami örökségérdemes volt benne, az itt van ebben a sorsszerűen kétszeresen elhajított *Palackpostában*. A mai történelmi realitás sodrába hajítva parányi játékhajó az egész. És mégis hiszem, hogy idők múltával kikötőre lel, becsületes megtalálóra, feltámasztó elégtételre: igazolásra, tanúságtételre.

A szlovenszkói magyarság nemcsak egy kihalásra ítélt néptörzs, népcsoport, de egy elmúlásra, időszerűtlenségre döbönt magatartás is, mely nem más, mint az európai lélek humánuma, szorongása, és az erkölcsi non possumus gesztusa. Mielőtt teljesen elföldelnék, mentsük meg azt, ami hagyomány értékű és értelmű benne, ami mondanivaló és elorozhatatlan ige — mindenkinek és mindenhol. Mert ez a szlovenszkói lényeg, amit mi megéltünk, ahogy mi azt megemésztettük és kinyilatkoztattuk, az mindenkinek és mindenhol mondhat érvényeset, maradandón emberséget. Igen, múlhatatlan, mert hasonlatot, példát és példázatot jelentünk. Rövid volt az életünk, sovány a termésünk és az aratásunk, de új vetésre még mindig kitelik belőle. És ahogy példaképünk: Ady örök magyar mag marad a hó alatt, belőlünk is élet kell, hogy nőjön igazunk feltámadásakor.

A *Palackposta* a szlovenszkói magyar író játékszere. Egy ittfelejtett, egy itt oldalra lökött néma élőhalott eszelős mozdulata, babrálgó monotóniája: mást nem tud, nem ismer, nem akar. Itt csúcspontot ért, itt történelmet jelentett, itt rögzített. Idegen szemlélő kell, hogy valami kísértetiesen lásson e mániákus monotóniában, mely íme, nem akar elmúlni, elnémulni.

*

A jövőben minden németekről szóló szemléletet félre fog siklatni a nácizmus manifesztálta és német lényeggé kihangsúlyozott torztükör. Épp azért ez nem lehet kiindulópont, innen nem szabad visszavetíteni. De megfordítva, az egész német múltat e torztükör elé kell vezetni. És akkor majd meglátjuk, szétszúzza-e a tükröt, vagy bólintva önmagára ismer, esetleg iszonyodva önmagára döbben.

*

Úristen, micsoda emberekkel diadalmaskodik tájainkon a kommunizmus! Akiiket itt látok, azoknak sem tegnap, sem holnap semmi közük az eszméhez. Ezek az emberek az amorális típusok különböző válfajai. Az emberinek, az erkölcsnek sem nyoma, sem lehetősége bennük. Újra bebizonyosodik: minden az emberi elégtelenségben bukik el.

*

Egyetlen nagy lélekgyilkoló művet ismerek: a tényleges lélekmérgezést és lélekkufárkodást: valakit a nyelvtől megfosztani, nyelvében egy idegen nyelv ráerőszakolásával megrontani, és mindezt zsaroló módon. Ez egyenlő az ember megrontásával, lealacsonyításával, mert a nyelv teszi a gondolatot: a szó, a gondolat különbözteti meg az embert az állattól, a szó és gondolat, mely legbensőbb, legsajátosabb húrján: anyanyelvén rezonál csak. A reszlovakizálás ilyen lélek-, ilyen embergyilkolás. Akik kifundálták, a perc sikerére gondoltak. De nem ezek az igazi bűnösök. Az igazi bűnös a magyar kormány, mely ezt hallgatólagosan tudomásul veszi, és utat enged neki. Az igazi bűnösök azok a kommunisták, akik hangosan a magyar patriotizmus mai letéteményeseinek szerepét vállalják, de nyugodtan hagyják, hogy egy több, mint félmillió magyar tömeg elkallódjon. Ezen az elkallódáson van a hangsúly, mert az elkallódás mindig egy bizonyos nemtörődömség eredménye. Az elkallódás

egy züllesztő folyamat, amit azonban meg lehet állítani, le lehet szerelni, ha van, aki fáradságot vesz magának, és vállalja a szerepet. Ez esetben nem a kallódók a bűnösök, de azok, akiknek módjukban van beavatkozni, és segítséget nyújtva, szolidaritást mutatva a folyamatot feltartóztatni. És ennek sehol semmi nyomát nem látja a szlovenszkoí magyarság. Sőt: ez az elkallódás a Vámbéryek és Böhmök* felfogásában könyörtelenül be van kalkulálva egy „kiegyenlítő” pacifizáló folyamatba. (Böhm mint stockholmi követ kijelentette, hogy miért ez az ugrádozás, ha a cél megkívánja, vesszen el a szlovenszkoí magyarság.) A cél szerintük a csehszlovák—magyar barátság, ami a történekm után mindenképpen illúzió. Az eszköz viszont a szovákiai magyarság tömege, tehát a magyarság legértékesebb, legdemokratikusabb, leghumanistább valóságának feláldozása. Lélekgyilkosság ez mindenképpen, felesleges és senki-nek semmi jót nem hozó emberrontás. És mindezt a demokrácia, a szocializmus, sőt kommunizmus nevében.

A reszlovakizáció nyelvi, nemzeti prostitúció lenne, ha mint az egzisztenciális vétel és eladás tétele nem lenne tragikus.

Hogy a kommunizmus erre képes lenne, ki hitte volna? Hogy a munkás megtarthassa viskóját, állását és munkáját a szocialista—kommunista rezsimben — ezért mindennél nagyobb árat kell fizetnie: nemzetiségével és nyelvvel, és így emberileg a legszerencsétlenebb fogoly marad: nyelv- és nemzetiség nélküli. Régen ezt az állapotot rabszolgaságnak hívták.

*

Miért nagyok Ady istenes versei? Egyetlen totalitásnak van értelme: a kereszténységnek, mert ez befogja az eget és a földet egyformán, és a kezdőpont és végpont egy: Isten. Befogja az egész embert testi térben és lelki, szellemi dimenzióban és időben. Épp azért mindenütt jelenvaló, és ezért totális. És még valami: nem kirekesztő totalitás — tehát hatalom, de befogadó — tehát szeretet, mely lényegében és lényegéből ad, és nem vesz.

XXI. NOTESZ

Tavaszi

A Márai—Lukács vitához: *Sértődöttek*. Eszembe jut, hogy Tucholsky halálakor mit írt a *Weltbrühwében* Halperin: „Seine Menschwürde wurde lebensgefährlich werletzt.”* És akkor hozátettem: ilyen is létezik. Igen, van sértődöttség a sérülésig. Ez az, és ez a Márai-attitűd is adekvátum: sértődöttség az undorig — és mint Tucholsky esetében —, a halálig, öngyilkosságig.

UTÓSZÓ

„... a stószai remete jó benyomást tesz, kijózanodva a kommunista pártból. A magyar kisebbség elszánt, de izolált védője... Magyarországra nem akar menni, itt pedig nincs sem írás, sem munkaalkalom. Egy igazi megölt lélek” — írta a kényszerűségből elvesztegetett évek Fábryjáról 1947 koraőszén Jászi Oszkár. Fábrynak ekkor már majd kilenc éve úgyszólván változatlanul a napló „az egyetlen létformája, egyetlen szellemi megnyilatkozása”. 1945 elején kezdi el *Üresjárat* című naplójának írását és folyamatos gépeltetését, mert „mindent lehet rekonstruálni, csak naplót nem: a pillanatot, az egyszer volt légkört másodszor nem lehet felmelegíteni”. Naplóját a féltés, a csalódottság, a kilátástalanság iratja: „A félelem beszél belőlem, a közös haza iránt, melynek neve nem Magyarország és nem Csehszlovákia, de Európa.”

Az eddig előkerült 21 noteszbe „firkált” följegyzéseket Fábry barátai gépelték és rejtgették, így az ismert kassai orvos Simai Béla felesége, Madzsar Lili — a közrebocsájtó nagyanja — is; a napló egy része az ő hagyatékában maradt fenn. A kézirat időközben Fábryhoz visszakerült többi része — hasonlóan több száz oldalnyi feljegyzéshez, majdnem kész íráshoz, cenzúrázástól féltett vallomáshoz — a halott Fábry ágya alól rejtélyes módon eltűnt.

A nyolcvanas évek elején került elő a napló első noteszainak gépiratos másolata s ezzel kezdett teljesebbé válni a Simaiéknál őrzött naplótöredék. Egy nyugati kiadás kísérletének kudarca után, már régióink forradalmi előszeleinek jelzésekor próbáltunk először — Magyarországon — eleget tenni Fábry naplóbeli figyelmeztetésének: „De szó, mely nem hagzik el kellő pillanatban, megbosszulja magát, és többé nem jelentkezik.” Ekkor került sor az első részletek közlésére (*Magyar Nemzet*, 1989. aug. 19., okt. 2., *Magyar Hírlap*, 1989. okt. 7., 14.) Ezekre az első és egyetlen reagálás 1989. okt. 20.-án jelent meg a pozsonyi *Új Szó* hasábjain. A közreadók válasza — a közben bekövetkezett változások ellenére — csak Magyarországon jelenhetett meg (*Magyar Hírlap*, 1989. dec. 5.). 1990. januárjában a kassai *Keleti Napló* már az első számában közölt válogatást az *Üresjáratból*. Később az *Új Szó*, majd az ugyancsak pozsonyi *Nap* (1991. ápr. 19.) jelentetett meg részleteket. A viszonyok megváltozásával rövid időre fölcillant a remény, hogy a naplót Szlovákiában is sikerül kiadni.

A válogatás mindig veszedelmes vállalkozás, magában hordozza a torzítás veszélyét. Fokozattan így volt ez az elmúlt évtizedekben, amikor bizony indokolt volt az olvasó gyanúja, vajon a válogatás nem a cenzúrázás egyik formája akar-e lenni? Bár a mi válogatásunk még 1989 júniusában készült, tisztán politikai okokból egyetlen részletet sem hagytunk ki Fábry szövegéből. (A teljes szöveg — azaz a napló *előkerült* részeinek teljes szövege az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Budapesten.) Arra törekedtünk, hogy válogatásunkban az előkerült szöveg minden gondolati rétege súlyának megfelelően legyen képviselve. Nem volt célunk, hogy „zsenialitások” gyűjteményét adjuk közre; így munkánk közben nem csupán a fajsúlyos, időtálló gondolatokra figyeltünk, hiszen Fábryt éppúgy jellemzik lazán odavetett, később talán maga által sem vállalt gondolat töredékei, mint kőbe véshetőre csiszolt szentenciái.

A közreadott szöveg meglehetősen bő válogatás; a ma ismert teljes szöveg leendő kritikai kiadása reményünk szerint a válogatásunkból kikerekedő képet legföljebb ha árnyalhatja. De talán nem teljesen reménytelen abban bízni, hogy a Fábry-centenáriumra, 1997-re tervezett kritikai kiadásba már belekerülhetnek az egyelőre ismeretlen helyen lappangó, többször említett további fejezetek; hogy ezek léteznek (vagy legalábbis léteztek), arra több utalást is találunk Fábry levelezésében, s barátai is céloztak rá.

Válogatásunk egyik szempontja az volt, hogy a többször előforduló gondolatok közül a legjobban megfogalmazottakat tartsuk meg. A gondolati teljesség viszont mindig előbbrevaló volt a formai jólfésűtségnél. Arra is ügyeltünk, hogy egy új gondolat, témakör első naplóbeli megjelenése ne maradjon ki a válogatásból, még akkor sem, ha ugyanazt a gondolatot Fábry később árnyaltabban, találóbban is megfogalmazza. Így válik lehetővé Fábry gondolati fejlődésének nyomonkövetése.

A fasizmus legyőztetésének és a fasizmus „győzelmének” fájdalmas paradoxona, a háború mint az ellenfeleket egymáshoz hasonlóvá tevő apokaliptikus erő, az antifasizmus, mint erkölcsi magatartás, szemben a hatalmi magatartás erkölcstelenségével — ezek a napló állandóan visszatérő gondolatai, így a velük kapcsolatos feljegyzések egy része „áldozatul esett” a válogatásnak. Viszonylag könnyű szívvel hagytunk ki többet a német fasizmus természetrajzáról szóló fejtegetéseiből is. Egyrészt azért, mert ezekben nagyon sok az ismétlés, ugyanannak a gondolatnak a „variálása”, másrészt, mert Fábry gondolatvilágának ez a rétege közismert, megjelent írásai is bőven reprezentálják. További visszatérő témája a humanista magatartás dicsérete, a huma-

nizmusnak a fasizmus antitoxinjaként való méltatása; ezekből a szövegekből is jó néhány könnyen kihagyható volt. Sokat foglalkozik a szerző az 1938–39-es mecenzéfi—stósi eseményekkel. Mivel majdmindegyik szövegben valamilyen többletet találunk a többivel szemben, ezek közül csak keveset lehetett kihagyni; az elsőt és az utolsót pedig természetesen benne hagytuk a válogatásban.

A napló további kulcsfontosságú témaköre — a fasizmus és a kommunizmus rokonsága-azonossága, a Molotov—Ribbentrop-paktum, a kisebbség jogfosztottsága, a szláv, ill. szlovák nacionalizmus, a hit, a jézusi magatartás erkölcsi felsőbbrendűsége stb. — mind jelentőségüknek megfelelően szerepelnek a válogatásban.

A válogatáshoz felhasznált kéziratról érdemes elmondani, hogy az két, egymástól határozottan elkülönülő részből áll.

Az első rész kapkodó, gyors, figyelmetlen munkára vall, s alighanem az eredeti gépirat újramásolásával jöhetett létre; tele van gépelési és helyesírási hibával, értelemtorzító elírásokkal. A második rész szinte megszerkesztett kéziratként hat, alig van benne gépelési hiba; a javítások — melyek részben stilisztikai csiszolások, részben értelmi kiegészítések, olykor tartalmi módosítások (pl. osztályharcos marxizmus szláv kommunizmusra javítva) — magától Fábrytól származnak.

A kézirat nemcsak olyan értelemben hiányos, hogy a szöveg 1948 tavaszán, a 21. notesz 1. bejegyzése után megszakad, hanem olyan értelemben is, hogy az eredeti, első fogalmazás, a kéziratot följegyzések egy része elkallódott és a szerző már át sem gépeltette őket. Erre maga a gépirat is utal („Itt x oldal hiányzik” — típusú megjegyzésekkel). A ceruzával, tollal s olykor géppel régi noteszok, naptárak hátlapjára írt gondolatsorok, -töredékek egy része máig is megvan Simaiék hagyatékában, s feldolgozásra vár. Az *Ürészjár*at ilyen eredetűre vall az is, hogy az egyes fejezeteit noteszeknek nevezi, s köztük néhány esetben időrendi átfedés van (pl. 1. notesz: 1945. május; 2. notesz: április—május).

A válogatás mindig csak a napló természetes, Fábry által kialakított egységeit érintette. Egyetlen esetben sem hagytuk ki valamely hosszabb fejtegetésnek egy részét, még ha a beavatkozás nem is járt volna a szöveg tartalmi megcsonkításával. A naplóban található német és szlovák kifejezéseket, idézeteket saját fordításban közöljük a *Jegyzetekben*. A napló kortörténeti háttérének jobb megértését szolgálja a *Függelékben* található, 1989 nyarán elkészített kronológia. Javításaink csupán helyesírási és nyelvtani jellegűek: a kéz-

irat első részeinek sokszor nagyon értelemzavaró, az olvasást nemcsak megnehezítő, hanem sok esetben félreértésre alkalmat adó vessző- és egyéb hibáit a szöveg értelmének, ill. az érvényes szabályzatnak megfelelően javítottuk; az idegen szavak helyesírását a Bakos-féle *Idegen szavak és kifejezések szótára* alapján egységesítettük, kivéve néhány tipikus „fábryzmust” és germanizmust; hasonlóképpen megőriztük néhány idegen szó szlovákos alakját is (inventár, dekrét), mivel ezek érzésünk szerint határozott stilisztikai többlet hordozói, más a konnotatív értékük, mint a „szabályos” inventáriumé, dekrétumé lett volna. A helyesírási hibákon kívül csupán a valódi nyelvtani hibákat javítottuk ki; az ún. nyelvhelyességi hibákat természetesen érintetlenül hagytuk; az eredeti szöveg sérthetlenségéhez a lehető legvégső határig ragaszkodtunk; a „munka-napló” jelleg a hevenyészettséget, csiszolatlanságot egyébként is elfogadhatóvá teszi.

Az évtizedekig titkos fiókokban, katonaládákban rejtegetett napló most végre megjelenhet. A figyelmeztető kísértetként és erkölcsi mementóként álmainkban is visszajáró napló mostantól fogva talán már nem háborgatja tovább lelkiismeretünket. Reméljük, hogy a jelen válogatás hamarosan veszít időszerűségéből és irodalomtörténeti érdekességgé, életrajzi adalékká, kortörténeti dokumentummá válik.

LANSTYÁK ISTVÁN — REPISZKY TAMÁS

FÜGGELÉK

A csehszlovákiai magyarok jogfosztottságához kapcsolódó
események történelmi kronológiája

1938. szeptember 29—30. — A müncheni egyezmény megkötése, mellyel kezdetét vette Csehszlovákia földarabolása. A nyugati hatalmak beleegyezésüket adták a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolásához, s megteremtették a jogi alapot a további terület-átadásokhoz.

1938. november 2. — Első bécsi döntés, amely Németország és Olaszország határozata alapján Szlovákia és Kárpátalja déli, túlnyomórészt magyar lakta területeit egy alapvetően etnikai határ megvonásával Magyarországnak ítélte.

1939. augusztus 23. — A szovjet—német megnemtámadási szerződés, az ún. Molotov—Ribbentrop-paktum megkötése. Ez a szerződés szétfoszlatta Benešnek abbéli reményét, hogy sikerül létrehozni egy nagy Hitler-ellenes koalíciót, amely rövid idő alatt legyőzi a fasiszta Németországot. Ennek következtében a kisebbségekről is egészen más hangnemben nyilatkozik: két éven keresztül (1939 szeptemberétől 1941 szeptemberéig) nem hangzik el a kisebbségek ún. „kolektív árulásának” a vádja. Ez is azt bizonyítja, hogy a magyar kisebbség végzetét nem magatartásának erényei vagy bűnei határozzák meg, hanem a nemzetközi katonai és politikai arénában folyó küzdelem esélyei — állapítja meg Janics Kálmán.

1940. július 9. — Londonban megalakul az emigrációs csehszlovák kormány; vezetője Eduard Beneš lesz.

1940. július 21. — Az angol kormány elismeri az ideiglenes csehszlovák kormányt és Beneš elnökségének jogfolytonosságát.

1941. július 18. — A Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya egyezményt ír alá a Németország elleni közös harcról, csehszlovák katonai egységeknek a Szovjetunió területén való létesítéséről. — Ugyanezen a napon a brit kormány végérvényesen elismeri a londoni emigrációs csehszlovák kormányt.

1941. július 26. — Beneš nyilatkozatban méltatja azt a tényt, hogy a Szovjetunió elismerte Csehszlovákiának a müncheni egyezmény előtti határait, ugyanakkor demokratikus jogokat ígér az e határok között élő nemzeti kisebbségeknek is.

1941. július 30. — Az Amerikai Egyesült Államok kormánya is elismeri a londoni csehszlovák kormányt.

1942 nyara — A Szovjetunió érvénytelennek nyilvánítja a müncheni szerződés következtében létrejött összes határváltoztatást. A londoni csehszlovák kormány elérkezettnek látja az időt, hogy ismét fölvesse a nem szláv nemzetiségektől megtisztított Csehszlovákia gondolatát, s tervének megnyerje a nagyhatalmakat.

1942 vége — 1943 eleje — Ez időszakban már egészen konkrétan fogalmazódik meg a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének követelése, a szláv jellegű Csehszlovákia megteremtése érdekében. A londoni csehszlovák kormány ettől kezdve mindent megtesz annak érdekében, hogy a szövetséges nagyhatalmak ne csak a németek kitelepítésébe egyezzenek bele, hanem a magyarokéba is.

1943. június 5. — A szovjet kormány beleegyezik a német lakosságnak Csehszlovákiából való kitelepítésébe. Ugyanezt ekkor még nem teszi meg a csehszlovákiai magyarsággal kapcsolatban.

1943 novembere — A német és a magyar kisebbség kitelepítésének a kérdése most már nyilvánosan is azonos elbírálás alá esik. Ebben az időben Beneš kétmillió német és négyszázezer magyar kitelepítését tervezi. A többiek, a nemzetiségek „megbízható” tagjai, az országban maradhatnak, azonban semmilyen nemzeti jogokat nem kapnának.

1943. december 12. — Moszkvában aláírják a szovjet—csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ez az okmány nem tartalmaz konkrét utalást a csehszlovákiai magyarok kitelepítésére.

1943. december 13—23. — Beneš Moszkvában a Csehszlovák Kommunista Párt képviselőivel és a szovjet vezetőkkel tárgyal. A szovjet vezetők ekkor még csak a németek kitelepítését fogadják el, a magyarok kitelepítését nem.

1944. május — Abból, hogy a moszkvai csehszlovák emigráció is kezdi nyíltan hirdetni a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének gondolatát, arra következtethetünk, hogy a Szovjetunió kormánya 1944 áprilisában fogadta el a magyar kisebbség kitoloncolásának a tervét.

1944. május 11. — A moszkvai csehszlovák kommunista emigráció vezetője, Klement Gottwald beszédet mond a moszkvai rádióban, amelyben kilátásba helyezi a csehszlovákiai magyarok kitelepítését: „... nincs messze az a pillanat, amikor megkezdődik hazánk megtisztítása a német és magyar áruló szeméttől”.

1944. június—július — A csehszlovák emigráció azon van, hogy Szlovákia felszabadítása észak—déli irányba történjék, s ezzel lehetővé váljék a csehszlovákiai magyarok katonai úton való kiűzése.

1944. július — A Szlovákia illegális Kommunista Pártja Központi Bizottsága által Moszkvába küldött helyzetjelentésben ez áll: „Azt lehet mondani, hogy a magyarok, a németektől eltérően, rendesen viselkednek Szlovákiában, többségükben demokraták és sok a baloldali tájékozódású.” Ennek ellenére hamarosan Szlovákiában is elkezdik előkészíteni a magyarok elleni föllépést.

1944. nyara — A moszkvai csehszlovák emigráció is egyre erőteljesebben hirdeti a csehszlovákiai magyarok kitelepítését. Az ilyen tervek ihletői egyfelől alighanem a Szovjetunióban akkoriban végrehajtott nagyméretű kényszeráttelepítések voltak. Az emigráció lapjának, a *Československé listy*-nek az 1944. auguszt 1-i számában megjelent egyik cikke arra utal, hogy a magyar kérdést ekkor már eldöntöttnek tekintik: „A németeknek el kell hagyniuk a cseh földet, meg kell tisztítani a cseh tájakat tőlük tökéletesen és végérvényesen... Ami a németekre érvényes, érvényes a magyarokra is.” Amint Janics Kálmán megjegyzi, a cikk korai éles hangja az akkori kedvező katonai helyzetet tükrözi.

1944. augusztus 29. — Kítör a szlovák nemzeti felkelés; a német csapatok megkezdik Szlovákia katonai megszállását. — A londoni csehszlovák kormányküldöttség és a moszkvai csehszlovák kommunista vezetés egyetért abban, hogy az új Csehszlovákia szláv nemzeti állam lesz, amelyben a demokratikus jogok csak a szláv népekhez tartozó lakosságot fogják megilletni, a németeket és a magyarokat nem. A CSKP képviselői a szociáldemokratáknak még azt a javaslatát is visszautasítják, mely szerint a cseh nemzeti bizottságok munkájában tanácsadó testületként antifasiszta németek is részt vehetnének.

1944. szeptember eleje — Befejeződik a magyar kisebbség elleni jogszabályok formába öntése. A dekrétumok radikalizmusát a kedvező hadi helyzet (Románia augusztus 23-i átállása, a szlovák nemzeti felkelés) is magyarázza.

1944. szeptember 4. — Beneš aláírja a kisebbségek teljes jogfosztását kimondó határozatot. Figyelemreméltó, hogy ezt a dekrétumot a magyarokra is kiterjesztették, holott ehhez nem volt meg a nyugati szövetségesek beleegyezése. — A határozatot egyébként a kormány Nagy-Britannia kívánságára csak 1945. augusztus 2-án teszi majd közzé.

1944. szeptember 6. — A Szlovák Nemzeti Tanács az 1938. október 6-a előtt működő népiskolák kivételével minden német és magyar iskolát bezárat Szlovákiában, beleértve azokat is, amelyeket a szovjet hadsereg korábban

megnyitott. Felosztják a magyar egyesületeket, megtiltják a magyar nyelv használatát az élet minden területén.

1944. október 6. — A duklai hadművelet kezdete. A hadművelet sikertelensége és a szlovák nemzeti felkelés leverése új helyzetet teremtett a csehszlovákiai magyar kisebbség számára. A felszabadító hadsereg vonulási iránya ugyanis nem tette lehetővé a magyar kisebbség katonai erővel való kiűzését.

1944. november 23. — A londoni csehszlovák kormányt újabb kudarc éri: a nyugati nagyhatalmak ugyanis minden jel szerint továbbra sem mutatkoztak hajlandónak beleegyezni a csehszlovákiai magyarok kitelepítésébe. — Az ekkor kiadott memorandum már a magyar népiskolákat sem hajlandó megtérni Szlovákiában. Ennek ellenére a népoktatás a háború befejezéséig még a felszabadított területeken is zavartalanul folyt.

1944. december 4. — Elnöki határozat a nemzeti bizottságokról és az Ideiglenes Nemzetgyűlésről. Nemzeti bizottságok magyarlakta községekben nem működhetek; ha ilyenek korábban létrejöttek volna, ezeket föl kell oszlatni, s helyettük túlnyomóan szlávokból álló Közigazgatási Bizottságot kell létrehozni. Ennek működését csak utólag szabályozta az SZNT belügyi megbízottjának 1945. április 7-i rendelete.

1944. december 21. — Magyarország felszabadított területén, Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely a magyar államszuverenitásnak a nagyhatalmak által is elismert kizárólagos képviselőjévé nyilvánítja magát, s másnap megalakítja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Ezzel a Csehszlovákiával szemben ellenséges Magyarország megszűnt létezni.

1944 vége — 1945 eleje — A Szlovák Kommunista Párt és a Szlovák Nemzeti Tanács fokozatosan magáévá teszi a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdésében azt az álláspontot, amely a csehszlovák emigrációban kialakult.

1945. január 20. — Moszkvában aláírják a fegyverszüneti megállapodást a szövetségesek és Magyarország között.

1945. február 4. — Az SZNT manifesztuma a szociális reformokat német- és magyarellenes intézkedések kilátásba helyezésével egészíti ki: „Gazdasági életünkől gyökerestül kiirtjuk a németek, a magyarok és szlovák áruló segítőitársaik és minden szlovákellenes elemnek a befolyását.”

1945. február 13. — Az SZNT határozata alapján minden régi állami alkalmazott kérvényt köteles beadni, ha továbbra is állami szolgálatban akar maradni. Bár a rendelet nem említ nemzetiségeket, célja mégis elsősorban a nemzetiségi tisztviselők kirotálása volt.

1945. február 15. — Beneš elnök a nyugati szövetségeseket kész helyzet elé akarja állítani. Rádióbeszédében utal rá, hogy a nemzeti állam megteremtése érdekében meg akar szabadulni a német és a magyar kisebbségtől, pedig a magyar lakosság kitelepítésére a fegyverszüneti megállapodás nem hatalmazta föl Csehszlovákiát.

1945. február 27. — Az SZNT hírhedt 4/1945. sz. rendelete előírja a németek, magyarok és a szlovák árulók 50 hektárnál nagyobb földbirtokainak elkobzását. Janics Kálmán az intézkedés értékelésekor megállapítja, hogy ez a rendelkezés a földreformot nemzeti érdekűvé tette, mert a magyar nagy- és középbirtokosokat sommásan elítélte, ugyanakkor a magyar földigénylők nem kaphattak földet. (Az ún. szlovák áruló földbirtokosok száma elenyésző volt.) — Ezt az intézkedést később továbbiak követték, amelyek kiterjedtek a magyar lakosság minden ingó és ingatlan vagyonára. Igaz, a rendeleteket nem tudták következetesen végrehajtani, de — amint Arató Endre megállapítja — a tervbe vett intézkedések Damoklész kardjaként függtek a lakosság fölött, s létbizonytalanságot, kiszolgáltatottságot eredményeztek.

1945. február 28. — A Szlovák Kommunista Párt Kassán megrendezett konferenciája nyíltan hirdeti a kitelepítés szándékát, s a szlovák népet „új honfoglalásra” szólítja föl. Gustáv Husák a konferencián — többek között — a következőket mondja: „A magyaroknak tudomásul kell venniük, hogy semmiféle terület nem kerül vissza Magyarországhoz, és ilyen kérdésről senkivel sem fogunk tárgyalni. A szlovák paraszt és munkás, akit a magyarok kiűztek erről a gazdag vidékről és századokon keresztül az északi vidékekre üldöztek, újból megkapja ezt az ősi szlovák területet...”

1945. március 1. — Kassán megjelenik az SZLKP-nak „a Párt tagjaihoz és a szlovák közvéleményhez” intézett „szózata”, amelyben — egyebek között — ez áll: „... a Szlovák Kommunista Párt (...) ünnepélyesen kijelenti: Szlovákia déli vidékeit, amelyeket a múltban vagy az elmúlt hat év alatt erőszakosan megmagyarosítottak, tervszerűen és fokozatosan el kell szlovákosítani”.

1945. március — A csehszlovákiai magyarok kitelepítésének terve továbbra is a Szovjetunió teljes támogatását élvezi. Klement Gottwald közli a londoni kormány megbízottaival: Molotov a nyugati szövetségesek vonakodása ellenére helyesli, hogy a „lakosságcserét” a Magyarországgal kötendő fegyverszünet feltételeként kezeljék. Tudatja, hogy „a Vörös Hadsereg segít a magyar kérdés megoldásában”.

1945. április — A csehszlovákiai magyarok minél teljesebb elszigetelése érdekében elkobozzák a tulajdonukban lévő rádiókészülékeket.

1945. április 5. — Kihirdetik az ún. kassai kormányprogramot, amely a csehszlovákiai magyar kisebbség egészét háborús bűnösnek nyilvánítja (kivéve azokat, akik közvetlenül részt vettek az ellenállási mozgalomban), s megvonja tőle a csehszlovák állampolgárságot. A kormányprogramnak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó 8. fejezete — taktikai okokból — nem jelenti be a kisebbségek kitelepítését.

1945. április 7. — Az SZNT belügyi megbízottja elrendeli, hogy a nemzeti bizottságoknak „csak csehszlovák állampolgár lehet tagja, aki valamilyen szláv nemzethez tartozik...”. A szláv nemzethez való tartozás föltétele még azokat az aktív antifasiszta magyarokat is kizárja a demokratikus jogok gyakorlásából, akik aktív ellenállói múltjuknak köszönhetően elnyerték a csehszlovák állampolgárságot. Ahol a szláv lakosság hiánya vagy csekély létszáma miatt nem alakulhat nemzeti bizottság, ott szlovák közigazgatási megbízottak (ún. komisszárok) fognak működni.

1945. május — Az SZNT 44/1945. sz. rendelete alapján a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat elbocsátják állásukból. Nem sokkal később a magánalkalmazásból is menesztik a magyarokat.

1945. április — 1946. július — Ezen időszak alatt a magyar kormány 184 tiltakozó jegyzéket nyújt át Vorosilov marsallnak, a Budapesten működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének a csehszlovákiai magyarok diszkriminálásával kapcsolatban. A tiltakozásoknak semmiféle hatásuk nem volt a magyar kisebbség helyzetére.

1945. május 5. — Az SZNT belügyi megbízottja által ezen a napon kiadott utasítás alapján május közepétől június végéig több mint harmincezer olyan magyart tesznek át kézi csomaggal a határon, ingóságaiak nagy részétől megfosztva, akik 1938. november 2-a után telepedtek le a Magyarországhoz visszacsatolt területeken. Juraj Zvara szerint az „anyásokon” kívül voltak köztük csehszlovák állampolgárok is. Az akció egyébként sértette a Magyarországgal aláírt 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződést, amely kizárólag a fegyveres testületek és az állami hivatalnokok visszavonására kötelezte a magyar kormányt.

1945. május 9. — A győzelem napján Beneš elnök kijelenti, hogy „a németek és magyarok túlnyomó részének el kell tőlünk mennie”.

1945. május 18. — Az SZNT elnökségének rendelete alapján a magyar nemzetiségű személyeket kizárják a politikai pártokból, és megtiltják további fölvételüket. Az aktív antifasiszta harcosok ekkor még kivételt képeztek, őket föl lehetett venni a pártokba. — Ugyanezen a napon az összes magyarországi

sajtóterméket kitiltják Szlovákia területéről. A magyar kisebbség kulturális blokádját csak az enyhíti, hogy a csehszlovák—magyar határ késő őszi szovjet egységek kíséretében még átléphető volt mindkét irányban.

1945. május 19. — A köztársasági elnök 5/45. Sb. számú dekrétuma az ún. „nemzeti gondnokok” kinevezéséről. A dekrétum a német és magyar személyeket államilag megbízhatatlannak nyilvánítja. A nemzetiségi tulajdonban lévő vállalatok kivétel nélkül „nemzeti gondnokok” felügyelete alá kerülnek, attól függetlenül, hogy nagyüzemről vagy egy kisiparos műhelyről volt-e szó. Nem tesznek kivételt a magát magyarnak valló zsidóság vagyonával sem. A határozat azt a célt szolgálja, hogy a nem szláv elemek a kassai kormányprogram értelmében ne vehessenek részt a gazdasági életben. Janics Kálmán szerint a „nemzeti gondnokok” sok esetben kétes politikai múltjuk miatt hagyták el eredeti lakóhelyüket, s tevékenységükkel a „nemzeti gondnokság” intézményét rövidesen lejáratták. A magyar társadalomnak lényeges kárt nem okoztak.

1945. május 20—21. — Az SZLKP Pozsonyban megtartott első területi konferenciáján több elvtárs lényegében „az elmagyarosított lakosság visszaszlovákosításának” szükségességét hangoztatja — olvashatjuk Juraj Zvara könyvében.

1945. május 23. — A csehszlovák vezetők bízva abban, hogy a nagyhatalmak a potsdami értekezleten jóváhagyják a magyar kisebbség általános kitoloncolását, bizottságot hoznak létre a belügy-, külügy- és a nemzetvédelmi miniszterből a kitoloncolást végrehajtó katonai szervezet irányítására.

1945. május 27. — Az SZLKP lapjának, a Pravdának a címdoldaláról eltűnik a forradalmi jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”

1945. június — Nagy-Britannia kormánya felhívja a csehszlovák vezetés figyelmét arra, hogy „nem járul hozzá a tömeges kitelepítés politikájához, és megítélése szerint ezt a kérdést az ellenőrző hatalmaknak együttesen kell elintéznük, nem pedig a csehszlovák kormánynak egymagában”.

1945. június 12. — Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma memorandumban figyelmezteti az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy nem ért egyet a népcsoportok nemzetiségi alapon történő felelősségre vonásával és az illető országból való tömeges kiutasításával.

1945. június 21. — A köztársasági elnök 12/1945. sz. dekrétuma a németek, magyarok, árulók és kollaboránsok teljes mezőgazdasági vagyonának az elkobzásáról. Ez csupán az aktív antifasiszta harcos magyarokra nem vonatkozott, tehát — elméletileg — csaknem az egész csehszlovákiai magyar paraszt-

ság földbirtokát elkobozták. Gyakorlatilag azonban a rendeletet nem hajtották végre. A határozat záradéka a további intézkedésig a földvagyon elkobzását a csehszlovákiai területekre korlátozta.

1945. július 3. — A 69/45. számú SZNT-rendelet a magánalkalmazásból is meneszti az aktív antifasiszta harcban részt nem vett magyarokat.

1945. július 20. — Elnöki dekrétum jelenik meg az elkobzott földbirtokok betelepítéséről.

1945. július 17. — augusztus 2. — A három nagyhatalom (Szovjetunió, USA, Nagy-Britannia) kormányfőinek potsdami értekezlete a 2. világháború utáni nemzetközi kérdések rendezéséről. Az értekezleten az USA megvívózza a csehszlovákiai magyarok kitoloncolásának tervét, melyet a Szovjetunió teljes diplomáciai súlyával támogat. Így a konferencia végül is nem hagyja jóvá Csehszlovákiának azt a kívánságát, hogy a németeken kívül a magyarokat is kitelepíthesse az országból. Viszont az értekezlet kötelezi Magyarországot — annak ellenére, hogy ezt a magyar kormány nem kérte — a határain belül élő németek kitelepítésére. Nyilvánvaló, hogy ez az intézkedés arra szolgált, hogy a később, a kétoldalú megegyezés alapján bekövetkező kitelepítés csehszlovákiai magyar áldozatainak helyet csináljanak.

1945. augusztus 2. — Ekkor teszik közzé a csehszlovákiai magyar lakosság körében hírhedté vált 33-as elnöki dekrétumot, amely a kollektív felelősség elve alapján a magyar lakosságnak mintegy 97 százalékát megfosztja állampolgárságától. A dekrétum visszamenőleg igazolja a korábbi diszkriminációs intézkedéseket, s ugyanakkor olyan intézkedések sorához szolgál alapul, amelyek a magyar kisebbséget a teljes társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális jogfosztottság állapotába taszítják. Így pl. az állampolgárságuktól megfosztott magyarok számára megszüntetik a nyugdíjak folyósítását, mindenmű segélyezést megtiltanak a részükre, nem jár nekik egészségügyi ellátás, ki vannak zárva a fürdőkezelésből, a háborús rokkantság kártérítéséből, a háborús anyagi károk megtérítéséből stb. Ez a törvény határozza meg három évre, 1948 októberéig a csehszlovákiai magyar kisebbség életét.

1945. augusztus — A Szlovák Kommunista Párt zsolnai konferenciáján a lakosságcsere szükségességéről beszélnek.

1945. szeptember — Mivel a magyar iskolák megnyitásának kérdése föl sem merült, kezdetét veszi a magyar pedagógusok tömeges átköltöztetése Magyarországra. Az otthon maradottak nagyrészt az építőiparban helyezkednek el. Amint Janics Kálmán megállapítja, a magyar iskolákat 1945-ben törvényesen nem is tiltották be, de a pedagógusok elbocsátásával az egész kisebbségi

iskolarendszer önmagától összeomlott. A magyar iskolakötelesek négy évig, 1945 tavaszától egészen 1949 tavaszáig teljesen ki voltak rekesztve a kötelező oktatásból.

1945. október 1. — Hatályba lép a 88/1945. sz. elnöki dekrétum, melynek alapján férfiakat 16—55, nőket 18—45 éves korig közmunkára lehetett ki-rendelni, a lakóhelyüktől távol eső országrészekbe is. Erre a törvényre hivatkozva történnek később 1946 telén a törvénytelen deportálások.

1945. október 25. — A 108/1945. sz. elnöki dekrétum az ellenséges vagy-onok elkobzásáról rendelkezik; kimondja minden magyar személy minden va-gyonának elkobzását, a már említett 3 százalék kivételével. Amint Janics Kál-mán megjegyzi, a tervezett intézkedés elsősorban parasztok és munkások va-gyonát kobozta volna el, mert a nagybirtokokat már márciusban kisajátították. Az általános kitoloncolás céljából közel 140 ezer magyar családot vettek nyilvántartásba. A Magyarországgal folytatandó esetleges tárgyalásokra való tekintettel rövidesen olyan rendeletek jelentek meg, amelyek a további intéz-kedésig mentesítették a magyar lakosságot a dekrétum határozatai alól.

1945. november 2. — A CSKP prágai kerületi konferenciáján Klement Gottwald, a CSKP KB elnöke a magyar nemzetiségű polgárokról mint állam-ellenes irredenta csoportról beszél.

1945. november 9. — A Megbízottak Testületének határozata szerint az SZNT elnöksége „ragaszkodik a Nemzeti Front határozatában kifejtett állás-ponthoz, hogy politikai pártok ne szervezhessenek és ne toborozzanak tago-kat a magyar nemzetiségű polgárok között”.

1945. december 3—6. — Prágában magyar—csehszlovák tárgyalások foly-nak Csehszlovákia kívánságára a lakosságcsereéről. A tárgyalások — a magyar közvélemény nagy meglepődésére — eredménytelenül zárultak. Később azonban folytatódnak, s megegyezéshez vezetnek.

1945. december 28. — A kerületi és járási párttitkárok pozsonyi értekez-letén Viliam Široký megállapítja: „Véleményünk szerint nem helyes politika, ha a német és a magyar kommunisták kérdésével »foglalkozunk«. Hisz célunk ma nem az, hogy ezeket megnyerjük. Ezeket a kisebbségeket külföldre kell küldeni.” A magyar nemzetiségű kommunisták párttagságát illetően abban állapodnak meg, hogy új tagokat nem vesznek föl, a régi, „igazolt” magyar kommunisták tevékenységét és összes jogait pedig felfüggesztik. Felhívják a magyar kommunistákat, hogy távozzanak önként Magyarországra.

1946. február 21. — Törvény születik, amely a választójogot a szláv nem-zetiségű állampolgárokra korlátozza, tehát kizárja még azokat a németeket

és magyarokat is, akik fegyverrel harcoltak a fasizmus ellen, s ezért elnyerték a csehszlovák állampolgárságot.

1946. február 26. — Az SZNT a lakosságcsere-egyezmény aláírásának előestéjén kiáltványt intéz a magyarországi szlovákokhoz, melyben üdvözlí azokat a szlovákokat, akik végre visszatérhetnek saját hazájukba, a demokratikus Csehszlovák Köztársaságba, azokra a területekre, ahonnan a magyaroknak el kell menniük. Az SZNT elnöke ekkor jelenti ki: „A trianoni határoknak előbb vagy utóbb etnikai határokká is kell válniuk.”

1946. február 27. — Nagyhatalmi nyomás alatt a magyar kormány képviselői Budapesten aláírják a lakosságcsere-egyezményt, melynek értelmében Szlovákiából annyi magyart kell erőszakosan kitelepíteni Magyarországra, ahány szlovák önként jelentkezik Magyarországon a Csehszlovákiába való áttelepülésre. Balogh Sándor adatai szerint több mint kilencvenezer magyarországi szlovák jelentkezett áttelepülésre, de ebből később több mint húszezer meggondolta magát, s így ténylegesen mintegy hetvenezer szlovák hagyta el az országot. Ezzel szemben Csehszlovákiából több mint százezer főt jelöltek ki kitelepítésre, ebből végül is nem egész hetvenezret költöztettek ki ténylegesen, nem számítva a hatezer önként jelentkezőt és a mintegy harmincezer kiutasított „anyást”. — Az egyezmény aláírása után a csehszlovák kormányküldöttség találkozik a koalíciós pártok vezetőivel. A találkozáson a csehszlovák külügyi államtitkár megállapítja, hogy a lakosságcsere-egyezmény nem oldja meg a magyar nemzetiség problémáját: szükség lesz a többi magyar kitelepítésére is. A Csehszlovákiában maradó magyarok semmilyen kisebbségi védelemre nem számíthatnak, sőt: az egy tömbben élőket szét fogják telepíteni az ország különböző tájaira.

1946. március 4. — A lakosságcsere-egyezmény értelmében Magyarországon megkezdzi működését a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság, amelynek feladata a magyarországi szlovákok áttelepülésre való toborzása. Mivel a jelentkezők jó része egyáltalán nem vagy alig tud szlovácul, a szlovákság kritériumaként elfogadják, ha az illető egy szláv nevű nagyszülőt ki tud mutatni.

1946. március 16. — A magyar külügyminiszternek arra a javaslatára, mely szerint nemzetközi bizottságot kellene létrehozni a magyar—csehszlovák problémák megoldására, W. Mitchell-Carse a következőkéz írja válaszként: „Őfelsége kormányának az a véleménye, hogy ezt a kérdést bilaterális alapon, a két érdekelt kormánynak kell elintéznie. Továbbá nem hajlandó a csehszlovák kormányt bármely, Magyarország javára történő határkiigazítás elfogad-

tatására rábírní, bár nem tagadná meg az elismerést bármely olyan módosítástól, amelyben a két érdekelt állam egymás közt szabadon megegyezett.”

1946. április 25.—július 12. — Párizsban külügyminiszteri értekezletet tartanak, amelyen a békeszerződések előkészítésével foglalkoznak.

1946. május — A párizsi négyhatalmi külügyminiszteri konferencián megvitatják a békekötés feltételeit. Csehszlovákia reméli, hogy sikerülni fog további 200 ezer csehszlovákiai magyar kitelepítésének a kérdését a négyhatalmi javaslatok közé beiktatni, azonban csalódnia kell reményeiben.

1946. május 10. — A lakosságcsere-egyezmény ratifikálása Magyarországon. Az összes párt szónokai csak az egyezmény és a csehszlovák fél magatartásának éles bírálata után fogadják el a törvényjavaslatot.

1946. május 26. — Csehszlovákiában a parlamenti választásokon a KP a 300 mandátumból 114-et kap meg. A kormány élére Klement Gottwald kerül. Megválasztják az alkotmányozó nemzetgyűlést. A németek és a magyarok közül még azok sem szavazhatnak, akik aktívan részt vettek az antifasiszta harcban.

1946. június 14. — Csehszlovákia átnyújtja a magyar kormánynak az áttelepülni kívánó magyarországi szlovákok névjegyzékét. A lakosságcsere azonban ténylegesen csak egy évvel később kerül majd sor.

1946. június 17. — A 20 000/1946. sz., hírhedté vált reszlovakizációs rendelet szerint nem telepítik ki Magyarországra a török hódoltság után elmagyarosított lakosságot, hanem lehetővé teszik nekik, hogy „visszatérjen eredeti nemzetiségéhez”. Az önkéntesnek hirdetett kampány az erőszak leplezett és nyílt eszközeivel igyekezett elérni, hogy a szlovákokul nem is érző magyarok tömegesen vallják magukat szlovák nemzetiségűnek. A már több mint egy éve teljes kiszolgáltatottságban élő, üldözésnek kitett magyar kisebbség tekintélyes része, több mint 400 ezer személy engedett a nyomásnak, s kérte a reszlovakizációt, csak hogy a szülőföldjén maradhasson s megszabaduljon az üldöztetéstől. Mintegy 85 ezer kérelmező beadványát utasították vissza, így a szlovák nemzet a kampány következtében — papíron — több mint háromszázezer emberrel gyarapodott. A reszlovakizálás elsősorban a túlnyomórészt magyarlakta területeken ütközött erős ellenállásba, így pl. a dunaszerdahelyi, komáromi, párkányi, feledi járásban stb. A reszlovakizációs rendelet valódi célja az volt, hogy a csehszlovákiai magyarok létszámát legalább papírforma szerint kb. 200 ezerre szorítsák le, s a párizsi békekonferencián elérjék a nagyhatalmak beleegyezését ezek kitelepítésébe.

1946. július 8. — Klement Gottwald miniszterelnök a parlament elé terjeszti a Nemzeti Front két évre szóló munkaprogramját, amely szerint a cseh-

szlovákiai magyar kisebbség jogfosztottsága „a demokratikus Magyarország-hoz való jó viszony érdekében áll”.

1946. július 20—26. — Csehszlovák kormányküldöttség Klement Gottwaldal az élén a szovjet vezetőkkel tárgyal Moszkvában a Magyarországgal kötendő békeszerződésről és a békekonferenciáról.

1946. július 29.—október 15. — A párizsi békekonferencián kidolgozzák az Olaszországgal, Magyarországgal, Romániával, Finnországgal kötendő békeszerződéseket.

1946. augusztus 14. — A békekonferencián Gyöngyösi János magyar külügyminiszter felszólalásával kerül napirendre a magyar kérdés. A külügyminiszter részletesen felsorolja a csehszlovákiai magyarságot ért háború utáni sérelmeket.

1946. augusztus 15. — Gyöngyösi beszédére Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter válaszol. Beszéde hemzseg a hazugságoktól, féligazságoktól és túlzásoktól. A magyar küldöttség a valótlanosságokra és csúsztatásokra sajnos nem reagál.

1946. szeptember 9. — Bedel-Smith, az USA kiküldötte kijelenti, hogy az Egyesült Államok küldöttsége meg van győződve arról, hogy a békeszerződésbe nem iktatható be a polgári lakosság erőszakos kitoloncolásának az elve. Azt javasolja, hogy a kisebbségi kérdést határkiigazítással oldják meg.

1946. szeptember 20. — Az USA képviselője elutasítja a csehszlovákiai magyarok kitelepítését. — A szovjet álláspontot A. J. Visinszkij fejt ki. Teljes egészében átveszi Masaryk és Clementis magyarellenes vádaskodását, és kikerülhetetlennek mondja a magyarok kitoloncolását. — Csehszlovákia követelését támogatja a jugoszláv, a fehér orosz és az ukrán küldött is.

1946. szeptember 23. — Nagy-Britannia csatlakozik az Egyesült Államok nyilatkozatához, és elfogadhatatlannak nyilvánítja a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdésének kitoloncolás útján való megoldását. A két nagyhatalomnak sikerült megakadályoznia a teljes kitelepítést, de — talán kompromisszumként — a békeszerződésbe nem került olyan pont, amely kisebbségi jogokat garantált volna az utódállamok magyarságának.

1946. október 15. — Befejeződik a párizsi békekonferencia. A magyar kérdést a konferencia lényegében nyitva hagyja: a békeszerződés szövege szerint Magyarország kétoldali tárgyalást kezd Csehszlovákiával, hogy megoldják azokat a csehszlovákiai magyaroknak a problémáját, akiket a lakosságcsere-egyezmény alapján nem fognak áttelepíteni.

1946. november 4.—december 12. — Külügyminiszteri értekezlet New Yorkban a békeszerződéssel kapcsolatos még meglévő vitás kérdésekről.

1946. november 19. — „Munkaerőtoborzás” címen elkezdik a csehszlovákiai magyarok egy részének Csehországba való deportálását. A deportáltakat személyes használati holmijaikon kívül minden ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztják, néhány órát adnak csak nekik, hogy fölkészüljenek az útra, marhavagonokban utaznak a csikorgó hidegekben a kitelepített szudétanémetek helyére. Amint Juraj Zvara írja, eredetileg a magyar fasizta szervezetek tagjait, háborús bűnösöket stb. kellett volna érintenie az intézkedésnek, java részben azonban kisparasztokat, munkásokat és természetesen kommunistákat telepítettek át, több mint 40 ezer személyt. Jogi indoklásként a 88/1945. sz. elnöki dekrétum szerepel, amely elrendelte ugyan az általános munkakötelességet, de nem engedélyezett sem vagyonek Kobzást, sem családtag-deportálást. Az akció sértette a magyarok vagyonek Kobzását felfüggesztő kormányrendeleteket, az érvényes büntető törvénykönyvet, de ellentétben volt a lakosságcsere-egyezménnyel is. A helyzetet találóan jellemzi Janics Kálmán, amikor azt írja, hogy a Csehországba került magyarokat a deportálás a 18. század jobbágyhelyzetébe vetette vissza: saját birtokkal nem rendelkeztek, röghöz kötöttek művelték mások birtokait.

1946. karácsony — A Szabad Nép ünnepi számában Révai József — éles ellentétben pl. Rajk Lászlóval, aki korábban gyors és hathatós intézkedéseket sürgetett a csehszlovákiai magyar kisebbség védelmére — burkoltan igazolja a csehszlovák érvelést.

1947. január 22. — A Szlovák Szakszervezeti Tanács tiszviselői szakszervezeti tagságot javasolnak a német és magyar dolgozók számára. A Szakszervezetek Központi Tanácsa elutasítja ezt a javaslatot, inkább lemond arról az erről, amit a 80 ezer magyar dolgozó jelenthetne.

1947. február — Az Iskolaügyi Hivatal a cseh egyetemeken tanuló csehszlovákiai magyar fiatalokat tanulmányaik megszakítására kényszeríti. A két ország megállapodása szerint a kitelepítésre váró fiatalok külföldi állampolgárnak számítottak, így tanulmányaikat csak kétszeres tandíjért, a magyar kitelepülési kormánybiztos védelme alatt folytathatják.

1947. február 10. Aláírják a békeszerződést Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal.

1947. február 25. — A csehszlovákiai magyarok Csehország határvidékeire való deportálása 99 nap után — föltehetőleg az európai ellenséges légkör és a nagyhatalmak nyomására — váratlanul, minden kommentár nélkül megszű-

nik. Így is sikerült megvalósítani a deportálás mindkét célját: a magyar etnikum meggyöngyítését és a lakosságcsere végrehajtásának kikényszerítését.

1947. március — Tárgyalások kezdődnek a lakosságcsere körüli vitás kérdésekről. A csehszlovák fél a deportálásnak magyar részről való bírálátát csehszlovák belügyekbe való beavatkozásnak minősíti. A tárgyalások megszakadnak, majd később hónapokig folytatódnak anélkül, hogy a magyar és a csehszlovák álláspont lényegileg közeledett volna egymáshoz.

1947. április 8. — Megindulnak a magyarok kitoloncolásának közvetlen előkészületei.

1947. április 12. — A hajnali órákban elindul az első két szerelvény Magyarország felé, s ezzel kezdetét veszi a csehszlovákiai magyarok kitelepítése évezredes lakóhelyükről. Az akciót a csehszlovák sajtó pártállásra való tekintet nélkül nagy nemzeti győzelemként ünnepli.

1947. május 29. — Trencsénteplícen Clementis és Gyöngyösi aláírják a végső és teljes megegyezést a lakosságcsere teljes végrehajtására.

1947 nyara — A Magyar Kommunista Párt képviselői a csehszlovák kommunisták előtt szóba hozzák a csehszlovákiai magyar lakosság rendszertelen ügyét. A válasz az, hogy az egyenjogúsítás „még nem időszerű”, mert a párt legfontosabb feladata most a burzsoá erők elleni harc, s ebben a helyzetben a magyarok ügyének rendezése „objektív segítséget nyújtana a csehszlovák reakciónak.”

1947. július 12. — A Moszkvában járt csehszlovák küldöttség gazdasági segítséget kér és kap a Szovjetuniótól. Megegyeznek, hogy a Szovjetunió 200 ezer tonna búzát és 200 ezer tonna takarmány gabonát ad Csehszlovákiának. A katasztrofálisan rossz termést hivatalosan aszályal indokolják, valójában igen jelentős szerepet játszott benne az üldözött magyar paraszttömegek csökkenő munkakedve.

1947. szeptember 16. — Halálra ítélik Esterházy Jánost, az egykori Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnökét, a szlovák fasiszta nemzetgyűlés tagját.

1947. november 29. — A szovjet gabonaszállítmányok mennyiségét 400 ezer tonnáról 600 ezer tonnára emelik.

1947. december 6. — Csehszlovákia tiltakozó jegyzéket ad át az Egyesült Államoknak azzal a követeléssel, hogy akadályozzák meg a kitelepített szüdtanúmetek által kifejtett Csehszlovákia-ellenes propagandát.

1948. január 9–10. — A csehszlovák hatóságok elfoglalják a békeszerződés értelmében Csehszlovákiának ítélt három Pozsony környéki magyarországi községet: Oroszvárt, Horvátjárfalut és Dunacsúnt.

1948. január 15. — Lejár a békeszerződés 5. cikke által rögzített határidő a kétoldali tárgyalások megkezdésére a Csehszlovákiában maradó magyarok helyzetének rendezésére. Clementis, csehszlovák külügyminiszter, miután meggyőződött arról, hogy a tárgyalások során képtelen lenne kitartani az addigi csehszlovák álláspont mellett, a tárgyalásokat a választások utánra — áprilisa — odázza el, a csehszlovák belpolitikai helyzet feszültségére hivatkozva. Bár a februári hatalomvétel után ez az ürgy megszűnik, az áprilisi határidőt nem hozzák előbbre.

1948. január 25. — A Demokrata Párt kongresszusi határozataiban a könyörtelen realitások előtt meghátrálva demokráciát ígér a magyaroknak: „Kívánjuk, hogy az itt maradó németek és magyarok minden problémáját az emberiség, a jogrend és a demokrácia alapján oldják meg.”

1948. február 25. — Kommunista hatalomátvétel. A kommunista propaganda által évtizedekig „jégtörő február”-nak nevezett időszak eseményei valójában semmiféle fordulatot nem jelentenek a magyar kérdés kezelésében. A sajtóban folytatódik a magyarellenes uszítás; erőltetett ütemben folyik a kitelepítés; szlovákiai helységnevek százait változtatják meg önkényesen úgy, hogy az új név ne utaljon az eredeti helységnév magyar eredetére; az új belügyi megbízott, Daniel Okáli első hivatali tevékenysége az, hogy elrendeli több száz függőben lévő magyar vagyonekbevételek végrehajtását és betiltja a magyar nyelvű istentiszteleteket egész Szlovákiában.

1948. február-március — A Szovjetunió barátsági és együttműködési szerződést köt Magyarországgal, Bulgáriával és Romániával, majd pedig Finnországgal.

1948. március — Dr. Viktory igazságügyi megbízott ismerteti a népbíráskodás ítéleteinek számszerű eredményeit. Adatait értékelve Janics Kálmán megállapítja, hogy a népbíráskodás során a szlovák lakosságnak 0,085 százalékat ítéltek el, a magyar lakosságból 0,8 százalékat, a szlovákiai németek közül pedig 0,5 százalékat. Ez nem jelent mást, mint hogy a magyar lakosságot a szlovákiai népbíráóságok tízszer olyan szigorúan kezelték, mint a szlovákok, és kétszer olyan szigorral, mint a németet. A szlovákiai magyarok a népbírási ítéletek statisztikájában még a szudétanémeteknél is rosszabbul jártak, mert azoknak csak 0,40 százalékat ítéltek el a cseh népbíráóságok, ami felét teszi ki a szlovákiai magyar társadalom „háborús bűnöseinek”. Ha pedig a vádemelések statisztikáját nézzük, akkor a csehszlovákiai magyar kisebbség a társadalom 2,5 százalékos részesedésével élen jár a világon. (Hollandiában pl., ahol a legszigorúbbnak tartott politikai bíráskodási rendszer működött, a lakosság 0,75 százaléka ellen emeltek vádat.)

1948. tavasza — A nemzeti bizottságok falragaszai több helyen arra szólítják föl a lakosságot, hogy azokat, akiket magyarul hallanak beszélni, jelentsek föl a biztonsági szerveknél.

1948. május 9. — Életbe lép az új csehszlovák alkotmánytörvény, amely a kisebbségről nem is tesz említést. Az alkotmány a kassai kormányprogramra épül, hangsúlyozva a kisebbségek nélküli nemzetállam tényét. Az alkotmányt külföldön nacionalistának minősítik.

1948. május 30. — Ugyanolyan nacionalista szellemű parlamenti választásokra kerül sor, mint 1946-ban: a magyarok most sem szavazhatnak, kivéve azokat, akik reszlovakizáltak.

1948. június 7. — Beneš elnök — miután elutasította az új alkotmány aláírását — lemond. Ezzel a magyarellenés nacionalista politika egyik vezéralakja tűnik el a porondról.

1948. június 12. — A magyar áttelepítési kormánybiztos a külügyminiszterrel egyetértésben ideiglenesen felfüggeszti a lakosságcserét, mert a szlovák áttelepülők elmaradása miatt a „csere” már csaknem egyoldalúvá vált.

1948. szeptember 3. — Beneš Sezimovo Ústiban meghal.

1948. szeptember 27—28. — Az SZLKP KB ülésén a magyar kisebbségnek a megváltozott feltételek közötti új helyzetéről tárgyalnak. Az állampolgárság visszaadását kilátásba helyezik ugyan, ám a reszlovakizáció „eredményeiről” egyelőre a párt nem hajlandó lemondani. Amint Juraj Zvara írja, egyes elvtársak nem tanúsítottak megértést a magyar nemzetiségű lakosság teljes egyenjogúsítása iránt, különösképpen ami az iskolaügyet és a magyarlakta területeken a magyar nyelv egyenjogú használatát illeti.

1948. október 12. — Véget ér a csehszlovákiai magyarok jogfosztottsága: a csehszlovák minisztertanács elfogadja a magyarok állampolgárságára vonatkozó törvényjavaslatot. A törvény még nem jelentett kisebbségi jogokat, csak az állampolgárság visszaadását.

1948. november 4. — A Meghízottak Testületének 26. sz. rendelete a magyar parasztok mezőgazdasági vagyonát kivonja az elkobzás alól.

1948. december 15. — Magyar nyelvű újság jelenik meg Csehszlovákiában, az Új Szó, egyelőre hetilapként. 1949. május 1-én alakul majd át napilappá.

1949. április 16. — Aláírásra kerül a csehszlovák-magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény.

1949. április 30. — Eddig a napig kell Csehországból hazatérniük azoknak a deportáltaknak, akik nem óhajtanak cseh területeken letelepedni. Május 1-től hivatalosan is megszűnik számukra a munkakötelezettség. Több évig

tartó jogi viták és harcok kezdődnek az elkobzott ingatlanok visszaadásáról, ill. a kártérítésről. A vagyoni jogi rendezés nem történt meg mind a mai napig. A deportáltaknak mintegy 25 százaléka nem tért vissza szülőföldjére; az 1950. évi népszámlálási adatok több mint 13 ezer magyarról tudnak Csehszlovákiában.

1949. március 5. — Megalakul a Csemadok, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete. A korábban erőszak hatása által reszlovakizáltaktól megvonják az egyesülethez való belépés jogát.

1949. szeptember 1. — Megindul az oktatás az első magyar osztályokban, s ezzel megkezdődik a 6–10 éves gyermekek általános analfabetizmusának a felszámolása. A magyar pedagógusok korábbi elűzésének következtében csak 110 magyar pedagógust sikerül munkába állítani, a régi létszám 5 százalékát.

1950. január 6. — Az SZLKP KB elnökségének ülésén heves vita folyik a magyar kisebbség kérdéséről, de ennek eredménye nem jut a nyilvánosság elé.

1950. március 31. — A háború utáni első népszámlálás adatai szerint mintegy 368 ezer magyar él Csehszlovákiában. Legalább 150 ezer reszlovakizált magyar íratja be magát szlováknak. A reszlovakizálás megfélemlítő, elbizonytalanító hatása még harminc év múlva, az 1980-as népszámlálás adataiból is kimutatható.

1954. április 8. — Az SZLKP KB érvénytelennek nyilvánítja a reszlovakizációt.

1956. július 31. — Először emlékezik meg alkotmányerejű törvény a magyar nemzetiségről. A törvény 2. cikkelye meghagyja a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, hogy „az egyenjogúság szellemében biztosítsa a magyar és ukrán nemzetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit.”

1960. július 11. — Hatályba lép az új alkotmánytörvény, amelyben a 20. cikkely 2. bekezdése kimondja, hogy minden állampolgár egyenjogú, nemzetiiségre, fajra való tekintet nélkül. A 25. cikkely szerint „az állam biztosítja a magyar, az ukrán és lengyel nemzetiségű állampolgárok anyagi oktatásának és kulturális fejlődésének minden lehetőségét és eszközeit.” Ez az alkotmánytörvény mondja ki először a kisebbségeknek művelődéshez való jogát.

1963. december — A CSKP elítéli az 1946–48-as lakosságcsere módszereit és a reszlovakizálást.

Az összeállítás forrásául szolgáló munkák:

Legfontosabb forrásunk Janics Kálmán munkája volt (*A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948*, Budapest, 1989. 3. javított, 1. magyarországi kiadás); ez alkotja az összeállítás gerincét, belőle származik a közvetlen idézetek többsége is.

Ezenkívül még a következő munkákból merítettünk:

Albert Gábor: *Emelt fővel*. Budapest, 1983.

Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918 - 1975*. Budapest, 1977.

Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945 - 1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, 1982.

Československé dějiny v datech. Praha, 1986.

Egyetemes történelmi kronológia az őstörténetől 1977-ig. Budapest, 1987. Ötödik kiadás.

Fényi Tibor: *A csehszlovákiai magyar kisebbség történetének kronológiája 1944 — 1988. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről* (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Budapest, 1988. 233—264.

Magyar történelmi kronológia. Az őstörténetől 1970-ig. Budapest, 1984. Ötödik kiadás.

Ölvedi János: *Napfogyatkozás, Magyarok Szlovákiában*. New York, 1985.

Pető Iván: „...Megszabadítani az országot a másik nemzetséghöz tartozó személyektől...” Századvég 6—7. Budapest, 1988. 137—142.

Politické Dějiny Světa v datech I—2. Praha, 1980.

Purgat, Juraj: *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázkze v Československu*. Bratislava, 1970.

Ravasz Károly: *Adalékok a magyar-csehszlovák viszonytörténetéhez 1945—1948*. Kápu, 1989/1.

Zvara, Juraj: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava, 1965.

Zvara Juraj: *A magyar nemzetiségi állampolgártársaink életének néhány kérdéséről*.

Forrásmunkáink szerzőire csak ott hivatkozhatunk, ahol azt valami különösképpen indokolja (pl. a szerző egyéni véleményéről van szó, a kérdés bizonyos összefüggéseire ő mutatott rá először stb.).

JEGYZETEK

23. l. *1939. augusztus 23-a* — a szovjet-német meg nem támadási szerződés, az ún. Molotov–Ribbentrop-paktum megkötésének napja. Fábry a kéziratban mindenütt 22-ét írta, amit a helyes időpontra valamennyi helyen mi javítottunk ki.
24. l. *Illavát és a kórházat kivéve...* — utalás Fábry 1939. és 1941. évi illavai fogságára, valamint betegségére; a második alkalommal például életveszélyes tüdővérzése miatt helyezték — frásztalommal — szabadlábra.
25. l. *fegyver s vitéz ellen!* — Fábrynak 1937-ben kötete jelent meg ezzel a címmel.
26. l. *És akkor jött München...* — utalás a Csehszlovákia feldarabolását jelentő, 1938. szeptember 28–30-án megkötött müncheni egyezményre.
1941. június 21. — Fábry erre a napra teszi a Szovjetunió Németország általi megtámadásának időpontját (június 22.).
27. l. *hat éves állapot* — utalás Fábry második világháború alatti kényszerű hallgatására.
30. l. *csak kivétel Kramárai voltak* — utalás a „Szlovák Birodalom” tervezetét 1914-ben kidolgozó politikus orosz orientációjára.
32. l. *Ändert euren Sinn* — Változtassátok meg a ti érzéseteket.
34. l. *XY hat den Heldenod gefunden* — XY rátalált a hősi halálra.
35. l. *Recht ist, was der Rote Armee nützt* — A jog az, ami a Vörös Hadsereg javát szolgálja.
36. l. *ahogy Bének* — azaz: Dr. Simai Bélának.
Humanismus ist eine Mischung... — A humanizmus a gyávaság és az ostobaság keveréke.
Wir fürchten Hackenkreutz... — Mi féltjük a horogkeresztet, a fasisztust nem.
Deutsche Partei — a szlovákiai németek politikai szervezete a fasiszta Szlovákiában.
37. l. *„magyarónokat”* — azaz: magyarbarát szlovákokat.
38. l. *a tőkét felemészített küldetési likvidált* — szövegromlás
41. l. *a volt Agrár- és Néppárt* — az Agrárpárt egy része 1938-ban beleolvadt a fasiszta Szlovákia vezető politikai erejét jelentő Hlinka Szlovák Néppártjába.
43. l. *Náš štát bude...* — A mi államunk nemzetállam lesz, kizárólag a csehek és a szlovákok állama, és senki másé!
Ezt még én is megértem — utalás Fábry hiányos szlovák nyelvtudására.
45. l. *Lendvai „harmadik Magyarország”* — hivatkozás Lendvai István *A harmadik Magyarország* (1921) című kötetére.
46. l. *Machia* — a maffiára is emlékeztető, *Mach-ország*ot jelentő szójáték utalás Alexander Machnak, a fasiszta Szlovák Köztársaság belügyminiszterének nevére.

48. l. *Kassai polgárok* — Márai Sándor színműve.
52. l. *Nationalität und Internationalität* — Nemzetiség és nemzetköziség.
So wichtig und notwendig... — Amennyire fontos és szükséges a politikai és szakszervezeti propaganda írásbeli és szóbeli feladataihoz a nemzetek autonómiája, annyira veszélyessé válhat az akció-területeken.
- 52—53. l. *Wo sich imperialistische Tendenzen...* — Ahol az imperialista tendenciák a nacionalisták mögé bújnak, ott a proletariátusnak résen kell lennie: A szocializmusnak minden engedménye a Nemzeti Front felé erősíti a fasiszta ideológiát.
53. l. *Alapítójának lényege* — utalás T. G. Masarykra, a Csehszlovák Köztársaság első államelnökére.
55. l. *Saar-szavazás* — 1935-ben népszavazás döntött a francia-német határ menti Saar-vidék hovatartozásáról; az itt lakók nagy többsége Németország mellett szavazott.
a szlovák néppárt — utalás Hlinka Szlovák Néppártjának autonomista tevékenységére.
57. l. *Smrt fašizmu!* — Halál a faszizmusra!
58. l. *Kórháziskola a magyarságra* — utalás Jócsik Lajos 1939-ben megjelent, *Iskola a magyarságra* című könyvére.
62. l. *Korparancs* — Fáby Zoltán első kötete, 1936-ban jelent meg.
63. l. *Szlovenszkói Magyar Párt* — helyesen: Szlovákiai Magyar Párt, Esterházy János pártja a fasiszta Szlovák Köztársaságban.
65. l. *a KP újságja* — a Pozsonyban megjelenő Pravda 1945. május 27-i számáról van szó.
és Národný frontba utazik — azaz: a Nemzeti Frontba, amely a (cseh)szlovák politikai pártokat és társadalmi szervezeteket tömörítette magába; a létrehozásáról szóló tárgyalások 1943 decembere és 1945 márciusa között folytak.
67. l. *Amikor UNRRA-szalonnát* — az UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala. Az UNRRA-misszió keretében került sor többek között a második világháború által elpusztított országok lakosságának segélyezésére.
70. l. *a mánták Magyarországhoz csatlakozni akaró mozgalmát* — az alsó-szepességi németek (mánták) a bécsi döntést követően többször is hangot adtak azon kívánságuknak, hogy az általuk lakott településeket is csatolják vissza Magyarországhoz.
75. l. *Hlinka-párt* — hivatalos nevén: Hlinka Szlovák Néppártja.
77. l. *Az etnográfiai határ követelése* — a párizsi béketárgyalásokon a magyar küldöttség egyik alternatív javaslata a magyar kérdés megoldására az országhatároknak az etnikai határhoz való igazítása volt.

78. l. „*Židia von!*” — „Zsidók, ki innen!”
Mađari von! — „Magyarok, ki innen!”
Jégvirág — lápvirág — A cikk *Az Út* 1934. május 15-i számában jelent meg.
80. l. „*Nichts ist unheimlicher...*” — Nincsen kényelmetlenebb a nép életében, mint a történelmi adósság lassú utánhatása.
81. l. *Ironie der Weltgeschichte* — A világtörténelem iróniája.
83. l. „*Höchster Nationalismus ist...*” — A legmagasabb fokú nacionalizmus a legmagasabb fokú szocializmus.
85. l. „*Češi von!*” — „Csehek, ki innen!”
89. l. *Biónak* — azaz: Peéry Rezsőnek.
92. l. *lélekben Banská Bysirica* — utalás 1944. augusztus 29-én kirobbant szlovák nemzeti felkelésre.
95. l. *Zips Gau* — szépeességi kerületek; utalás a szépeességi németek autonómia-követelésére a második világháború idején.
wütende Bestie — dühöngő fenevad.
105. l. *blitzende Bajonette* — fénylő bajonett
gepanzerte Faust — páncélozott ököl
108. l. *Das neue Wessen* — Az új lényeg.
110. l. *Az első cikk címe* — Csupán az érdekesség kedvéért: Fábry Zoltánnak a második világháború utáni Csehszlovákiában elsőként megjeleni, az Új Szó 1948. december 15-i első számát indító cikkének címe: *Az első szó* lett, s bár naplójának e szövegben forgó mondata hatja át, az konkrétan, itt szereplő formájában mégsem szerepel benne.
111. l. *henleinisták* — a szudétánémet területeken Konrad Henlein vezetésével működő párt tagjai.
112. l. *Lieber Unrecht leiden...* — Inkább jogtalanságban szenvedni, mint azt cselekedni.
113. l. *Magyar Hirlap* — Esterházy János lapja a fasiszta Szlovákiában.
114. l. *Helden der Geistes* — A szellem hősei.
116. l. *Pravda vítazí!* — Az igazság győzedelmeskedik!
117. l. *anyás magyar* — A bécsi döntést követően a visszacsatolt területekre települt „anyaországiak” megnevezése.
124. l. *Slovenská liga* — a magyarok elleni hangulatkeltésben és intézkedések sürgetésében élen járó társadalmi szervezet.
Levél B. D.-nek — azaz: Balogh-Dénes Árpádnak.
127. l. *Lidice* — a Heydrich elleni merénylet megtörténteképpen a fasiszták által kiirtott bányászfalu Csehországban.
128. l. *Masaryk Akadémia* — a Masaryk elnök egymillió koronás adományából létrehozott Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság a harmincas évek első felében.
131. l. *Freiheit — zu uns!* — Szabadság, jöjj el hozzánk!
145. l. *Nicht der Mörder...* — Nem a gyilkos a bűnös, hanem az áldozat!

146. I. *Vojta Beneš, az elnök testvére...* — a parlamenti képviselő szóban forgó felszólalása a szlovákiai magyarok körében mindenütt nagy visszhangra talált; ennek egyik dokumentumát — Mafuga Cornél pozsonyi ügyvéd versét — a *Mint fészkeből kizavart madár...* (1990) című antológia közli.
a *Csehszlovák Testvérek együttműködését...* — amikor 1940. szeptember 12-én Alexander Mach, szlovák belügyminiszter rendeletileg beszüntette a Cseh Testvérek pozsonyi tevékenységét, azt a helybéli magyar református egyházközség fogadta be.
Kálvinista Hangok — azaz: a Kálvinské hlasy.
147. I. *(Aus den Nachlass. Über...)* — Hagyatékából. Irodalomról és életéről. Ellenfeleink úgy hiszik, hogy bennünket legyőztek, ha ők a véleményüket folyvást ismétlik és a mienket figyelembe nem veszik.
der Schlag ins Wasser — vízre csapás
148. I. *a párizsi vereség* — utalás arra, hogy a párizsi békekonferencián az USA és Anglia elfogadhatatlannak minősítette a magyarok teljes kitelepítésére irányuló csehszlovák törekvéseket.
149. I. *Der alkohol bringt...* — Az alkohol napfényre hozza (beszédessé tesz).
152. I. *Surányánál egyetlenegy humanista* — 1938 karácsonyán magyar csendőrök belelőttek az éjfélű misére egybegyűlt, himnuszukat éneklő szlovák fiatalokba, s egyikük életét kioltották.
Esterházy Lujza is tiltakozott — a pozsonyi Esti Újságban 1939 januárjában a szlovák-magyar megbékélés szükségéről írt.
a kosúti vérengzésnél — 1931. május 25-én a csehszlovák csendőrök a nemeskosúti munkástüntetés résztvevői közé lőttek: a sortűz három ember halálát okozta, többen megsebesültek.
153. I. *a pozsonyi magyar haláleset* — 1939-ben a szlovák Hlinka-gárdisták meggyilkolták Bikszárdy Vincét, a Magyar Párt tagját.
stirb und werde — halj meg és szüless újra.
1939. III. 14. — az önálló Szlovák Köztársaság kikiáltásának napja.
154. I. *FS* — a.m. Freiwillige Schutztaffel; a Hlinka-gárdához hasonló és azzal együttműködő fegyveres alakulat.
157. I. *Ein Menschenleben kann nicht...* — Egy emberéletet nem lehet elég nagyra értékelni.
160. I. *Te akkor kutya helyett Sancho és Vanzetti...* — utalás Márai Sándor akkoriban megjelent kutya-regényére, a *Csutorára*, valamint Fábry Sacco és Vanzetti igazsága című, a Korunk 1929. októberi számában közzétett írására.
161. I. *Márai első könyvének címe* — Fábry téved; az *Emberi hang* (1921) Márai második kötete volt, az első az 1918-ban Kassán kiadott verseskötet, az *Emlékkönyv* volt.
162. I. *Kraft durch Freude* — Összetartásban az erő.
163. I. *Intelligenz-bestia* — értelmiségi fenevad; így nevezte Goebbels a zsidó származású haladó értelmiséget.

Hitler in uns... — Hitler bennünk van, Katyn bennünk van.

„*machtgeschützte Innerlichkeit*” — hatalomtól védett érzelmiségünk.

„*macht trotzende Innerlichkeit*” — hatalomnak ellenszegülő érzelmiségünk.

165. l. *Grosser kleiner Mann...* — Hans Fallada regénye, a *Kleiner Mann — was nun?* (magyarul: Mi lesz veled emberke? 1932).

170. l. *Mitgehungen, mitgefangen!* — Együtt haladva, együtt elfogva!

172. l. *A szociáldemokráciának volt egy 1914. augusztus 4-e...* — a Német Szociáldemokrata Párt a Birodalmi Gyűlésben ezen a napon az Internacionálé háborúellenes alapelvét megszegve, német nemzeti érdekekre hivatkozva támogatta a kormány háborús politikáját.

Jászi nem engedi be — 1947-ben a magyar hatóságok először nem engedélyezték Jászi beutazását az országba, ám látogatására szeptemberben végül mégis sor került.

173. l. *Porta Hungarica-cikkemet* — Korunk, 1939. szeptember.

179. l. *Mütterchen Russland* — Anyácska-Oroszország.

182. l. *a nörglerek és kritikaszterek* — az akadémikusok (gáncsoskodók) és szörszálhasogatók.

ist die Rechnung aufgegangen — a számla ki van fizetve.

183. l. *Der grosse Plan* — A nagy terv (1931); a költő poémája a Szovjetunió első öt éves tervéről.

186. l. *Tito Epauletten-Freudigkeitja* — azaz: kitüntetés-öröme.

in Kauf nehmen den Faschismus — inkább tekinteni a fasizmusra.

189. l. *Kominform* — az 1947-ben létrehozott Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája.

Menschdruch Schlmerz — fájdalmas ember.

196. l. *Gessler-kalap* — Hermann Gessler a svájci hagyomány szerint Schwyz és Uri kantonok császári helytartója volt, akit Albrecht-császár azért küldött oda, hogy a svájciakat a Habsburg-uralom alá kényszerítse. Gessler a népet nagyon sanyargatta és elrendelte, hogy póznára tűzött kalapját süvegeljék meg, ami aztán végül is siettetette a svájciak szabadságharcának kirobbantását. A monda szerint a zsarnokot Tell Vilmos lötte le.

221. l. *a Vámbéryek és Bölümök* — utalás Vámbéry Rusztiemre és Böhm Vilmosra. A csehszlovákiai magyarság üldöztetésével kapcsolatos magatartásukat Fábry — talán információi pontatlansága miatt? — kissé egyoldalúan ítéli meg: mindketten sokat tettek annak érdekében, hogy a nemzetközi közvéleményt a valóságnak megfelelően tájékoztassák a csehszlovákiai magyarság helyzetéről.

„*Seine Menschwürde nurde...*” — az emberi méltóságom szenvedett életveszélyes sérülést.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ČSR — Československá republika, azaz: Csehszlovák Köztársaság

DP — Deutsche Partei, azaz: Német Párt

KP — kommunista párt

KSS — Kommunistická strana Slovenska, azaz: Szlovákia Kommunista Pártja

okr. — okres, azaz: járás

ref. farár — református lelkész

SNR — Slovenská národná rada, azaz: Szlovák Nemzeti Tanács

SSSR — Sváz Sovjetských Socialistických Republík, azaz: Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége

SZU — azaz: Szovjetunió

ÚŠB — Ústredie štátnej bezpečnosti, azaz: Állambiztonsági Központ

A KÖTETBEN ELŐFORDULÓ SZLOVÁK ÉS NÉMET SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK JEGYZÉKE

Erbsünde — örökölt bűn

Es ist erreicht! — elértük, megvalósítottuk

frisch — friss

fröhlich — vidám

Führertum — vezérség

Halunke — gazfickó, gazember, semmirekellő

Herrenrasse — felsőbbrendű faj

Herrentum — uralkodás

Herrenvolk — uralkodó nép

- Kettenraucher* — „láncdohányos”; aki egyik cigarettáról a másikra gyújt
košiar — karám
König — király
Kriminalroman — detektívregény
- Lebensraum* — élettér
Lied — dal
Iudová demokrácia — népi demokrácia
- Macht* — hatalom
Machthalunke — a hatalom csöcseléke
Machukrank — hatalombeteg
Machtmensch — uralkodó ember
Machtmorál — hatalmi erkölcs
Machtstaat — totális, diktatórikus állam
Mehrville — többet akarás
Mein Kampf — Az én harcom
Menschwerdung — emberré válás
- Nachholung* — lábadozó
národní výbor — nemzeti bizottság
Nationalsozialismus — nemzetiszocializmus
- poverenictvo* — megbízotti hivatal
predseda — elnök
- Randstaaten* — hátországok, peremországok
regelrecht — szabályos, szabványos
- Schupfwinkli* — elrejtő
Selbstbereinigung — öntisztítás
Soldat — katona
správca — gondnok
Stützpunkt — támaszpont
- Untermeschtum* — alsóbbrendűség
Unterschied — különbség
- überwinder* — túlszárnyaló

KIS MAGYAR-SZLOVÁK, SZLOVÁK-MAGYAR HELYSÉGNÉV-SZÓTÁR*

Banská Bystrica — Besztercebánya
Besztercebánya — Banská Bystrica
Bratislava — Pozsony

Čuňovo — Dunacsún

Dobsina — Dobšiná
Dobšiná — Dobsina
Dunacsún — Čuňovo
Dunajská Streda — Dunaszerdahely
Dunaszerdahely — Dunajská Streda

Ľsekújvár — Nové Zámky
Feled — Jesenské

Horvátjáfalu — Jarovce
Ilava — Illava
Illava — Ilava

János — Rimavské Janovce
Jarovce — Horvátújfalu
Jesenské — Feled

Kassa — Košice
Komárno — Komárom
Komárom — Komárno
Košice — Kassa
Kosút (Nemeskosút) — Košúty
Košúty — Kosút (Nemeskosút)

* Szótárunk csupán a szlovákiai helységneveket tartalmazza.

Léva — Levice

Levice — Léva

Lúčky — Vámoslucska

Mecenzéf — Medzev

Medzev — Mecenzéf

Michalovce — Nagymihály

Nagymihály — Michalovce

Nové Zámky — Érsekújvár

Oroszvár — Rusovce

Párkány — Štúrovo

Pozsony — Bratislava

Rimavské Janovce — János

Rusovce — Oroszvár

Štos — Stósz

Stósz — Štos

Štúrovo — Párkány

Thurzófüred — Turzovce

Trenčianske Teplice — Trencsénteplic

Trencsénteplic — Trenčianske Teplice

Turzovce — Thurzófüred

Vámoslucska — Lúčky

Žilina — Zsolna

Zsolna — Žilina

NÉVMUTATÓ ÉS NÉVMAGYARÁZATOK*

ADY ENDRE (1877—1919) — 16, 21, 22, 35, 40, 66, 69, 107, 117, 125, 154, 160, 172, 173, 174, 176, 180, 189, 195, 199, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 221, 259, 261

ALBERT GÁBOR (1929): író, esszéista — 244

ANDICS ERZSÉBET (1902—1985): történész — 165

ARATÓ ENDRE (1921—1977): történész — 231

ASSISI SZENT FERENC (1181—1226): olasz vallási reformátor, költő — 93, 169

BALÁZS BÉLA (1884—1949): költő, író, filmesztéta — 182

BALOGH-DÉNES ÁRPÁD (Dénes Árpád): csehszlovákiai magyar ügyvéd, szerkesztő, egy ideig ő vezette Fábry Zoltán harmincas években (1931—1936) kiadott, marxista szellemű kultúrpolitikai hetilapjának, Az Útnak a szerkesztőségét. A jogfosztottság éveit alatt is szoros kapcsolatban állt Fábryval. — 247

BALOGH EDGÁR (1906): író, publicista, a csehszlovákiai magyar értelmiségi fiatalok Sarló-mozgalmának egyik vezéralakja a húszas-harmincas évek fordulóján, a magyar falukutató mozgalom kezdeményezője. 1935-ben a csehszlovák hatóságok kiutasították az országból, azóta Romániában, Kolozsvárott él. Nemzedékének indulását, küzdelmeit *Hét próba* (1965) című emlékiratában írta meg. — 198

BALOGH SÁNDOR (1926): történész — 236, 244

BARBUSSE, HENRI (1873—1935): francia író, költő, marxista publicista — 194

BÁRDOSSY LÁSZLÓ (1890—1946): politikus, államférfi, 1941—42-ben miniszterelnök. Németbarát politikát folytatott; mint háborús bűnöst, kivégezték. — 108

BEDEI-SMITH — 238

BECHER, JOHANNES ROBERT (1891—1958): kommunista német költő, író, esszéista — 183

BENDA, JULIEN (1867—1957): francia esszéista, irodalomkritikus, filozófus. Legismertebb műve *Az írástudók árulása* (1927) című, az értelmiség megalkuvását vizsgáló vitairata. — 144

* A névmutatónk egyes neveihez fűzött esetenkénti magyarázatainkkal mindössze a Fábry-napló jobb megértésének segítésére szorítkoztunk; a külön magyarázatot nem igénylő, illetve az általános műveltség körébe tartozó személyek nevének kommentálásától eltekintettünk. — *T.L. megj.*

BENEŠ, EDUARD (1884—1948): csehszlovák politikus, államfő, 1935 és 1938, valamint 1945 és 1948 között köztársasági elnök. Jelentős szerepe volt a csehszlovák államiség megteremtésében, a polgári demokratikus rendszer megszilárdításában. Az ország széthullása után a londoni csehszlovák emigráció vezetőjeként lépett fel. Főszerepet játszott az 1945—48 közötti magyarellenos intézkedések meghozatalában, a nemzetiségek nélküli Csehszlovákia tervének egyik értelmi szerzője és főideológusa. — 43, 69, 74, 119, 120, 126, 128, 129, 142, 146, 149, 208, 227, 229, 232, 242, 255

BENEŠ, VOJTECH: csehszlovák ügyvéd, parlamenti képviselő az 1945—48 közötti időszakban, Eduard Beneš köztársasági elnök öccse — 146

BETLEN OSZKÁR (1909—1969): kommunista újságíró, történész. A harmincas években Csehszlovákiában bekapcsolódott a munkásmozgalomba, valamint a kommunista párt tevékenységébe, 1937—38-ban az Osztraván megjelent Magyar Napszerkesztője volt. 1946-tól a kommunista párt napilapjának, a Szabad Népnak a munkatársa Budapesten. — 154

BIKSZÁRDY VINCE: pozsonyi egyetemi hallgató — 248

BÖHM VILMOS: (1880—1949): szociáldemokrata politikus, 1946—48 között stockholmi követ. Az 1945—48 közötti időszakot is tárgyaló emlékirata, a *Másodszor emigrációban...* csupán 1990-ben látott napvilágot. — 221

BURCKHARDT, CARL JACOB (1918—1997): svájci művészet- és művelődéstörténész — 66

CAESAR, GAIUS JULIUS (i.e. 100—44) — 183, 195

CHAMBERLAIN, ARTHUR NEVILLE (1869—1940) — 188

CHURCHILL, SIR WINSTON LEONARD SPENCER (1874—1965) — 188

CLEMENTIS, VLADIMÍR (1902—1952): szlovák kommunista politikus, közíró. A szovjet-német egyezmény bírálata miatt 1939-ben kizárták a kommunista pártból, melynek 1945-ben újból tagja lett. A második világháború idején a londoni csehszlovák emigráció tagja, 1945—48 között külügyi államtitkárként a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének lelkes híve, szorgalmazója volt. 1951-ben koholt vádak alapján kizárták a pártból, majd halálra ítélték és kivégezték. — 148, 238, 240

COURTS-MAHLER, HEDWIG (1867—1950): német író — 124, 125, 126

CSANDA GÁBOR (1963): csehszlovákiai magyar irodalomtörténész — 7, 12

CSONTOS VILMOS (1908): csehszlovákiai magyar költő — 9

- DARÁNYI KÁLMÁN (1886—1939): politikus, államférfi, 1936—38 között miniszterelnök, 1938—39 között a képviselőház elnöke — 182
- DARKÓ ISTVÁN (1902—1972): csehszlovákiai magyar író — 10
- DEMETER BÁLINT — 91
- DERKOVITS GYULA (1894—1934): festő, grafikus — 165
- DOSZTOJEVSZKIJ, FJODOR MIHAJLOVICS (1821—1881) — 129
- DRTINA, PROKOP (1900—1980): csehszlovák politikus, az 1945—48 közötti időszakban igazságügyi miniszter — 145
- ĐURIŠ, JÚLIUS (1904—1986): szlovák kommunista politikus, 1945—51 között földművelődésügyi miniszter, 1945—46-ban a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője — 41

EGRI VIKTOR (1898—1982): csehszlovákiai magyar író, publicista. A második világháború idején hallgatásra kényszerült, ám 1945—49 között már újból publikálhatott (szlovákul); 1946-ban visszakapta az állampolgárságát, s ekkor lépett be a kommunista pártba is. 1948—49-től tevékeny részt vállalt a csehszlovákiai magyar kultúra és irodalom megszervezésében, újraindításában, ám e kezdeti években nem került el a szematizmus zsákutóját sem: Fábry egy későbbi értékezésében éppen az ő „neofita buzgóságát” kárhoztatja leginkább ezzel kapcsolatban. — 217

ENGELS, FRIEDRICH (1820—1895) — 38

ERASMUS, DESIDERIUS (Rotterdami Erasmus; 1466—1536) — 217

ESTERHÁZY JÁNOS gróf (1901—1957): csehszlovákiai magyar politikus, közíró. 1932-ben az Országos Keresztényszocialista Párt elnökévé, majd 1936-ban, a pártja és a Magyar Nemzeti Párt egyesülése után létrejött Csehszlovákiai Magyar Párt ügyvezető elnökévé választották. Már ebben az időben is sikraszállt a csehszlovákiai magyarság jogaiért, Szlovenszko és Ruszinszko teljes körű autonómiájának biztosításáért. Az ország széthullása után is Pozsonyban maradt, s az önálló Szlovák Köztársaságban rekedt magyarság elsőszámú vezetőjeként következetesen védelmezte annak jogait és a szlovák-magyar megbékélés híveként lépett föl. 1942-ben a szlovák parlamentben — egyetlen magyar képviselő léte — egyedül ő nem szavazta meg a zsidótörvényt. 1945-ben letartóztatták, szibériai táborokba hurcolták. 1947-ben hazájában — távollétében — halálra ítélték; ezt az ítéletet később a köztársasági elnök kegyelmi úton életfogytiglanra változtatta. Ugyanebben az évben a Szovjetunió kiadta őt a csehszlovák hatóságoknak; ettől kezdve végigjárta az ország szinte valamennyi börtönét. 1957-ben halt meg a morvaországi Mirovban. — 106, 113, 172, 240, 246, 247, 256, 259, 263, 265

ESTERHÁZY LUIZA grófnő (1899-1966): csehszlovákiai magyar emlékiratíró, Esterházy János gróf nővére. A két háború között a szlovákiai magyar katolikus nőmozgalmak vezetője, a második világháború alatt a Szlovákiai Magyar Párt lelkes aktivistája, szervezője volt. 1945-ben internálták, ám sikerült külföldre jutnia: Párizsba került, ahonnan széleskörű tevékenységet fejtett ki bátyja kiszabadítása, illetve a szlovákiai ma-

gyarság likvidálásának megakadályozása érdekében. Emlékeit *A huszadik esztendő. Feljegyzések 1938 kisebbségi életéből* (1942), valamint *Szívek az ár ellen* címmel írta meg; ez utóbbi munkájából *Coms affrontes des peuples* címmel 1961-ben Párizsban franciául jelent meg egy részlet. A teljes szöveg 1991-ben Budapesten magyar fordításban látott először napvilágot. — 152

- FÁBRY ZOLTÁN (1897—1970) — 5—18, 125, 146, 223—226, 254, 256, 260, 263, 265
 FALŤAN, MIKULÁŠ (1916—1960): szlovák kommunista politikus, 1945—46-ban szlovák parlamenti képviselő, 1945—48 között a Szlovák Földművesek Egységes Szövetségének elnöke — 67
 FÉJA GÉZA (1900—1978): író, irodalomtörténész — 10
 FÉNYI TIBOR (1954): történész — 244
 FERJENČÍK, MIKULÁŠ (1904): szlovák tábornok. Részt vett a szlovák nemzeti felkelés előkészítésében. 1946—48 között belügyi megbízott (belügyminiszter) volt. 1948-ban az USA-ba emigrált. — 136
 FÓNOD ZOLTÁN (1930): csehszlovákiai magyar irodalomtörténész — 8, 9, 11
 FORBÁTH IMRE (1898—1967): csehszlovákiai magyar költő — 9
 FORGÁCH GÉZA: csehszlovákiai magyar újságíró — 10
 FÖLDES SÁNDOR (1895—1968): csehszlovákiai magyar költő — 12
 FRANCO BAHAMONDE, FRANCISCO (1892—1975) — 106, 126

GAGHIOFFER — 108

- GANDHI, MOHANDÁSZ KARAMCSAND (1869—1948) — 107, 215
 GAULLE, CHARLES ANDRÉ JOSEPH MARIE DE (1890—1970) — 189
 GIDE, ANDRÉ (1869—1951): francia író. Szemlélete a húszas években vált egyre baloldaliabbá, majd rövid ideig rokonszenvezett a kommunizmussal, ám a *Visszatérés a Szovjetunióból* (1936) című könyvében már csalódottságáról számolt be és elhatárolta magát a munkásmozgalomtól. Nobel-díjas. — 210
 GOEBBELS, JOSEPH P. (1897—1945): német fasiszta politikus, publicista, a hitleri Németország propagandaminisztere. Háborús főbűnös. — 182, 189, 190, 193, 209, 214
 GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON (1749—1832) — 28, 141, 147
 GORKIJ, MAXIM (1868—1936) — 56, 264
 GOTTWALD, KLEMENT (1896—1953): csehszlovák politikus, államfő. A Csehszlovák Kommunista Párt vezető egyénisége; a moszkvai csehszlovák emigráció vezetőjeként részt vett a kassai kormányprogram jelentősebb részeinek kidolgozásában. 1948-tól haláláig Csehszlovákia államelnöke, a sztálinista politikai kurzus megtestesítője. — 228, 231, 235, 237, 238

GÖRING, HERMANN WILHELM (1893—1946): német fasiszta politikus, vezértábornagy, a Gestapo és a koncentrációs táborok megszervezője, porosz miniszterelnök, a légierők főparancsnoka. Háborús főbűnös. — 186

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945): irodalomtörténész — 9, 12

GYÖNGYÖSI JÁNOS (1893—1951): publicista, politikus. Az Ideiglenes Kormány, majd Tildy és a Nagy Ferenc kormány külügyminisztere volt, ez utóbbiként ő vezette a magyar-csehszlovák lakosságcsere-tárgyalásokat. 1946-ban a párizsi békekonferencián ő volt a magyar delegáció vezetője, s a béke delegáció elnökeként 1947 február 10-én ugyancsak ő írta alá a párizsi békeszerződést. — 238, 240

GYÖRY DEZSŐ (1900—1974): költő, író — 9

GYURCSÓ ISTVÁN (1915—1984): csehszlovákiai magyar költő — 9

HÁCHA, EMIL (1872—1945): cseh politikus, államfő. 1938—39-ben, a müncheni egyezmény után köztársasági elnök, a német megszállást követően a Cseh-Morva Protektorátus elnöke. Háborús bűnösnek halt meg börtönében. — 104

HAŠEK, JAROSLAV (1883—1923): cseh író, a *Švejk* (1920—23) szerzője. — 119

HEINE, HEINRICH (1797—1856) — 39, 76

HENLEIN, KONRAD (1898—1945): fasiszta német politikus, a csehországi szudétanémet területeken működő hitlerista párt vezetője, 1939—45 között, a Cseh-Morva Protektorátus idején a szudétanémet területek helytartója volt. A felelősségrevonás elől öngyilkosságba menekült. — 247

HEYDRICH, REINHARD (1904—1942): fasiszta német politikus, 1938-tól a Cseh-Morva Protektorátus birodalmi helytartója volt. 1942. május 27-én merényletet követtek el ellene. — 247

HILLER, KURT (1885—1972): német író, költő, publicista, a német koncentrációs táborok borzalmainak leleplezője. — 53

HITLER, ADOLF (1889—1945) — 15, 17, 28, 30, 31, 36, 37, 39, 42, 47, 54, 55, 59, 69, 78, 83, 84, 85, 87, 88, 92, 95, 96, 104, 105, 106, 115, 125, 130, 141, 143, 162, 163, 167, 168, 170, 172, 173, 175, 176, 179, 181, 182, 186, 187, 190, 196, 198, 207, 208, 209, 215, 216, 218, 227

HLINKA, ANDREJ (1864—1938): szlovák politikus. 1918 előtt a Szlovák Nemzeti Párt klerikális szárnyának vezére, a szlovákok jogainak képviselője a magyarosító törekvések ellenében, 1918-ban a csehszlovák államiság híve. A nevére elnevezett szlovák néppárt (Hlinka Szlovák Néppártja) megalapítója, csehszlovák országgyűlési képviselő, a szlovák önállósodási/elszakadási törekvések szószólója, vezető ideológusa a harmincas években. — 85, 266

HORNYÁNSZKY GYULA (1869—1933): klasszika-filológus, szociálpszichológus — 66

HORTHY MIKLÓS (1868—1957) — 85, 195

HÖLDERLIN, JOHANN CHRISTIAN FRIEDRICH (1770—1843) — 141

HUBIK ISTVÁN (1916): csehszlovákiai magyar műfordító — 10

HUME, DAVID (1711—1776) — 56

HUSÁK, GUSTÁV (1913): csehszlovák kommunista politikus, államfő. A szlovák nemzeti felkelés egyik vezetője, 1944—45-ben szlovákiai belügyi megbízott (belügyminiszter), 1946—50 között a szlovákiai Megbízottak Testületének elnöke (miniszterelnök). 1950-ben bíróság elé állították és bebörtönözték, ahonnan 1960-ban szabadult. A politikai életbe 1968 után tért vissza a csehszlovák kormány alelnökeként. A Csehszlovákia 1968-as szovjet lerohanása utáni posztisztálinista visszarendeződés, a nevével fémjelzett „konszolidáció” meghatározó politikusa két évtizeden keresztül; 1971-től a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkára, 1975-től 1989. decemberéig köztársasági elnök. A csehszlovákiai magyarság elleni 1945—48 közti intézkedések elsőszámú hangadói, főideológusai közé tartozott; többek között ő fogatta le a nála kihallgatásra jelentkező Esterházy Jánost is. — 42, 231

HVIEZDOSLAV, ORSZÁGH PAVOL (1849—1921): szlovák költő, magyar klasszikusok fordítója; versben üdvözölte Ady Endrét is. — 117

IBSEN, HENRIK (1828—1906) — 76

IGNOTUS (1868—1949): újságíró, író, kritikus. 1919-ben Bécsbe, 1938-ban az USA-ba emigrált; 1948-ban súlyos betegen tért haza. — 29

ILLÉS BÉLA (1895—1974): kommunista író, újságíró. A Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába emigrált, majd 1923-ban a Szovjetunióban telepedett le, ahonnan 1945-ben tért haza Budapestre. — 122

IMRÉDY BÉLA (1891—1946): szélsőjobboldali politikus, államférfi, 1938—39-ben miniszterelnök. Később fasiszta pártot és mozgalmat alapított, a Szálasi-kormányban tárca nélküli közgazdasági miniszter volt. Mint háborús bűnöst, kivégezték. — 108

JANICS KÁLMÁN (1912): csehszlovákiai magyar orvos, történész. Alapvető fontosságú műve, a csehszlovákiai magyarság történetének 1945—48 közé eső éveit feldolgozó monográfiája, *A hontalanság évei* 1979-ben Münchenben jelent meg első kiadásban, Illyés Gyula előszavával. — 227, 229, 231, 233, 234, 235, 241, 244

JÁSZI OSZKÁR (1875—1957): társadalomtudós, a magyar polgári radikalizmus vezető személyisége, politikus. A Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után emigrált, előbb Bécsben,

majd 1925-től haláláig az USA-ban élt. Fábry Zoltánra is kiemelkedően fontos hatással volt, akivel 1947-es csehszlovákiai tartózkodása során — Simai Béláéknál Kassán — személyesen is találkozott. *Múlt és jövő határán* című könyve 1918-ban jelent meg. Több írásában felszólalt a csehszlovákiai magyarságot ért jogtalanságok, üldöztetések ellen: a publicisztikájából megjelent *Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja* (1991) című válogatás ezeket az írásait is tartalmazza. — 28, 127, 172, 223

JÓCSIK LAJOS (1910—1980): író, közíró. A két világháború között a csehszlovákiai magyar fiatalok Sarló-mozgalmának egyik vezető alakja. 1940—42 között a Kelet Népe szerkesztője, 1945-től 1948-ig országgyűlési képviselő és államtitkár. A Magyarországra menekült, illetve áttelepített csehszlovákiai magyarok sorsának segítőkész intézője 1945—49 között. Művei közül művelődés- és kisebbségügyi történeti szempontból kiemelkedően fontos az *Érsekújvár* (1938) című monográfiája, valamint az *Iskola a magyar-ságra* (1938) és a *Hazatérés, tájékozódás* (1942) című tanulmánykötete. — 58, 198, 246, 265, 267

JÓZSEF ATTILA (1905—1937) — 165, 215

KALLÓS EDE (1882—1950): klasszika-filológus — 66

KARMASIN, FRANZ (1901—1970): szlovákiai német politikus, 1935-től a Kárpát-német Párt vezető képviselője, 1938-tól a Szlovákiai Német Párt vezére, a német kisebbség ügyeivel megbízott államtitkár az önálló Szlovákiában. 1945-ben emigrált. Háborús bűnös, távollétében halálra ítélték. — 76, 95, 109, 113, 114, 115, 173

KAUTSKY, KARL JOHANN (1854—1938): osztrák szociáldemokrata politikus, történész, közgazdász. A marxizmus eszméinek fő terjesztője a német szociáldemokrata mozgalomban, a bolsevizmust azonban elutasította, ezért Lenin élesen bírálta a nézeteit. — 52

KEIJER IMRE (1876—1952): csehszlovákiai magyar író, kritikus — 10

KEMÉNY GÁBOR (1883—1948): pedagógiai szakíró, tanár — 29, 32

KISCH, EGON ERWIN (1885—1948) prágai német író, publicista — 157

KISS FERENC (1892—1978): színész, 1919-től a Nemzeti Színház tagja, a nagy klasszikus drámai szerepek egész sorát játszotta el. — 87

KISS FERENC (1928): irodalomtörténész — 8

KMETKO, KAROL (1875—1948): szlovák egyházfő, egyházi író, a keresztényszocialista ideológia híve, Hlinka Szlovák Néppártjának egyik megalapítója, 1944-ben címzetes érsek. Tiso népbírósági perében tanúként hallgatták ki. — 153

KOMLÓS ALADÁR (1892—1980): költő, irodalomkritikus, irodalomtörténész. A húszas évek közepén Losoncra került Budapestre, ahol később a Nyugat egyik vezető kritikusa lett. — 177, 197

KONCSOL LÁSZLÓ (1936): csehszlovákiai magyar író, esszéista — 8, 9, 10, 11

KOVAČEVIC, DUŠAN: szerb drámaíró — 5

KOVÁCS ENDRE (1911—1985): irodalomtörténész, történész. A két világháború között Csehszlovákiában volt újságíró és tanár. Diákéveiben kapcsolatban állt a Sarlóval. A második világháború alatt Érsekújvárott tanárkodott; 1945-től Budapesten élt. Kiemelkedő jelentőségű kapcsolattörténeti munkákat és történelmi monográfiákat írt. — 177

KÖVESDI LÁSZLÓ (1925—1988): csehszlovákiai magyar költő — 10

KRAMÁŘ, KAREL (1860—1937): csehszlovák politikus, államférfi, Csehszlovákia első miniszterelnöke 1918—1919-ben — 30, 245

KUNFI ZSIGMOND (1879—1929): szociáldemokrata politikus — 32

KVETKO, MARTIN (1912): szlovák politikus, 1945—47-ben földművelés- és föld-reformügyi, 1947—48-ban pedig élelmizésügyi megbízott (miniszter). 1948-ban az USA-ba emigrált. — 67

LAMARTINE, ALPHONSE-MARIE-LOUIS PRAT DE (1790—1869): francia költő, irodalomtörténész, történetíró, politikus — 76

LASALLE, FERDINAND (1825—1864): német szocialista politikus, filozófus — 76

LÉDA — Diósi Ödönné Brüll Adél (1872—1934): Ady szerelme — 215

LENDVAI ISTVÁN (1888—1945): költő, újságíró — 45, 245

LENGYEL ANDRÁS: irodalomtörténész — 12

LENIN, VLAGYIMIR ILJICS (1870—1924) — 137, 174, 210, 260

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM (1729—1781) — 141

LITVINOV, MAKSZIM MAKSZIMOVICS (1876—1951): szovjet politikus, 1930—39 között külügyi népbiztos, később washingtoni szovjet követ — 188

LUKÁCS GYÖRGY (1885—1971) — 163, 177, 178, 222

LUTHER, MÁRTON (1483—1546) — 135, 217

LUXEBURG, ROSA (1871—1919): német politikus, a szocialista mozgalom bal-szárnyának vezetője, 1918-ban a német kommunista párt egyik alapítója és vezetője. 1919 januárjában szélsőjobboldali fegyveresek meggyilkolták. — 93, 157

MACH, ALEXANDER (1902—1980): szlovák fasiszta politikus, publicista, 1940—45 között az önálló Szlovák Köztársaság belügyminisztere, s egyidejűleg a kormány alelnöke. A népbíróság 1947-ben harminc évi börtönbüntetésre ítélte. — 76, 85, 173, 184, 245

MADZSAR LILI (1902—1980): gyógytornász, nyelvtanár, Madzsar József (polgári radikális politikus) és Jászi Alice leánya, Simai Béla felesége. — 223

MAKKAI SÁNDOR (1890—1951): erdélyi református püspök, író. *Élet fejedelme* című regénye 1934-ben jelent meg. — 87

MALÁR, AUGUSTIN (1894—1945): szlovák hadseregtábornok. 1941—42-ben a szlovák gyorsdivízió parancsnoka a keleti fronton, 1942—44-ben az önálló Szlovák Köztársaság katonai attaséja Rómában, Budapesten és Berlinben, 1944 májusától a kelet-szlovákiai hadtest főparancsnoka. Később a németek letartóztatták és koncentrációs táborba hurcolták, s ott is pusztult el tisztázatlan körülmények között. — 74

MALIAR, AUGUST: szlovák publicista — 141

MANN, KLAUS (1906—1949): német író, Thomas Mann fia. 1934-ben részt vett a szovjet írókongresszuson. 35

MANN, THOMAS (1875—1955) — 22, 24, 27, 88, 163, 262

MÁRAI SÁNDOR (1900—1989) — 151—152, 159—161, 164, 170, 172, 177, 182, 198, 222, 246

MARSHALL, GEORGE CATLETT (1880—1959): amerikai tábornok, politikus, 1947—49-ben külügyminiszter, a nyugat-európai országok gazdasági talpraállítását célzó amerikai segélyprogram kidolgozója. Nobel-békedíjas. — 189

MARX, KARL HEINRICH (1818—1883) — 32, 38, 76, 84, 174, 210

MASARYK, JAN (1886—1948): cseh politikus, a második világháborút követően Csehszlovákia külügyminisztere. A párizsi béketárgyaláson ő képviselte hazája álláspontját. 1948 februárjában, a kommunista hatalomátvétel napjaiban öngyilkos lett. — 127, 145, 238

MASARYK, TOMÁŠ GARIQUE (1850—1937): cseh filozófus, szociológus, államfő, az önálló csehszlovák állam megalapítója és első elnöke — 54, 85, 116, 128, 152, 183, 195, 246

MAŤÁŠÍK, ANDRĚJ (1918—1980): szlovák református lelkész. 1944—49-ben Lúčkyban teljesített szolgálatot, 1945—46-ban a Szlovák Nemzeti Tanács (a szlovák parlament) demokrata párti képviselője volt. — 147

MITCHELL-CARSE, W.: — 236

MOLNÁR IMRE: történész — 9

MOJOTOV, VJACSESZLAV MIHAILOVICS (1890—1986): szovjet politikus, 1939 és 1946 között külügyi népbiztos, 1946—49-ben külügyminiszter — 172, 173, 188, 225, 227, 231, 245

MONTAIGNE, MICHEL EYQUEM DE (1533—1592) — 121

MUSSOLINI, BENITO (1883—1945) — 22, 33, 106

MÜNZER, THOMAS (1490 körül—1525) — 135

NÉMETH LÁSZLÓ (1901—1975) — 87

NIETZSCHE, FRIEDRICH WILHELM (1844—1900) — 56

OKÁLI, DANIEL (1903—1987): szlovák író, irodalomkritikus, politikus; 1945—49 között a magyarellenos intézkedések egyik hangadója, 1946-tól 1948-ig a szlovák kormány teljhatalmú megbízottja a lakosságcserevel kapcsolatos ügyekben, 1948—50 között szlovák belügyi megbízott. — 241

OSSIETZKY, CARL VON (1889—1938): német író. Nevét antimilitarista és antisziszta írásai tették ismertté. 1933-ban a náciak letartóztatták, s amikor 1936-ban Nobel-békedíjat kapott, csupán látszólag engedték szabadon: a valóságban haláláig egy kórházban őrizték. — 81, 159, 198

ÖLVEDI JÁNOS (1914—1983): publicista. Érsekújvárott született, bekapcsolódott a szlovákiai magyar kisebbségi mozgalmakba; 1935-től Budapesten, majd 1945-től nyugat-németországi, később USA-beli emigrációban élt. 1951-től nyugdíjba vonulásáig a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. A csehszlovákiai magyarság életével, sorsával foglalkozó írásaiból *Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában* (1985) című, New Yorkban megjelent poszthumusz kötete közöl válogatást. — 244

PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY (1908—1973): író, publicista. Bécsben és az USA-ban végezte tanulmányait, majd újságíró Budapesten. Teleki öngyilkossága után külföldre menekült, 1945-ben tért haza, s belépett a kommunista pártba. Ettől kezdve a Magyar Rádiónál, majd a Hungaria könyvkiadónál töltött be vezető tisztséget. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, de 1954-ben rehabilitálták. 1956-ban emigrált, s Londonban telepedett le. — 171

PARACELUS, PHILIPPUS AUREOLUS; THEOPRASTUS (1493—1541) — 135

PEÉRY REZSŐ (1910—1976): (csehszlovákiai magyar) író, esszéista, publicista. Pályája elején részt vett a Sarló-mozgalomban, munkatársa volt Fábry Zoltán lapjának, Az Útnak, majd fokozatosan elfordult a kommunizmus eszméjétől. A második világháború alatt Szalatnai Rezső oldalán Esterházy János lapjainál, a pozsonyi Esti Újságnál, majd a Magyar Hírlapnál fejtette ki jeles (antisziszta) publicisztikai tevékenységét. 1945—48 között előbb Pozsonyban, majd Magyarországra menekülve, Budapesten segítette felfokozott aktivitással az üldözött csehszlovákiai magyarság, valamint az onnan menekültek és áttelepítettek ügyét. 1948-tól előbb Mosonmagyaróvárott tanított, majd a soproni gimnázium igazgatója volt. 1956-ban Ausztriába emigrált, de innen is tovább ment, s végül az NSZK-ban, Stuttgartban telepedett le. Fábry Zoltánhoz (és Szalatnai Rezsőhöz) kezdettől fogva haláláig szoros kapcsolat és jó barátság fűzte. — 6, 9, 11, 13, 247, 265

PETŐ IVÁN (1946): történész, politikus — 244

PETŐFI SÁNDOR (1823—1849) — 76, 121,

PLÁTÓ (*Platón*; i.e. 427—347) — 28

POVÁŽSKÝ, J.: szlovák újságíró — 152

POZSONYI ANNA (1901): csehszlovákiai magyar költő, író — 10

PROHÁSZKA LAJOS (1897—1963): filozófus, pedagógus. Kultúrfilozófiai, oktatásméleti és művelődéstörténeti műveket írt. — 29

PURGAT, JURAJ: szlovák történész — 244

QUISLING, VIDKUN ABRAHAM LAURITZ (1887—1945): norvég politikus, államférfi. Hazájában fasiszta pártot alapított: 1940-ben, valamint 1942 és 1945 között miniszterelnök. Hazaárulásért kivégezték. — 85

RÁCZ OLIVÉR (1918): csehszlovákiai magyar költő, író — 9, 11, 111

RAJK LÁSZLÓ (1909—1949): politikus, 1946—48 között belügy-, 1948—49-ben külügyminiszter — 239

RÁKOSI MÁTYÁS (1892—1971) — 192, 195

RAVASZ KÁROLY (1921): politikus, újságíró; 1945—48 között a külügyminisztérium munkatársa — 244

REININGER JÓZSEF (1896—1979): csehszlovákiai magyar költő, tanár. A két világháború között szülővárosában, Somorján élt, járási ipartestületi titkár volt, majd a visszaesetolás után tanítani kezdett ugyanott. 1945-ben állásából elbocsátották, 1947-ben áttelepült Magyarországra, Rákospalotán lett tanító, ám a Magyar Áttelepítési Kománybiztosság megbízásából visszakerült Pozsonyba, ahol annak kirendeltségén dolgozott előadóként. 1949-ben tért vissza Budapestre. — 12, 101

RÉVAI JÓZSEF (1898—1959): kommunista politikus; 1934—45 között a Szovjet-unióban élt, 1945-től 1950-ig a Szabad Nép főszerkesztője. A személyi kultusz időszakának egyik főideológusa. — 239

RIBBENTROP, JOACHIM VON (1893—1946): német fasiszta politikus, 1938—45 között külügyminiszter. Mint háborús főbűnöst, halálra ítélték és kivégezték. — 173, 225, 227, 245

RII KE, RAINER MARIE (1875—1926) — 120

RODIN, AUGUSTE (1840—1917) — 23

ROLLAND, ROMAIN (1866—1944): francia író; Stefan Zweig nevezte el őt „Európa lelkiismeretének”. Rokonszenvvvel tekintett az 1917-es orosz forradalomra, többször járt a Szovjetunióban, évekig levelezett Maxim Gorkijjal. Nobel-díjas. — 28, 105, 118

ROOSEVELT, FRANKLIN DELANO (1882—1945) — 113

ROTHERMERE, HAROLD SIDNEY HARMSWORTH, VISCONNT (1868—1940): jobboldali angol politikus, a magyar revizionista törekvések támogatója. 1927-ben egyik cikkében, de más alkalmakkor is, elítélte a trianoni békeszerződést. — 55

SACCO, NICOLA (1891—1927): olasz származású amerikai anarchista munkás; a radikalizálódó munkásság megfélemlítésére gyilkosság hamis vádjával — a nemzetközi közvélemény tiltakozása ellenére — elítélték és kivégezték. Vanzetti társa. — 160, 267

SAS ANDOR (1887—1962): csehszlovákiai magyar történész, irodalomtörténész — 10

SIEMSEN, ANNA: német író, publicista — 84

SIMAI BÉLA, dr. (1899—1955): ismert kassai nőgyógyász, Madzsar József veje. Fábry Zoltán barátja és támogatója. Jászi Oszkár 1947-es csehszlovákiai látogatása során két hétig az ő vendége volt. — 223, 225, 245, 260, 261

ŠIROKY, VILIAM (1902—1971): csehszlovák kommunista politikus, 1945—54 között a csehszlovákiai magyarság üldöztetését tevékenyen támogató Szlovák Kommunista Párt elnöke, 1945—53 között a csehszlovák kormány alelnöke volt. — 42, 74, 235

SMOLIAR, ANTON: stószli szlovák tanító — 119

ŠOLTÉS, JOZEF (1909—1977): szlovák jogász, politikus, 1945—46-ban munkaügyi és szociális ügyek minisztere, 1946—51 között pedig különböző területek megbízotti tisztét látta el, 1946—48-ban a Csehszlovák Nemzetgyűlés alelnöke volt. — 73

SPINOZA, BARUCH DE (1632—1677) — 105, 164

SVOBODA, LUDVIK (1895—1979): csehszlovák kommunista politikus, hadsereg-tábornok, államfő. A második világháború idején hadtestparancsnok, 1945—50 között honvédelmi miniszter, 1968—75 között köztársasági elnök. — 63

SZABÓ BÉLA (1906—1980): csehszlovákiai magyar író — 9

SZABÓ DEZSŐ (1879—1945) — 29, 32, 109, 156

SZABÓ GYULA (1907—1972): csehszlovákiai magyar festőművész — 9

SZABÓ LÁSZLÓ (1891—1971): csehszlovákiai magyar illusztrátor, fametsző. Tudomásunk szerint ő illusztrálta Fábry Zoltán Illaván írt naplóját, mely a dobsinai Lévai Jenő kiadásában jelent volna meg, ám azt magyar katonák ellopták, jóllehet ennek ellenére is feltételezhető, hogy egyes fejezetei gyorsírásban megmaradtak (?), s máig lapanganak valahol. — 103

SZÁLASI FERENC (1897—1946) — 33, 46, 108

SZALATNAI REZSŐ (1904—1977): író, irodalomtörténész, műfordító. 1948-ig élt Csehszlovákiában; a Sarló-mozgalom alapító tagja volt; többek között szerkesztette a Masaryk Akadémia kiadásában megjelent Magyar Figyelőt. A második világháború alatt Peéry Rezső oldalán Esterházy János lapjainak, az Isti Újságnak, illetve a Magyar

Hírlapnak volt a vezető publicistája Pozsonyban. A csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának éveiben, 1945–48 között több intézménynek elegendő feladat magára vállalásával állt az üldözöttek szolgálatában. 1948 júniusában települt át Magyarországra, ahol frói-irodalomtörténeti-irodalomszervezői munkássága tovább folytatódott. 1938 és 1948 között írt publicisztikájából *Kisebbségben és igazságban* (1970) címmel adott ki válogatást; ezek az írásai a *Két hazában egy igazsággal* (1982) című kötetében is megtalálhatók. — 6, 9, 10, 11, 12, 116, 263

SZÁNTÓ HUGÓ: 56

SZENES ERZSI (1902–1981): csehszlovákiai magyar költő — 10

SZÓKRATÉSZ (i.e. 469–399) — 128, 164

SZTÁLIN, JOSZIF VISSZARIONOVICS (1879–1953) — 17, 30, 78, 88, 142, 172, 173, 185, 187, 188, 189, 192, 194, 195, 210, 216

TELEKI PÁL gróf (1879–1941): földrajztudós, politikus, államférfi; 1938–39-ben a vallás- és közoktatási miniszter, 1938–41-ben miniszterelnök — 104, 216, 263

THOREZ, MAURICE (1900–1964): francia kommunista politikus, 1925-től haláláig a Francia Kommunista Párt titkára, majd főtitkára, később, közvetlenül a halála előtt, elnöke volt — 192

TISO, JOZEF (1887–1947): szlovák fasiszta politikus, államfő. Andrej Hlinka halála után, 1938-tól a második világháború végéig a Szlovák Néppárt elnöke volt. 1938–39-ben szlovák miniszterelnök, 1939–45 között pedig a német támogatással létrejött fasiszta Szlovák Köztársaság elnöke volt. 1947-ben, mint háborús bűnöst, kivégezték. — 95, 104, 141, 151, 153, 166, 187, 260

TITO, JOSZIF BROZ (1892–1980) — 185, 186, 192, 195

TOLSZTOJ, LEV NYIKOLAJEVICS gróf (1828–1910) — 30, 88, 129, 172, 173, 214, 215

TORGLER, ERNST (1893–1963): német kommunista, később szociáldemokrata politikus. 1935-ben, a lipcei perben tanúsított magatartása miatt kizárták a kommunista pártból. — 207

TÓZSÉR ÁRPÁD (1935): csehszlovákiai magyar költő, irodalomkritikus — 18

TRTEITSCHKE, HEINRICH VON (1834–1896): német történész — 80

TUCHOLSKY, KURT (1890–1935): német író, költő, publicista. Írásaiban szatirikus élel lépett föl a fasizmus és a militarizmus ellen. 1924-től Párizsban, majd Svédországban élt. A fasizmus fenyegető előretörése miatt öngyilkosságot követett el. — 35, 36, 222

TUKA, VOJTECH (1880–1946): szlovák fasiszta politikus, államférfi. 1939–45 között az önálló szlovák állam miniszterelnöke volt, aki 1940-től a külügyminiszeri posztot is betöltötte. Mint háborús bűnöst, kivégezték. — 85

TURCZEL LAJOS (1917): csehszlovákiai magyar irodalomtörténész — 8, 12

VÁMBÉRY RUSZTEM (1872—1948): jogász, publicista, politikus. A két világháború között a polgári radikalizmus híve, 1938 után előbb Angliába, majd az USA-ba emigrált. 1947—48-ban washingtoni magyar követ volt. Jászi Oszkárral közösen fellépett az üldözött és jogfosztott csehszlovákiai magyarság érdekében is. — 221

VANZETTI, BARTOLOMEO (1888—1927): olaszszármazású amerikai anarchista munkás, Sacco társa — 160, 265

VIKTORY, JÚLIUS (1907—1985): szlovák politikus, 1945—46-ban belügyi megbízott, 1946-tól 1952-ig a Szlovák Nemzeti Tanács (a szlovák parlament) képviselője — 241

VISINSZKI, ANDREJ JANUARJEVICS (1883—1954): szovjet politikus, 1940-től 1953-ig külügyminiszter-helyettes, majd külügyminiszter. A párizsi béketárgyalásokon a csehszlovák törekvések egyik legfőbb támasza. — 238

VOLTAIRE, FRANÇOIS-MARIE AROUIT (1694—1778) — 56

VOROSILOV, KLIMENT JEFREMOVICS (1881—1969): politikus, a Szovjetunió marsallja. 1945—47 között a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, 1946—53 között miniszterelnök-helyettes. — 232

WALLACE, EDGAR RICHARD HORATIO (1875—1932): angol író, elsősorban bűnügyi regények szerzője — 126

WESSEL, HORST (1907—1930): német egyetemi hallgató. A fasiszta ideológia lelkes híveként számos utcai összetűzésben vett részt, s az egyikben halálos sebet szerzett. A *Horst Wessel Lied* (Horst Wessel dala) című fasiszta induló szerzője. — 36

ZVARA, JURAJ (1926): szlovák történész — 232, 233, 239, 242, 244

ZWEIG, STEFAN (1881—1942): osztrák író, költő. Az első világháború idején svájci, 1938-tól dél-amerikai emigrációban élt. — 27, 105, 264

ZSDANOV, ANDREJ ALEKSZANDROVICS (1896—1948): szovjet politikus, a dogmatikus kultúrpolitika fő ideológusa — 210

TARTALOM

„VISSZATARTOTT LÉLEGZETTEL”

A „hallgatás” évei

és a naplóíró Fábry Zoltán (Tóth László) 5

1945

I. NOTESZ	21
<i>Február</i>	21
<i>Március</i>	29
<i>Május</i>	34
II. NOTESZ	38
<i>Április — május</i>	38
III. NOTESZ	55
<i>Nyár</i>	55
IV. NOTESZ	66
<i>Szeptember — október</i>	66
V. NOTESZ	75
<i>Október</i>	75
VI. NOTESZ	87
<i>December</i>	87

1946

VII. NOTESZ	101
<i>Január — február</i>	101
VIII. NOTESZ	115
<i>[Március — április]</i>	115
IX. NOTESZ	120
<i>Május</i>	120
X. NOTESZ	126

1947

XI. NOTESZ	141
1946. december — 1947. január	141
XII. NOTESZ	145
Február — március	145
XIII. NOTESZ	154
Tavaszi	154
XIV. NOTESZ	158
Szeptember	158
XV. NOTESZ	164
Ősz — tél	164
XVI. NOTESZ	170
Szeptember — október	170
XVII. NOTESZ	177
November	177
XVIII. NOTESZ	188
December	188

1948

XIX. NOTESZ	205
Január	205
XX. NOTESZ	212
Február	212
XXI. NOTESZ	222
Tavaszi	222

UTÓSZÓ

(Lanstyák István–Repiszky Tamás)	223
----------------------------------	-----

FÜGGELÉK

A csehszlovákiai magyarok jogfosztottságához kapcsolódó események történelmi kronológiája (Lanstyák István–Repiszky Tamás)	227
Az összeállítás forrásául szolgáló munkák	244

JEGYZETEK	
(Lanstyák István–Repiszky Tamás–Tóth László)	245
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	250
A KÖTETBEN ELŐFORDULÓ	
SZLOVÁK ÉS NÉMET SZAVAK	
ÉS KIFEJEZÉSEK JEGYZÉKE	250
KIS MAGYAR-SZLOVÁK,	
SZLOVÁK-MAGYAR HELYSÉGNÉV-SZÓTÁR	252
NÉVMUTATÓ ÉS NÉVMAGYARÁZATOK	
(Tóth László)	254

Zoltán Fábry
Bezobsažný život 1945–1948
Denník z rokov bezprávia

Výber zostavili a doslov napísali István Lanstyák a Tamás Repiszky.

Redigoval a predslov napísal László Tóth.

Prebal a grafická úprava Tibor Hrapka. Tlačiareňská príprava Studio GB, Dunajská Streda.

Prvé maďarské vydanie.

Vydal Regio (Budapešť), Madách, vydavateľstvo kníh a časopisov (Bratislava)
a Kalligram spol. s r.o. (Bratislava) 1991.

Strán 272. Zodpovedný redaktor László Tóth.

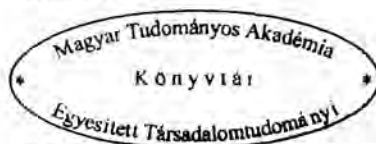
Tlač GARMOND, Partizánske.

Tem. skupina 02

ISBN 963 7665 005

ISSN 0237-2487

Leltári szám:

Helyszám:

Fábry Zoltán
Üresjárat 1945–1948
Napló a jogfosztottság éveiből

Válogatta és az utószót írta Lanstyák István és Repiszky Tamás.
Szerkesztette és az előszót írta Tóth László.
A könyvet Hrapka Tibor tervezte. Nyomdai előkészítés Studio GB, Dunaszerdahely.
Első magyar nyelvű kiadás.
Kiadta a Regio (Budapest), a Madách Könyv- és Lapkiadó (Pozsony)
és a Kalligram Kft. (Pozsony) 1991.
Oldalszám 272. Felelős szerkesztő Tóth László.
Nyomta a GARMOND, Partizánske.
Témakör 02
ISBN 963 7665 005
ISSN 0237-2487